FRÉDÉRIC ROUVILLOIS

ISTORIA SNOBISMULUI

NEMIRA

FRÉDÉRIC ROUVILLOIS

ISTORIA SNOBISMULUI

FRÉDÉRIC ROUVILLOIS s-a născut în 1964, locuieşte la Paris şi este profesor de drept public la Universitatea Paris-V.
Bibliofil şi colecţionar de tratate de *savoir-vivre,* a publicat numeroase lucrări de istoria ideilor, în special *Histoire de la politesse,* în 2006, care a avut un mare succes în Franţa şi este în curs de traducere în multe ţări.

FRÉDÉRIC ROUVILLOIS

ISTORIA SNOBISMULUI

Traducere din limba franceză
IRINA NEGREA

NEMIRA

Coperta colecției: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU
Ilustrația copertei: At Polo, 1920-29 (pochoir print) by Barbier, Georges (1882-1932) (after)
Private Collection/ The Stapleton Collection/ The Bridgeman Art Library
Nationality / copyright status: French / out of copyright

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a Români
ROUVILLOIS, FRÉDÉRIC
Istoria snobismului / Frédéric Rouvillois , trad.: Irina
Negrea. - București: Nemira Publishing House, 2010
Index
ISBN 978-606-579-024-7

I. Negrea, Irina (trad.)

177

Frédéric Rouvillois
HISTOIRE DU SNOBISME
© Éditions Flammarion, 2008

© Nemira, 2010

Redactor: Dana IONESCU
Tehnoredactor: Alexandru CSUKOR

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucr˘
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-579-024-7

Lui Anne, snoaba pe care o iubeam, soția mea, această carte scrisă pentru ea, deși ea nu a avut tăria să o aștepte.

În loc de avertisment

„Nimic nu este mai sfâșietor decât să fii ca toată lumea."

BALZAC, *Fiziologia gastronomică*

„Toți amicii mei sunt snobi, noi suntem snobi și ce bine e!" Înainte de a se lansa în această aventură numită „istoria snobismului", era obligatoriu ca autorul, fredonând refrenul lui Boris Vian, să înceapă prin a se destăinui. De-atâtea ori, într-adevăr, i-a fost suficient să se contemple într-o oglindă sau să arunce o privire în jurul lui, pentru a desluși ce înseamnă să fii snob, precum și *ce* ar putea face obiectul temei sale de studiu.

La drept vorbind, chestiunea nu este nouă. Cel care a fost, de fapt, inventatorul cuvântului cu pricina, romancierul englez William Makepeace Thackeray, la mijlocul secolului al XIX-lea, își intitula deja marea sa lucrare *Istoria snobilor din Anglia, scrisă de unul dintre ei.* Încă din negura timpurilor, snobismul este cel mai bine repartizat lucru din lume. Chiar așa, cine ar putea afirma, fără să roșească, de fapt, că n-a fost niciodată prins, de el însuși sau de alții, în liniștea biroului sau în tumultul societății, în flagrant delict de snobism?!? *Mea culpa!* Iată o lipsă de modestie de care autorul paginilor ce urmează se simte întru totul nevinovat.

La optsprezece ani, prefera să prizeze un tutun mentolat mizerabil, în loc să fumeze țigări, mâzgălea blazoane pe toate caietele, citea Saint-John Perse și refuza să dea examen pentru permisul de conducere. După un sfert de secol, tot nu are carnet de șofer, dar visează să intre în Automobile Club, întoarce spre el televizorul în serile când e meci, îl îmbracă pe fiul lui, Ambroise, de la „Bonpoint" și își gravează cărțile

de vizită la „Stern". Nu bea decât cafea „Illy", ceai „Mariage Frères" și whisky *single malt**. În *Elle,* citește doar rețetele culinare și pagina lui Fonelle, iar recent s-a înscris în ASmallWorld**. Snob a fost, snob este și snob va rămâne negreșit, cel puțin într-un anumit mod și dintr-un anumit punct de vedere.

De altfel, așa se explică de ce s-a apucat într-o bună zi să scrie istoria acestui sentiment pe care îl cunoaște bine. Așa se explică de ce astfel s-a amuzat copios și de ce, în fine, și-a permis să îi săpunească, uneori cam aspru, pe protagoniștii acestei lungi odisei, snobii din toate timpurile, semenii lui, frații lui.

* Whisky pur, din ovăz, făcut la o anumită distilerie din Scoția – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

** Rețea de socializare online, pe internet, similară cu Facebook și LinkedIn (n. red.).

Prolog

Exact acum o jumătate de veac, în ajunul plecării într-o călătorie, lui Paul Morand i se ceruse părerea despre snobism – o noțiune care străbate întreaga sa operă romanescă. A doua zi de dimineață, după ce toată noaptea meditase la chestiune, sucind-o pe toate părțile și recitindu-i pe autorii avizați, a răspuns că, date fiind obligațiile lui turistice, din păcate nu „mai avea timpul necesar pentru a reflecta la infinit asupra unui subiect care... așa se cuvine să fie tratat[1]". Care așa se cuvine să fie tratat, fiindcă este în sine infinit, snobismul, după cum oricine poate ghici vag, fiind prezent pretutindeni și în toate epocile, etern și universal.

SNOBISMUL ETERN

„Snobismul pare să fi existat, deși sub forme atenuate, încă din ziua de luni a primei săptămâni după ce Dumnezeu a creat universul[2]", spunea cu umor americanul Joseph Epstein. Într-adevăr, chiar dacă în ceea ce-i privește pe Adam și Eva snobismul rămâne discutabil (în cazul lui Adam, oricum), nu se poate contesta, în schimb, că „vanitatea celor care afișează opiniile, comportamentul și atitudinile ce prevalează în anumite medii considerate distinse", conform definiției din *Dicționarul Academiei Franceze,* nu a existat din toate timpurile, înscriindu-se în tradiția unei lungi istorii. O istorie care, de altfel, nu comportă o liniaritate judicioasă – după suișuri și coborâșuri, intervine o ruptură capitală atunci când, pe la mijlocul

secolului al XIX-lea, romancierul englez William Makepeace Thackeray popularizează cuvintele *snob* și *snobism,* astfel conferindu-i acestei atitudini, pe lângă un nume de botez, o consistență și o amploare inedite, care de atunci nu și-au pierdut niciodată relevanța.

Înainte de veacul al XIX-lea, istoria snobismului poartă amprenta caracterului ei discontinuu: o istorie punctată de intermitențe, care începe în Antichitate – snobii întruchipați de personaje literare, ca Trimalchio din *Satyricon* de Petroniu, reproducând neîndoielnic comportamentele uzuale din înalta societate romană sau specifice celor care aspiră să facă parte din ea. Descris ca „un individ foarte șic" de sclavii pe care îi impresionează, Trimalchio se scobește între dinți în public cu un ac de gămălie din argint, își păstrează la masă locul de onoare, „potrivit unei noi mode", și nu își servește musafirii decât cu bucate „foarte distinse", pârși unși cu miere, ouă de păun și vinuri alese: „În curând au fost aduse amfore de sticlă, migălos pecetluite la gură. Pe gâtul acestor amfore se aflau etichete cu următoarea inscripție: «Vin de Falern din vremea lui Opimius, vechi de o sută de ani.» În vreme ce noi citeam inscripția, Trimalchio a bătut din palme. [...] «Vă dau un opimian autentic. Ieri n-am servit oaspeților un vin atât de bun, și erau oameni mult mai de vază decât voi.»[3]" Libert, moștenitor al unui stăpân foarte bogat, parvenitul Trimalchio reprezintă unul dintre primele exemple ale snobismului *avant la lettre:* obsedat de ideea de a-și etala fastul, Trimalchio urmărește astfel să își ascundă originile umile, să lase impresia că de acum înainte aparține de drept unei elite, parodiindu-i moravurile, și să îi strivească prin trufia lui pe toți cei pe care îi crede inferiori. Ceea ce îngăduie, de altfel, o clarificare a definiției schițate mai sus. Snobismul nu este doar o atitudine tipică individului care vrea să semene, prin numele sau înfățișarea lui, prin gusturi, opinii sau comportamente, cu membrii unui grup considerat superior. În subsidiar, snobismul înseamnă totodată a-ți permite să îi disprețuiești pe toți cei care nu aparțin clanului și care, prin urmare, pot fi socotiți oameni de rând, înapoiați, inferiori.

În Imperiul Cezarilor, snobul este o specie răspândită. Dar lucrurile nu mai stau la fel în secolele de după căderea Romei, și nici în Evul Mediu. După o interminabilă absență, abia în Renaștere, dar mai ales în epoca modernă, snobul își va face din nou apariția. După Erasmus, celebrul umanist, care, în veacul al XVI-lea, colecționează deja câteva specimene reușite, ducele de Saint-Simon se specializează în denunțarea celor care mișună la Curtea lui Ludovic al XIV-lea – neglijând faptul că el însuși aparține indiscutabil speciei pe care o vânează cu împunsăturile și persiflările

lui. Snob de Curte era și marchizul de Dangeau, pe care La Bruyère îl descrie în *Caracterele* lui sub numele de Pamphile: „Este plin de sine, nu se scapă din ochi, atât de drag își este lui însuși, nu se abate de la ideea grandorii lui, a înrudirilor lui, a funcției lui, a demnității lui; își adună, cum s-ar spune, toate fireturile, se împăunează cu ele pentru a se pune în valoare: îl auzi cum spune ordinul meu, superbul meu cordon al Ordinului Saint-Esprit; îl etalează sau îl ascunde ostentativ; Pamphile, într-un cuvânt, vrea să se dea mare, se crede mare, nu e mare, este doar o pastișă și-atât[4]."

Dar Molière a fost cel care a avut atunci rolul de mare codificator al tipurilor de snobism. Multe dintre piesele sale gravitează într-adevăr în jurul subiectului: *Burghezul gentilom,* bineînțeles, care prin personajul domnul Jourdain pecetluiește pentru totdeauna trăsăturile snobismului monden; *Femeile savante,* arhetipuri ale snobismului intelectual; *Contesa d'Escarbagnas,* caricatură a snobului de provincie; *Prețioasele ridicole,* despre care Jules Lemaître afirma în 1896 că sunt „de fapt, niște snobinete", „strămoașele autentice ale cucoanelor bizare pe care le vedem pe culoarele din Théâtre de l'Oeuvre", sau care leșină de plăcere în fața „vreunui poem simbolic în versuri nevertebrate"[5]. Comedia umană concepută de Molière permite chiar o cizelare a definiției snobului, confruntând-o bunăoară cu personajul Tartuffe. Asemenea domnului Jourdain, acesta urmărește să acceadă într-un grup superior și tot asemenea lui este gata să se preteze la multe pentru a-și atinge scopul. Dar, în timp ce Jourdain este un snob și chiar unul remarcabil în felul său, Tartuffe nu este decât un arivist și încă de cea mai joasă speță. Căci așa cum sublinia Jean d'Ormesson, a trece de la snobism la arivism înseamnă a sări dintr-o lume imaginară într-o lume reală. Snobul „vânează umbrele umbrelor"[6]. Superioritatea pe care o atribuie mediului în care se străduiește să pătrundă sau aidoma căruia năzuiește să fie nu este decât o superioritate presupusă, visată, chiar plăsmuită; superioritatea la care jinduiește arivistul, dimpotrivă, este întru totul concretă, materială și, cel mai adesea, răsunătoare și înșelătoare ca un morman de galbeni.

În aceste condiții, ce să credem despre unul ca Voltaire, trăitor în secolul următor? Snob? Sau arivist, atunci când se împrietenește cu cea mai înaltă aristocrație din vremea sa, devine amantul unor marchize carteziene și manifestă față de regele Prusiei, Frederic cel Mare, o admirație de o sinceritate uneori îndoielnică? Este și un pic snob, și un pic arivist, negreșit, ca de altfel mulți alți filosofi iluminiști. În ansamblu, veacul al XVIII-lea a fost propice înfloririi varietăților de snobism, monden sau intelectual, aristocratic sau vestimentar – fără ca, pe acest plan, Revoluția Franceză să fi

schimbat mare lucru. Snobismul, așa cum am văzut, constă în dorința de a imita un grup considerat superior. Însă această superioritate este prin esența ei subiectivă și variabilă: depinzând de opinia fiecăruia, ea va putea, prin urmare, să se schimbe în funcție de răsturnările politice. Dacă snobul dinainte de 1789 visează, în general, să își pună în fața numelui o particulă care să-i arate rangul nobil sau un titlu de marchiz, snobul de după 1792 se va îmbrăca asemenea unui sanculot, va înjura ca moș Duchêne* și va cita din Jean-Jacques la fiecare pas. Peste câțiva ani, după executarea lui Robespierre, snobul va vorbi poate ca *Incredibilii*, uitând să pronunțe jumătate dintre consoane, și se va îmbrăca asemenea lor, purtând jiletci negre în amintirea regelui-martir și ciomege pentru a-i stârpi pe republicani.

Având în vedere această istorie discontinuă, înainte de a merge mai departe putem să ne întrebăm care sunt cauzele fenomenului. De ce există, sub acest aspect, perioade neprielnice și perioade faste, goluri și plinuri? Cum nota unul dintre cei mai buni cunoscători în domeniu, Émilien Carassus, dacă snobismul este valabil în toate timpurile, „nu este mai puțin adevărat că în sine, dintr-o perspectivă mai îngustă, snobismul depinde de împrejurări istorice și spirituale specifice"[7]. Împrejurări care sunt prezente atât în Imperiul Roman decadent, cât și în Europa de după Revoluția Franceză. Paul Morand estima că snobismul nu poate să apară și să prospere decât în epocile de tranziție dintre monarhia absolută și societatea fără clase[8]: în perioadele dintre un sistem social în care rangurile sunt strict fixate și unanim acceptate – astfel încât vanitățile sunt sortite să rămână marginale –, și sistemul opus, în care suprimarea autoritară a ierarhiilor și a diferențelor face imposibil orice snobism. Am putea, desigur, să criticăm detaliul folosit drept exemplu și să remarcăm că în Franța, monarhia absolută, bulversând structurile nobiliare, amalgamându-le cu forța în creuzetul curții regale și deschizând burgheziei calea de acces la cele mai înalte funcții în stat, a favorizat negreșit apariția unui anumit snobism, de tipul celui ridiculizat de Molière și Saint-Simon. Sau la fel am putea obiecta că și într-o societate fără clase, vanitățile și diferențele ajung până la urmă întotdeauna să se strecoare în interstițiile sistemului, după cum a demonstrat experiența sovietică. Pe scurt, putem contesta detaliul, dar nu și viziunea de ansamblu. „Este mai ușor să păcălești într-o societate dezorganizată decât într-o societate organizată, unde nimeni nu se mulțumește cu avantaje imaginare"[9].

* Născut în bâlciurile din secolul al XVIII-lea, personajul *père Duchesne* (moș Duchêne) era prototipul omului din popor, dornic întotdeauna să denunțe abuzurile și nedreptățile lumii (n. tr.).

O opinie împărtășită și de Joseph Epstein, care afirma că „snobismul așa cum îl cunoaștem astăzi nu a devenit posibil decât prin dezvoltarea democrației"[10]. Democrația în sens social, implicând existența unei „societăți deschise", relativ destructurate și caracterizate printr-o anumită estompare a valorilor și a reperelor tradiționale. „Acolo unde rangul social este clar demarcat", acolo unde fiecare individ își acceptă poziția socială, se mulțumește cu ea și chiar venerează pozițiile superioare, snobismul nu poate ocupa decât un loc derizoriu. În schimb, snobismul își intră pe deplin în drepturi atunci când societatea este mai fluidă și pe măsură ce se intensifică acel sentiment de invidie pe care Tocqueville îl considera deosebit de dezvoltat în regimurile democratice. Un sentiment despre care constata, în America de la mijlocul veacului al XIX-lea, că poate să se exprime în mii de feluri – anticipând astfel, cu câțiva ani înainte de inventarea cuvântului, una dintre caracteristicile snobismului: extrema sa diversitate. Dacă ar mai fi trăit încă treizeci de ani, până la instaurarea celei de-a Treia Republici, ar fi avut posibilitatea să observe, de asemenea, că această conexiune, aparent paradoxală, dintre democrație și snobism, nu este nicidecum un fenomen tipic american.

În istoria snobismului, constată Joseph Epstein, „la început nu a fost cuvântul", sau mai bine zis termenul care avea să desemneze noțiunea. La drept vorbind, este o situație destul de frecventă în istoria ideilor sau a mentalităților, demonstrând că, dacă inițial lipsește, vocabula apare în general în momentul în care fenomenul pe care îl desemnează a căpătat o reală amploare; odată numit, fenomenul respectiv dobândește, de altfel, o consistență sporită, ca și cum existența unei denumiri i-ar conferi o nouă vigoare. Snobismul se află într-adevăr la începutul epocii lui de aur, atunci când romancierul William Makepeace Thackeray publică în foileton, în revista *The Punch,* între februarie 1846 și februarie 1847, o serie de articole de senzație, care vor fi reunite într-un volum în anul următor, sub titlul de *Istoria snobilor din Anglia, scrisă de unul dintre ei,* înainte de a primi titlul definitiv: *Cartea snobilor.* Scriitorul, așa cum recunoaște singur, s-a mulțumit să popularizeze cuvântul: „Întâi, a fost creată Lumea; apoi, într-o ordine firească, au apărut și snobii; au existat de-o veșnicie, fără să fie mai cunoscuți decât America până să nu fi fost descoperită. Nu demult, însă, oamenii și-au dat seama cumva că există o asemenea rasă. După nici douăzeci și cinci de ani de atunci, un nume, un cuvânt monosilabic sugestiv, a apărut pentru a desemna acea rasă. Și numele acela a împânzit toată Anglia, la fel ca liniile ferate ulterior. Snobii sunt

cunoscuți și identificați pe tot cuprinsul acestui Imperiu unde mi s-a dat de înțeles că soarele nu apune niciodată. *Punch* apare la țanc, pentru a înregistra istoria lor; la fel și individul chemat să consemneze această istorie în *Punch.*"[11] Nu pentru a crea cuvântul, ci pentru a-i netezi drumul.

Dacă despre cuvântul *snob,* așa cum mărturisește Thackeray, știm că a apărut cu puțin înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, nu cunoaștem, în schimb, originea și nici etimologia lui. Să menționăm, spre amuzament, că, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, această etimologie și, prin urmare, sensul profund care trebuie dat cuvântului au făcut obiectul unor ipoteze pe cât de numeroase, pe atât de contradictorii. Cea mai cunoscută dintre ele, aceea care, în zilele noastre, continuă să fie susținută de cei care se cred informați, vede originea cuvântului în abrevierea sintagmei latine *sine nobilitate* („fără noblețe"), expresie care, se spune, figura pe listele cu numele elevilor din marile colegii britanice, în fața numelor celor care nu aparțineau aristocrației. Se consideră astfel că, încetul cu încetul, în urma unui proces de abreviere, *sine nobilitate* ar fi devenit *s.nob.*, iar în final *snob.* În Franța, această etimologie este propusă pentru prima oară în 1876 de un oarecare John Doren, colaborator britanic al revistei lunare *L'Intermédiaire des chercheurs et des curieux.* Totuși, în același moment și în aceeași publicație, un alt cunoscător declara, deloc nejustificat, că această etimologie era „cam fantezistă"[12]. Alții, urmând exemplul lui Skeat, autor al unui *Dicționar etimologic al limbii engleze* (1879–1882), atribuie cuvântului *snob* origini scandinave, amintind că în limba islandeză, bunăoară, termenul *snapr* are sensul de „prostie", asociat cu o înclinație spre șarlatanism, lăudăroșenie și fanfaronadă, plus tendința de a-i păcăli pe ceilalți. În fine, răsturnând cu totul ipoteza bazată pe expresia *sine nobilitate,* alte voci evocă diverse etimologii la fel de improbabile, potrivit cărora cuvântul *snob* ar fi fost inventat de francezi – termenul fiind rezultatul unei eliziuni apărute în pronunțarea expresiei *c'est noble*[13] de către oamenii needucați –, sau ar reprezenta abrevierea unui alte sintagme latine, *quasi nobilis*[14], „aproape nobil".

Aceste etimologii, însă, incerte și ingenioase în egală măsură[15], par toate un pic prea frumoase pentru a fi adevărate. De fapt, Thackeray, scriind *Cartea snobilor,* se referea mai degrabă la un termen provenit din argoul studenților de la Cambridge care, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, îi numeau „snobi" pe târgoveți și pe burghezi, pentru a-i deosebi de universitari și de cărturari. Acesta este, de altfel, și sensul pe care Thackeray îl atribuia cuvântului în 1829, când, tot la Cambridge, a botezat *The Snob* modesta revistă studențească pe care o înființase împreună cu câțiva colegi de facultate.

Dar, în ciuda caracterului lor îndoielnic, toate aceste etimologii rămân deosebit de semnificative, având meritul de a reflecta feluritele fațete pe care le desemnează termenul *snob* în viziunea majorității. Snobul nu este și nobil, ci doar aspiră să aibă titluri de noblețe, să aparțină nobilimii sau să se bucure de prestigiul acesteia, iar, într-un sens mai general, snobul visează la un statut *superior* propriei sale condiții; snobul este un intrus, un imitator și, destul de frecvent, în feluri foarte diverse, un vanitos.

În Franța, unde *Cartea snobilor* este tradusă încă din 1857, cuvântul se va împământeni destul de rapid, dar cu un sens oarecum îndepărtat de semnificația pe care i-o dădea Thackeray în lucrarea sa. În opera romanescă a acestuia, se întâmplă ca snobul să fie un filfizon avid de succese mondene, cum era Joseph Sedley, unul dintre personajele-cheie ale romanului *Bâlciul deșertăciunilor*, pe care Thackeray l-a scris în timp ce lucra la *Cartea snobilor*. Funcționar civil la Compania Indiilor Orientale, Joe Sedley revine în Anglia pentru a-și trata boala de ficat; obez și ridicol, organizează partide de vânătoare, frecventează tavernele și teatrele „cum era de bonton pe atunci" și se arată la Operă îmbrăcat întotdeauna după ultima modă, în pantaloni mulați pe picior și tricorn. „Când avea un lord în față nu mai vedea nimic altceva" și își petrecea timpul consultând zelos *Dicționarul Camerei Lorzilor*, „de care nu se despărțea niciodată, nici măcar când călătorea"[16].

În Franța, o schimbare semnificativă se manifestă încă de la primele utilizări ale cuvântului, prin 1866–1867. Într-un articol din *Journal des débats*, publicat la 12 mai 1867, Horace de Lagardie anunță pe un ton glumeț marea sa operă postumă, *Introducere în istoria snobismului parizian*, „monument gigantic ale cărui materiale se acumulează zilnic", nu fără a recunoaște că *snob* este un cuvânt care se folosește „cam la întâmplare" în Franța. În același an, Alfred Delvau, autorul unui *Dicționar de argou*, face din *snob* un sinonim pentru „îngâmfat, ridicol, vanitos". Și tot în 1867, an important pentru răspândirea cuvântului în limba franceză, desenatorul Victor Geruzez, sub pseudonimul de Crafty, desenează treizeci de planșe ce întruchipează viața trepidantă a *Snobului la Paris*, care de-abia prididește să se împartă între cursele de cai și cântărirea jocheilor la Chantilly, între Champs-Élysées și plimbările la Bois, între tragerea la țintă, Clubul patinatorilor și marile expoziții de pictură[17].

Acesta este sensul, deopotrivă mai larg și ușor edulcorat, cu care cuvântul va triumfa rapid.

Succesul este atât de năprasnic, încât stârnește câteva nedumeriri: Cum și de ce acest anglicism a reușit, atât de repede, să se impună, devenind o referință inevitabilă? Romancierul monden Paul Hervieu, cu un cinism care îi încânta pe contemporanii săi, răspundea că un cuvânt ajunge să aibă mare trecere „atunci când folosirea lui le furnizează oamenilor încă un mijloc de a exprima ostilitate, dispreț, desconsiderare sau injurii contra celorlalți oameni[18]". Cert este că termenul, aproape necunoscut la sfârșitul anilor 1850, își câștigă fără niciun efort dreptul de a apărea în marile dicționare: *Littré* în 1873, *Larousse du XIXe siècle* în 1875.

Conform unei evoluții clasice, succesul cuvântului va accelera succesul atitudinii pe care o denumește. Așa cum nota istoricul Corrado Fatta[19], snobismul rămăsese un fenomen episodic, fragmentar și parțial până la această percepere specifică, devenită posibilă prin inventarea termenului care îl desemnează. Și, de fapt, fenomenul a căpătat cu adevărat amploare abia începând din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În timp ce cuvântul, așa cum constată Jules Lemaître în 1896, „este foarte utilizat de câțiva ani – și chiar de către snobi, ca toate cuvintele la modă[20]", snobismul în sine tinde să devină un fapt social. Nu numai că inspiră nenumărate articole, lucrări, studii, romane și piese de teatru, ci și influențează profund viața, discuțiile și comportamentele elitelor, stârnind de altfel reacții ostile, pe care absența unui nume și a unei categorii clar conturate le făcea imposibile până nu demult.

În paralel cu ceea ce Pierre de Bouchaud numește în 1900 „mareea tot mai crescândă a snobismului[21]", se manifestă într-adevăr un antisnobism vehement. Un antisnobism care nu este, în fond, decât un „snobism răsturnat", care, „printr-o afectare simetrică, se preface că inversează scara de valori stabilită de snobi", astfel încât „antisnobul își închipuie că astfel intră el însuși într-o elită"[22], ce se vrea mai selectă, mai rafinată, mai subtilă decât cea invocată de snobii de rând...

Mai mult, în timp ce fenomenul se răspândește în societate, cuvântul tinde să dobândească în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea un sens mai larg, care ne permite să distingem două tipuri de snobism: un snobism social sau monden, care se traduce prin dorința de a imita, de a se apropia, de a se împrieteni cu membrii „înaltei societăți"; și un snobism al modei, care trimite la un alt tip de superioritate, de ordin intelectual, și nu social, și care se traduce prin ambiția de a fi mereu în avangardă, întruchiparea eleganței, pe culmile bontonului, cum se spunea pe atunci. Un snobism care, scrie un redactor al publicației *Le Figaro*, la 13 februarie 1885, se reduce la *„a te marghioli* în mii de lucruri, de la vârful pantofilor până la părerea pe care o exprimi despre un om

genial", de la veşminte până la literatură, de la gusturile din sfera artei până la practicarea sporturilor. În scurt timp, dicţionarele vor prelua această distincţie: asemenea voluminosului *Larousse du XXe siècle* care, după ce afirmase că snobismul este caracteristic persoanelor „ahtiate după noblețe", precizează că este vorba în special despre „cusurul oamenilor obsedaţi de tendinţele modei, care adoptă o anumită atitudine nu dintr-o convingere intimă, ci fiindcă acea opinie este bine văzută sau nu".

Aceste două tipuri de snobism au, desigur, un numitor comun, dorinţa pătimaşă de a fi asemenea, dacă nu chiar de a se alătura, membrilor unui grup socotit o elită; aşa cum remarca Marcel Proust, unul dintre cei mai fini cunoscători ai subiectului, snobismul, schimbându-şi obiectul, nu îşi schimbă accentul, nici natura. Cu atât mai mult cu cât cele două tipuri de snobism, deşi distincte, se combină frecvent. Şi, de fapt, există, cel puţin până spre mijlocul secolului XX, o strânsă legătură între *modă* şi *mondenitate* – din moment ce lumea mondenă este cea care lansează modele şi ştiut fiind că, tocmai pentru a avea acces în saloanele simandicoase sau pentru a-şi afla de drept locul în cercurile selecte, efortul de a se conforma acestor mode îşi găseşte o justificare. Abia după al Doilea Război Mondial se poate percepe o ruptură, mai mult sau mai puţin pronunţată, între cele două tipuri de snobism: „noii snobi", care sunt snobii modei, afişând într-adevăr, începând de atunci, un dispreţ accentuat (un sentiment el însuşi în vogă, foarte şic) faţă de snobii „vechi", criticând în special conservatorismul demersului lor şi primitivismul, dacă nu chiar „perimarea" ambiţiilor lor.

Realitatea e că diferenţa specifică în privinţa obiectului nu este lipsită de consecinţe. În timp ce snobismul monden este de o permanenţă remarcabilă – chiar dacă blazoanele, decoraţiile, titlurile sau particulele nobiliare nu mai au întru totul strălucirea pe care o aveau în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, nu înseamnă că snobul din secolul XX nu continuă să viseze la ele şi să vorbească despre ele în aceiaşi termeni, ca strămoşul său, Jourdain –, snobismul modei, dimpotrivă, poartă amprenta naturii foarte schimbătoare a obiectului său. Cum scria André Hallays în 1896, totul este să fii „pe val", „în priză", „pe faza"[23], cu atenţia sporită, pândind tot ceea ce se schimbă. De îndată ce un lucru care era la modă se demodează sau devine prea comun, prea banal, fie că este vorba despre muzica lui Wagner sau despre pictura impresionistă, despre fularele Hermès sau despre practicarea tenisului, snobul va renunţa la ceea ce s-a perimat, pentru a îmbrăţişa o nouă pasiune. În fiecare clipă, snobul este gata să ardă ceea ce adora adineauri, pentru a nu fi niciodată depăşit: căci a rămâne în urmă ar însemna, pentru el, a nu mai aparţine, nici măcar în aparenţă, grupului superior.

Cealaltă diferență între aceste două categorii ține de locul pe care îl are fiecare într-o istorie a snobismului. Snobismul modei tinde, de fapt, să devină, imediat după Primul Război Mondial, genul dominant, în timp ce snobismul monden, inițial preponderent, pare să piardă teren odată cu dispariția treptată a „înaltei societăți", înlocuită inadecvat de elita „celebrităților", și odată cu decăderea iremediabilă a prestigiului aristocrației. Pe scurt, chiar dacă snobismul monden se perpetuează și astăzi, prezența lui, începând cu perioada interbelică, rămâne marginală, în timp ce, dimpotrivă, snobismul modei, relativ limitat ca fenomen până la sfârșitul secolului al XIX-lea, tinde să se impună drept snobismul prin excelență.

SNOBISMUL UNIVERSAL

În 1857, în prefața la traducerea în franceză a volumului *Cartea snobilor*, pe care o semna, Georges Guiffrey afirma că, „întrucât snobii sunt aproximativ aceiași pretutindeni, cu excepția unor diferențe în croiala veșmintelor și în nuanța favoriților, până când un colorist iscusit se va fi decis să îi zugrăvească pe snobii francezi, snobii englezi ne vor da întotdeauna o idee generală despre tipologia speciei[24]". De atunci, această constatare a fost reluată în nenumărate rânduri și în special în deceniile următoare, sub condeiul gazetarului Chamillac, care în 1888 descria snobismul drept o „chestiune universală[25]", sau în scrierile lui André Hallays, care vedea în snobism „o maladie a omenirii, un defect internațional[26]".

Deosebirea dintre tipurile de snobism specifice diferitelor țări din lume ține, în principal, de detaliu, de circumstanțe și de mentalități.

Astfel, Willy Copens de Houthulst afirma la sfârșitul anilor '50 că „snobismul belgian este foarte diferit de snobismul britanic, care îl incită pe snob să se strecoare (...) într-o castă superioară lui; în Belgia, unde individualismul este mai accentuat, snobismul celor atinși de acest fenomen îi împinge să își dea importanță ca persoane, ceea ce a făcut totodată ca în limbajul popular din Bruxelles să fie născocit cuvântul potrivit pentru a-i caracteriza pe respectivii snobi – *stouffers*, care rimează cumva cu *esbrouffeur*, desemnând un individ vanitos și prețios[27]". De asemenea, se consideră că snobismul italian se deosebește substanțial de snobismul francez, care adesea se rușinează de sine – cum se întâmpla cu Legrandin, descris de Marcel Proust în romanul

În căutarea timpului pierdut, un personaj care se simțea jignit când era tratat drept snob, deși în realitate era prototipul caricatural prin excelență al snobului francez. Italienii, dimpotrivă, consideră Violet Tréfusis, sunt snobi „în cel mai fastuos mod cu putință, fără meschinărie, în mod asumat" – foarte „extravagant", în definitiv –, având totuși nenumărate variante locale, la Florența, la Veneția, la Palermo, la Napoli, la Milano și, bineînțeles, la Roma, unde „familiile negre", în relații strânse cu papalitatea, au dat tonul multă vreme și unde se afișează, în consecință, „un snobism mai semeț, grandios, mai puțin frivol"[28].

Diferențele depind, de asemenea, de particularitățile țării avute în vedere. În Statele Unite, bunăoară, constată Joseph Epstein, „într-o țară aflată încă în dezvoltare, ar fi fost oarecum ciudat, în special la început, să se imite rangurile sociale cele mai înalte, din moment ce ele încă nu erau definite precis". Când ascensiunea socială și economică reprezenta un fenomen general, nu se putea pune problema unui snobism de imitație. Ulterior, mai remarcă Joseph Epstein, snobismul american se rezumă la o atitudine ce vizează să demonstreze cu ostentație celorlalți că persoana respectivă a ajuns să dobândească un anumit rang, manifestând totodată un dispreț suveran față de cei care nu au atins încă acel stadiu. Așa cum recunoștea și Virginia Woolf, nu fără a mărturisi de altfel că ea însăși nu era străină de fenomen, „esența snobismului este dorința de a-i impresiona pe ceilalți"[29].

Ceea ce diferă, în fine, sunt, bineînțeles, natura și statutul elitei pe care snobul se va căzni să o imite: mari familii de negustori la Veneția, conți sau baroni levantini la Beirut, patricieni la Geneva, membrii uneia dintre cele douăzeci de familii din înalta aristocrație în Polonia, mari nume de rezonanță spaniolă în Argentina, vechi descendențe anglo-saxone la Adelaide, dinastii figurând cel puțin în a doua parte a *Almanahului Gotha** în lumea germanică. Și, desigur, uzanțele distinctive, convingerile, gusturile sau capriciile care, specifice unei aristocrații sau alteia, vor contribui, într-o țară sau alta, la conturarea unei tipologii a snobismului – care însemna, de pildă, în Argentina, să fii proprietarul unei *estancia,* adică al unui teren de mii de hectare la țară, dacă se poate în provincia Buenos Aires. Acolo, „șicul suprem (era) o *cabana,* o crescătorie foarte

* Îndreptar celebru, care cuprindea studii despre arborele genealogic al familiilor regale și al familiilor de cel mai înalt rang nobiliar din Europa, precum și clasificări ale acestora. A fost elaborat inițial în 1763, când a apărut la Gotha, la Curtea lui Frederic al III-lea. Din 1785 până în 1944 s-au publicat ediții revizuite în fiecare an, dar în 1944 arhivele în care se aflau volumele au fost distruse de sovietici (n. red.).

elegantă și foarte costisitoare de tauri selecționați", evenimentul monden al anului fiind, „cum era la englezi prezentarea domnișoarelor la Curte, renumita *Exposicion Rural*, un fel de comisii agricole extrem de elegante, rezervate prezentării taurilor și a cailor pentru polo"[30]. În Australia, pentru a fi șic, marii bogătași își cumpără podgorii. În Franța, în schimb, ideea de *gentleman farmer* nu a prins niciodată la snobi.

Totuși, ceea ce unește diferitele tipuri de snobism este, incontestabil, mai important decât ceea ce le separă.

Este valabil chiar și în țara care, sub acest aspect, ar putea părea cea mai îndepărtată de Franța, și anume Statele Unite ale Americii. În veacul al XIX-lea, în ciuda imenselor diferențe de ordin politic (foarte tânăra republică din Lumea Nouă contrapusă celei mai vechi monarhii din Lumea Veche), social, economic sau cultural, regăsim astfel, de o parte și de cealaltă a Atlanticului, varietăți de snobism monden destul de similare, până la urmă. În America și în Franța deopotrivă snobii se arată fascinați de aristocrație sub toate formele ei. „Statele Unite", ironiza Édouard de Naurois la începutul secolului XX, „ne promit minuni pentru veacul următor, căci, la finele anului 1899, numărau deja cincisprezece urmași ai lui Alfred cel Mare, treizeci de vlăstare ilustre ale regilor scoțieni și peste alte o sută de familii aristocratice; departe de a-și dori să importe nobili, America începe chiar să îi fabrice pentru export[31]."

Cu o jumătate de secol în urmă, Borel d'Hauterive, în *Anuarul nobilimii din Franța*, constata deja semnele concrete ale acestei pasiuni: „În Statele Unite, negustorul nici nu s-a desprins bine de treburile lui, că deja își îmbracă oamenii în livrea, își pune blazon pe portierele trăsurilor și își întocmește ascendența familială pentru a vedea dacă arborele lui genealogic nu se leagă cumva de vreun Montgommery, de vreun Percy, ba chiar de vreun tovarăș de arme de-al lui Rollon sau de-al lui Wilhelm Cuceritorul[32]." Această dragoste frenetică pentru vechile aristocrații europene va declanșa, de altfel, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o adevărată epidemie a căsătoriilor patriciene, cei mai bogați industriași americani, Singer, Gould sau Vanderbilt, regii căilor ferate sau ai bumbacului, ai conservelor de carne sau ai mașinilor-unelte, cumpărându-și cu aurul lor gineri cu titluri nobiliare și primind în schimb un prestigiu monden considerabil în sânul cercurilor din care aceștia fac parte.

Adevărate patriciate regionale s-au format într-adevăr pe parcursul secolului în Noua Anglie, la New York, în Boston și în Philadelphia sau în statele americane din Sud, Virginia și Maryland, dând naștere unui fenomen pe care istoricul Edward

Digby Baltzell îl va desemna printr-un termen hărăzit unui viitor glorios, *WASP*, adică *White Anglo-Saxon Protestants*[33]: o elită care, în așa-numita epocă „victoriană", va domina țara pe toate planurile. Această aristocrație, ca în Europa, are cluburile ei, anuarele ei – *Social Registers* –, uzanțele ei, cum ar fi cutuma de a păstra prenumele strămoșilor și de a introduce o cifră după propriul patronim, traducând ambiția de a constitui adevărate dinastii (Henry Ford al II-lea, John Davidson Rockefeller al III-lea). Aristocrația aceasta are ierarhiile ei, variabile în funcție de loc, dar dominate de grandori incontestabile, descendenți ai pelerinilor de pe *Mayflower** sau eroi ai Revoluției Franceze. În fine, ca și în Europa, această aristocrație formează dinamica de ambiție, de vanitate și de excluziune specifică snobismului – o situație descrisă și în anii '20 de Henry Louis Mencken, atunci când prezintă orașele americane ca pe niște mici universuri dominate de o *upper upper-class*, în jurul căreia gravitează diversele grupuri inferioare, nerăbdătoare să pășească pragul acestei Valhalle sociale[34]. Totuși, odată cu Primul Război Mondial, emigrarea masivă și ceea ce Joseph Epstein numește „democratizarea plutocrației"[35] contribuie la modificarea situației elitelor, acestea pierzând stabilitatea pe care crezuseră că o dobândiseră și care le permitea, de altfel, să își țină ușile destul de larg deschise. Este perioada când Booth Tarkington scrie *Magnifica familie Amberson* (1918), ecranizată de Orson Welles douăzeci de ani mai târziu, care este prin excelență romanul acestei mutații și al unui snobism contrariat, cel al vechilor familii confruntate cu noii îmbogățiți, expresia propriei lor decadențe. „Societatea a murit", se lamentează, de asemenea, la începutul anilor '30, snobul american descris de Somerset Maugham în *Pe muchie de cuțit*. „A fost o vreme când speram că America va lua locul Europei și va crea o aristocrație pe care *vulgum pecus*** să o respecte, dar criza a pus capăt acestui vis. Țara mea a devenit iremediabil burgheză. Nici n-ai putea crede, dragul meu, dar, cu prilejul ultimei mele călătorii în America, un șofer de taxi m-a interpelat cu «Hei! (...) *Brother!*»."[36]

Declinul a început, dar această *waspocracy**** va dispărea definitiv în anii de după al Doilea Război Mondial, când *Society* va fi înlocuită de niște categorii – *in* și *out*[37] –

* Vasul care i-a transportat pe separatiștii englezi („pelerinii") din Plymouth, Anglia, în Plymouth, Massachusetts, Statele Unite (viitoarea capitală a Coloniei Plymouth) în anul 1620 (n. red.).

** „Oamenii de rând" – în lb. lat. în orig. (n. red.).

*** Democrația inspirată de gruparea WASP, menționată anterior (n. red.).

supuse strict modei şi veşnic schimbătoare. Şi astfel se face trecerea de la un snobism la altul, conform unui proces analog celui care se produce şi în Europa în acelaşi timp.

La drept vorbind, secolul XX, gropar al aristocraţiilor şi perioadă neagră pentru snobismul monden – chiar dacă, din cochetărie, poate să şi râvnească la o *high society* muribundă – a fost, în Europa şi în America deopotrivă, epoca de aur a varietăţilor de snobism al modei, care traduc avântul claselor mijlocii şi apariţia societăţii de consum.

Snobismul, într-adevăr, reflectă întotdeauna, chiar dacă indirect şi deformat, evoluţia societăţilor în care prosperă: în cazul de faţă, mişcările succesive de democratizare şi de mondializare. De unde o asemănare şi mai mare, dacă se poate spune aşa, între snobii din toate ţările. Similitudinea aceasta, aşa cum s-a subliniat, a fost întotdeauna puternică, iar la începutul secolului XX, de pildă, prea puţine lucruri îl deosebeau pe *der Snob,* eroul mic-burghez din piesa lui Carl Sternheim, de personajele din romanele lui Proust sau din cele ale lui Edith Wharton. În zilele noastre, aceeaşi similitudine tinde să devină o cvasiidentitate – snobinetele, *fashionistas* sau *fashion victims** din lumea întreagă părând de acum înainte personaje croite pe acelaşi calapod.

Cu toate acestea, snobismul rămâne un fenomen destul de misterios. Căci, chiar dacă ţinem seama de definiţiile enunţate mai sus, realitatea este că ele toate sunt lipsite de rigoare şi de precizie.

Este ceea ce romancierul Pierre Veber constata deja în 1896: „Se poate spune că snobii sunt cei care arborează ultima modă în orice domeniu (...) dar este insuficient. (Că) sunt cei care nu apreciază decât lucrurile rare şi preţioase. (Că) sunt, de asemenea, credulii care se lasă seduşi de orice se pretinde insolit şi cosmopolit. Dar tot nu e o definiţie completă, deşi toate astea sunt valabile! *Snobismul este o stare sufletească (...) nedefinibilă, pentru care a trebuit să fie creat un cuvânt nou: snobii sunt snobi* şi gata[38].“ Această constatare a fost repetată frecvent de atunci, împreună cu concluzia că, aşa cum mişcarea se defineşte prin mişcare, *snobismul nu există decât prin snobi:* prin intermediul existenţei lor, prin ce fac şi prin ce spun ei, prin ce detestă şi prin ce adoră, prin ce doresc şi prin ce visează. Căci snobismul este în esenţa lui un vis, visul la o grandoare adesea iluzorie sau imaginară. Iar misiunea noastră este să ne cufundăm acum în istoria acestui vis.

* „Victime ale modei“ – în lb. engl. în orig. (n. red.).

PARTEA I
SNOBISMUL MONDENITĂȚII. IPOSTAZE

Multă vreme snobul a visat să se apropie de ceea ce lumea considera a fi clasa superioară, nobilimea, pentru a împărtăși superioritatea intrinsecă a acestui grup și pentru a putea, la nevoie, să îi privească de sus pe cei care nu fac parte din respectiva categorie.

Iată de unde mișcarea perpetuă: de la prostime la aristocrație, mișcare fundamentală, care, ironizează Gaston Jollivet într-un articol apărut în *Le Figaro* în 19 februarie 1885, riscă să depopuleze burghezia „mai eficient decât dinamita anarhismului". Dar, de asemenea, chiar în sânul nobilimii, și o mișcare de la mica burghezie la marea burghezie.

Această mișcare permanentă se produce, pe termen lung, în împrejurări juridice și politice variabile. Sub Vechiul Regim, în Franța, nobilimea constituie un grup social relativ deschis. În anumite condiții, este posibil să fii învestit cu un titlu de noblețe de suveran: o mare satisfacție pentru snobi. Totuși, înnobilarea necesită eforturi, bani și timp. Mulți aspiranți nu au răbdare să treacă prin formalități și încearcă să își atribuie, mai mult sau mai puțin fraudulos, o calitate pe care nu o posedă sau, dacă nu, măcar însemnele exterioare: un nume, o particulă ce exprimă un rang nobiliar, un titlu imaginar. Așa cum constată Crisald în *Școala nevestelor* (actul I, scena 1):

Să părăsești un nume păstrat din moși-strămoși
Luând în schimb un altul. Ce oameni păcătoși!
Pe mulți îi mai picnește o astfel de dambla![*]

Pe mulți îi mai picnește o astfel de dambla? Fără să mergem atât de departe, trebuie să recunoaștem că falsa nobilime reprezintă deja, sub monarhia din Vechiul Regim, un adevărat fenomen de masă, cel puțin în ceea ce privește numărul destul de redus al nobililor autentici. La sfârșitul secolului al XVII-lea, Ludovic al XIV-lea poruncește o „revizuire generală" a numelor și a titlurilor nobiliare, pe care o va continua și succesorul său, pentru a-i depista pe falșii nobili. Or, dintr-aceștia există o puzderie. Încă din această epocă, uzurparea titlurilor nobiliare s-a intensificat din motive ce țin, probabil, atât de cupiditate (nobilii nu plătesc anumite impozite), de arivismul social, cât și, pur și simplu, de vanitatea oamenilor: un Gros-Pierre, un Petit-Jean, un Jourdain n-au apărut din neant, iar faptul că spectatorii teatrelor de atunci se prăpădeau de râs văzându-i pe scenă demonstrează că asemenea personaje întruchipau prototipuri obișnuite, cunoscute și răspândite în viața cotidiană a epocii. În ajunul Revoluției Franceze, marele genealogist al nobilimii, Bernard Chérin, estima că din totalul titlurilor de noblețe patru cincimi erau deținute mai mult sau mai puțin abuziv. Așa se explică, de altfel, estimările incerte ale numărului de membri ai nobilimii: în 1789, același Chérin ezită între șaptesprezece mii și optzeci de mii de familii, discrepanța dintre aceste evaluări explicându-se prin numărul imens de persoane care se împăunează cu titluri uzurpate, cu particule înșelătoare și cu blazoane inventate – *Armorialul general al Franței*, publicat de Hozier în 1696, „un fel de *Bottin mondain* al epocii, unde o sumedenie de mojici îmbogățiți își afișează numele[1]", numărând nu mai puțin de o sută de mii de blazoane...

După Vechiul Regim, după desființarea privilegiilor și apoi după abolirea nobilimii printr-un decret din 23 iunie 1790, situația se schimbă din punct de vedere juridic. Vanitatea, însă, nu depune armele, iar snobismul, departe de a intra în declin, explodează în sânul unei burghezii deja dominante și, mai

[*] Jean-Baptiste Molière, *Opere*, vol. II, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955 (n. tr.).

mult decât oricând, însetată de distincții. În paralel cu diferitele alianțe din interes, cu mezalianțe, ba chiar cu adopții, industria falsei nobilimi prosperă. La începutul secolului XX, publicistul Édouard de Naurois denunță aceste „uzine heraldice, cum pot fi considerate anumite registre nobiliare", în care figurează „între patruzeci de mii și patruzeci și cinci de mii de familii, adică aproximativ patru sute de mii de persoane (...), altfel spus mai mult decât dublu față de cât există în realitate"[2]. Mai mult decât dublu? De fapt, Naurois se situează cu mult sub cele mai optimiste estimări. În viziunea celor mai buni specialiști, numărul de familii nobile *veritabile*, chiar și ținând seama de nobilimea din Imperiu și de înnobilații din secolul al XIX-lea, s-ar cifra în zilele noastre la circa 3 000–4 000 (4 420, potrivit lui Jougla de Morénas[3], aproximativ 4 000, pentru Étienne de Séréville[4], autor al unui *Dicționar al nobilimii franceze*, 3 200, conform *Catalogului nobilimii* de Régis Valette[5], dar nu mai mult de 2 800, după Philippe du Puy de Clinchamps). De unde se poate deduce că numărul falșilor nobili ar oscila, conform estimărilor, între 80% și 90%. Sub acest aspect, cifrele par stabile, din moment ce acesta era deja procentul indicat, în 1887, de Bachelin-Deflorenne în lucrarea sa *Starea actuală a nobilimii franceze*[6].

Aceste specii de snobism nerușinat au inspirat foarte multă vreme o literatură bogată. În afară de teatrul lui Molière, care mișună de burghezi gentilomi de toate felurile, sau de *Memoriile* lui Saint-Simon, în veacul al XVIII-lea sunt publicate niște „culegeri de înnobilați" care urmăresc să reducă pretențiile multor familii aristocratice. De asemenea, din secolul al XIX-lea și până în zilele noastre se înmulțesc „dicționarele de vanități", tratatele, cataloagele, manualele sau compendiile de falsă nobilime – fără ca acest efort îndârjit de denunțare și de clarificare să fi avut vreun efect asupra valului crescând al „nobilimii-ficțiune". Cu tenacitate, fără să-i pese de prețul ce trebuia plătit, „nobilimea de contrabandă" continuă să prospere în cele patru colțuri ale ceea ce s-ar putea numi „careul magic" al snobismului nobiliar: *particula care exprimă rangul, numele, titlul* și *blazoanele*.

Snobismul mondenității nu se reduce, de altminteri, la odiseea falsei nobilimi. Acest tip de snobism se prelungește, în special începând cu secolul al XIX-lea, printr-un anumit număr de elemente care au uneori rolul de accesorii (ca, de pildă, un cosmopolitism esențialmente anglofil sau accesul garantat

în cele mai prestigioase cercuri), alteori de trambuline (a fi pasionat sau cel puțin a lăsa impresia că ești pasionat de „religie", într-o perioadă când catolicismul redevine sesamul celor mai închise saloane) sau de substitute (ca mania de a purta decorații).

Toate acestea îi permit istoricului să discearnă în linii generale un proces în trei timpi – care începe cu adevărat în veacul al XVII-lea, atunci când apar indiciile indubitabile ale existenței unui snobism social, care după Revoluția Franceză dobândește o densitate și o complexitate inedite, înainte de a se diminua, fără să dispară totuși, în cursul secolului XX.

Capitolul I

MITUL PARTICULEI NOBILIARE

Fiecăruia, după rangul său: odiseea snobismului nobiliar nu poate fi studiată fără a aborda, pentru început, particula care exprimă rangul nobiliar, o chestiune serioasă. Pentru snobul tipic, a avea, în fața numelui de familie sau în fața ultimei părți a acestuia, cuvintele *de, du, des, de la* sau *d'* constituie într-adevăr *alfa și omega*, dovada supremă, criteriul exclusiv al nobleței și, adesea, obiectul celor mai dragi visuri ale lui. Celelalte trei laturi ale „careului magic" al snobismului nobiliar – nume, titlu și blazoane – par mai complexe și totodată prea delicate pentru a putea fi exprimate și afișate la o serată mondenă sau pe o carte de vizită. Adăugarea unei particule, în schimb, comportă o simplitate copilărească și, cel puțin în anumite medii, o eficacitate redutabilă: „Precis este nobil, *are particulă*..." De unde și frecvența falsurilor: în 1857, în *Le Siècle,* Léon Plée estima numărul lor la câteva sute de mii[1]. Dar cel mai interesant și ce trebuie să rețină în mod special atenția istoricului moravurilor este că această obsesie își are originea într-un (foarte vechi) quiproquo: căci, dacă particula are legătură cu nobletea nu înseamnă automat că ea reprezintă indiciul inconfundabil al acestui statut. Pe scurt, toate aceste visuri, ambiții, trucaje și șiretlicuri pe care particula le stârnește de câteva secole încoace, arată mai ales ignoranța și naivitatea snobilor, care, imperturbabili, continuă să umble după ea.

UN QUIPROQUO SECULAR

În Evul Mediu, numele de familie, care dispăruseră odată cu năvălirile barbarilor, nu reapar decât lent: până în jurul veacului al XI-lea, oamenii nu sunt desemnați decât prin prenume și printr-o poreclă legată de trăsăturile lor fizice, de meseria lor, de domiciliu etc. În acele vremuri, unele familii nobiliare, proprietare ale unor fiefuri importante, încep să fie desemnate îndeobște și, de fapt, vor deveni cunoscute prin numele moșiilor, legat printr-o particulă de numele de familie. Totuși, chiar și „în cele mai vechi familii, numele fiefului nu face, în majoritatea cazurilor, decât să completeze prenumele sau supranumele, singurul care indică de fapt descendența[2]", și care constituie adevăratul nume de familie. Este exact ceea ce Saint-Smion, la începutul secolului al XVIII-lea, nu conteneşte să reamintească la tot pasul în *Memoriile* sale, subliniind, printre alte exemple, că „Poton este numele faimosului Xaintrailles", că mareșalul de Chamilly, „nobil venerabil din Bourgogne", „se numea Bouton", că mareșalul de Châteaurenault „se numea Rousselet", iar Vauban, „Le Prestre", că familia La Fayette se chema Mottier, familia Cheverny, Hurault și familia Montmorency, alcătuită din cei mai vechi baroni din Franța, Bouchard. Nu se pune problema ca Saint-Simon să denunțe originile plebee ale diverselor familii nobiliare: în opinia sa și a contemporanilor săi, deopotrivă, ceea ce este nobil este patronimul. Mărturisește că nu știe de ce contele de Vaillac, unul dintre cei mai glorioși generali din vremea sa, pe care „îl chema Ricard", prefera „numele de Gourdon și Genouillac, care erau niște moșii"[3].

Patronimul este, așadar, adevăratul nume de familie: unii indivizi, nobili sau mojici, vor prefera să îi alăture denumirea unei moșii, dar alții nu vor face așa, fie în cazul mojicilor, din cauză că nu dețin niciun fief, fie în cazul nobililor, deoarece aceștia consideră că numele lor de familie este mult prea glorios sau prea vechi pentru a se ascunde în spatele denumirii unei moșii. De unde și lipsa de semnificație clară a acestei particule: iată de ce unele familii aristocratice, cunoscute doar sub patronimul lor, nu vor avea niciun fel de particulă, în timp ce numeroase familii plebee vor purta dinadins o particulă în numele lor.

Este exact ceea ce sublinia și Victor Hugo când scria, zeflemitor, că „una dintre ideile false ale burgheziei din epoca Restaurației este credința în importanța particulei. *Particula, se știe, nu înseamnă nimic*[4]". În realitate, afirmând acest

lucru, Hugo avea o intenție ascunsă: dorea să reamintească faptul că absența particulei din numele său nu îi diminua nicidecum noblețea, care, pretindea el pe atunci, își avea rădăcinile în persoana lui Georges Hugo, căpitan înnobilat la sfârșitul secolului al XVI-lea de către ducele de Lorena – când, de fapt, tatăl lui, generalul Joseph Hugo, se trăgea dintr-un tâmplar fără nici cea mai mică legătură de rudenie cu familia nobiliară purtând același nume[5].

Totuși, chiar dacă această constatare nu se aplica în cazul său, Hugo avea dreptate: particula nu înseamnă mare lucru. Nenumărate voci s-au străduit să o repete pe toate tonurile încă de la începutul secolului al XVII-lea, cum a făcut bunăoară și Vauquelin de la Fresnaye, care slăvea simplitatea timpurilor străvechi:

Odinioară, de *și* du *nu erau de trebuință.*
Mărețul Robert Bertran, viteaz, cu multă socotință
Baron de Briquebec, ce Aragonul a cucerit,
De numele său, Bertran, niciun de *n-a lipit.*
Dar odraslele, în necioplite familii născute,
Uzurpând un de *pe nobili vor să-i imite.*
Însă fără noimă niciun de *nu se cuvine adăugat*
Sau stigmat va fi și pe nobil îl va fi trădat[6].

În același timp, marele jurist Charles Loyseau, în lucrarea sa *Tratat despre rangurile sociale,* insista asupra faptului că acest quiproquo nu denotă numai ignoranța, ci și vanitatea victimelor sale: „Cei care își pun asemenea particule în fața numelui vor ca lumea să creadă că numele lor vine de la vreo seniorie care exista de mult în familia lor... Dar asta-i bună! Noua noastră nobilime chiar nu se gândește că sunt gentilomi *aceia* ale căror nume nu sunt înnobilate prin aceste (...) particule, (deși) cronicile atestă că odinioară nici cele mai nobile familii din regat nu le aveau[7]." Desigur, recunoaște Loyseau, obișnuința sau moda de a purta particulă a apărut „treptat-treptat", îndeosebi la nobili; dar este vorba, subliniază marii genealogi ai nobilimii din secolul al XVII-lea și în special La Roque, în lucrarea sa *Tratat despre originea numelor și a numelor de familie,* despre o simplă modă, de altfel destul de deșartă: „Nume vechi care să nu fie precedate de o particulă (...) există în mare număr.

Adevăraţii gentilomi nu ţin la aceste podoabe deşarte; ba chiar se ofensează atunci când le sunt atribuite şi nu pot să sufere (...) să li se impună vreo falsă culoare, care, în loc să confere strălucire familiilor lor, nu face decât să le întineze cumva vechimea[8]." Astfel, multe familii grandioase se mulţumesc cu patronimul lor şi au fost cunoscute dintotdeauna sub numele iniţial, la care se adaugă, notează Gérard de Sède, familiile înnobilate prin demnităţile deţinute, dar fără fiefuri, nobilimea Imperiului, şi familiile nobiliare provenite din ţări străine, unde particula nu există. „Una peste alta, se adună astfel multă lume[9]." Pentru Charles de Castries, „10% din familiile nobiliare nu arborau nicio particulă[10]" în 1789. La începutul secolului XX, Édouard de Naurois avansa cifra de 750–800 de familii[11], printre care câteva nume surprinzătoare (Clemenceau, despre care afirmă că provenea dintr-o familie din Bas-Poitou, înnobilată de Ludovic al XII-lea, Lazare Carnot, Conventionalul, şi nepotul său Sadi, preşedinte al republicii, vlăstare ale unei vechi familii nobiliare de oameni ai legii din Bourgogne) şi multe alte nume prestigioase: Molé (pe care snoaba doamnă Verdurin nu scapă ocazia să îl numească *de* Molé[12]), Pasquier, Decazes, Greffulhe, Poniatowski etc.

Dar, dacă unele familii de o noblețe incontestabilă nu poartă particulă, există, în schimb, nenumărate familii absolut plebee care afişează o particulă înnobilatoare. În acest sens, notează Gérard de Sède, ar trebui să începem prin a da la o parte falsele particule reprezentate de literele „De", precedând numeroase patronime de origine flamandă, în nordul Franţei, care nu sunt, în realitate, decât articolele hotărâte „le" sau „la"* în această limbă. Aşa se face, mai explică el, că nume ca „De Smet" sau „De Scheemaker" sunt echivalentul exact al patronimelor (foarte comune) din franceză Le Febvre şi Le Cordonnier. Acest „De" se scrie, de altfel, cu majusculă şi se pronunţă în orice caz, făcând parte integrantă din nume, în timp ce o particulă se scrie întotdeauna cu literă mică şi, cu unele excepţii, nu se rosteşte şi nu se scrie, decât atunci când este precedată de prenume sau de titlu: M-am întâlnit cu De Smet, dar nu l-am văzut pe Montmorency[13]... Pe scurt, nici particulă, nici snobism.

Problema se complică, totuşi, în anumite cazuri-limită, de exemplu, cel al familiei De Gaulle. Pentru Charondas, critic necruţător al nobilimii de două

* În franceză, articolele hotărâte, masculin şi feminin, singular (n. tr.).

parale, această familie ar fi indiscutabil burgheză; însă unii ar putea adăuga că nimeni, în niciun moment al carierei respectivului om de stat, nu s-a gândit să îl strige „Gaulle", pur și simplu, pe viitorul general, așa cum ar fi cerut regula impusă de particulă; dar alții ar putea, la rândul lor, să riposteze că, din motive de eufonie, odinioară se pronunța intenționat particula în fața numelor din două silabe, atunci când a doua silabă este un *e* mut: se spune *de* Rhodes, *de* Pène sau *de* Sède. Pentru acesta din urmă, de altfel – care amintește că un de Gaulle, în secolul al XII-lea, refuzase să depună jurământ de credință regelui Angliei Henric al II-lea Plantagenet și că un altul s-a făcut remarcat în 1415 la Azincourt –, „această familie aparține nobilimii războinice, înainte de a aparține nobilimii formate din oameni ai legii[14]". În cazul acesta, ar rezulta că nu ne aflăm în prezența unui „De" flamand, ci a unei adevărate particule, care, fiind și nobiliară, nu ar mai trebui scrisă cu majusculă.

Lăsând deoparte acest „De" flamand, numeroase familii burgheze poartă, uneori de foarte multă vreme, particula. În secolul al XVII-lea, moda particulei corespunde expansiunii burgheziei și unor achiziții funciare importante, noii proprietari căpătând obiceiul de a alătura numelui lor pe cel al uneia dintre moșiile deținute. O tendință legată de noțiunea de onorabilitate care pare inerentă particulei, ea însăși fiind folosită ca o marcă a deferenței: „Bonjour, monsieur *du* Corbeau."* Chiar dacă unii dintre ei au avut oricum eleganța de a recunoaște că se trăgeau din popor – ca familia de Sèze, ai cărei membri recunosc de bunăvoie că doar ramura descendentă a primului născut, aceea a avocatului regelui Ludovic al XVI-lea, a fost înnobilată –, nu e nicio surpriză că exact din această categorie se vor recruta, de fapt, marile batalioane ale nobilimii inventate.

Este extraordinar cum, în ciuda tuturor avertismentelor, quiproquoul care tinde să confunde particula cu nobletea dăinuie de atâtea veacuri. Ba chiar a ajuns să obțină, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea, ceea ce ar putea semăna cu un început de consacrare din partea autorităților publice.

Astfel, în perioada Revoluției Franceze, când decretul din 27 septembrie 1791 interzice utilizarea atributelor nobiliare, asistăm la „dispariția tuturor

* „Jupâne corb, plecăciune" – vers din fabula *Corbul și vulpea* de La Fontaine (n. tr.).

particulelor, autentice sau nu, căci prejudecata conform căreia particulă înseamnă nobleţe era deja într-atât de răspândită", constată Gérard de Sède, „încât impresionase chiar şi legiuitorul[15]". Un legiuitor, ce-i drept, prea puţin versat în tainele subtile ale dreptului nobiliar, dar mai ales dornic să facă tabula rasa tot ceea ce putea aminti de Vechiul Regim. Pe atunci, această dispariţie masivă a particulei, îndeosebi la cei care o împrumutaseră de puţin timp, corespunde totodată unei măsuri de elementară prudenţă: fiind o epocă de paranoia generalizată, înţelept este să suprimi orice indiciu care ar putea sugera o legătură, cât de măruntă, cu cei care sunt bănuiţi de complot contra Revoluţiei. Aşa se face că Danton, al cărui nume de familie era adesea ortografiat „d'Anton" în *Le Moniteur*, între 1789 şi 1790, se va grăbi să alipească numelui său această particulă, care n-ar fi trebuit să migreze alături niciodată, sau la fel domnul de Saint-Just, deşi de condiţie umilă, va întâmpina dificultăţi în a se disculpa în faţa unor inamici politici, care jubilau strigându-l „Monsieur le Chevalier"*... De fapt, nu este nicidecum evident că revoluţionarii, poate cu excepţia sanculoţilor neaoşi, ar fi considerat că particula reprezenta cu adevărat un semn ce proba apartenenţa la nobilime, însă cert este că aveau tot interesul de a lăsa să se creadă că aşa stau lucrurile.

Această pseudooficializare se prelungeşte, de altminteri, în vremea Consulatului şi a Imperiului. *Almanahul oficial* indică astfel că particula rămâne abolită până în 1808, la fel ca vechea nobilime, inclusiv în cazul doamnelor de onoare ale împărătesei, care proveneau din rândurile marilor familii aristocratice: figurează acolo, bunăoară, fără ceea ce Alfred Levesque eticheta „particula numită vulgar nobiliară[16]", o doamnă Montmorency, o doamnă Chevreuse şi o doamnă Vintimille – ciudăţenia acestor suprimări făcând să se prăpădească de râs întreaga emigraţie. Dar particula reapare subit în 1809, odată cu nobilimea imperială, ceea ce le permite doamnelor de la Curte să îşi redobândească numele complet şi să nu se mai hlizească pe înfundate. Fără nobleţe, nu există particulă, dar invers? Doar într-un sens, din moment ce majoritatea membrilor nobilimii imperiale vor primi titluri fără particulă.

Lucrul cel mai curios, însă, este că eroarea sau, mai precis, toleranţa faţă de o prejudecată larg răspândită va persista şi în timpul Restauraţiei. Putem

* „Domnul Cavaler" (n. tr.).

cita în acest sens o anecdotă despre un domn Genoud, publicist învestit cu titlul de nobil drept răsplată pentru atașamentul său față de cauza Bourbonilor, însă teribil de frustrat din cauză că numele său nu indica mai explicit noua sa condiție. La ce bun să fii nobil, dacă nimeni nu remarcă? În 1822, Antoine-Eugène Genoud obține o audiență la monarh, care îl întreabă ce favor își dorea să-i acorde: „Maiestatea Sa să binevoiască a-mi conferi o particulă", l-ar fi implorat snobul. „Ia-ți două", i-ar fi răspuns regele celui care, de atunci, s-a numit „M. De Genoude". Convins negreșit de utilitatea politică a unei asemenea idei preconcepute, regele s-a gândit să o încurajeze, împuternicindu-l pe maestrul armoariilor să adauge, în certificatele oficiale, o particulă la numele celor pe care îi ridica la rangul de nobil.

Putem vedea în toate astea o formă de consacrare a quiproquoului? O eroare nu devine adevăr doar pentru că există de multă vreme, este extrem de răspândită în opinia publică și nu numai. Totuși, în anumite cercuri, este posibil ca această semioficializare să fi contribuit incontestabil la legitimarea, dacă nu chiar la relansarea goanei după particulă.

GOANA DUPĂ PARTICULĂ

În perioada Vechiului Regim vânătoarea de particule deja atrage sarcasmul unor cunoscători, cărora le lipsește deocamdată, pentru a o lămuri, noțiunea de snobism. Primul care semnalează fenomenul, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, este un cronicar din Geneva, Bonnivard, care notează: „Sunt unii care vor să fie, dacă nu au alt titlu, seniori grație prenumelui sau numelui lor de familie: domnul *de* Perret sau domnul *de* Jacquet[17]." În veacul al XVII-lea, în ciuda avertismentelor repetate, prejudecata se statornicește, îndeosebi la parveniți, vizibil în prima linie. „S-a strecurat de puțin timp un abuz prostesc printre burghezi, care vor să-i imite peste tot pe cei puternici: (...) unii au îndrăznit chiar să își pună particula în fața numelui, ceea ce este ridicol, un fel de fantomă de vanitate insuportabilă, ca bunăoară un *de* Penet, un *de* Bertrand, un *de* Berthet", constată Rochefort în *Dicționarul* său, apărut în 1686[18]. În anul următor, în noiembrie 1687, se semnalează cu ironie, în

Istoria operelor savanților, că particulele „sunt un fel de companioni stranii (...) care s-au insinuat în cele mai înstărite familii, sub promisiunea de a le înnobila. Toți fac curte acestor articole; de îndată ce începe să le meargă bine ca negustori sau birari, niciunul nu pregetă să umble cu zel după onoarea unor încuscriri de soi[19]". Odată ce omul s-a căpătuit suficient, explică în același timp La Bruyère, particula este cum s-ar spune de rigoare.

Snobismul acesta îi atinge întâi pe noii îmbogățiți, dar nu cruță pe nimeni, nici măcar pe „intelectualii" epocii – Voiture, Corneille, Racine, care se semna într-o vreme „Racine de l'Espinay" –, nici nobilimea, care, teoretic, n-ar avea nevoie de o asemenea recunoaștere, dar care se prinde în joc, nici marea burghezie. Chamillart, ministrul lui Ludovic XIV, povestește Saint-Simon, „avea doi frați, care se poate spune că excelau prin imbecilitate". Pe primul l-a făcut episcop. Al doilea, care se numea cavalerul Chamillart, „căruia favorurile și ministeriatul îi umpluseră capul de vanitate", era căpitan de vas: fratele lui l-a scos din marină, i-a făcut rost de un post de general de brigadă și l-a însurat cu moștenitoarea bogată a unui raportor la Consiliul de Stat. Dar titlul de cavaler, utilizat de mezinii din marile familii, „nu putea să fie purtat de un bărbat căsătorit: prin urmare, acesta s-a numit contele *de* Chamillart; particula *de* se uzurpa oricum de ceva vreme; dar a-și măslui numele de burghez de familie, făcându-l să sune a marchiz sau a conte, nu se mai pomenise până atunci. (...) Lumea râdea pe la spate; dar în societate, nimeni nu îndrăznea să omită titlurile sau particula *de*"[20]. Și, cum boala este molipsitoare, „nenumărați alți burghezi au urmat de atunci acest exemplu", îndeosebi în cercurile înaltei administrații: evocând moartea doamnei de Lamoignon în 1705, Saint-Simon nu pierde prilejul de a-i lua peste picior pe juriștii care, până nu demult fuseseră niște avocați mărunți, au „devenit magistrați considerabili, au preluat particula *de*" și și-au pus-o în fața numelui[21]. În înalta magistratură, notează, de altfel, Dangeau, uzanța dădea dreptul la particulă după douăzeci de ani de exercitare a funcției, un termen pe care majoritatea nu aveau răbdare să îl aștepte[22].

Secolul Luminilor, se știe, nu va face decât să exacerbeze asemenea tendințe; în cercurile selecte, particula este cel mai obișnuit lucru din lume: pentru a trece drept o „persoană subțire" în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, declară Marin în 1751, „trebuie să fii de neam mare. Or, asta se născocește, nu

e dificil. Unii, după multe strădanii, își estropiază numele; alții, orgolioși, își plantează în fața numelui o particulă monosilabică și iată-i ajunși cum cere cutuma[23]". Cutumă pe care domnul Voltaire, născut Arouet, sau domnul d'Alembert, născut Le Rond, a înțeles-o la fel de bine ca domnul de Rivarol sau domnul de Robespierre...

După interludiul reprezentat de Revoluția Franceză, când „de teama de a nu fi decapitat, îți decapitai numele[24]", goana după particulă reîncepe mai strașnic. Am citat mai înainte cuvintele lui Victor Hugo, care râdea de burghezii Restaurației și de credința lor în particula înnobilatoare. Toți caută să facă rost de așa ceva, în ciuda unei legislații relativ restrictive, ținând seama că legea din 2 germinal*, anul XI, și legea din 18 mai 1858, modificate prin articolul 259 din Codul Civil, interzic oricărei persoane să își schimbe, oricât de puțin, numele patronimic, fie numai și prin alăturarea unei simple particule: de atunci înainte, orice schimbare de nume a trebuit, în principiu, aprobată de autoritatea publică – vom reveni asupra acestei chestiuni.

Dar această interdicție nu intimidează prea mult: în timp ce mulți dintre conții și baronii din Imperiu, inițial privați de particulă, se grăbesc, ca niște adevărați parveniți, să remedieze supărătoarea lacună – adoptând, înfierează Dangeau, „un *de* postiș pentru a se confunda cu vechea nobilime[25]" –, asistăm chiar la apariția unei pseudonobilimi de tip nou, provenită din străfundurile mojicimii revoluționare. Deputații din adunările Revoluției, constituantă (1789–1791), legislativă (1791–1792), Convenție (1792–1795), apoi din Directorat, cel puțin cei cu patronime extrem de comune, țineau să se deosebească de omonimii lor, înscriindu-și în continuarea numelui denumirea departamentului unde fuseseră aleși, fiind desemnați oficial astfel: Martin, *du Gard,* Dupond, *de l'Eure,* Girod, *de l'Ain,* Deutsch, *de la Meurthe.* Când li se termina mandatul, titularii acestor nume cu înnădituri le păstrau, ajungând ca, profitând de împrejurări, să șteargă virgula care despărțea numele propriu-zis de accesoriul lui.

* A șaptea lună a anului (21 martie–18 aprilie) în calendarul republican adoptat în timpul Revoluției Franceze, în uz în perioada 1793–1806 (n. red.).

În același timp, e adevărat, câțiva inamici ai monarhiei restaurate aleg, din rațiuni politice, să renunțe la particulă, fie că aparțin lumii de rând, ca șansonetistul Béranger, sau vechii nobilimi, ca mai târziu Henri Rochefort.

Dar mișcarea dominantă este în sens invers. Jérôme Paturot, eroul renumitului roman eponim de Louis Reybaud (1843), îl întruchipează, într-un registru comic, pe micul burghez parizian din perioada Monarhiei din Iulie, ambițios și naiv. După ce a reușit să își asigure o anumită poziție socială și financiară, devenind comandant al Gărzii Naționale, prima grijă a fostului ciorăpar este să adauge o particulă la gloriosul său patronim: în saloane, „se prezentau întotdeauna domnul și doamna *de* Paturot". „Am vrut", mărturisește eroul nostru, „să fac câteva observații pe tema particulei de împrumut. Malvina s-a opus și a considerat scrupulele mele puerile. Într-adevăr, alți musafiri nu se arătau atât de riguroși." O transformare strâns legată, la ei, de o ambiție și mai mare, aceea de a fi primiți la Curtea regelui-burghez: „Curtea! Câte amintiri nu se leagă de acest cuvânt! Ce parfum de aristocrație și grandoare emană! Curtea, locul unde pășești ca egal al unor Montmorency, Noailles, La Trémouille și Rohan! Deja visam la blazonul meu și îmi compuneam armoariile. (...) Să ajung eu acolo, cot la cot cu un mareșal al Franței, călcând pe bătături vreun plenipotențiar străin, în mijlocul celor mai mărețe nume din Europa și printre cele mai frumoase diamante din lume: iată o onoare cu care te puteai mândri, mai ales că niciun Paturot nu se bucurase de așa ceva până la mine! Înseamnă că Revoluția din Iulie nu a eșuat, cum susțin rebelii, din moment ce i-a adus pe ciorăpari la Tuileries."[26]

Pe vremea aceea, de altfel, mase întregi de burghezi avizi să poarte nobilul însemn pretindeau, justificat sau nu, să li se redea particula, care, spuneau ei, le fusese răpită la Revoluție. Cum să pui istoria în slujba snobismului? Este exact ceea ce evocă Émile Augier într-o comedie de succes, *Molipsirea*, jucată la Théâtre de l'Odéon în 1866, în care unul dintre personaje, André Lagarde, fiind salutat de prietenul său, Lucien, cu un apelativ ce conținea o particulă neașteptată – „Bravo, domnule *de* Lagarde" – se miră la început:

„– Ce v-a apucat pe toți să mă înnobilați așa?

– Ia nu mai face pe omul din popor! Bunicu-tău avea particula.

– Cred că o furase.

– Ei, bine, în materie de noblețe, furtul ține loc de titlu, se bagă în vorbă un al treilea.

– Amice, te denunț drept democrat și liber-cugetător.

– Să nu credeți o iotă, doamnele mele.

– Atunci, ia-ți din nou particula.

– Nu-ți va fi de prisos în afaceri, adaugă un oarecare d'Estrigaud.

– Nici la femei, confirmă numitul Coutenac.

– Cum să iubești un om de rând, domnule *de* Lagarde!? conchide frumoasa Valentine.

– Bine. Atunci, s-a făcut. *De* Lagarde să fie: iată-mă în rând cu lumea bună[27]."

Chiar dacă a ajuns la ordinea zilei, uzurparea unui nume tot trucaj rămâne – André este perfect conștient –, și mai ales un trucaj inutil, cum amintește Alphonse Karr, unul dintre cei mai fini observatori ai timpului său: „Acest gen de ridicol este foarte comun astăzi; dar cei care se căznesc atât de mult să devină ridicoli sunt asemenea hoțului care fură noaptea, prin efracție, niște tacâmuri din alpaca, crezând că sunt din argint. A te strădui să-ți pui cumva un *de* în fața numelui nici măcar nu te deghizează în nobil. Acest *de* nu dovedește absolut nimic[28]." Decât eventual, atunci când este de dată recentă – și indiferent că ești plebeu sau nobil –, un pic de ignoranță și mult snobism. Cu câțiva ani înainte, în timpul Monarhiei din Iulie, același autor povestea cum unul dintre prietenii săi, pe nume Dubois, își pusese în cap să parvină pe culmile vanității – sau tehnica hoțului chinez pusă în slujba snobismului: „Șapte ani i-a luat ca să desprindă din numele său prima silabă (...) și am urmărit pe toate cărțile sale de vizită de peste an toate tentativele acestor nefericite litere *du* de a se rupe de celelalte. Primele încercări au fost timide, scria Dubois despărțind *du* de *bois* în mod imperceptibil, apoi a mărit un pic intervalul, după care într-o zi, a pus un «B» mare la *bois;* pe urmă a început iarăși să distanțeze silabele și, în fine, astăzi, îl cheamă foarte frumos «domnul du Bois»[29]."

De altfel, iată fatalitatea snobismului: nu este suficient să pari ca să și fii, nici să ai particula ca să te folosești de ea cum îți convine. Pe scurt, particula înnobilatoare se poate dovedi foarte periculoasă pentru credibilitatea nobiliară a celui care o poartă. „Din dorința mistuitoare de a trece drept nobili", acuza Bachelin-Deflorenne la sfârșitul secolului al XIX-lea, „oamenii de rând n-au nici măcar decența de a învăța uzanțele, iar atunci când își închipuie că

îşi etalează noblețea nu fac decât să dea dovadă de ignoranță şi impostură; se semnează imperturbabili cu particula pe care au împrumutat-o şi păcătuiesc, nesocotind bunul-simț şi rânduiala[30]." Una dintre cele mai banale modalități de a arbora un snobism ridicol constă în gestul de a trâmbița sus şi tare că „eşti din lumea bună", ceea ce nu se face sub nicio formă, aşa cum nu se face nici să afişezi ostentativ, pe hainele cu care eşti îmbrăcat, etichetele de marcă ale unui fabricant de lux.

Totuşi, aceste obstacole nu stăvilesc nicidecum goana: în 1917, Paul Souday tot mai consacra, pe prima pagină din *Le Temps*, un lung articol „particulomaniei", „acest snobism (...) ridicol" ale cărui ravagii nu le-a oprit nici măcar războiul[31].

Capitolul II

CUM SĂ-ȚI FACI (ROST DE) UN NUME

Într-o societate ierarhică, feudală sau monarhică, uzurparea abilă a unui nume prestigios permite dobândirea unei calități și a unui statut, a unor locuri și a unor drepturi. Este ceea ce Erasmus denunța încă de la începutul secolului al XVI-lea în unul dintre dialogurile incluse în *Colloquia*, „Cavalerul fără cal sau falsa nobilime". Vrând să afle cum să devină nobil, Harpalus i se adresează înțeleptului Nestorius, care îl întreabă de ce ține morțiș să aibă titlul de cavaler și un nume aristocratic. „Am motive serioase, pe care ți le voi expune bucuros după ce îmi vei fi indicat mijloacele de a dobândi în ochii lumii o reputație de noblețe", explică Harpalus, care adaugă, pentru a stârni curiozitatea interlocutorului său: „Când vei afla motivele mele, vei recunoaște că a meritat efortul." Dar în cele din urmă, după ce l-a lămurit pe Harpalus cum să-și aleagă un blazon, un nume, un titlu și o particulă – *Harpalus, chevalier de la Roche d'Or** –, Nestorius află doar un secret răsuflat. „Ce te împinge să râvnești cu atâta sârg la o falsă reputație de nobil?" „Dorința, recunoaște Harpalus, de a-mi putea permite orice, fără riscul de a fi pedepsit."[1]

Dar un asemenea motiv nu este, totuși, legat de acel tip de societate în care nobilii ocupă oficial un loc aparte, mai presus de oamenii obișnuiți,

* Cavalerul Harpalus al Muntelui de Aur (n. tr.).

şi se bucură de privilegii specifice? Pe scurt, această manie nu a dispărut odată cu Vechiul Regim? Mai este încă posibil, şi după Revoluţia Franceză, să vrei să-ţi schimbi numele din cauză de arivism şi ambiţie? Ba bine că nu, chiar mai mult decât oricând. La începutul Republicii a III-a, ireproşabilul *Anuar al nobilimii* semnalează tendinţa „escrocilor impostori care nu se împopoţonează cu nume de împrumut (...) decât pentru a ascunde un trecut necurat sau pentru a trage pe sfoară alţi creduli. Pentru unii dintre ei, odiseea se sfârşeşte pe băncile poliţiei de corecţie. Alţii, mai norocoşi sau mai abili, îmbogăţiţi printr-o partidă bună sau prin mijloace mai greu de mărturisit, uzurpă nume şi titluri, deschid saloane; cu un pic de îndrăzneală, reuşesc să se infiltreze în înalta societate şi să se facă acceptaţi de nobilii oficiali[2]".

Anii 1870–1880 par să fi fost deosebit de propice acestui tip de împrumut interesat. Se citează, în şoaptă sau în gura mare, pentru a face scandal, un pseudoprinţ de Gonzague, invitat de preşedintele Mac-Mahon, pe considerentul titlurilor sale prestigioase, dar care a fost arestat la ieşirea din Palatul Élysée; un conte de Bessac, condamnat de tribunalul din Nîmes, pe numele său adevărat de Mallebey, pentru escrocherie şi uzurpare; un oarecare Dominguez, care uluia lumea cu luxul său şi cu patronimele lui improbabile, duce de Trévisse, marchiz de Castel-Brano, viconte de Montalbo, înainte de a fi fost condamnat în contumacie la zece ani de muncă silnică; numitul Martin, urmărit în mai multe rânduri pentru escrocherie, care se prezintă drept colonelul Martin de Saint-Phar sau marchizul de Saint-Phalle, osândit într-un final la zece ani de detenţie[3]. Toate patronimele prestigioase sunt confiscate de cei care speră ca astfel, într-un fel sau altul, să prostească lumea – Lusignan, Mérode, Montebello, Harcourt, Montalembert – cu o neruşinare stupefiantă. În aprilie 1880, *Le Figaro* consemnează condamnarea la treisprezece luni de închisoare, pentru escrocherie, a unui oarecare Louvard, care, nemulţumindu-se doar cu însuşirea frauduloasă a numelui de „conte de Pontlevoy", care aparţinea uneia dintre cele mai distinse familii nobiliare din Poitou, pretindea şi că era fiul nelegitim al prinţului de Joinville[4]...

Această nerușinare, acest tupeu, de înțeles atunci când sunt apanajul unor ariviști fără scrupule sau al unor escroci profesioniști, le regăsim deopotrivă la cei care, mult mai numeroși, nu sunt motivați în acțiunile lor decât de vanitate și de ceea ce nu se poate numi decât snobism.

Nimic nu îi oprește, nici măcar riscul de a fi dați în vileag, după cum notează Saint-Simon apropo de tatăl unuia dintre contemporanii săi, mareșalul de Coigny. Bunicul acestuia era un „modest judecător" din Normandia de Jos (pentru Saint-Simon, toți judecătorii sunt modești), pe nume Guillot, care grație funcției de magistrat avusese posibilitatea să dobândească un titlu de noblețe. Nepotul lui, Coigny, care avusese marea șansă să se însoare cu fiica unei distinse familii aristocratice și să se afirme în armata regelui, ajunge să se sature la un moment dat de numele de Guillot, care îl lega prea vizibil de condiția joasă din care abia se desprinsese. Cumpărând moșia Franquetot în Normandia, a mai avut și bafta ca familia Franquetot, „străveche, bogată și cu încuscriri alese, să se stingă fără urmași. Lucrul acesta i-a dat ghes să preia numele foștilor proprietari ai domeniului cumpărat, cu atât mai mult cu cât, nemaiexistând nimeni care să se fi opus de drept, avea toate șansele de a-l obține oficial. A căpătat astfel decretul regal care certifica schimbarea numelui său din Guillot în Franquetot, pe care l-a înregistrat la Parlamentul din Rouen, consfințind astfel schimbarea pentru cea mai îndepărtată viitorime[5]".

Snobismul triumfă, dar cu ce risc? N-are importanță, de vreme ce a meritat toată tevatura, căci, în definitiv, „nu te temi atât de scormonitorii prin catastife, cât de grosul lumii, care râde de Guillot, în timp ce el îi ia pe cei din familia Franquetot de buni, fiindcă cei veritabili chiar erau[6]". Nimic nou sub soare: în 1975, Gérard de Sède relata o întâmplare amuzantă trăită chiar de el, apropo de un domn care etala complezent nume și titluri fără valoare, de față cu un aristocrat vizibil sceptic, ca apoi să adauge cu răceală, adresându-se acestuia: „Cum, nu credeți ce vă spun? N-are importanță, nepoții dumneavoastră vor crede[7]." Tupeu, un pic de cinism și mult timp, ingredientele de bază sunt simple, ca de altfel și modalitățile „tehnice" care vor permite schimbările de nume. Modalități care implică de cele mai multe ori o cumpărare și, în general, o afacere proastă.

CUM SĂ-ŢI CUMPERI UN NUME

Să începem prin a analiza situaţia cea mai frecventă, căsătoria, deosebind două ipoteze: căsătoria unui om din popor cu o aristocrată şi căsătoria unui nobil cu o femeie din popor.

Când un om de rând se însoară cu o tânără de familie bună nu înseamnă că astfel devine automat nobil: aşa a fost regula dintotdeauna. Sub Vechiul Regim, soţia putea, totuşi, să îi transmită soţului numele ei, atunci când în familie nu mai existau moştenitori pe linie bărbătească, dar cu condiţia ca suveranul să confirme transferul printr-un decret regal, iar soţul beneficiar să fie el însuşi nobil. Aşa s-a întâmplat şi când, deoarece numele şi titlul nobiliar de Rohan reveniseră în exclusivitate unei femei în secolul al XVII-lea, ultima moştenitoare din această familie, una dintre cele mai glorioase din înalta aristocraţie, i-a conferit numele şi titlurile ei soţului, Henri de Chabot, pentru ca el să le cinstească şi să le transmită urmaşilor săi. Dar lucrul acesta nu a fost posibil decât fiindcă soţul moştenitoarei era deja nobil; în caz contrar, transferul ar fi fost imposibil. Aşa ceva se întâmplă, totuşi, în aceeaşi perioadă, cu un mareşal al cărui tată se născuse Batz, dar care se prezenta în societate sub numele de „mareşal d'Artagnan de Montesquiou": d'Artagnan, cum îl chema pe unchiul său, muschetarul; Montesquiou, după numele mamei, Françoise de Montesquiou – transfer de nume şi uzanţă neconvenţională, pretenţiile nobiliare ale celor din familia Batz fiind foarte îndoielnice, în ciuda particulei care orna patronimul lor[8]. Unul dintre urmaşii săi, Paul de Batz, somat să îşi dovedească noblețea, dar incapabil s-o dovedească, s-a văzut constrâns să îl implore pe rege să poruncească încetarea urmăririi declanşate împotriva lui, „ţinând seama de strălucitele servicii aduse de Mareşal[9]", strămoşul lui.

Odată cu Revoluţia Franceză, beneficiile pe care un snob poate spera să le obţină prin căsătoria cu o domnişoară de familie bună devin şi mai incerte. Cel mult, va putea folosi numele soţiei drept un apelativ uzual, un pseudonim sau un apendice la propriul lui nume: un *Dupond* luând de nevastă o *la Dupondière* putea fi oricând strigat „Dupont de la Dupondière" de portăreasă sau de prietenii săi, se va putea iscăli aşa şi îşi va putea tipări cărţi de vizită cu înnăditură, dar în niciun caz nu va putea împiedica personalităţile independente să i se adreseze cu numele lui adevărat, acela care figurează pe

actele de identitate. În ce privește snobismul, avantajul este, așadar, nu prea mare sau îndepărtat: domnul Dupont, dar în special fiii săi vor putea încerca într-adevăr să oficializeze această metamorfoză, cerând autorităților publice să accepte ca numele soției lor – sau al mamei lor – să fie adăugat numelui lor; vom vedea mai încolo cum și în ce condiții se poate proceda legal la schimbarea numelui. Și cu un pic de tupeu – ceea ce arareori lipsește –, fiii respectivi vor face să dispară numele tatălui lor sau îl vor tranșa în felii, devenind „Du Pont de la Dupondière", o rectificare pe care generația următoare o va putea oficializa la rândul ei. Timpul este ca un balsam binefăcător pentru asemenea lucruri. Se citează astfel cazul unui domn Despous, notar în Montpellier, care, după ce s-a căsătorit cu o domnișoară *de* Paul, a devenit Despous de Paul, dar ai cărui doi fii au ajuns să se cheme, respectiv, contele și vicontele d'Espous de Paul[10].

Timpul joacă un rol esențial și în a doua ipoteză, aceea în care un nobil se însoțește cu o femeie de joasă condiție. Este ceea ce se numea odinioară „o partidă bună", când mireasa era înstărită, sau „o mezalianță" în cazul contrar. „Milioanele sunt de familie bună", mărturisea doamna de Sévigné, care, de altfel, a știut să aplice personal dictonul, căsătorindu-și fiul cu moștenitoarea bogată a unui bancher.

Existau, uneori, și stridențe. Un fost lacheu, fiul unor țărani din Anjou, care se căpătuise, domnul de la Bazinière, își măritase fata cu un intendent, Bautru. Or, ea a avut proasta inspirație de a-și uita cam repede originile rustice, începând să privească de sus familia soțului, ca într-un final să îi acuze chiar de mezalianță. Iată, așadar, niște pretenții exagerate, dacă ne gândim că pe-atunci familia Bautru, alcătuită din marchizi de Vaubrun, înrudiți cu familia Lauzun, cu ducele d'Estrées, cu prințul de Montauban, se situa aproape în vârful ierarhiei aristocrate din regat.

Așa se explică de ce mamei lui Bautru nu i-a fost deloc greu să găsească o pedeapsă pe măsura snobismului deplasat al nurorii. „Altfel spus, într-o zi i-a venit ideea", povestește Tallemant des Réaux, „să invite la masă toate rudele răposatului domn de la Bazinière, dintre care cele mai moțate erau de teapa unor notari rurali sau a unor fermieri, și, luând-o de mână pe nora ei, a pus-o să îi salute pe toți, spunându-i gradul de rudenie al fiecăruia cu răposatul ei tată, apoi, a așezat-o la masă cu ei[11]." Nu e greu să ne imaginăm umilința

nefericitei snobinete, sfâşiată între fantasmele vanităţii ei şi imperativele categorice ale politeţii, sub privirile încrucişate ale soacrei şi ale propriilor ei rubedenii – unchi, mătuşi şi veri.

În general, căsătoria văzută ca o „partidă bună" prezenta avantaje pentru ambele părţi: mirele, graţie dotei miresei, îşi consolida sau îşi refăcea situaţia financiară, soţia lui se alegea cu un nume distins şi cu o situaţie mondenă, iar tatăl ei (sau, mai rar, mama) căpăta, în schimbul banilor, o alianţă de rudenie măgulitoare şi accesul fiicei sale şi al nepoţilor într-o categorie socială superioară sau socotită a fi superioară. Căci adevăratul snob, în asemenea situaţii, este, în general, el, socrul: el e cel care va hotărî mariajul, care va furniza zestrea şi care, uneori, va ajuta menajul să se chivernisească, în vederea unui viitor glorios pentru urmaşii săi.

Fiu de postăvar, Marele Colbert era un snob înveterat. Pentru a-şi disimula originile, povesteşte abatele de Choisy în *Memorii,* Colbert s-ar fi pretat la un şiretlic inedit, punând să se graveze o piatră funerară falsă, din care să reiasă că era descendentul unor nobili scoţieni. Apoi, noaptea, a aşezat lespedea funerară în biserica Cordeliers din Reims, în locul lespezii de pe mormântul bunicului său, „lânar proprietar al firmei Long-Vestu"[12]. Dar ministrul lui Ludovic al XIV-lea a căutat să-şi căsătorească bine fetele cu tot dinadinsul, toate devenind ducese – de Chevreuse, de Beauvilliers şi de Mortemart. Viitorul soţ al celei de-a treia fiice, purtând un nume ilustru, era, în schimb, complet ruinat, din cauză că tatăl lui îşi delapidase, vânduse sau amanetase toate bunurile, inclusiv moşiile ducatului. Nicio problemă, însă, din moment ce între logodnă şi cununie, în 1679, Colbert le-a răscumpărat în numele viitorului său ginere, pe care l-a anunţat printr-un bilet, în care lăsa să transpară motivaţia profundă a gestului său: „Domnule, sunteţi în prezent cu adevărat duce de Mortemart, întrucât pământurile care alcătuiau acest ducat v-au fost adjudecate (...) la preţul de trei sute de mii de franci, ce a fost achitat; în consecinţă, deţineţi acum ducatul degrevat de orice obligaţii sau datorii anterioare ale familiei... Sper că acest început de restabilire a grandorii casei nobiliare din care faceţi parte va fi continuat prin dumneavoastră şi că măsurile pe care intenţionez să le iau în acest sens până la sfârşit nu vor afecta cu nimic prietenia pe care mi-o acordaţi..." O „refulare" oportună, comentează Jean Meyer, din moment ce le va permite celor din familia Colbert să pătrundă temeinic în înalta nobilime...[13]

Păstrând, desigur, proporţiile, se poate spune că nici burghezul gentilom al lui Molière nu are altă ambiţie, după cum îi explică soţiei lui: „Într-un cuvânt, vreau să am un ginere gentilom." „Fetei dumitale îi trebuie un bărbat bine făcut; mai curând să ia un om bogat şi cinstit decât o sărăcie de gentilom cocârjat", ripostează indignată doamna Jourdain. Dar domnul Jourdain are cu totul altă părere: „Am destulă avere pentru fata mea. Îmi trebuie onoruri. Vreau s-o fac marchiză."

Degeaba încearcă nevastă-sa să-l facă să priceapă glasul raţiunii: „E un lucru cu care eu n-am să mă învoiesc niciodată, încuscrirea cu cei mai mari decât noi au totdeauna urmări supărătoare. Eu nu vreau ca ginerele meu să-i scoată fetei mele părinţii pe nas şi copiilor ei să le fie ruşine să-mi spuie «bunico». Când ar veni să mă vadă în caleaşca de cucoană mare şi n-ar da «bună ziua», din nebăgare de seamă, unui vecin, ce mai vorbe n-ar ieşi! «Văzurăţi pe cucoana asta de marchiză ce ifose îşi dădea? E fata lui domnu' Jourdain. Când era mică, putea să se joace cu noi de-a boieroaicele. Nu se ţinea măreaţă ca acum... amândoi bunicii ei vindeau postav lângă poarta Saint-Innocent.»" Dar domnul Jourdain, obsedat de patima lui nobiliară şi incapabil să sesizeze ridicolul situaţiei, nu se dă bătut: „Uite-aşa vorbeşte un suflet de rând, care vrea să rămână toată viaţa în josnicie. Să nu mai sufli o vorbă! Fata mea are să fie marchiză, orice ar zice lumea; şi, dacă mă superi, am s-o fac ducesă!"*

Acest snobism prin procură sau prin ricoşeu, acest snobism al socrului este mai frecvent decât s-ar putea crede. Sub Vechiul Regim, Colbert şi domnul Jourdain nu sunt nicidecum excepţii. Analele consemnează cazul lui Gilles Ruellan, fost chirigiu ajuns putred de bogat, care şi-a măritat fata cu un Brissac, graţie unei dote extraordinare, de cinci sute de mii de franci, sau, de asemenea, cazul celebrului bogătaş Samuel Bernard, înnobilat în 1700, recăsătorit la 70 de ani cu o domnişoară Saint-Chamont, care i-a dat uneia dintre fiice o zestre de opt sute de mii de franci pentru a se mărita cu un Molé şi tot pe-atât nepoatelor lui pentru a se căsători, una cu un Lamoignon, cealaltă cu un Lévis-Mirepoix.

După Revoluţia Franceză, în timpul Restauraţiei şi al Monarhiei din Iulie, acest sistem tinde să se generalizeze. Pierzând privilegiile, dar păstrându-şi

* *Burghezul gentilom*, actul III, scena XII, în româneşte de Victor Eftimiu, în volumul Molière, *Teatru*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958 (n. tr.).

gusturile şi nevoile, vechea nobilime se formalizează şi mai puţin decât altădată în privinţa mezalianţelor: dacă îi dăm crezare lui Arsène Houssaye, „prinţii, ducii, marchizii, conţii nu mai roşesc atunci când se însoară cu fiicele unor parveniţi ai finanţelor bancare[14]". La rândul ei, burghezia căpătuită se arată din ce în ce mai lacomă de încuscriri prestigioase şi de nume sunătoare: „Condiţia de nobil în timpul Restauraţiei, scrie doamna de Girardin, era visul, ambiţia, rivalitatea febrilă a familiilor care, orbite de acest miraj, nu mai vedeau nimic altceva[15]." Cât despre familiile burgheze mai puţin înstărite, ele îşi vor adapta ambiţiile şi vanităţile la dimensiunea mai modestă a mijloacelor lor. Dar aceste mijloace se dezvoltă, datorită avântului comerţului şi al revoluţiei industriale, iar respectiva formă de snobism se poate manifesta în voie.

Tendinţa continuă, aşadar, pe parcursul deceniilor şi al regimurilor următoare, înregistrând, însă, câteva inovaţii interesante. În primul rând, apariţia unui snobism al cucoanelor, gurile rele ar zice al *damelor,* sau al aventurierelor, care îşi conving amanţii să le ia de nevastă, pentru ca astfel să poată să se împăuneze şi ele cu numele şi titlurile lor. Iată mica stratagemă la care se preta deja şi Becky, eroina din *Bâlciul deşertăciunilor,* romanul pe care William Makepeace Thackeray îl scria în timp ce pregătea publicarea *Cărţii snobilor:* singurul moment când încântătoarea intrigantă se pierde cu firea şi izbucneşte în hohote de plâns este atunci când îşi dă seama că ar fi trebuit să se mărite cu bătrânul Crawley, care poartă titlul de baronet, şi nu cu fiul lui, care, oricât de seducător era, nu va dobândi acest rang nobiliar decât într-un viitor neclar. Pe planul acesta, ca pe multe alte planuri, de altfel, realitatea depăşeşte ficţiunea: după diverse aventuri, Thérèse Lachman, una dintre „marile cocote" din vremea celui de-al Doilea Imperiu, amantă „a unui mare număr de notabilităţi mai mult sau mai puţin notabile", remarcă sardonicul Viel-Castel, decide să-şi ofere un titlu şi un nume, măritându-se cu un aristocrat portughez complet lefter, marchizul Aranjo de Païva. Se povesteşte că în dimineaţa de după noaptea nunţii, viitoarea „la Païva", cum avea să fie cunoscută de atunci înainte, i-ar fi spus nefericitului ei soţ: „Ai vrut să te culci cu mine şi ai reuşit, luându-mă de nevastă. Mi-ai dat numele tău, eu m-am achitat azi-noapte. M-am purtat ca o femeie onestă, îmi doream o poziţie în societate, am obţinut-o, dar dumneata, domnule de Païva, te-ai pricopsit cu o t... drept soţie, nu poţi să o scoţi în lume, nu poţi avea casă deschisă; prin urmare,

trebuie să ne despărțim. Du-te înapoi în Portugalia, fiindcă eu una stau aici cu numele dumitale și rămân o t...[16]" Galant până la capăt, marchizul își va zbura creierii. În aceeași perioadă, întâlnim un caz similar: o altă femeie emancipată (dar dominată de obsesia snobismului), Marie-Anne Detourbey, zisă Jane de Tourbey, care, după ce a fost amanta prințului Napoleon, a turcului Khalil-Bey și a nenumărator spirite luminate ale vremii, a moștenit o avere de la unul dintre amanții ei, după care s-a măritat, platonic zice-se, cu un conte, care, în schimbul unei pensii, i-a lăsat frumosul nume sub care contesa de Loynes a devenit animatoarea unuia dintre cele mai celebre saloane politice și literare de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Tot cam în aceeași vreme se manifestă o a doua inovație remarcabilă: moda mariajelor americane, lansată în 1895 prin căsătoria contelui Boni de Castellane cu cea mai bogată moștenitoare din Statele Unite, Anna Gould, fiica regelui căilor ferate.

„Mariajul secolului", cum a fost numit în epocă, se caracterizează în special prin disproporția componentelor și a urmărilor. Putred de bogată, Anna Gould, nepoată a unor fermieri sărăntoci din Roxbury, statul New York, este de o urâțenie remarcabilă, după cum atestă nenumărate fotografii care o imortalizează înainte, în timpul și după căsătorie. „Era scundă, slabă, cu fața ocupată complet de un nas mare și doi ochi negri enormi. Niște pale de păr în formă de elice de avion o făceau să pară și mai scundă, iar pe spinare avea o cărare de fire de păr lungi și negre." Pe scurt, conchide Élisabeth de Gramont, care știa cum trebuie să arate o domnișoară frumoasă, „se spunea că e urâtă și chiar era, după criteriile estetice valabile la Paris"[17]. Pe cât de urâtă și bogată este Anna, pe atât de frumos, seducător și cheltuitor este Boni, întruchiparea perfectă a aristocratului francez așa cum poate fi el visat dincolo de Atlantic – urmaș, în plus, al unui erou al Războiului de Independență, viceamiralul de Castellane, ucis pe front, unde a fost camarad de arme cu La Fayette.

Boni a întâlnit-o pe Anna în 1894, la Paris, în salonul lui Fanny Read, o americancă bogată, care invitase, în cinstea fiicei magnatului căilor ferate, toată crema aristocrației mondene. Oscilând între o atitudine când rece, când afectuoasă, alternând strălucit seducția și indiferența, Boni va reuși să îi îndepărteze pe nenumărații pretendenți și, lucru mai dificil chiar, va izbuti să învingă ideile preconcepute ale „acestei fiice de milionar, econoamă și puritană",

care îi mărturisea că nu îi plac străinii şi că vrea să trăiască în America[18]. La 4 aprilie 1895, la New York, a luat-o de nevastă pe Anna, la bine şi la rău, cum se spune. Timp de unsprezece ani, Boni va cheltui, fără să ţină socoteala, milioanele soţiei, convertite în petreceri, în iahturi, în mobile rare, în opere de artă sau în construcţii, cum era faimosul „Palat roz", despre care se spune că relua în inima Parisului fastul castelului de la Versailles. Timp de unsprezece ani, le va arăta marilor familii aristocratice farmecul căsătoriilor americane, iar marilor bogătaşi de dincolo de Atlantic, emoţia sublimă pe care o inspiră vanitatea nobiliară. „În definitiv", va scrie el în *Amintirile* sale, „eu am fost primul reprezentant al cartierului Saint-Germain care s-a căsătorit cu o bogată moştenitoare americană. Eu am încercat marea cu degetul. Cei care mă vor imita vor avea mult mai mult noroc decât mine[19]." Sătulă de extravaganţele şi infidelităţile soţului ei, Anna va ajunge într-adevăr să divorţeze în noiembrie 1906, lăsându-l pe frumosul Boni singur, umilit şi înglodat în datorii. Până atunci însă, francezul a lansat moda şi a suscitat un snobism de tip nou.

Cel mai ciudat este că „mariajul secolului", spre deosebire de multe alte căsătorii asemănătoare care vor urma, pare complet lipsit de snobism. Republicană, puritană, mândră de originile ei modeste, Anna nu simte decât dispreţ faţă de cucoanele pe jumătate ruinate din vechea nobilime şi un sentiment de ură faţă de alteţele cărora Boni o prezintă, după ce îi explică preceptele etichetei sociale: „De ce", i-o trânteşte ea, „de ce vrei ca o americancă asemenea mie să se ploconească în faţa unora care nu-i ajung nici până la degetul mic[20]?" Pentru ea, singura noblеţe care contează este aceea conferită de avere şi de merit. Pe Boni l-a luat de bărbat fiindcă întruchipa acel *fantastic Frenchman** ridicat în slăvi de presa newyorkeză, şi nu fiindcă aparţinea familiei Castellane. Era înnebunită după el şi credea că va putea fi fericită cu el – mărturisindu-i, de altfel, lui Boni, în ajunul nunţii, că ea nu se converteşte la catolicism, tocmai pentru a avea posibilitatea de a divorţa în cazul în care nu ar mai fi fericită în căsnicie. Şi faptul că Hélie de Talleyrand-Périgord, al doilea soţ al Annei, dintr-o căsătorie care a avut loc în 1908, era văr cu primul ei soţ nu a fost nicidecum întâmplător, se spune; într-adevăr, acest personaj, care era „copia încărunţită, mai vârstnică, mai puţin arătoasă, mai ştearsă[21]" a lui Boni, părea,

* „Francez fantastic" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

pentru ea, cel mai bun mijloc de a pune în armonie bucuria amintirilor şi plăcerea răzbunării.

Dacă mariajul lui Boni cu Anna pare aproape lipsit de snobism, nu acelaşi lucru se poate spune despre ceea ce s-a întâmplat în continuare: în timpul aşa-numitei *Belle Époque,* miliardarii americani, regii-cârnăţari, magnaţii textilelor, împăraţii munţilor de guano sau ai maşinilor de cusut nu visează decât la Paris şi la înrudiri măgulitoare cu marile nume ale aristocraţiei europene. În 1906, *miss* Goddard se mărită cu marchizul d'Andigné; în 1909, *miss* Miller devine *Madame* Lionel de Montesquiou-Fezensac; în anii următori, ducele de Choiseul se căsătoreşte cu Clara Coudert, care îi aduce o dotă de un milion de dolari; ducele Decazes o ia de soţie pe Isabel Singer (două milioane), ducele de Talleyrand-Périgord, pe *miss* Sampson (şapte milioane), ducele de la Rochefoucault, pe *miss* Mittchel, ducele des Cars, pe o domnişoară Edwards, ducele de Luynes, pe Maria Diaz Unzue, ducele de Richelieu, pe *miss* Douglas Wise, ducele de Feltre, pe Helen Seton, marchizul de Breteuil, pe Litta Garner, care îi aduce patru milioane de dolari etc. După cum remarca autorul acestui recensământ parţial, Henry Bellamy, „citind, rămâi frapat când constaţi că numele citate reprezintă, cu foarte puţine excepţii, ceea ce prin tradiţie s-a convenit a numi «nobilimea bună» şi chiar «foarte bună». De unde se subînţelege că miresele şi-ar fi luat precauţia de a verifica atent documentele despre origine, fără să cumpere, cum se spune, pe nevăzute[22]".

Din punct de vedere moral, acest tip de mariaj, care transformă legăturile de familie în obiect de comerţ, poate părea contestabil. Există, însă, în aceeaşi ordine de idei, o tehnică şi mai discutabilă: adopţia, care, chiar dacă nu transmite calitatea de nobil, transferă celui înfiat una dintre cele mai vizibile aparenţe, datorită unei prevederi din Codul Civil, care stipulează că „adopţia va conferi celui adoptat numele părintelui adoptativ", cu precizarea, care va complica un pic socotelile snobilor noştri, că numele acestuia se va adăuga numelui celui adoptat, care, conform legii, va trebui păstrat şi el. Bunăoară, familia Thiéry, burghezi cumsecade, al căror unchi, Bercegol du Moulin, murise fără să aibă descendenţi în timpul Primului Război Mondial, a primit dreptul de a-i prelua numele printr-un decret din 10 iulie 1932 şi de a se chema, de atunci înainte, Thiéry de Bercegol du Moulin; după care, când un

vlăstar al familiei a fost înfiat de ultimul duce de Fitz-James, aceeași familie a putut să poarte numele, ceva cam complicat poate, dar atât de șic, de Thiéry de Bercegol du Moulin de Fitz-James[23] etc.

La drept vorbind, analele consemnează o serie de adopții legitime, care vizau, de la caz la caz, afișarea unei anumite afectări sau dorința de a păstra un nume, fără ca snobismul să fi fost cauza – cum ar fi adoptarea, de către ultimul reprezentant al familiei de Sabran a unui domn de Pontevès, care se va numi apoi Sabran-Pontevès, adoptarea unui Audiffret de către ultimul supraviețuitor al familiei Pasquier sau, în sfere mondene mai puțin simandicoase, adoptarea unui oarecare Casimir Dumas (din Marsilia) de către unchiul său Émile Deshours de Calviac, validată printr-o sentință a curții imperiale din Nîmes, în 23 august 1864. Dar chiar și în cele mai selecte anturaje întâlnim marea tentație de a uita, în ciuda exigențelor legii, patronimul mai puțin sclipitor pe care unul sau altul îl purtau odinioară: contele și cavalerul Tillette de Mautort fuseseră înfiați de un Clermont-Tonnerre și, printr-o neinspirată nesăbuință, își luaseră obiceiul de a nu purta decât numele lor de adopție, care aparținea uneia dintre cele mai nobile și mai vechi familii din Franța. O sentință a curții imperiale din Paris, emisă pe 5 decembrie 1857, le-a reamintit că, în virtutea articolului 357 din Codul Civil, aveau obligația de a-și păstra și numele lor.

Totuși, cea mai gravă situație intervine atunci când adopția nu reprezintă decât mijlocul de a-ți vinde numele celui care oferă cel mai mult și celui care este cel mai snob. În 1887, autorii *Anuarului nobilimii* își manifestau astfel dezgustul față de un anunț apărut în ziarele din luna septembrie a anului anterior, cu un text formulat oribil de explicit: „Un duce de 70 de ani, cu titluri perfect în regulă, dorește să înfieze fiul unei familii burgheze și opulente. Taxele poștale sunt suportate de expeditor. Oficiul poștal din bd. Saint-Germain." „Este evident", comenta *Anuarul*, „că ducele respectiv disimula o vânzare a titlului său, în schimbul unei rente viagere. Oferta ne uimește cu atât mai mult cu cât, numărul ducilor veritabili fiind extrem de redus, este foarte simplu să vedem ce este în spatele ineditei propuneri. Să sperăm că magistratura nu se va preta la un asemenea trafic."

Dar judecătorii au alte treburi de păstorit, iar o asemenea formă de prostituție nobiliară nu a încetat niciodată. Multă vreme acest gen de mică publicitate a înflorit în presa generalistă, la rubrica „Diverse", până când gazeta

Le Chasseur français, după al Doilea Război Mondial, s-a specializat în domeniu: anunțuri care au în comun două aspecte.

În primul rând, calitatea, vechimea și autenticitatea numelui părintelui adoptiv. Fără cacealmale, trebuie ca mărinimosul să știe pe ce dă banii, câteva zeci de mii de franci în anii '70[24], dar uneori mult mai mult: la 11 aprilie 1979, un tânăr miliardar german, proprietar al unui lanț de localuri de noapte, Rolf Quost, care tocmai a fost înfiat de prințesa Elisabeth von Sayn-Wittgenstein, îi remite cu mare fast noii sale mămici princiare suma cochetă de o sută patruzeci de mii de dolari, adică un milion de franci francezi la paritatea de atunci. Merită să dai atâția bani pe o coroană[25]. Al doilea aspect este escrocheria pe care o reprezintă anunțurile: adopția, așa cum am văzut, nu are cum să confere statutul de nobil – cel puțin așa s-a considerat dintotdeauna în Franța, unde titlul nobiliar nu putea fi acordat decât de suveran, și nu printr-o decizie personală a celui care adoptă[26]. În virtutea dreptului nobiliar, adopția nu poate, așadar, să transmită un titlu, decât cu condiția ca persoana înfiată să fi fost nobilă în prealabil, ceea ce, se știe prea bine, nu prea se întâmplă... În rest, chiar și presupunând că această condiție ar fi împlinită, simplul fapt de a vinde un nume și un titlu ar fi suficient pentru a le priva de calitatea lor nobiliară[27]: „obiectul vânzării dispare prin faptul că a fost supus unei vânzări", nobletea fiind, prin natura ei, în afara oricărui schimb comercial. La drept vorbind, nu este vorba decât pe jumătate despre o escrocherie, în măsura în care, de fapt, beneficiarului nu-i pasă câtuși de puțin de consistența „achiziției" (împreună cu un tată sau o mamă, la pachet). Știe perfect că nu va deveni nobil rupând o filă din carnetul de cecuri; ce așteaptă el din tranzacție este aparența, iar pe aceasta nimeni nu va putea să i-o conteste. Dacă lucrurile sunt discutabile la nivelul beneficiarului, situația este complet diferită în cazul vânzătorului, el știind foarte bine că nu face decât să cedeze, la un preț piperat, iluzii și praf în ochi.

AVENTURILE DOMNULUI DE PUIPEU

Totuși, încă îți poți schimba numele și fără să-ți înlocuiești familia, fără să te căsătorești sau să aranjezi să fii înfiat. Sub Vechiul Regim, procedeul

substituției, organizat printr-un edict din 20 martie 1572, îi rezerva regelui posibilitatea de a înlocui un nume cu un altul. Ulterior, o lege din 2 germinal, anul XI, prevede că „orice persoană care are vreun motiv să își schimbe numele va trebui să înainteze guvernului o cerere întemeiată". Adresată ministrului Justiției, cererea este transmisă spre avizare la Consiliul de Stat, după care rămâne la latitudinea șefului de stat să o aprobe sau să o respingă.

Pentru a avea cât de cât sorți de izbândă, trebuie să invoci un motiv legitim de a cere o asemenea schimbare, legitimitate ce va face ulterior obiectul unei evaluări de către Consiliul de Stat: nume prea lung sau prea scurt, ridicol, obscen sau compromițător, patronim străin, pe care preferi să îl faci să sune franțuzește după naturalizare, pseudonim literar sau social pe care ai vrea să îl oficializezi, dar, de asemenea (în fine!), nume de familie al soției, al mamei sau fost nume (presupus) al familiei, pe care dorești să îl porți.

Căci cererile de schimbare de nume, după cum se poate constata citind *Journal Officiel,* unde publicarea lor este obligatorie, lasă să se întrevadă adesea diverse ambiții nobiliare. Când un individ dorește să adauge la numele său pe cel al mamei, al soției, al socrului, al mașiei etc., se poate presupune că nu o face doar din respect filial sau din dragoste pentru ținutul lui de baștină. Exemplu concret: între 1 noiembrie 1857 și 1 aprilie 1858, *Le Moniteur,* strămoșul francez al actualului *Journal Officiel,* publică 47 de cereri; din numărul total, 41 de solicitanți, toți buni burghezi, ofițeri, notari, președinți de tribunale imperiale, castelani, medici, proprietari, foști primari sau foști deputați cer să li se permită să adauge la patronimul lor un nume suplimentar și o particulă, toți sperând să se ridice astfel pe treapta aristocrației. Dintre celelalte șase persoane, trei sunt dotate deja cu nume cu particulă; cât despre ceilalți trei solicitanți, chiar dacă nu cer adăugarea unei particule la patronimul lor, par să dispună totuși de temeiul necesar unei certificări rapide a acestei nemărturisite năzuințe: un domn Troncin, doctor în medicină, dorește să se cheme Troncin-Dumersan; un domn Thierry, domiciliat la Saint-Malo, ar dori să îl cheme pe viitor Thierry-Dufougeray; odată legalizate patronimele burgheze, puțină răbdare și o mică operație de chirurgie onomastică vor fi de ajuns pentru a putea accede la o superbă noblețe aparentă. Ne gândim, de asemenea, la ilustra familie Chodron, autorizată printr-un decret din 7 august 1852 să poarte numele de Chodron-Courcel, care în scurt timp a transformat

liniuța de unire în particulă[28], pentru ca mai târziu să se garnisească și cu un titlu de baron; la fel, tot în sferele înalte ale republicii, ne amintim de acel domn Burin-Desroziers, care, notează Henry Bellamy[29], a obținut abia în 1874 autorizația de a-și despărți numele, ceea ce le-a deschis urmașilor săi porțile de intrare în aristocrația autentică, permițându-le să devină rude prin alianță cu familii de cel mai înalt rang.

Pur snobism? Categoric, recunoaște pe atunci foarte imparțialul *Anuar al nobilimii*, dar în fond, de ce nu? În materie de schimbare și de rectificare a numelui, moderația și bunăvoința ajung să se impună: „Dacă cineva dorește, supunându-se prevederilor legii din 11 germinal, anul XI, să își modifice numele pe care l-a primit în actul de naștere", cu ce drept să i se refuze acest lucru? „Și mai ales de ce să-l acuzăm de impietate? De ce să facem o crimă din gustul celui care preferă un nume armonios sau neînsemnat, în locul unei așa-zise denumiri patronimice, cu sens ridicol... sau cu o formă dezagreabilă?"[30]

Chestiunea este cu atât mai inofensivă, cu cât drepturile terților sunt respectate. Într-adevăr, odată acceptată schimbarea de nume, acesta va fi publicat din nou în *Journal officiel*, iar modificarea nu va fi considerată efectivă decât după un an de la publicare, cu condiția ca nimeni să nu fi emis vreo obiecție. Articolul 1 al legii din 6 fructidor*, anul II, care protejează numele de familie împotriva uzurpărilor, continuă să fie în vigoare. „Și mulți aristocrați", notează Gérard de Sède, „invocă bucuroși împotriva uzurpatorilor această lege din timpul Revoluției[31]", ajutați de ANF, pedanta Asociație a Nobilimii din Franța, care publică într-un *Bulletin* listele cu schimbările de nume, incitându-și membrii la vigilență contra oricăror tentative de uzurpare.

Iată de ce trebuie să fii prudent: este ceea ce au resimțit, imediat după Primul Război Mondial, două personalități de altfel foarte onorabile, Edmond Giscard, tatăl viitorului președinte al republicii, și fratele lui, René. În căutarea unui plus de distincție pentru patronimul lor, acești mari burghezi atinși de foarte tineri de pruritul nobiliar își puseseră în gând să obțină cu orice preț un vechi nume aristocratic, pe care îl credeau stins, La Tour Fondue. Dar o verișoară îndepărtată și neașteptată, ultim vlăstar al acestei străvechi familii provensale, s-a opus cu îndârjire planului lor, obligându-i pe Edmond și pe

* A douăsprezecea lună (18 august–16 septembrie) în calendarul republican francez (n. red.).

René să se mulțumească până la urmă cu un nume liber de drepturi, dacă se poate spune așa, acela de d'Estaing. Întrucât Consiliul de Stat, unde întâmplarea făcea ca René să fie membru, dăduse un aviz favorabil prin votul majorității, se pare, acesta este numele pe care, printr-un decret din 17 iunie 1922, au primit autorizația să îl adauge la patronimul lor – fără a mai pomeni de porecla de „domnul de Puipeu", cu care René Giscard, din cauza snobismului său încăpățânat, s-a pricopsit din partea colegilor lui din Consiliul de Stat[32]. Din păcate pentru ei, faptul de a-și fi ales un nume ilustru și des ilustrat – de la Tristan d'Estaing, care la Bouvines i-a salvat viața lui Filip August, până la amiralul Jean-Baptiste d'Estaing, care a luptat alături de La Fayette – nu era nicidecum lipsit de riscuri, după cum le-a fost dat să constate când, peste câțiva ani, la 19 august 1928, *Le Gaullois* a publicat următoarea rectificare (dureroasă): „Marchizul de Boysseuilh ne cere să precizăm că familia d'Estaing, al cărei nume domnii Giscard au obținut dreptul de a-l prelua în 1922, nu are niciun fel de legătură de rudenie cu amiralul-conte d'Estaing, luptătorul din America, străunchiul său." O mustrare care nu a domolit nicidecum ardoarea aristocratică a celor doi frați.

Oricum, lucrurile nu sunt întotdeauna la fel de clare, căci, pe lângă modificările menționate mai sus, un pic caraghioase uneori, însă perfect legale și înregistrate regulamentar, există tentative de transformare și de alipire ce echivalează pur și simplu cu un trucaj. Un trucaj care, din nou, nu datează de ieri, după cum reamintește un personaj din *Școala nevestelor:*

Am cunoscut o țoapă, anume Mușuroi,
Ei bine-n loc să-și vadă, săracu', de nevoi,
A răsturnat în curte cinci care cu argilă
*Ca lumea să-l numească pe viitor Movilă!**

Vechiul Regim, așa cum am arătat, este deprins cu asemenea situații. În această privință, se deosebește de perioada următoare prin mizele nu numai

* Molière, *Școala nevestelor*, actul I, scena 1 din vol. Molière, *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955 (n. tr.).

mondene, ci și fiscale, juridice și politice, ale unei asemenea înșelătorii – și în același timp, prin faptul că măsluirile se întâlnesc la toate nivelurile societății, în lumea de rând, desigur, dar și în nobilime, inclusiv la cea mai selectă. Astfel, aflăm tot de la Saint-Simon, din rațiuni de prestigiu politic, cardinalul de Bouillon, decan la Sacré Collège, avea ambiția de a demonstra că familia lui se trăgea din întemeitorul abației Cluny, duce de Guyenne și conte d'Auvergne. În acest scop, familia lui ar fi „uzurpat, adoptat și adăugat la numele ei, de la Tour, numele, străin ei, d'Auvergne, pe care apoi l-ar fi substituit propriului nume[33]". Impostura mersese și mai departe, familia Bouillon convingându-l pe istoricul Baluze, profesor la Colegiul Regal, să redacteze o monumentală *Istorie genealogică a neamului d'Auvergne*, în două volume de format infolio, care consolida pretențiile lor princiare. Și care dezvolta „magnifica genealogie" imaginară, bizuindu-se pe un fals decret regal, „cartularul din Brioude", fabricat la ordinul cardinalului, conform căruia acesta ar fi urmașul pe linie bărbătească al ducelui de Guyenne. În 1710, o sentință dată de Consiliul Regal, reprodusă de memorialist, considerând că „o asemenea lucrare nu poate fi concepută decât pentru a sprijini o uzurpare nelegiuită (...) și pentru a înșela opinia publică în privința unor chestiuni deosebit de importante cum sunt drepturile și pretențiile marilor familii din Regat", a ordonat distrugerea tuturor exemplarelor din această *Istorie genealogică* și surghiunirea autorului. Cât despre falsificatorul care măsluise faimosul cartular, un oarecare Jean-Pierre Bar, osândit pentru acest delict în 1704, s-a sinucis la Bastilia.

Mizele acestor uzurpări erau, desigur, incomparabil mai mici. Odată cu Revoluția Franceză și dispariția privilegiilor, doar interesele personale sunt cauza unor asemenea fenomene. Însă elementele contradictorii sunt, uneori, suficient de semnificative, încât să declanșeze adevărate epopei judiciare, ca aceea pusă în scenă de familia Crouy-Chanel: „O poveste de necrezut, în care vanitatea excesivă frizează nebunia și, în curând, necinstea", scrie marele denunțător al nobilimii-ficțiune, Charondas, în redutabilul său *Caiet negru*[34].

La sfârșitul anilor 1870, la moartea unui vlăstar al acestei familii, numeroase gazete menționează cu emoție că defunctul era urmașul regilor Ungariei și că, în consecință, avea dreptul la titlul de prinț. În realitate, nu este vorba decât despre una dintre multiplele manifestări ale unei afaceri ce durează de aproape un secol. În jurul anului 1780, un om de rând, Claude Chanel, fiul

unui locţiitor din Parlamentul din Grenoble şi urmaş al câtorva generaţii de grefieri din aceeaşi provincie, pretinde că se înrudeşte cu ilustra familie de duci şi prinţi de Croy, fiind, chipurile, şi el asemenea nobilelor sale rude, descendent al regilor Ungariei. Profitând de vâltoarea revoluţionară şi de faptul că erau versaţi în dedesubturile procedurilor judiciare, membrii familiei Chanel au reuşit, *in extremis*, cu doar câteva săptămâni înainte de abolirea legală a nobilimii, să obţină recunoaşterea pretenţiilor lor de către Camera de Conturi din Grenoble, incompetentă în materie, dar în care ei beneficiau de relaţii vechi şi solide. După care, „luându-şi în serios noua condiţie nobiliară, s-au crezut forţaţi să emigreze la rândul lor[35]". Unul dintre ei, revenit în Franţa în timpul Imperiului şi afirmându-se în societate, este ridicat la rangul de conte de Napoleon, sub numele de Croy-Chanel de Hongrie, dar ramura familială se stinge. În timpul Restauraţiei, ramura supravieţuitoare, revenind din exil, nu renunţă la pretenţiile ei, dar se izbeşte de opoziţia casei prinţilor şi a ducilor de Croy d'Havré, care sesizează tribunalele. O primă sentinţă judecătorească, pronunţată pe 26 august 1820, constată că înainte de Claude Chanel, niciunul dintre strămoşii acestuia, enumeraţi începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, n-a purtat vreodată numele de Croy: „Departe de a întrezări vreun mărunt vestigiu sau vreo vagă menţionare a aşa-zisei lor descendenţe din regii Ungariei, nu se constată nici măcar că familia lor ar fi figurat cumva printre nobilii din provincia lor de baştină[36]." Dar membrii familiei Chanel nu depun armele. Fac recurs la Curtea Regală din Paris care, la 12 mai 1821, confirmă sentinţa judecătorească din anul precedent, „socotind că în realitate domnii Chanel nu deţin niciun titlu şi că bunurile şi genealogia lor până la al patrulea strămoş şi chiar mai departe în timp nu le dă dreptul decât la numele de Chanel". *Dicţionarul vanităţilor*, care le consacră un lung articol, semnalează că membrii familiei Chanel nu s-au dat bătuţi şi că au obţinut în 1837, sub Monarhia din Iulie, o rectificare de stare civilă, prin care au devenit familia Crouy-Chanel – ceea ce reduce riscurile de a fi confundaţi cu prinţii de Croy[37], dar nu şi în cazul presei, se pare, care continua să-i încurce pe unii cu alţii şi după patruzeci de ani.

Lipsa de modestie constituie însăşi esenţa snobismului. Dacă lipsa de măsură, care este forma supremă, a fost deosebit de spectaculoasă în veacul

al XIX-lea – insulele pustii, acele *terrae incognitae* încă de descoperit şi faimoasa ignoranţă a francezilor în materie de geografie permiţând aproape toate fanteziile –, excesele rămân intense în secolul XX, deşi condiţiile sunt aprioric mai puţin favorabile. Este ceea ce a demonstrat, în anii '80, un ziarist extrem de iscoditor, Patrice Chairoff, într-o anchetă despre falsele ordine de cavalerie, *Cavaleri falşi, fraieri adevăraţi.*

Printre aceşti eroi ridicoli (dar aproape întotdeauna veroşi) ai snobismului excesiv, autorul citează cazul unui mărunt învăţător sicilian, care a decis într-o bună zi să se cheme, cu o candoare desăvârşită, Alteţa Sa Regală prinţul don Santo Stefano Alberto Policastro Delle Manche-Normandie, din familia regală din Creta (titulatura completă ar umple o pagină întreagă). Asemenea familiei Rohan din timpul lui Ludovic al XIV-lea, deşi cu infinit mai puţine drepturi, respectivul domn îşi fabrică o genealogie care porneşte de la un rege legendar. Dar nu un vag breton, nicidecum, ci Palekastro cel Mare însuşi, titularul tronului Candiei (Cretei) din epoca preminoică[38]. Alt caz studiat în anchetă: un tânăr care, primind în 1956, de la patriarhul unei pseudobiserici catolice apostolice primitive din Antiohia, coroana de împărat al Constantinopolului şi al întregului Răsărit creştin, îşi ia numele de Maiestatea Sa Imperială şi Regală Marziano al II-lea Lavarello-Obrenovici de Serbia-Bosnia şi se prezintă drept urmaşul lui Augustus, după 267 de generaţii[39]. Sau, într-un registru şi mai extravagant poate, Alteţa Sa Imperială şi Regală prinţul Guillermo al III-lea de Grau Moctezuma Rife, Vei-Tlaotani del Anahuac, al douăsprezecelea urmaş (autoproclamat) al ultimului împărat aztec, Moctezuma al II-lea.

Numai că aici avem de a face cu un nume care nu mai stârneşte râsul, ci ameţeala, iar snobismul frizează patalogicul.

Capitolul III

UN TITLU ŞI ARMOARII

„Cum să devii cavaler. Faceţi clic aici. Pentru a vă alege blazonul, faceţi clic aici." Prima pagină a website-ului Fundaţiei Elveţiene a Ordinului Cavalerilor de Rondmons este, cel puţin, clară; fundaţia, dând dovadă de „spirit de cavalerism şi de noblеţe", permite „Cavalerilor" săi (cuvântul figurează peste tot cu majusculă) să procedeze la fel, achiziţionând „blazoane şi titluri de cavaleri" pe care organizaţia le „deţine": titluri despre care fundaţia amintită subliniază că sunt recunoscute oficial, omologate într-un registru notarial şi protejate pe plan internaţional, iar afişarea lor „este legală în lumea întreagă" – ba chiar şi în alte părţi, negreşit.

Cum să devii „Cavaler"? Pur şi simplu achitând o taxă de intrare, denumită pompos „drept de pecete", pentru a suna mai medieval; odată ce preţul a fost plătit, fericitul ales, bărbat sau femeie, va primi o „scrisoare de Cavaler", precum şi sabia sa personală, pecetea (de pe armoariile sale) şi „prerogativele" (?) sale. Noblеţe în regim *duty free:* „Fără niciun fel de obligaţie, fără contract, fără cotizaţie anuală, fără vreun angajament şi fără mister." Este mai uşor să devii Cavaler în secolul al XXI-lea decât în veacul al XII-lea. Este suficient să parcurgi site-ul fundaţiei. Acolo, li se explică muşteriilor, „îţi alegi un blazon analizând varianta care îţi place cel mai mult", fundaţia oferind, pentru a-l crea, o diversitate de „fonduri", „borduri", „familii", „ramuri", „patronime" şi „simboluri complementare" – adică tot atâtea noţiuni complet

străine științei heraldice, se înțelege de la sine, dar perfect comprehensibile pentru neinițiați. Blazonul ales va combina, așadar, elementele respective, beneficiarul primind în plus un „nume" alcătuit în conformitate cu acele elemente și un titlu mai mult sau mai puțin sforăitor, în funcție de preț, adică pardon, în funcție de „dreptul de pecete", pe care este dispus să îl scoată din buzunar: supermarketul cavalerilor are datoria să le propună o gamă cât mai vastă clienților săi fideli. În categoria de lux, un site asociat fundației, *titre-noblesse.com,* propunea, în februarie 2007, titlul de marchiz „Alfange Garance d'Edsus" *(sic),* cu blazon tivit cu negru și „coroană" împodobită cu puncte, ca la chipiurile controlorilor de la SNCF*, totul la prețul, justificat, de 77 000 euro. Contra unei sume de trei ori mai mici, 23 100 euro, titlul de conte „Falcon Véronèse d'Igral" îi va putea satisface, totuși, pe cei cu gusturi extrem de fine, ca, de altfel, și titlul de baron „de la Tour Smalt d'Ostis", pe care îl poți căpăta cu suma derizorie de 5 800 euro. În fine, snobii sărăntoci se vor mulțumi cu titlul și armoariile de cavaler de Mézail Bistre d'Arpos: un blazon, un titlu și două particule la numai 1 155 euro, un adevărat chilipir, o primă investiție ideală, ce se poate legaliza la biroul notarial care se află... tot la sediul fundației.

Să înțelegem, așadar, că în zilele noastre există încă fraieri gata să scoată din buzunar asemenea sume pentru niște titluri plăsmuite și blazoane de tinichea? Un scurt tur de orizont pe internet demonstrează că nimic nu s-a schimbat din vremea lui Gros-Pierre și a domnului Jourdain. Și asta, fiindcă titlul și blazonul prezintă în comun cu particula avantajul de a-l încânta pe snob, fără prea multă bătaie de cap: burghezul gentilom își poate permite să ignore numele ilustre, atunci când dispune de asemenea busole. Din păcate, titlul și armoariile se dovedesc, în definitiv, la fel de înșelătoare ca particula înnobilatoare: fără a pomeni de cele care se comercializează pe internet, majoritatea titlurilor sunt într-adevăr foarte contestabile, iar numeroase blazoane rămân întru totul grosolane – ceea ce nu-i împiedică pe snobi să râvnească la ele cu o aviditate ce nu s-a dezmințit niciodată.

* Société Nationale des Chemins de Fer – Societatea Națională a Căilor Ferate din Franța (n. red.).

PRINȚUL ȘI BARONUL

Dacă particula nu dovedește prin nimic noblețea unei familii, nici absența unui titlu nu indică obligatoriu condiția joasă a unei familii. În primul rând, de fapt, nu toți nobilii au un titlu nobiliar: la origine, foarte puțini nobili purtau un asemenea titlu, majoritatea fiind desemnați pe atunci prin termeni ca „nobil om" sau „senior". În plus, întrucât unele familii beneficiaseră de înnobilare grație funcției publice deținute, care nu era însoțită de niciun titlu, acesta nu le-a fost acordat nici ulterior – la fel, de altminteri, cum multe dintre ele nu au obținut nici particulă, asemenea familiilor provenite din mica nobilime judecătorească sau care deveniseră nobile prin filiația unui consilier municipal din Toulouse, titular al unei funcții orășenești ce conferea calitatea de nobil. În fine, se întâmpla foarte des ca într-o familie de nobili, bunăoară în Anglia, unele persoane să aibă titlu nobiliar, iar altele nu: era suficient ca familia respectivă să nu dețină decât o singură titulatură, care era purtată atunci de capul familiei, iar, la moartea lui, de fiul său cel mare; fiii, înainte de dispariția tatălui, sau frații mai mici nu aveau dreptul la niciun titlu.

„Cum nu toți nobilii au titlu nobiliar", remarcă și Gérard de Sède, „nici toți indivizii cu titlu nu sunt neapărat nobili[1]." Astfel, cei care dețin un titlu din timpul Primului Imperiu, neconfirmat în perioada „Celor o Sută de Zile", sau un titlu din al Doilea Imperiu, care, fără să fi catadicsit să restabilească oficial nobilimea abolită de a II-a Republică, a atribuit titluri unui număr de 117 persoane, dintre care 14 duci, și particule altor 368... În definitiv, observa în 1970 Dominique de Labarre de Raillicourt în eseul său despre *Aristocrația franceză cu titluri nobiliare*, se consideră că nu ar exista decât o mie de familii cu titluri nobiliare, din totalul de trei sau patru mii de familii nobile autentice, altfel spus, o minoritate, din care doar o treime au primit titlurile sub Vechiul Regim[2]. Dar nu este vorba aici decât despre titluri incontestabile, purtate și confirmate în mod regulamentar, și nu, bineînțeles, despre nenumăratele titluri de contrabandă și de complezență, cele care i-au dat lui Joseph de Maistre ideea, la începutul secolului al XIX-lea, de a formula acest joc de cuvinte mediocru, dar realist: *Nos comtes, quand on les compte, ressemblent à des contes**.

* „Conții noștri, când îi numeri, parcă ar fi niște scorneli" (n. tr.).

Pentru snobul de rând, titlul nobiliar nu are doar avantajul de a fi irecuzabil, ci și meritul simplității conferite de ierarhia titlurilor, pe care el și-o imaginează la fel de clară și riguroasă ca ierarhia gradelor din armată, de la cel mai modest la cel mai înalt: cavaler, baron, viconte, conte, marchiz, duce, prinț... Or, această certitudine, profund ancorată în spiritul burghezilor lui Molière, ai lui Flaubert, ai lui Proust sau în mintea clienților Fundației Cavalerilor de Rondmons, dispuși să plătească, pentru un titlu de marchiz, de șaptezeci de ori mai mult decât pentru un titlu de cavaler și de treizeci de ori mai mult decât costul unui titlu de baron, se dovedește și ea extrem de eronată sau cel puțin oarecum sumară.

„În epoca feudală, titlurile nobiliare nu sunt decât vag ierarhizate, doar baronii plasându-se deasupra celorlalți", titlul desemnându-i în principiu pe acei mari cavaleri care nu sunt vasali decât ai regelui[3]. Totul depinde de întinderea fiefurilor deținute, dar domeniile conților din Toulouse sau din Champagne sunt sub mult superioare celor aparținând primilor duci d'Orléans. Membrii familiei Trencavel, care are pământuri imense în partea de sud-vest a Franței, nu purtau decât titlul de viconte. Primele tentative de ierarhizare nu datează decât din timpul domniei lui Henric al III-lea, fiind legate de dezvoltarea unei monarhii absolute, a unui stat raționalizat și, în acest cadru reînnoit, a unei nobilimi de Curte, organizată și supusă unei etichete relativ stricte.

Dar ierarhia rămâne destul de incertă, inclusiv în etapa de apogeu a absolutismului, sub domnia lui Ludovic al XIV-lea. În această epocă, bunăoară, s-a născut și anecdota istorisită de Saint-Simon despre familia ministrului Chamillart: în timp ce fratele acestuia, cavalerul Chamillart, își adjudecă pe cont propriu, cu prilejul căsătoriei, particula și titlul de conte, ginerele lui, Dreux, decide să se numească marchizul de Dreux. „Mare greșeală a făcut", ricanează Saint-Simon, „trebuia să-și fi luat titlul de conte, care s-ar fi incrustat mai bine pe creștetul conților de Dreux de obârșie regală. A fost, negreșit, o modestie pentru care merită să îi fim recunoscători[4]." Printre prinții din familia regală, uzanța era să poarte asemenea titluri, pe care ignoranții le-ar putea considera inferioare: contele de Soissons, fiul primului prinț de Condé și văr bun cu regele, fiind deranjat, ne spune tot Saint-Simon, că fratele său mai mare își spunea „domnul prinț", a pretins ca „domnul conte" pur și simplu să fie apelativul cu care să i se adreseze servitorii, cei care îi erau

obligați, amicii, apoi rudele și până la urmă toată lumea. „Nimic", constată el, „nu rivalizează cu promptitudinea și ușurința francezilor de a se conforma modei și de a se supune etichetei[5]." Cum titlul inventat „nu conferea prințului niciun fel de rang și nici vreun avantaj real, regele a lăsat lucrurile așa, astfel încât nu numai că acest conte de Soissons a rămas toată viața «domnul conte», dar denumirea i-a revenit ulterior și fiului său, care a păstrat-o toată viața. Niciun alt prinț de sânge nobil", precizează Saint-Simon, „nu purta atunci titlul de conte[6]".

De altfel, în zilele noastre, tradiția s-a păstrat în sânul familiei regale din Franța, al cărei cap, pretendentul, poartă, în general, titlul de conte de Paris – ceea ce nu înseamnă, desigur, în ciuda supoziției unora, că este un titlu *mai puțin elevat* în „ierarhia nobiliară" decât cel al primului marchiz de Carrabas venit sau decât cel al propriilor săi fii, care poartă, prin tradiție, un titlu de duce. La fel, în anumite familii din marea nobilime, „repartizarea titlurilor dezminte prejudecata comună. Aceasta este situația, de pildă, în familia Broglie, unde fiul cel mare este prinț, în timp ce capul familiei este duce, sau în familia La Rochefoucauld, unde ramurile mezine își împart titlurile de duci d'Estissac, de Liancourt, de Doudeauville și de Bisaccia, în timp ce titlul de viconte, cel mai vechi din familie, este purtat de cei din ramura care se trage din primul născut[7]". Pe scurt, lucrurile sunt mai simple decât ar părea la prima vedere: o constatare care îi furnizează lui Proust unul dintre resorturile comice din *În căutarea timpului pierdut*, unde snobii din prim-plan, ca domnul Verdurin, îl consideră pe baronul de Charlus un boiernaș de rând, având un rang mai mic decât cel al unui marchiz de dată recentă, deși se trage dintr-o ilustră familie ducală, iar titlul său datează din vremea cruciadelor.

„Regele a lăsat lucrurile așa" – remarca lui Saint-Simon cu privire la contele de Soissons exprimă destul de bine, în fond, spiritul practicii din Vechiul Regim în materie de titluri. Statul regal rămâne vigilent cu nobilimea, în măsura în care apartenența la acest corp privilegiat implică diverse avantaje și scutiri, în special în domeniul fiscal. În materie de titluri, în schimb, cu excepția celui de duce, care conferă titularului său anumite drepturi și onoruri (cum ar fi taburetul la Curtea regală), statul renunță să intervină în asemenea chestiuni, care nu au niciun fel de consecință reală. Titlurile de marchiz, conte, baron etc., confirmă Borel d'Hauterive[8], „nu erau decât niște zorzoane menite să mângâie

orgoliul": iată de ce libertatea domina în această privinţă, o libertate ponderată de „sentimentul convenienţelor", de „tribunalul opiniei publice[9]" şi de bunul-gust – care făcea ca vechea nobilime să refuze asemenea onoruri, preferând un titlu în aparenţă mai modest, ba poate niciun fel de titlu chiar, unui titlu nou-nouţ, care ar mirosi prea tare a parvenitism.

MANIA TITLULUI NOBILIAR

După cum am văzut, cu excepţia titlului de duce, titlurile nu au calităţile pe care li le atribuie unii: în fond, asemenea particulei înnobilatoare, titlurile nu înseamnă mare lucru, ceea ce e valabil dintotdeauna. Ceea ce, însă, nu i-a împiedicat pe snobi să fi umblat mereu după ele.

Sub Vechiul Regim, vânătoarea de titluri este o pasiune larg răspândită, iar aceste pretenţii exorbitante nu sunt doar apanajul burghezilor care maimuţăresc aristocraţia. Nobilimea veritabilă, constată la mijlocul secolului al XIX-lea autorul unui eseu despre *Represiunea uzurpărilor de nume şi de titluri de noblețe*, „nu este nici ea lipsită de exagerări în exprimarea acestor pretenţii (...), existând o tendinţă mai mult sau mai puţin manifestă, indiferent de rang, de a dori să pari un pic mai impozant decât eşti în realitate, în special în ceea ce priveşte vechimea obârşiei şi a statutului de nobil[10]".

Este exact ceea ce povesteşte şi Saint-Simon despre lecţiile primite, în două rânduri, de membrii familiei Rohan, care, dacă este să-i dăm crezare memorialistului, nutreau ambiţiosul vis de a deveni prinţi. La sfârşitul anilor 1660, faimoasa prinţesă de Soubise, favorita lui Ludovic al XIV-lea, o Rohan prin tată şi prin soţ, a descoperit că mai exista încă în Bretania o ramură din acelaşi neam, descendentă a unui fiu mezin, familia Rohan-Poulduc, de multă vreme falită şi redusă la „o condiţie mediocră (...) prin încuscriri pe măsura decăderii ei". Or, notează Saint-Simon, „era extrem de supărător, pentru nişte prinţi cu o reputaţie atât de proaspătă, să-şi vadă numele şi armoariile terfelite în Bretania de către nişte indivizi care n-aveau niciun fel de distincţie, dar care rămâneau un monument viu al originii lor comune", străveche şi ilustră, negreşit, „dar nicidecum suverană[11]". Într-un cuvânt, prinţesa de Soubise nu putea suporta

ideea de a avea relații de rudenie cu un oarecare Isaac de Rohan, jupân du Poulduc în parohia Saint-Jean-de-Beverlay, dioceza de Vannes, „fiu al unei Kerbalotz, soț al unei Kerpoisson", chiar dacă respectivul domn „deținea cuminte, de peste trei sute cincizeci de ani, numele și blazonul clanului Rohan".

„Lucrul acesta era nespus de stingheritor", cel puțin pentru ambițiile și vanitățile prințesei, care a încercat, așadar, prin toate mijloacele să îl facă pe Rohan-Poulduc să renunțe la condiția sa, la numele său și, de ce nu, „să demonstreze că ar fi un bastard sau un uzurpator". Însă vărul îndepărtat refuză să cedeze, se apără din răsputeri și, în scurt timp, ajunge să fie susținut de toată nobilimea din Bretania, indignată de mijlocul folosit și foarte încântată să-și demonstreze independența; într-un final, vărul persecutat își prezintă titlurile în fața Parlamentului din Bretania, care, în 1669, decide că este îndreptățit să poarte numele și blazonul familiei Rohan. Un prim eșec umilitor, o primă ridiculizare publică.

Dar „aceste aventuri", continuă Saint-Simon, „nu au descurajat defel niște oameni care, nemulțumiți de rangul pe care îl obținuseră, țineau morțiș să fie prinți[12]" – o frumoasă definiție, să notăm în trecere, a ceea ce înseamnă snobismul. Ei au pretins, așadar – deși familia Rohan, „ilustră în Bretania", nu ieșise niciodată de-acolo înainte de domnia lui Ludovic al XI-lea și nu „avusese niciodată distincții, nici avantaje în raport cu celelalte mari case nobiliare din regiune" –, că ar avea legături de rudenie cu „descendența himerică a unui Conan Mériadec, care nu a existat niciodată, așa-zis rege al Bretaniei în vremuri legendare". Și pentru a atesta această genealogie, au încercat, asemenea familiei Bouillon în aceeași perioadă, deși cu mai puțin succes, să o valideze cu ajutorul unui istoric, părintele benedictin Lobineau, care scria pe atunci o savantă *Istorie a Bretaniei*. Dar și acum ambițioșii Rohan se lovesc de o rezistență încrâncenată: mult timp, deși a fost supus „unei persecuții violente și chiar publice", călugărul a refuzat să introducă în lucrarea sa modificările pe care i le cereau membrii familiei Rohan; în cele din urmă, „sătul de chinuri și amenințat cu primejdii și mai grave", a capitulat, a suprimat din text nenumăratele pasaje care dăunau pretențiilor persecutorilor lui și l-a introdus în lucrare pe acel pseudoMériadec. Dar benedictinul, odată lucrarea publicată, „s-a plâns de pățania lui oricui a binevoit să-l asculte", având măcar satisfacția că reușise să răspândească zvonul despre „violența fățișă a acestor mutilări și a falsurilor

adăugate cu forța". Un nou afront pentru pretențiile familiei Rohan care, ne asigură Saint-Simon, „l-a urmărit cu persecuțiile ei pe bietul părinte Lobineau până în cotloanele mănăstirii"[13].

Totuși, se mai întâmplă și ca pretențiile de acest fel să fie încununate de succes. Este cazul familiei Talleyrand, a cărei ascensiune, începută în 1659 printr-un „mariaj providențial", care le „întredeschide porțile Curții", este confirmată printr-o a doua alianță de rudenie prestigioasă, în 1722. „De atunci", comentează Emmanuel de Waresquiel, „noua poziție le permite membrilor familiei Talleyrand să aibă în vedere orice, inclusiv niște origini prestigioase, beneficiind de consimțământul regelui. Așa se nasc șmecheriile genealogice[14]." Și în speță un șiretlic, grație căruia familia Talleyrand poate susține că ar fi urmașa uneia dintre cele mai vechi familii din Franța – conții de Périgord. În particular, genealogiștii serioși nu vor conteni să își arate scepticismul în privința acestei filiații mirifice, ba mai mult, se povestește că Ludovic al XVIII-lea nu pierdea niciodată ocazia de a sublinia că familia Talleyrand era *du** Périgord, și nu *de* Périgord[15]. Dar legendele nu pier așa ușor, mai ales atunci când snobii au mijloacele (ca marele Talleyrand) să cumpere serviciile unor istoriografi prea puțin scrupuloși, asemenea celui care va publica în 1836 un *Tratat de istorie despre conții de Périgord.*

Pasiunea pentru titluri, deși larg răspândită, cunoaște mode diverse. În secolul al XVII-lea, moda marchizatelor îl face să viseze pe domnul Jourdain, când încearcă nepriceput să însăileze un compliment potrivit pentru Dorimène, și tot așa îl face să surâdă pe Primi Visconti, trimisul Veneției la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, care, după ce notase în 1673 că moda și vanitatea „domină toate celelalte pasiuni ale francezilor", constată că „Parisul e doldora de marchizi care nu întâmpină niciun obstacol în a-și lua acest titlu"[16].

Titlul de marchiz reprezenta inițial o raritate, întrucât era conferit celui care răspundea de apărarea militară a unei „mărci", adică a unei provincii de graniță, și de aceea multă vreme a fost rezervat Casei de Lorena, primul marchiz francez fiind opera lui Ludovic al XII-lea[17]. Dar, fără să se știe prea bine de ce, titlul place, lumea e înnebunită după el, contând probabil atracția noului și a insolitului pe care îl inspiră: în afara nenumăratelor marchizate de contrabandă, statul

* „Din" (n. tr.).

regal va crea altele, cu nemiluita, astfel încât din cele 364 de familii cu titluri nobiliare din timpul Vechiului Regim, care mai existau 1970, nu mai puțin de 176, adică aproape jumătate, deținеau titlul de marchiz... În mod justificat sau nu, titlul acesta este legat de monarhia absolută, dar și de un vag iz de corupție și decadență, pe care îl vehiculează imaginea „micului marchiz", indisociabilă veacului al XVIII-lea: titlul de marchiz nu va fi reluat de Napoleon, atunci când va întemeia o nobilime a Imperiului, așa că abia mai târziu, în timpul Restaurației, societatea va asista la apariția câtorva zeci de noi marchizi. Peste un secol, vicontele de Marsay nota că acest titlu încă exercită „asupra cercurilor ahtiate după snobismul monden o adevărată fascinație. Moda marchizatului face furori[18]".

Spre sfârșitul Vechiului Regim, constată Bachelin-Deflorenne, se statornicește o altă uzanță, la fel de susceptibilă de a „stârni nenumărate îndoieli în privința drepturilor celor mai distinși gentilomi de a-și lua titluri de noblețe", cea a titlurilor de curtoazie, conferite tuturor celor care se prezentau la Curtea regală fără să aibă vreun titlu: „Când un gentilom", povestește el, „primea epistola care îl autoriza să se prezinte la Versailles, dacă nu i se găsise niciun titlu «în arhivele cancelariei», i se dădea unul, fiind numit *conte* din curtoazie. Omul era conte timp de un ceas[19]", exact cât dura ceremonia de prezentare. Dar foarte adesea, el își păstra titlul, pe jumătate oficializat prin scrisoarea de invitație la Curte, îl purta în provincia sa și îl lăsa moștenire urmașilor, ca unul dintre cele mai prețioase bunuri ale sale. „Titlurile de conte și de marchiz", se plângea atunci Saint-Simon, „s-au făcut praf și pulbere din cauza numărului mare al tuturor terchea-berchea fără nici măcar un petic de pământ, care le uzurpă[20]."

Fiecare perioadă, fiecare regim politic are mode specifice. Înainte de 1789, parvenitii care visau la marchizate și la coroane de conți disprețuiau titlul de baron – care, retrospectiv, capătă un plus de prestigiu, baronii din Vechiul Regim fiind puțin numeroși și, cel mai adesea, de viță veche. În timpul Imperiului, în schimb, titlul de baron, înlocuind în această privință marchizatele de odinioară, se distribuie generos în rândurile Marii Armate sau ale administrației superioare: Bachelin-Deflorenne menționează peste o mie de baroni, învestiți în perioada cuprinsă între decretul din 28 floreal*, anul XII (18 mai 1804), care instituie nobilimea din Imperiu, și înlăturarea lui Napoleon,

* A opta lună (20 aprilie–20 mai) în calendarul republican francez (n. red.).

peste zece ani. În acest scurt interval, au mai fost instituiți, de asemenea, 32 duci, 388 conți, plus 9 prinți, purtători ai unui titlu care până la Revoluție era rezervat, în Franța, membrilor familiei regale.

Patima pentru distincții, după cum se constată, nu a dispărut odată cu Revoluția Franceză, ci dimpotrivă, pare să se fi intensificat: faimosul abate Sieyès, autor, în 1788, al vestitului eseu *Ce este a treia stare?* și susținător al abolirii privilegiilor (celorlalți), pe care le considera atentatoare la suveranitatea Națiunii, va accepta fără să crâcnească un titlu de conte al Imperiului – care, fără a-i potoli pe deplin setea de putere, îi măgulea măcar extravaganta vanitate. Și nepotul lui îl va prelua, pe linie colaterală, în al Doilea Imperiu, pentru a confirma astfel temeinica ancorare a familiei sale în lumea bună. Rari, într-adevăr, sunt cei care își păstrează mintea suficient de limpede pentru a rezista tentației și pentru a-și da seama că, în fond, nici nu au nevoie de așa ceva, cum a făcut baronul Haussmann, care povestește anecdota în *Memoriile* sale. „Pe vremea când împăratul a învestit câțiva duci unul după altul, am știut că se gândea să mă onoreze și pe mine cu această supremă demnitate și cu un nume care să reprezinte consacrarea serviciilor mele. Neavând niciun fiu și fiind, de altfel, prea sărac pentru a putea susține un rang atât de înalt, m-am gândit să îi povestesc Maiestății Sale butada cu care îi lăsasem cu gura căscată pe doi dintre marii săi dregători, între care dejunam la masa Măriei-Sale, în palatul Fontainebleau, după un consiliu din acea dimineață, și care, foarte impresionați de riposta mea la ofensele lor, îmi spuneau: «Dumneata, de exemplu, dumneata de mult ar fi trebuit să fii duce.» «Duce! Și de ce anume?» «Asta-i bună! Duce de Paris!» «Oh! Parisul este doar un comitat. Și, de altfel, are un titular de rasă regală.» «Ei, bine, atunci duce de Boulogne, de Vincennes, de la Dhuys...» «*De la* Dhuys? Dar atunci, duce, nu ar fi suficient.» «Și ce-ai vrea să fii, mă rog?... Prinț?» «Nu, dar ar trebui să fiu făcut *aqueduc** (râul Dhuys alimentează cu apă Parisul, grație unui apeduct de 131 kilometri), dar acest titlu nu figurează în nomenclatura nobiliară[21].»“

În realitate, se pare că după Revoluția Franceză s-ar fi produs un fel de răsturnare, care a surescitat apetitul pentru titluri. Înainte de 1789, autoritățile

* „Apeduct“ (n. tr.).

se preocupau de situaţia nobilimii, dar neglijau titlurile care „nu aveau altă valoare decât aceea de a flata anumite vanităţi". După Revoluţie, deşi nobilimea, chiar şi reinstituită, nu mai este decât un nume şi o amintire, titlurile (ca, de altfel, şi particula), odinioară neglijate pentru că nu aveau niciun fel de valoare reală, devin „obiectul tuturor ambiţiilor, ţinta tuturor vanităţilor": pe scurt, visul mai mult sau mai puţin mărturisit al tuturor snobilor şi, totodată, una dintre momelile preferate ale „făcătorilor de fraieri"[22].

Reinstituind nobilimea conform unor reguli noi, Napoleon prevăzuse şi sancţiuni contra uzurpatorilor: articolul 259 din Codul Penal fixa pedepse de la şase luni la doi ani de închisoare pentru cei care îşi atribuiau titluri, fără să fi obţinut dreptul de colaţiune sau de recunoaştere. Niciodată monarhia absolută nu mersese atât de departe... Restauraţia, a cărei Cartă din 1814 proclama că „vechea nobilime îşi recapătă titlurile" şi „noua nobilime şi le păstrează", a menţinut sistemul represiv napoleonian, dar lumea a înţeles repede că sancţiunile erau pe cât de disproporţionate, pe atât de inadecvate pentru a putea stăvili mareea în creştere. De aceea, legea, deopotrivă draconică şi imprecisă, a rămas neaplicată până la abolirea ei printr-o altă lege adoptată în 1832, la începutul Monarhiei din Iulie.

Unii au considerat că această măsură consfinţea triumful burghezilor, care, după ce înlăturaseră monarhia tradiţională şi dinastia legitimă odată cu Revoluţia din 1830, dădeau astfel lovitura de graţie nobilimii – şi asta, în ciuda faptului că existenţa acestor titluri fusese recunoscută prin Cartă. Dar am putea interpreta, de asemenea, noua lege drept o uşă deschisă tuturor formelor de snobism social, unde burghezii au fost mereu nu singurii, ci principalii actori. Abuzurile, uzurpările se vor înmulţi, aşadar, creând un haos, pe care diversele tentative de reorganizare, în special prin legea din 28 mai 1858, nu vor reuşi să-l remedieze în mod semnificativ...

Situaţia se dovedeşte cu atât mai confuză şi, de aceea, cu atât mai propice faptelor de snobism, cu cât, pe lângă titlurile franceze, mai mult sau mai puţin autentice, diverse titluri nobiliare străine pot servi drept surogat pentru vanităţile mondene. Nici aici, însă, nimic nou sub soare: mondializarea pieţei titlurilor de noblеţe a început acum amar de ani.

Sub acest aspect, trebuie să începem prin a evoca un subiect pe care specialiștii l-au considerat adesea oarecum delicat, cel al nobilimii pontificale. Într-adevăr, încă din veacul al XVI-lea, Sfântul Scaun a conferit unor străini, îndeosebi francezi, titluri de baron, de conte, chiar de duce, numărul acestor titluri cunoscând o adevărată explozie în secolul al XIX-lea, vârsta de aur a snobismului și a catolicismului care susținea acordarea unor puteri sporite papei, dar mai ales după 1870 și după integrarea vechilor state pontificale în regatul Italiei, papalitatea mulțumindu-le astfel celor mai buni apărători ai săi și... celor mai generoși donatori. Se consideră că s-ar fi distribuit unor francezi nu mai puțin de 529 de titluri, dintre care 197 ereditare, de la începutul secolului al XIX-lea și până în anul 1931, 132 de titluri în timpul pontificatului lui Pius al XII-lea, și 27 în vremea papei Ioan al XXIII-lea. Totuși, o mare suspiciune a planat întotdeauna asupra valorii lor.

Asupra valorii lor nobiliare, în primul rând. În 1710, Saint-Simon se făcea astfel ecoul credibilității reduse de care se bucura, în înalta societate, un gentilom din Avignon, „care se chema Cadart", dar „purta numele de duce de Caderousse, dar care tot nu-i folosea prea mult. Era duce d'Avignon", titlu care pe atunci era apanajul papei. Or, „acești duci d'Avignon, făcuți de papă, nu sunt cunoscuți nicăieri, nici măcar la Roma, unde nu au, cum nu au nicăieri, de altfel, nici rang, nici onoare, nici vreo distincție oarecare".[23]

Mai ales că valoarea lor morală a fost deseori contestată. În acest sens, a vorbi despre o generalizare a oprobriului ar fi o exagerare: lista titlurilor acordate pe care o publică în 1885 *Anuarul nobilimii* arată că, în majoritatea cazurilor, acestea le-au revenit unor episcopi, unor diplomați sau chiar unor zuavi* pontificali, care luptaseră, înainte de 1870, pentru a apăra statele papalității. Dar unele elemente întunecă peisajul. Pe lângă faptul că titlurile pontificale sunt „dificil de dovedit, oferind posibilități de măsluire ușoară și de înșelătorie profitabilă[24]", li s-a mai reproșat adesea și caracterul venal: „Iată un lucru la care papii nu se zgârcesc și care se dă în mod obișnuit pe bani", nota deja Saint-Simon[25]. În 1900, un titlu de duce se cumpăra cu o sută de mii franci-aur, grație cărora niște negustori de ulei de măsline au putut crede că s-au ajuns. Un titlu de conte, îndreptățindu-l pe titularul lui să își pună pe

* Soldați din infanteria franceză (n. red.).

cărțile de vizită „Cavaler al Sfântului Palat al Curții de la Lateran și conte palatin", se negocia în jurul sumei de douăzeci de mii franci-aur, iar un titlu de baron, pentru zece mii de franci-aur. Iată, așadar, sume suficient de mari, încât să poată provoca trafic și scandaluri, ca acela pe care l-a stârnit, la începutul secolului XX, dezvăluirile referitoare la cardinalul Macchi, un prelat din curia papală, care se specializase în vânzarea de titluri pontificale în alb[26]...

De o valoare nobiliară redusă, de o valoare morală uneori incertă, aceste titluri pontificale par, în Franța, și de o valoare legală problematică: din anul 1877, legea le interzice într-adevăr francezilor utilizarea unor titluri străine, care, precizează un decret din 21 septembrie 1955, nu trebuie să fie indicate în documentele de stare civilă, atunci când titularul lor este de naționalitate franceză. Dar pentru un snob, ce mai contează?

Titlurile pontificale nu sunt, de altfel, singurele care să fi permis împlinirea aspirațiilor și a vanităților anumitor indivizi. Articolele de import au avut întotdeauna succes, mai ales că snobul – și vom reveni asupra acestui aspect – este de bunăvoie cosmopolit, poftind la tot ceea ce vine din străinătate. În veacul al XIX-lea, micile state italiene fac negoț adesea cu acest gen de marfă, așa că este la îndemâna oricui ca, plătind un preț avantajos, să fie admis în rândurile nobilimii toscane sau să devină baron al Republicii San Marino. După reunificare, regatul Italiei este cel care preia ștafeta, decernând titluri nobiliare din abundență finanțatorilor care îi susținuseră politica.

Se citează astfel cazul familiei Cahen din Anvers. Strămoșul familiei, Mayer, după ce și-a transferat societatea bancară la Paris în 1848 înainte de a se naturaliza, a adăugat rapid „d'Anvers" la patronimul său și purta acest nume compus fără a avea autorizația necesară, până când un decret al Consiliului de Stat a ajuns să reglementeze situația în favoarea noului cetățean francez. Dar tot îi lipsea esențialul; îl va obține, pentru bune și loiale servicii financiare, de la regele Italiei, care îl va face conte, iar de atunci înainte așa se va prezenta: Joseph Mayer, *conte Cahen d'Anvers,* manifestând, pe lângă un excelent simț al afacerilor, și un prurit nobiliar, care îi irita pe coreligionarii săi mai mult chiar decât pe aristocrații de viță veche.

Astfel, deși aliați cu cele mai importante dinastii financiare din Europa, membrii familiei Cahen d'Anvers nu sunt scutiți, totuși, de toate malițiozitățile mărunte ale snobismului sau, mai exact, de blestemul care apasă asupra

victimelor sale. Legendă sau realitate, se povestește, de pildă, că Joseph Mayer, luându-și obiceiul de a-și iscăli scrisorile cu un foarte sobru „C. d'Anvers", ar fi renunțat la acest tip de semnătură din ziua în care unul dintre corespondenții săi, celebrul bancher din Köln, Oppenheim, i-ar fi expediat ca răspuns o epistolă semnată „O. din Köln". Se mai spune, de asemenea, că la funeraliile patriarhului, în 1881, cortegiul funerar era condus de fiii săi, pe care cronica mondenă îi poreclise, respectiv, *comte courant, comte à dormir debout* și *„comte à l'envers"*; și se mai zvonește că, în broșura care conținea necrologul, marele rabin al Parisului, Zadoc Kahn, ar fi comis fără să vrea o eroare fatală, punând numele „d'Anvers" între... paranteze[27]. O gafă cu atât mai ofensatoare cu cât, în urmă cu cinci ani, cu prilejul înmormântării soției sale, marele rabin Isidor nu omisese nici titlul, nici apendicele de „doamna contesă Cahen d'Anvers"[28].

Cererea generând oferta, secolul al XIX-lea cunoaște deja și „negustori de obiecte necontrolate și avariate[29]": nu numai anumiți suverani decăzuți, adesea exotici sau improbabili, își arogă dreptul de a conferi titluri (și decorații), ci și niște simpli particulari, care se apucă să facă și ei concurență autorităților legitime. Unul dintre ei, care pretindea că se numește prințul de Soubise, duce de Ventadour și Mare judecător regal al Ordinului de Malta, creează cavaleri de Saint-Jean de Jérusalem; un altul, care se dă drept contele Sertorio, face conți, baroni și cavaleri de l'Éperon d'or, în virtutea unei pseudodiplome de la Carol Quintul. „Persoane care ar fi trebuit să se respecte", tuna și fulgera pe atunci Borel d'Hauterive, „s-au împopoțonat cu distincții ridicole. S-a anunțat cu surle și trâmbițe în gazete că au apărut așezăminte unde se pot găsi laolaltă toate aceste mărfuri de bună sau proastă calitate, pentru toate buzunarele și toate condițiile sociale. Se puteau procura chiar și galerii cu tablouri de familie; nu trebuia decât să adaugi un blazon și un nume în colțul unor vechi tablouri pentru a-ți face rost și de strămoși[30]."

Dar vanitatea nu se sinchisește de critici, iar acest comerț lucrativ n-a încetat niciodată, deși după al Doilea Război Mondial snobismul monden a pălit.

---

* În limba franceză, *comte* („conte"), *conte* („poveste, basm") și *compte* („cont") sunt vocabule omofone, de aici și jocul de cuvinte din poreclele amintite, care, traduse literal, sună astfel: „conte curent", „conte de adormit de-a-n picioarelea" și „conte de-a-ndoaselea" (n. tr.).

Chiar și după o sută cincizeci de ani, continuă să fie propuse, pe internet și oriunde, titluri de noblețe pentru amatori: titluri fanteziste, asemenea celor pe care le vinde Fundația Cavalerilor de Rondmons, sau istorice, cum găsim pe site-ul britanic *nobility.com*, specializat în acest tip de negoț. Pe acest site, societatea Noble Titles „oferă puținor persoane șansa de a obține un titlu nobiliar legal, pe care proprietarul va avea dreptul să îl poarte oriunde, cu certitudinea că este un aristocrat autentic". Societatea amintită precizează că, în acest caz, clientul va dobândi un titlu cu adevărat istoric, datând din Evul Mediu, ceea ce îi va permite fericitului deținător să fie numit Senior, iar soției sale să i se spună Doamnă – a orașului sau a satului respectiv. Unele titluri nobiliare, ca acela de baron de Wahull (optsprezece mii de lire sterline, în loc de douăzeci și cinci de mii, preț de dumping, inclusiv taxele notariale), datând din secolul al XVI-lea, dau în plus dreptul la o coroană și la privilegiul de a fi numit „Excelența Voastră", ceea ce flatează întotdeauna. În cazul în care dorește cumpărătorul, va putea să își înscrie titlul nobiliar pe toate documentele sale oficiale, pașaport, cărți de credit, permis de conducere etc. Categoric, conchide pagina promoțională, clientul va face o investiție bună, titlurile fiind în număr limitat și foarte căutate. În concluzie, nu trebuie să mizezi doar pe snobismul clienților potențiali, ci este necesar să îi lămurești că, ținând seama de snobismul celorlalți, vor face și o afacere profitabilă.

Cât despre cei care dispun, în slujba propriei vanități nobiliare, de mijloace și mai substanțiale, ei cu certitudine vor putea găsi, în special pe site-ul de vânzări la licitație eBay, posibilitatea de a-și îndeplini dorințele: pe acest website a fost propus în 2004, la prețul de două sute cincizeci de mii de lire sterline, titlul glorios de „prinț și senior de Écrehous". Locul, la drept vorbind, este mai degrabă modest: câteva stânci nelocuite decât, eventual, vara, când apar câțiva aventurieri motivați, la opt kilometri nord de Jersey; însă titlul, explică vânzătorii, justifică prețul mare, căci „se întâmplă extrem de rar ca un titlu de prinț să fie scos la vânzare". Pe scurt, snobii vor ști pe ce dau banii.

Capitolul IV

DESPRE COSMOPOLITISM

Snobismul social constă în primul rând, aşa cum am văzut, în visul de a fi asimilat cu sau de a te apropia de „clasele superioare", adică înalta aristocraţie, atunci când eşti doar un boiernaş de la ţară, sau de nobilime, atunci când eşti doar un burghez etc. Altfel spus, dorinţa de a semăna cu aceste modele, pentru a părea superior în ochii celorlalţi şi pentru a-ţi permite, în subsidiar, să îi priveşti de sus pe cei care nu se ridică la nivelul tău. Or, cosmopolitismul, ceea ce am putea numi „xenolatrie", adică dragostea sistematică pentru tot ceea ce este străin sau vine din străinătate, are relaţii complexe cu acest tip de snobism: pe de o parte, într-adevăr, presupune acelaşi tip de atitudine, din moment ce cosmopolitul va putea să se laude cu relaţiile sale privilegiate cu un grup, cu o cultură, cu o limbă, cu moravuri pe care ceilalţi, oamenii obişnuiţi, le ignoră – prima regulă a snobismului.

Pe de altă parte, realitatea este că în Franţa păturile superioare ale societăţii au fost fascinate dintotdeauna de străini şi, în special, de englezi – iar de aceea snobul, căutând să fie asemenea lor, va ajunge, firește, să îi imite pe străini.

DESPRE ANGLOMANIE

În zilele noastre, constată Gaston Jollivet în *Le Figaro,* în ianuarie 1885, „tot ceea ce este englez se bucură de favoarea snobilor". Dar, chiar dacă această legătură pare deosebit de intensă în perioada respectivă, istoria snobismului demonstrează că lucrurile au stat (aproape) întotdeauna așa.

Aproape întotdeauna? De fapt, practic inexistentă în veacul al XVII-lea, anglomania apare, la începutul secolului al XVIII-lea, sub niște auspicii deosebit de reci, riguroase, rigide și, la drept vorbind, absolut neprielnice snobismului. Unul dintre primii care au atras atenția opiniei publice franceze asupra Angliei este, într-adevăr, un protestant din Berna, Béat de Muralt, despre care abatele Desfontaines va spune ironic că „este foarte încântat să vadă un elvețian care gândește[1]". Lucrarea sa, *Scrisori despre englezi și francezi,* redactată în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, dar editată în 1725 și retipărită de multe ori pe parcursul secolului, scoate în evidență apropierea autorului de mediile din vremea Refugiului, adică de hughenoții izgoniți din Franța după revocarea Edictului de la Nantes. Aceste „scrisori" subliniază sistematic contradicția dintre frivolitatea francezilor, al căror spirit „constă cu precădere în arta de a pune în valoare niște fleacuri", și soliditatea, precizia și simplitatea englezilor. Cei din urmă „se simt liberi, sunt în largul lor; le place să își folosească rațiunea, neglijează politețea în exprimare și atenția acordată manierelor, care caracterizează spiritele meschine". Simțul practic al englezilor și libertatea lor contra politeții francezilor supuși despotismului gloriosului rege? Această opoziție, neîndoielnic caricaturală, poartă amprenta climatului polemic în care a fost concepută. Și, în fond, dacă *Scrisorile* „elvețianului care gândește cu capul", *dixit* abatele Desfontaines, pe care Voltaire îl numea „înțeleptul", iar Rousseau, „gravul Muralt", reprezintă efectiv unul dintre punctele de pornire a anglomaniei franceze, trebuie să recunoaștem că, în sine, ele nu au nicio legătură cu vreo formă de snobism.

Conexiunea se va stabili abia peste câteva decenii. Între cele două repere temporale, câteva lucrări de succes au reluat temele inițiate de Muralt, dar pe un ton mai lejer, mai seducător, mai francez, într-un cuvânt. Astfel, romanele cosmopolite pe care fostul abate Prévost le scrie în timpul exilului său forțat în Marea Britanie și, mai ales, celebrele *Scrisori despre englezi* (1934)

de Voltaire, în care autorul demonstrează, cu geniul său sarcastic, că spiritul epocii care nu se numea încă „Secolul Luminilor" nu este altceva decât spiritul englez. „Această lucrare", va spune Condorcet în *Viața lui Voltaire*, „a constituit la noi perioada unei revoluții: în paginile sale, Voltaire ne-a insuflat gustul pentru filosofia și literatura engleză, ne-a trezit interesul pentru moravurile, politica, noțiunile comerciale ale acestui popor, a răspândit limba lui printre noi", Condorcet ajungând chiar să recunoască faptul că „de atunci, o pasiune puerilă a luat locul vechii indiferențe"[2]. Pentru anglomanie, această lucrare reprezintă, așadar, un pas decisiv, nu numai pentru că o popularizează, ci și fiindcă îi va modifica specificul. Extinzându-se de atunci asupra tuturor domeniilor – nu numai asupra ideilor sau a principiilor, ci și asupra manierelor, a plăcerilor și a distracțiilor –, anglomania va atrage atenția unui public diferit, mai ghiduș, care în Anglia va avea în vedere nu neapărat aerul serios sau simțul practic, cât o concepție originală despre lux, despre punerea în aplicare a eleganței sau despre practicarea exercițiilor fizice.

Până la consfințirea mariajului dintre anglomanie și snobism va mai trece ceva timp. Dar dispunem de un reper cronologic: apariția, în 1757, a *Remediului preventiv contra anglomaniei* de Fougeret de Monbron, care va populariza, de altfel, și termenul. Scriitor de mâna a doua, acesta devenise celebru, în Franța fascinată de rafinamente, pentru veșnica lui proastă dispoziție și pentru gustul bolnăvicios al provocării. Diderot, apreciind că omul avea mai mult venin decât talent, îl poreclise „tigrul cu două picioare" sau „omul cu inimă păroasă"[3]. Exact această trăsătură de caracter, faptul de a detesta ceea ce este la modă tocmai fiindcă este la modă, îl face să treacă brusc de la o anglofilie afișată la o anglofobie furioasă. Venind după Voltaire, *Remediul preventiv* îi vizează într-adevăr „pe toți cei care au cultul manierelor englezești, al libertății englezilor, al literelor engleze: înfigându-și colții adânc, face să plesnească bășica mitului[4]". Fougeret de Monbron atacă un snobism în curs de formare, dar deja suficient de ancorat pentru a-și merita aversiunea[5].

De fapt, de atunci înainte, a fi șic înseamnă a urma moda englezească, fie că este vorba despre conduită, veșminte sau distracții: Éraste, personajul principal din comedia lui Saurin jucată în 1765, *Anglomanul sau orfana lăsată moștenire*, se caracterizează prin „entuziasm orbesc", prin „mania de a prefera tot ceea ce este englezesc sau care pare englezesc lucrurilor obișnuite la noi"[6].

Se întâmplă în jurul perioadei când istoricul britanic Gibbon, vizitând Parisul, notează că „opiniile noastre, moravurile, chiar și hainele noastre erau adoptate în Franța; o rază de glorie națională ilumina pe orice englez[7]"; altfel spus, englezii erau considerați modele pe care trebuie să le imiți, dacă ții să fii cum se cuvine. Anglomania se înrădăcinează. În curând, *Dicționarul universal al științelor... sau Biblioteca omului de stat și a cetățeanului*, apărut în 1778, îi consacră un întreg articol: „Culmea anglomanilor este să vrea să transfere pe malurile Senei niște legi, o Constituție, moravuri și obiceiuri care nu se potrivesc decât într-o insulă pe unde curge Tamisa." De altfel, admițând până la urmă ideea de a-i imita pe englezi, ar trebui măcar să nu facem „ca maimuțele care nu iau niciodată ce e bun de la modelele pe care le copiază". Or, acuză autorul articolului, exact asta fac francezii care se îmbracă englezește, trebăluiesc englezește, se distrează englezește, „ceea ce nu reprezintă decât un plus de ridicol"[8]. Opt ani mai târziu, în mai 1786, un observator avizat poate constata că, de fapt, „gustul nu numai pentru modele, ci și pentru obiceiurile și moravurile acestei națiuni rivale nu a pătruns niciodată atât de adânc în Franța. Pentru a te convinge, e suficient să privești în jur" și să te gândești la ce costuri înseamnă pentru Franța „mania cailor, a trăsurilor, a mobilelor, a stofelor, (...) a cluburilor, a whisky-ului, a jocheilor, a fracurilor negre" care năvălesc din Anglia[9].

Aproape de fiecare dată când apare o nouă formă de snobism, nu este dificil să reperezi cine au fost promotorii. În cazul anglomaniei, pare de necontestat că ducele de Chartres, viitorul Philippe Égalité, care importa totul din Anglia, inclusiv amantele, caii, cămășile și stilul grădinilor, a reprezentat unul dintre cei mai activi agenți ai anglomaniei, intervenția sa fiind de ajuns pentru a preschimba o simplă modă într-un snobism specific. „Exemplul său", scrie un martor, „a contribuit cel mai mult la propagarea anglomaniei în rândul francezilor. (...) Majoritatea tinerilor de la Curte și din oraș s-au grăbit să îl imite."[10] Unii, ținând morțiș să fie șic, începuseră chiar, ca Charles de Noailles bunăoară, să vorbească franțuzește cu un accent englezesc și să adopte „stilul stângaci, mersul, toate caracteristicile înfățișării unui englez".[11]

Astfel, în ajunul marii schimbări istorice din 1789, tot ceea ce va constitui esența snobismului anglo-saxon în secolul al XIX-lea și, apoi, în secolul XX exista deja în societatea franceză. Revoluția Franceză și Imperiul vor încerca zadarnic să înăbușe această tendință, care nu va face decât să reapară cu și mai multă forță.

Forțată să emigreze în timpul tumultului revoluționar, o parte a aristocrației își găsise refugiu în Anglia, ceea ce nu a făcut decât să accentueze atracția ei față de lucrurile aflate dincolo de Canalul Mânecii. Odată cu Restaurația, iar apoi după venirea la putere a lui Carol al X-lea, începe marea epocă a snobismului angloman. Sub domnia fratelui său, Ludovic al XVI-lea, cel care încă nu era decât conte d'Artois manifestase niște predispoziții remarcabile (în măsura în care un prinț de sânge domnesc poate fi snob), fiind „mereu în căutare de noutăți și mode englezești", înnebunit după *sport* (Ludovic al XV-lea și-ar fi bătut joc de el, auzind acest cuvânt insolit) și după „cursele englezești", cum se numeau pe atunci cursele hipice cu obstacole variate. Ajuns rege, Carol al X-lea, foarte circumspect față de instituțiile parlamentare britanice, va deveni, în schimb, „ocrotitorul anglomanilor flușturatici, sportivi și mondeni", preocupați doar de aparențe și ținând mai mult la formă decât la fond[12].

În această privință, Revoluția din Iulie nu va provoca nicio ruptură, ba dimpotrivă, din moment ce va permite cu precădere anglomaniei să se îmburghezească și să se răspândească în clasele de mijloc. Cam aceasta este perioada când lumea începe să se inspire treptat-treptat din manierele englezești. Până atunci, francezii se lăudaseră că Franța e patria politeții și nu pregetaseră niciodată să ia peste picior grosolănia britanică. De acum înainte, asistăm la apariția unei întregi serii de noi uzanțe în Franța – de exemplu în materie de organizare a recepțiilor, pe care este de bonton să le rebotezi *routs* sau *raouts** și care îl fac pe Balzac să spună că „Anglia pare să țină ca toată lumea să se plictisească la fel ca ea[13]". Trebuie să știi să suferi pentru a fi snob.

O altă ilustrare caracteristică: ritualul mesei, odinioară supus regulilor „dineului în stil franțuzesc", adoptă brusc tipicul englezesc. De acum înainte, acuză încă din 1823 autorul unei poezele patriotice, *Anglomania sau modelul antifrancez:*

La Paris trebuie totul să faci exact ca la Londra,
Haine după moda de-acolo să porți,
Aceleași feluri de hrană să adopți;

* *Rout, raut* înseamnă, în lb. fr., „debandadă" (n. red.).

Şi la orice ospăţ, aşa cum se cuvine,
Râuri de punci şi Bischoff să te aline[14].

Chiar dacă se spune că noua ordine a bucatelor în meniul dejunurilor ar fi *à la russe*, în realitate succesiunea felurilor servite este, în mare parte, de origine britanică, la fel ca obiceiul, care se va împământeni începând cu anii 1830, de a proscrie, în timpul mesei, tot ceea ce are legătură cu corpul omenesc. De acum înainte, dacă vrei să fii şic sau să semeni cu cei care sunt şic, nu mai atingi nimic cu degetele, în afară de pâine şi de tacâmuri – o fobie faţă de contactele fizice, foarte puritană, care creează uneori probleme delicate: „Este frumos sau nu să mănânci sparanghelul cu mâna?" încă se întreabă, la începutul secolului XX, autoarea unui renumit cod al bunelor maniere, contesa de Gencé. „Nimeni nu poate nega că trei sferturi din oameni iau cu mâna lăstarul de sparanghel, despărţind cu dinţii capătul comestibil." Dar acest obicei este lipsit de eleganţă şi, de aceea, se cuvine, recomandă ea, să ne însuşim moda englezească, adică „să desprindem pe farfurie, cu ajutorul furculiţei, partea din sparanghel care se mănâncă şi să o ducem la gură tot cu furculiţa"[15]. Potrivit aceleiaşi logici, este interzis să o feliciţi pe stăpâna casei pentru calitatea mâncărurilor pe care le serveşte, la fel cum nu ai voie să-ţi arăţi la masă o plăcere deplasată, să le urezi „poftă bună" comesenilor sau să toastezi. Politeţea burgheză, după care Franţa este ahtiată începând cu domnia lui Ludovic-Filip, nu este, sub multe aspecte, decât un cod al manierelor elegante „în stil englezesc", care corespunde, desigur, strategiilor noii „clase dominante", dar şi dorinţelor şi aşteptărilor snobilor.

Tot aceasta este şi perioada când moda masculină preia definitiv gusturile britanice, redingota, fracul negru şi mănuşile galbene. Trebuie să te îmbraci la Londra, şi nicăieri în altă parte, „de la pălăria englezească de pe cap până la picioarele încălţate în pantofi englezeşti, cu feţe de lac englezesc, în care te vezi ca într-o oglindă", notează Gaston Jollivet în 1885, constatând că „încă există destui snobi la Paris care să îţi ceară adresa spălătoriei tale din Anglia"[16]. Un şic englezesc, care anul următor duce la înfiinţarea fastuoasă la Paris a magazinului *Old England*, pe bulevardul Capucinilor, între Operă şi Madeleine...

Faptul că anglomanii proveneau inițial din lumea bună și că anglomania continuă să aibă susținători aparținând celei mai înalte aristocrații suscită, în rândul burghezilor, un snobism cu dublă bătaie: jucându-te de-a englezii, te asemeni atât poporului ales care trăiește dincolo de Marea Mânecii, cât și micii elite, care, în Franța, de câteva decenii își face un titlu de onoare din a-l imita. Și așa se face, observă Émilien Carrassus, că accentul britanic (sau folosirea prenumelor englezești) ajunge să fie, în asemenea cercuri, „o compensație posibilă pentru lipsa unei ascendențe nobile atestate". „Această naivitate", confirmă ducesa Fitz-James la sfârșitul secolului al XIX-lea, „compromite în special clasa socială considerat «înstărită», adică aceea unde averea care urcă o întâlnește pe cea care coboară... Nivelul unde omul de afaceri prolific, fie el onest sau veros, stă alături de bogătașul de ieri sau de sărăntocul de mâine... Pe scurt, dacă tuturor le este dat să se îmbrace în «gentleman», (...) puțini, în schimb, sunt cei care au darul de a vedea dacă această stofă îmbracă un om distins sau ascunde un mârlan, (...) spre cea mai mare glorie a «snobismului», acest învingător de tip nou[17]..."

Cândva aristocratică, anglomania devine, așadar, burgheză: întruchipările ei tipice sunt de acum înainte personaje ca Odette, care, în romanul *În căutarea timpului pierdut*, se fandosește vorbind cu accent englezesc, sau ca fiul Hennebault din *Marii burghezi* de Abel Hermant, „snob ca toată lumea și, ca atare, angloman[18]", sau ca tânărul Bettino pe care Barnabooth al lui Valery Larbaud îl întâlnește la Florența, Bettino căruia tot ceea ce este italienesc „i se pare banal și ordinar" și pe care tot ceea ce vine din străinătate „îl uimește și îl farmecă". Anglomania „te face să roșești pentru el"[19]. Dar francezii nu sunt singurii care observă acest gen de snobism: la sfârșitul secolului al XIX-lea, una dintre ilustrările literare cele mai hazlii este, poate, vicontele de Nanjac, „tânăr atașat diplomat, celebru pentru cravatele și anglomania lui", pus în scenă de Oscar Wilde în penultima sa comedie, *Soțul ideal* (1895). Pe parcursul primului act, desfășurat într-un salon sclipitor din Grosvenor Square, Nanjac se minunează fără oprire de tot ceea ce îl înconjoară, de frumusețile limbii engleze – *They have a wonderful language** –, de bunul-gust al tinerelor englezoaice, de latura atât de amuzantă a gazetelor britanice, ceea ce-l

* „Au o limbă superbă" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

face să își descopere niște gusturi foarte englezești. Asta înainte de a nu-și mai încăpea în piele de fericire, când încântătoarea Lady Basildon, pentru a-l flata ieftin, îi declară[20]: *You look quite English, Vicomte, quite English.** Ce-i drept, Wilde cunoștea bine chestiunea, mai ales că avea în anturajul său câțiva francezi care i-au servit, probabil, drept model, printre care Paul Bourget, bunăoară.

Primit la Londra în marile cluburi aristocratice, acesta vede în Anglia o țară unde „totul poate bucura o inimă atinsă de snobism" ca a sa, după cum mărturisește în 1884 într-un articol din *Journal des débats*. Bourget, al cărui snobism anglofil va fi caricaturizat de multe ori, și-a găsit totuși nenumărați emuli, atât în lumea artelor – ca Paul Morand, considerat „anglomaniac"[21] de Natalie Clifford Barney –, cât și printre numeroșii săi cititori.

„Cum să recunoști un snob de la doi metri?" se întreabă Marcel Boulenger în *Elogiul snobismului*. „Te uiți atent la el și, dacă vezi că pe fața lui mijește o jubilație profundă și misterioasă de fiecare dată când rostește patru cuvinte în engleză, poți fi sigur că *snob* este."[22] Totuși, acestor snobi din Franța, chiar dacă venerează engleza ca pe limbajul zeilor, nu le vine întotdeauna ușor să o vorbească.

Pe vremea lui Balzac sau a lui Eugène Sue, când pantofarul Gay își spunea „furnizor *to his excellency the prince Talleyrand*"**, iar un farmacist de pe malul drept al Senei spunea că este *Apothecary to the Duke of Northumberland****, diverșii *fashionables*****, dandy, jockeys și alți snobi abia dacă o rupeau pe englezește, deși conversația lor era practic împănată cu termeni britanici. A cunoaște câteva cuvinte și a te umfla în pene folosindu-le nu înseamnă nicidecum a stăpâni o limbă străină. Dar snobul se va mulțumi adesea doar cu atât: ceea ce contează pentru el este aparența. Să poată să (se) arate și să arate că știe. Și, dacă e posibil, să aibă și accentul potrivit, din moment ce „culmea șicului" este să vorbești cu accentul de Oxford[23].

Cuvinte, așadar. Printre marii importatori de la sfârșitul secolului al XIX-lea, este citat adesea Paul Bourget, care, în romanele sale, practică acest nou

* „Arătați a englez, viconte, chiar arătați a englez" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

** „Al Excelenței Sale Prințul Talleyrand" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

*** „Farmacistul ducelui de Northumberland" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

**** „Oameni în pas cu moda" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

obicei spre marele deliciu al snobilor – cei care îl citesc, bineînțeles, dar și cei pe care îi descrie și care, sub pana lui, își recunosc fericiți propriile ticuri de vorbire. Displăcându-i ideea de a folosi termeni care se banalizau deja, ca *five o'clock* sau *sleeping-car,* Paul Bourget pune în gura personajelor sale expresii mai rare: „Ești exact cum spun englezii, atât de *particular*"*, „să închei seara *drunk as a lord*"**, „adevăratul mijloc este să *take a notice*"***, „*will you be so kind as to ask for a carriage*"**** Cu mult timp înaintea lui, e adevărat, Mérimée sau Stendhal, pe care Bourget îi recunoștea drept mentori, au fost niște anglomani fanatici, primul presărându-și corespondența cu vocabule englezești sau anglicisme – „Mi s-a părut *vulgar* să cer asta"[24] –, cel de-al doilea evocând, în *Viața lui Henri Brulard,* „marele *drawback*"***** de a fi inteligent", sau regretând că ajunsese la „vârsta de *fifty-two*"******

În concluzie, la sfârșitul veacului al XIX-lea, nu mai este vorba nicidecum despre o noutate: în anii 1820–1850, cuvinte ca *touring, lunch, match, stick*******, și, bineînțeles, *high life, gentleman* și *snob* se „incrustaseră în vocabularul și grafia francezei"[25], cum spunea d'Étiemble.

Contribuții venite nemijlocit din snobism, dacă avem în vedere inutilitatea lor. Într-un studiu perspicace despre *Anglomania în limba franceză,* apărut în 1878, Justin Améro remarcă, referindu-se la expresia *high life,* că „noi (francezii) avem cel puțin trei modalități de a exprima într-o franceză curată ceea ce, în mod curent, ne căznim să spunem într-o engleză pocită". Alte aproximativ o sută de cuvinte vor urma același făgaș între 1850 și 1900. Dar nu este vorba aici decât despre accentuarea unei tendințe deja existente, care decurge în mod esențial din aceeași logică, din același snobism, din moment ce, se întreabă ironic Justin Améro: „Dacă ne-am limita să vorbim pur și simplu numai franțuzește, cum am mai putea noi să ne impunem dreptul de a face parte dintr-o *high-life clubantă, ridantă, crichetantă, antrenantă și iahtantă?*"[26]

---

* „Special, deosebit" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

** „Beat-criță" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

„Iei aminte" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

„Fii amabil și cheamă o trăsură" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

***** „Dezavantaj" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

„Cincizeci și doi de ani" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

******* „Tur (plimbare), dejun, partidă, baston" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

Cum ar mai proceda, atunci, acest gentilom, care, pe Champs-Élysées, în 1885, „conducându-şi docarul, îi interpela în engleză pe pietonii care îl împiedicau să treacă şi i se părea *shocking** că nu se dădeau la o parte din calea lui“[27]?

Această atitudine stârneşte, ce-i drept, reacţii destul de puternice, ca aceea a lui Remy de Gourmont, care declară în lucrarea sa *Estetica limbii franceze* că „vocabulare întregi sunt viciate din cauza englezei. Toate jocurile, toate sporturile au ajuns de o ineleganţă verbală care stârneşte, desigur, dispreţul oricui iubeşte limba franceză. *Coaching, yachting,* halal limbaj! Câţiva ziarişti francezi au înfiinţat acum doi ani, pare-mi-se, un cerc pe care l-au botezat *Artistic-cycle-club;* le este cumva ruşine cu limba lor sau se tem poate că nu o stăpânesc suficient pentru a găsi în ea resursele fireşti de a numi un fapt nou?“[28]

Oricum, aceste anateme furioase nu au niciun efect asupra unei mişcări care nu va face decât să se accelereze. În ajunul Primului Război Mondial, Jacques Boulenger, după ce constatase „că la Paris nu ai cum să te lauzi că faci parte din clasa instruită, sau mai degrabă din clasa care instruieşte, dacă nu eşti un angloman împătimit“, declara că el ştia „mulţi francezi care nu îşi vorbesc decât în engleză la cursele hipice, la golf, la vânătoare sau la bridge“, adică în cea mai mare parte a timpului; „este adevărat că toţi aparţin lumii bune“[29]... Putem cita în acest sens cazul Paulinei de Broglie, crescută de o *nurse* (în înalta aristocraţie, doar familiile insuficient de avute se resemnau cu ideea de a angaja doici din Franţa) şi care povesteşte că, într-un mediu unde totul era „în stil englezesc“, ea, adolescentă fiind, se exprima în franceză cam anevoios, „din cauza englezei“, singura limbă pe care o vorbise toată copilăria. Aceeaşi situaţie se regăsea şi la verii lor, Greffulhe, care venerau eleganţa britanică şi care „amestecau în conversaţie cuvinte împrumutate din limba engleză şi chiar din *slang*“, unele dintre ele fiind înnădite din cuvinte aparţinând celor două limbi, pe care nu le înţelegeau decât iniţiaţii, ca, de pildă, *fromp*, care însemna „lipsit de distincţie“[30].

Cu câteva trepte mai jos pe scara socială, ideea de *şic* şi engleza rămân indisociabil legate în imaginarul burghez. „Printr-un straniu fenomen de mimetism“, constata Marcel Galliot în 1955, „acest prestigiu al idiomului anglo-american s-a (...) impus încă de la început în ochii francezilor, care

* „Şocant, stupefiant“ – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

asociază folosirea englezei în denumirile unor produse şi a unor articole cu noţiunea de lux."[31] În realitate, legătura nu este nicidecum ciudată, ea exprimând persistenţa, în această clasă mai mult poate decât în oricare alta, a unui snobism angloman.

Un snobism care, după cum poate constata oricine zilnic, nu a fost niciodată atât de năvalnic şi atât de banal ca astăzi, în ciuda unor măsuri legislative inutile, deşi bine intenţionate, care încearcă să stăvilească fenomenul în creştere. În prezent, într-adevăr, mulţi dintre aceşti „bobo"*, burghezi boemi, adevăraţii urmaşi ai snobilor de odinioară, s-ar considera dezonoraţi sau „neamuri proaste" – ceea ce în mintea lor înseamnă acelaşi lucru –, dacă nu ar ridica în slăvi continuu un bilingvism ornat cu toate virtuţile şi dacă nu s-ar adresa copiilor lor într-o limbă ce nu aminteşte atât de Shakespeare, cât mai curând de Michael Jackson.

Dar nici asta nu explică esenţialul. „De ce snobii sunt anglomani?... Iată o problemă!" se întreabă retoric Marcel Boulenger în 1926. „Această afecţiune nespus de bizară" atinge la snobii francezi „inflexibila necesitate de a împlini o datorie de la care nimeni nu ar concepe să se sustragă"[32], chiar dacă nu înţelege sensul ascuns al tuturor resorturilor. „Anglomania", plusează vărul său, Jacques Boulenger, „nefiind o opinie, ci un sentiment, nu trebuie justificată prin motive: o ai în tine şi gata."[33] În concluzie, atâta vreme cât va dăinui snobismul, anglomania îi va ţine isonul, ca un accesoriu indispensabil.

DESPRE COSMOPOLITISM ÎN GENERAL

Dacă în Franţa snobismul pare indisociabil de anglomanie, în alte ţări fenomenul s-a manifestat printr-o italofilie, o hispanofilie, o germanofilie şi, mai ales, o francofilie dezlănţuită. Pe scurt, anglomania obişnuită a snobilor francezi nu este decât ilustrarea particulară a unui fenomen mai general, ceea ce un autor inspirat numea în 1823 „xenofilie"[34] – o atitudine ce pare *inerentă snobismului.*

* „Bobo", cuvânt format prin contragere, de la *bourgeois-bohème* – „burghez-boem", termen apărut pentru prima oară în volumul *Bobos in Paradise* (2001) de David Brooks (n. tr.).

Mecanismul de bază al snobismului constă, într-adevăr, după cum am văzut, în a năzui să te desprinzi de grupul, considerat inferior, căruia îi aparţii, pentru a te face remarcat ridicându-te la nivelul unui alt grup, socotit superior. Or, ceea ce este valabil pentru un grup social, burghezul visând să fie (luat drept) un gentilom, este valabil şi pentru o zonă culturală, geografică sau lingvistică: manifestându-ţi dragostea pentru străinătate, care pare înzestrată cu toate virtuţile şi toate grandorile, preferând-o cu ostentaţie în detrimentul a tot ceea ce ai acasă, te distingi de cei care rămân pur şi simplu aici sau de aici, pe scurt, eşti altfel decât toţi cei care se mulţumesc cu banalitatea condiţiei lor.

Acest străin, acest „altcineva", acest „altundeva" pot, în fond, să se găsească la celălalt capăt al lumii sau foarte aproape: ceea ce contează este alteritatea, aşa cum arată şi Molière în piesa *Contesa d'Escarbagnas* (1671), în care o provincială se laudă că este, spre deosebire de vecinii ei, o veritabilă pariziancă. Cucoana este, pe de altă parte, o snobinetă de tip comun, grozăvindu-se cu un nume grotesc şi cu un titlu pe care răposatul ei soţ îl menţiona „în toate contractele ce le încheia" (scena XI), dar care îi ura de moarte pe toţi cei care se pretindeau a fi gentilomi distinşi ca el. Parizianismul, formă tipică a „xenofiliei", nu este, la contesa lui Molière, decât o variantă a unei „neclintite îndărătnicii pentru tot ceea ce-i societate înaltă" (scena I), pe care aceasta o manifestă în orice face. Iar ridicolul situaţiei în care se pune pentru a nu fi luată drept ceea ce este în realitate – o provincială –, aminteşte încă o dată de ridicolul domnului Jourdain, când încearcă disperat să treacă drept gentilom: „Vă spun cinstit, doamna mea, ciudate mai sunt şi târgurile astea mititele. Nimeni n-are habar de ceea ce-i buna-cuviinţă. Tocmai acum m-am întors din vreo două vizite. Ei bine, era cât pe-aci să mă scoată din fire cu lipsa lor de respect pentru înalta mea condiţie." „De unde să fi învăţat oamenii aceştia? Ei n-au vizitat Parisul", îi răspunde Julie, o tânără care se amuză să o ia în zeflemea pe contesă, fără ca aceasta să îşi dea seama. „Nu-i vorbă, ar învăţa ei, dacă ar ţine seama de ceea ce li se spune. Dar cea mai mare greşeală pe care le-o găsesc eu este tocmai pretenţia lor de a şti totul la fel ca mine, deşi eu am stat două luni la Paris şi am cunoscut întreaga Curte" (scena XI). Ceea ce contează este faptul de a fi fost *altundeva*, de a nu fi rămas acolo – mai mult decât natura exactă a acestui altundeva sau localizarea geografică propriu-zisă –, singura limită

fiind, desigur, ideea de a putea, în mod plauzibil, să concepi că acest „altundeva" este superior acelui detestabil „aici", de unde și relativa raritate a unui snobism provincialist...

În Franța, cosmopolitismul se suprapune în general, fără a o elimina, de altfel, unei anglomanii care rămâne fondul comun al snobismului obișnuit. Ceea ce nu îl împiedică să apară ca o atitudine complexă, în care putem intui o ruptură între cosmopolitismul „intelectualilor" și cel al „grangurilor".

Dintotdeauna, sublinia criticul literar René Doumic la sfârșitul secolului al XIX-lea, snobismul de tip intelectual și exotismul au făcut casă bună. Ceea ce s-a schimbat, explica el, este atât *intensitatea* legăturii – care capătă în acea vreme, în unele cazuri, trăsăturile unei adevărate „manii", „dezlănțuite, intransigente, intolerante și sectare"[35] – cât și *obiectul* propriu-zis al acestei patimi.

În veacul al XVI-lea, apoi în secolul al XVII-lea, snobii, altfel spus curtenii, fac o pasiune pentru spaniolă și italiană, după cum nota Henry Estienne încă din 1569 în *Tratatul despre conformitatea limbii franceze.* În secolul al XVIII-lea, spectrul se lărgește. Marivaux, în foaia de atitudine *L'Indigent philosophe* (1728), se miră „cu câtă plăcere disprețuiesc francezii cele mai bune opere ale noastre, preferând bazaconiile venite de departe. Oamenii aceia gândesc mai mult decât noi, obișnuiește lumea să spună despre străini". Mai mult decât *noi?* De fapt, mai mult decât *ei,* căci „atunci când un francez îi pune pe străini mai presus de țara sa", el crede despre sine că nu mai este de-acolo, ci că a devenit „omul oricărei națiuni", cosmopolitul, căruia nimic din ceea ce este străin nu-i este indiferent. „Toți caraghioșii englezi, germanici, ruși, spanioli, napolitani sunt astăzi naturalizați la noi", remarcă frumoasa Delphine de Girardin în 1840[36].

La sfârșitul secolului al XIX-lea, obiectul „xenofiliei" intelectualilor s-a îngustat din nou: moda la snobi nu mai cultivă acea latinitate prăfuită, ci „negurile Nordului". „Toți, în grade diferite", constată Théodore Wyzewa în 1893, „suferim de zece ani de o stranie și supărătoare maladie, pe care eu aș numi-o, până când i se va găsi un nume mai științific, *nordomanie.*"[37] În acei ani, bontonul dicta să lești de plăcere, asistând ca spectator la reprezentația unor interminabile piese de Ibsen, Strindberg sau Bjørnson. „S-a decis că Ibsen va fi șic anul acesta", îi spune doamna domnului într-o comedie de

Capus, *Modele în această iarnă.* Atunci, simplu, „Ibsen este șic". Și asta, cu atât mai mult cu cât pare obscur și contrariază obiceiurile și tradițiile. La fel, toți acei „kamchatka", parveniții înfierați de Léon Daudet, care declarau în 1895: „Toți oamenii distinși sunt belgieni."[38]

În deceniile următoare, obiectul snobismului cosmopolit va continua să evolueze: lumea va face o pasiune pentru Germania și gânditorii ei, pentru Rusia și romanele ei, un pic mai târziu pentru America și mașinile ei sau pentru URSS și mândrii ei proletari. În schimb, mecanismul rămâne același: imaginându-se altundeva, găsindu-și o patrie de vis departe de țara natală, cosmopolitul se distinge, se cocoață, asemenea măruntei contese d'Escarbagnas, deasupra tuturor celor care „habar n-au"

Etalând afectat o asemenea atitudine, cosmopolitul obișnuit poate crede că se aseamănă „grangurilor", care au avut întotdeauna legături privilegiate cu alte țări. Vom avea ocazia să vorbim despre marile cluburi pariziene. *Cercul Uniunii,* cel mai aristocratic dintre toate, creat în 1828 de doi anglomani fanatici, ducele de Guiche și cumnatul său, contele d'Orsay, era într-atât de deschis rușilor, germanilor sau englezilor, încât statutul adoptat în 1830 a trebuit să precizeze că numărul străinilor din cadrul asociației nu avea voie să depășească jumătate din totalul membrilor. *Jockey Club,* în schimb, înființat în 1834, va primi reproșuri din partea snobilor, la începutul celei de-a Treia Republici, pentru că nu oferea acces mai larg. Cât despre *Traveller's* din Paris, care, în capătul elegantului bulevard Champs-Élysées, ocupă luxosul palat Païva, înființat în 1850 după modelul clubului Traveller's din Londra, acesta reunește în mod statutar o majoritate de străini, americani, englezi, turci sau spanioli; pentru a fi admiși, francezii, reprezentând 30% din totalul membrilor, trebuie să vorbească fluent limba lui Richard Seymour-Conway, al patrulea marchiz de Hertford, fondatorul clubului, și să fie călători înveterați.

Cosmopolitismul nobiliar, nota în acest sens Claude-Isabelle Brelot, „se distinge prin ambiția de a poza în elită europeană. Cultura lui de castă urmărește să treacă dincolo de timp și de spațiu, nu numai spațiul provincial și național, ci și Europa, ba chiar lumea întreagă"[39]. După cum menționa Gabriel-Louis Pringué în amintirile sale, cu puțin timp înainte de Primul Război Mondial, înaltele sfere sociale ale Europei, pe care el le-a frecventat cu asiduitate, încă formau

„o internațională a prieteniei, o francmasonerie a eleganței care se întâlnea, se căuta, se unea. Această societate aparținea unei unice confrerii atotputernice, confreria mondială"[40].

Fără îndoială că formele de manifestare a snobismului s-au schimbat. Dar, recunosc sociologii Michel Pinçon și Monique Pinçon-Charlot, dimensiunea cosmopolită este „mai vie decât oricând". Merită să o citățm pe contesa de Quesnay, care recunoștea de bunăvoie că „avem de-a face cu o mafie internațională, care nu este vizibilă, poate, cu ochiul liber, dar există"[41]. Celor care nu fac parte din această categorie un asemenea cosmopolitism li se va părea, așadar, culmea șicului și a eleganței și, de asemenea, un mijloc de a se apropia de mai-marii lumii. De a semăna cu ei. Un pic. În sfârșit.

În Franța, constată Denesle la mijlocul secolului al XVIII-lea, cosmopolitul disprețuiește spontan tot ce are legătură cu țara lui: „Nimic franțuzesc nu încape în el. Ce gândire stearpă, ce limbă săracă în cuvinte! Câtă fertilitate! Câtă bogăție! Câtă energie la Ceilalți!"[42] Dar în afara Franței se produce exact fenomenul invers, iar Marivaux greșește când susține că acest cosmopolitism masochist ar fi specific compatrioților săi. Așadar, dincolo de granițele Franței, pentru a fi șic trebuie să citești și să conversezi în franceză sau să trăiești ca francezii, după cum amintește Marc Fumaroli prin intermediul galeriei de portrete pe care le zugrăvește în *Când Europa vorbea franțuzește*[43].

Berlin, 1785. „Nu putem să nu remarcăm cât de benefic este pentru Franța că problema universalității limbii ei a fost scoasă în evidență de străini; nu ar fi putut să-și aroge singură acest privilegiu decât dând cumva dovadă de impudoare", recunoaște Antoine de Rivarol în epigraful discursului său „Despre universalitatea limbii franceze". Într-adevăr, Academia din Berlin a fost cea care, în 1785, a propus următorul subiect: „De ce a devenit limba franceză universală? Pentru ce merită ea această prerogativă? Rămâne de presupus că o va păstra?" Berlin, capitala Prusiei, un regat unde franceza a ajuns, sub impulsul lui Frederic al II-lea, limba cvasioficială a elitelor. Iar situația nu este nouă și nici limitată doar la cazul Germaniei: în timp ce marii seniori francezi se dedau celei mai furioase anglomanii, englezii, rușii, polonezii, italienii consideră că stilul, limba și „forma franțuzească" reprezintă „uniforma europeană". „Este foarte adevărat", adaugă Marc Fumaroli apropo de Lordul

Chesterfield, „că a fi gentleman în stil franţuzesc la Londra, sub domnia lui George I şi George al II-lea de Hanovra, dădea o senzaţie de mândrie şi de libertate în stilul lui Montaigne, complet diferită faţă de ceea ce însemna pentru un nobil francez să fie curtean la Versailles şi gentilom în saloanele din Paris."[44]

Londra, 1899. Dacă la Paris snobii vorbesc, ca Odette Swann, cu ceea ce ei cred că ar fi un accent britanic, „la celelalte popoare", arată Remy de Gourmont, inclusiv în Anglia, franceza este cea care joacă „rolul de limbă sacră pe care noi i l-am atribuit englezei. Există la Londra un jargon monden şi diplomatic: ceai dansant, landou sociabil, stil blazat, *morning*-serată; «solid» devine *solidaire*, «bucăţică gustoasă» devine *bonne bouche*, iar «din cap până-n picioare» devine *cap à pie*[45]. Franceza englezilor, ricanează Gourmont, este la fel de absurdă şi de inutilă, pe scurt, la fel de snoabă ca jalnica engleză a francezilor. Să fie efectul modei? Poate, dar eventual o modă care dăinuie: cu douăzeci de ani înaintea lui Gourmont, Justin Améro evoca deja cu scepticism „stilul bilingv" şi cita în acest sens un fragment dintr-un articol apărut în *New Monthly:* „I was chez moi, inhaling the odeur musquéee of my scented boudoir when the prince Z. entered. He found me in my demi toilette, blasée sur tout, and pensively engaged in solitary conjugation of the verb s'ennuyer."[46]* Straşnic limbaj, negreşit.

Santiago de Chile, 1900. În timp ce franceza este limba burgheziei distinse, care îi venerează pe Lamartine şi Victor Hugo, în timp ce, odată cu trecerea anilor, numărul de cărţi în franceză împrumutate de la biblioteca din Santiago atinge 45%, în timp ce Descartes şi Compte rămân referinţele incontestabile în filosofie, se dezvoltă în paralel o „limbă bilingvă", „le fragnol", adică un amestesc de franceză şi de spaniolă care ne face să deducem că sub acest aspect snobismul cosmopolit nu este rezervat, probabil, doar elitelor sociale.

Beirut, 1910. În ţările nefrancofone, snobismul va consta în special în capacitatea de a vorbi limba lui Corneille sau a lui François Coppée. În celelalte state, cu condiţia ca ele să fie suficient de departe, lumea împrumută manierele

* Citatul este alcătuit dintr-o combinaţie de cuvinte din franceză şi din engleză. Traducerea literală ar fi următoarea: „Eram acasă şi inspiram aroma de mosc din budoarul meu parfumat, când a intrat prinţul Z. M-a găsit cu toaleta pe jumătate gata, blazată nespus, meditând în singurătate la conjugarea verbului «s'ennuyer»" (n. tr.).

francezilor. La Far, notează în amintirile sale Nicolas de Bustros, unul dintre cei mai respectați membri ai înaltei societăți libaneze, era locul unde se aduna această *high life* locală. „Primul imperativ, stilul, impunea eleganța. Doamnele arborau toalete superbe, create la Paris și semnate Paquin, Doucet, Redform, Poiret sau Worth, celebra casă de modă lansată de împărăteasa Eugénie. Pălăriile lor, foarte mari, erau împodobite cu pene, flori, panglici, păsări... Și recunoșteai modelele de la Reboux, Lewis, Suzanne și Talbout. În ceea ce privește moda, cucoanele din Beirut nu aveau de ce să le invidieze pe cele din Paris. Călătoriile erau pe-atunci foarte lungi și foarte anevoioase, obstacol care nu le împiedica pe «elegantele» noastre să se deplaseze la Paris în fiecare vară, ca să își cumpere rochii frumoase." Dar doamnele din înalta societate nu se mulțumesc doar să se îmbrace în stil franțuzesc, ci țin neapărat să organizeze recepții conform uzanțelor pariziene. Astfel, „fiecare doamnă avea ziua ei de primire, de la care toată lumea bună din Beirut era nelipsită. Cucoanele purtau întotdeauna pălării, ceea ce făcea întregul decor mai atrăgător. Domnii, dimpotrivă, țineau în mână pălăria, mănușile și bastonul"[47]. Cât despre cei mai bogați sau cei mai ambițioși, notează Christian Ayoub Sinano, „nemulțumiți de titlurile lor locale, au vrut să facă alianțe de rudenie cu marile nume din Europa" și, de altfel, le-a reușit perfect: „Levantinii sunt ahtiați după genealogie, în special dacă ea îi poate lega de Occident."[48] Este exact ceea ce spune, un pic diferit totuși, și Nicolas de Bustros, atunci când declară că „pasiunea pentru gloria deșartă, defectul capital al libanezilor, (le domină) toate faptele lor[49]".

O glorie deșartă care, atunci când te afli în celălalt capăt al lumii, se va exprima cu accent franțuzesc, la fel cum, dacă ești un snob din Franța, exprimarea ei va fi în engleză.

Capitolul V

SĂ FII „DE-ACOLO“

„A fi acolo înseamnă a fi de-acolo.“ Subtitlul lucrării consacrate de istoricul Cyril Grange celebrului *Bottin mondain* trasează precis contururile unui tip special de snobism, cel care are ambiția de a apărea în diversele anuare selecte, saloane de granguri, raliuri sau cercuri închise. Căci a avea privilegiul unui asemenea acces atestă la fel ca orice titlu nobiliar, particulă sau rozetă roșie la butonieră, apartenența la înalta societate a acelui fericit ales și, în consecință, constituie unul dintre elementele strategice ale snobismului monden. „A fi admis“ reprezintă, pentru snobul dornic să se afirme, fie o veritabilă consacrare, fie, cel puțin, un mijloc de consolare sau o treaptă intermediară de așteptare. În orice caz, o etapă semnificativă pe drumul întortocheat al integrării sociale. Cu atât mai mult cu cât aceste locuri închise, protejate și omogene sunt dintotdeauna strâns legate: fiind în unul dintre ele, vei fi automat și în celelalte.

„În Vendée“, afirmă un fin cunoscător, profesorul Christophe de la Mardière, „toată lumea figurează în *Bottin mondain,* din moment ce aceasta reprezintă de fapt singura modalitate de a fi invitat, pe timpul sezonului estival, la cocteilurile, gustările, picnicurile, dejunurile, dineurile, raliurile și seratele care se succed zilnic.“ De unde autorul deducea că a figura în *Bottin* nu este în sine o marcă de snobism, ci pur și simplu accesoriul indispensabil vieții sociale din regiune – recunoscând, ce-i drept, că snobismul rezidă poate tocmai în această dorință de a participa din plin la viața mondenă.

Cert este că, de fapt, saloanele, în sensul larg, depind de anuare și că diversele cercuri, cel puțin în capitală și în marile metropole din provincie, sunt legate unele de altele. Recrutarea, integrarea în fiecare dintre aceste locuri se efectuează prin cooptare, membrii respectivi manifestând dorința de a rămâne între ei și de a nu primi în grupul lor decât pe cei care par în mod evident vrednici de a fi admiși. Astfel, un nou membru va avea șanse bune de a fi acceptat, dacă face dovada că este recunoscut deja în cutare salon, club sau în diverse anuare, acestea din urmă menționând, prin abrevieri care nu le par criptice decât unor neinițiați, apartenența persoanelor înscrise în diversele cluburi selecte și precizând, de asemenea, titlurile de noblețe și decorațiile. Unele guri rele pretind chiar că, printre candidații la foarte prestigiosul Jockey Club, mulți nu s-ar prezenta decât pentru a putea să își pună un „j" după nume în faimosul *Bottin mondain*. După cum se vede, de altfel, snobismul poate fi identificat aproape atât la cei care, nefăcând încă parte (din saloane, cluburi sau anuare), ard de nerăbdare să intre, cât și la cei care, fiind deja membri, și-ar dori ca nimeni altcineva să nu mai fie primit în distinsele companii.

DE LA *GOTHA* LA *BOTTIN MONDAIN*

La început a fost Gotha, unul dintre acele minuscule state germane, care seamănă până la a fi confundabil cu marele ducat de operetă în care Thackeray situează acțiunea din ultimele capitole din romanul său *Bâlciul deșertăciunilor*. Un ținut unde lumea se plictisește atât de tare, încât competiția în jurul titlurilor nobiliare și al decorațiilor, oricât de derizorii ar fi ele, a devenit aproape un sport național. Or, dacă s-a ajuns ca numele principatului microscopic să devină sinonim cu ideea de înaltă societate – „le gotha" –, acest lucru a fost posibil grație celebrului *Almanah* care se publică acolo încă din 1763: o carte care, în cursul secolului al XIX-lea, va deveni anuarul oficial al lumii bune.

Burghezi gentilomi, aristocrați trufași datorită strămoșilor lor există dintotdeauna și pretutindeni. În Germania sfârșitului de veac al XVIII-lea, negustorii de hârtie au înțeles prea bine ideea, așa că existau pe atunci nu

mai puţin de patruzeci de almanahuri genealogice, cel mai adesea publicate în franceză – limba snobilor din epocă –, chiar şi la curţile celor mai modeşti prinţi, cum era curtea lui Frederic al II-lea de Saxa-Gotha. Aşadar, în limba lui Voltaire apare, pentru prima oară, în 1763, un mic volum, *Almanahul Gotha, conţinând diverse cunoştinţe ciudate şi utile.* Pe parcursul reeditărilor, partea intitulată „Genealogia persoanelor ilustre care trăiesc în Europa" va căpăta amploare, extinzându-se la familiile princiare şi ducale, precum şi la familiile de conţi din Sfântul Imperiu Romano-German.

Foarte repede, într-adevăr, obiectivul editorilor devine transformarea lucrării în „manualul celei mai înalte aristocraţii europene[1]". „În ultimii douăzeci de ani", notează redactorul-şef în istoricul pe care îl întocmeşte, în 1913, cu prilejul sărbătoririi a 150 de ani de la prima apariţie a *Almanahului,* „în partea de genealogie s-au inserat, aproape în fiecare an, noi familii, primite doar cu condiţia ca titlul princiar sau ducal să fi fost conferit sau confirmat de un suveran european[2]." Această extindere se materializează, de altfel, prin mărirea dimensiunilor lucrării, care de la aproximativ o sută de pagini, cât număra la origine, ajunge la peste 1 300 de pagini, cu puţin timp înainte de Primul Război Mondial.

De fapt, odată cu epoca revoluţionară, într-o societate unde războaiele şi frământările politice au semănat nesiguranţă, *Almanahul,* care consideră genealogia „o ştiinţă serioasă şi independentă[3]", constituie deopotrivă un arbitru indispensabil şi obiectivul suprem al unei ascensiuni sociale reuşite. Dintr-un anumit punct de vedere şi pentru un anumit mediu social, a nu figura în paginile *Almanahului* poate fi catastrofal; în schimb, a fi înscris pe aceste file reprezintă întotdeauna o victorie, în timp ce a urca până la a doua secţiune, cea care consemnează, începând din 1876, casele nedomnitoare de rang princiar, apare drept un triumf absolut – familiile respective, plasate astfel în vârful ierarhiei aristocratice, fiind îndreptăţite să spere că fiicele lor se vor căsători legitim cu odraslele unor dinastii suverane.

Prestigiul şi seriozitatea tipic germanică ale lucrării, caracterul exclusiv, impenetrabil, al paginilor ei, care nu primesc decât cu reticenţă familiile din nobilimea spaniolă, italiană sau britanică de cel mai înalt rang, vor trezi un interes durabil. „În cercurile distinse şi chiar la marile curţi", constată istoricul său, „*Almanahul* era darul pe care membrii nobilimii şi-l făceau de Crăciun şi

de Anul Nou, fiind o adevărată plăcere să îl consulți."[4] Astfel, asemenea succesorilor săi, *Almanahul Gotha* se adresează atât celor ale căror nume le conține, cât și celor care nu vor figura niciodată în paginile lui. De aici, și tirajul considerabil al lucrării – care este tot de șase mii de exemplare în 1944, când *Almanahul*, grav afectat începând cu Primul Război Mondial, își încetează definitiv apariția, Gotha și Turingia fiind cotropite de trupele sovietice, care, pentru a-și arăta puterea, distrug toate arhivele venerabilei instituții.

Dar în cei 180 de ani de existență, reputația *Almanahului Gotha* a avut timpul necesar să se înrădăcineze în imaginarul colectiv, astfel încât numele propriu a devenit un substantiv comun. Cu mult timp înainte de a dispărea, *Almanahul Gotha* a stârnit emulație în celelalte țări europene. În Italia, *Libro d'oro della nobilta italiana*, creat în 1910 și publicat sub egida Colegiului Heraldic din Roma, preia până și aspectul exterior al *Almanahului*, schimbând doar rozul pal al originalului în albastru regal. În Spania, *Annuario espanol y americano del Gran Mundo*, apărut începând din anii '20, împrumută formatul și structura *Almanahului Gotha*. Și dacă în Marea Britanie monumentalul *Burke's Pearage* s-a dezvoltat independent de *Gotha*, totuși în Franța lansarea a numeroase anuare aristocratice, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a preluat tradiția celebrului almanah germanic, epoca lor de aur corespunzând, în mod foarte logic, cu perioada de glorie a snobismului monden.

În 1879, un oarecare Ehret înființează *La Société et le High Life*, anuarul preluând în scurt timp numele editorului. Tirajul este modest, șase sute de exemplare distribuite în afara pieței, dintre care trei sute sunt cumpărate pe bază de abonament. Cât despre cei care figurează în paginile anuarului, aceștia sunt „membrii celor mai importante familii franceze", cei care au „cele mai înalte ranguri sociale"[5]. În realitate, numele aparțin aproape exclusiv nobilimii – însă fără o verificare aprofundată din partea editorului, care se limitează la a reproduce informațiile furnizate, un adevărat noroc pentru snobi –, câțiva mari burghezi figurând în plus în coloanele lucrării. Ulterior, numărul aleșilor va crește încetul cu încetul, atingând opt mii în 1936 și urcând până la zece mii în 1950, în a unsprezecea ediție, adică ultima, care va cunoaște, de altfel, semn al vremurilor de-atunci, un usturător eșec comercial. Ceea ce nu îi știrbește nimic din prestigiul de odinioară, pe care îl evocă nostalgic ducele

de Broglie, când vorbește, în prefața lucrării *La Société et le High Life*, despre acești oameni „care nu mai sunt tineri astăzi, ba sunt de-a dreptul bătrâni, (și care) își amintesc că au văzut în copilărie cum mamele sau bunicile lor luau în cupeu (...) un volum gros cu scoarțe frumoase și adesea cu tranșă aurită, pe vremea când acesta era instrumentul de bază al vieții mondene pariziene și al ritualului uitat al vizitelor[6]..." O epocă îndepărtată, când societatea care îl edita obișnuia chiar să furnizeze și „distribuitori de cărți de vizită" care, indiferent de anotimp, îndeplineau contra cost ceea ce era pe atunci corvoada mondenă prin excelență[7].

Chiar și în epoca aceea, anuarul Ehret era insuficient pentru a satisface vanitățile tuturor, ale snobilor și ale celor care nu se încadrează întru totul în categoria lor. Așa se face că, în următoarele două decenii, vor vedea lumina zilei aproximativ alte zece anuare mondene. În 1887, apare *Anuarul castelelor și al departamentelor*, care consemnează „patruzeci de mii de nume și adrese, din aristocrație, high life, colonia străină, lumea politică, magistratură, armată, cler, științe, litere și belearte, inclusiv toți proprietarii de castele din Franța etc.". Unele dintre anuare sunt rezervate strict aristocrației. În prefața ediției din 1903 a *Anuarului general heraldic*, H.G. de la Boulie insistă asupra faptului că lucrarea respectivă instituie un „precedent îndrăzneț și necesar, excluzând din paginile ei anumite nume purtate, desigur, de oameni extrem de onorabili, dar care nu au putința de a face dovada unei filiații nobile". De acum înainte, „nu mai figurează în anuar toți nobilii, ci sunt menționați doar adevărații nobili"[8]. În același spirit, unul dintre colaboratorii *Anuarului*, baronul de Martrin-Donas, anunță înființarea unei noi reviste, *Armorialul secolului XX*, care, „în ciuda titlului un pic cam modernist (...), va refuza să găzduiască în rubricile sale orice persoană care ar încerca să mascheze, sub un nume cu particule și un titlu sonor, o obârșie de rând. La fel cum falsul diamant, oricât de abil ar fi imitat, poate fi deosebit de cel veritabil de către experți, tot așa heraldiștii erudiți se pricep să discearnă nobilimea autentică de nobilimea prefăcută".[9]

Dar majoritatea anuarelor se arată mai deschise, amestecând ușor nobilimea și păturile superioare ale burgheziei. Astfel, *Le Tout-Paris*, apărut în 1886, care are pretenția de a stabili o nomenclatură cât mai completă cu putință a ceea ce (...) alcătuiește societatea pariziană"[10]. Este orientarea pe care o întâlnim, în provincie, în diferitele anuare care înfloresc după același

model: *Le Tout-Lyon, Le Tout-Toulouse,* denumire neinspirată din punct de vedere al sonorității, *Le Tout-Bordeaux, Annuaire mondain et des salons* – sau din nou *Le Tout-Marseille,* lansat în 1896 și unde este practicat melanjul social, ceea ce îi permite bunăoară domnului Gleyze-Crivelli, „profesor de declamație la conservatorul municipal", să figureze alături de abatele Giraud, membru al Consiliului Heraldic al Franței, și de domnul baron de Gombert, castel de Gombert, prin Château-Gombert.

De altfel, tocmai politica de deschidere limitată sau de închidere savant calculată va asigura succesul unui anuar creat în 1903, și care va ajunge, într-un final, să le absoarbă pe toate celelalte: anuarul *Bottin mondain.*

„Nimic din ce este monden nu îi este străin", proclamă subtitlul celebrului *Bottin.* Ceea ce înseamnă, în schimb, că nimic din ce nu este monden nu are ce căuta în *Bottin.* „Această listă", precizează în 1906 textul care introduce adresele mondene, „este o selecție (...) în care figurează, alături de numele persoanelor din lumea bună, numele tuturor celor care, prin situația lor socială, prin notorietatea sau prin averea lor, constituie ceea ce se numește Parisul elegant și monden". Dialectica între o deschidere limitată și o închidere proclamată, dar supunându-se unor reguli suple și modulabile, este, negreșit, unul dintre secretele reușitei acestui *Bottin mondain.* Totul ține de linia de mijloc: un anuar prea închis s-ar goli de conținut până la urmă, din moment ce nu ar mai putea stârni invidii, iar publicul i-ar întoarce spatele, ceea ce nu s-ar întâmpla dacă ar reprezenta o referință incontestabilă, ca *Almanahul Gotha.* Invers, un anuar prea deschis, unde ar fi suficient să te înscrii, nu ar mai prezenta niciun interes pentru snob, care ține înainte de toate să fie distins, separat de masa oamenilor comuni, adică asociat unui cenaclu care poate rămâne dezirabil doar dacă întrunirile sunt rare și exclusiviste.

În prefața primei ediții, în 1903, *Bottin* menționează că a acceptat ca pe lista sa să figureze „numele tuturor celor care, în virtutea unui anumit drept, constituie clasele înalte ale societății." Criteriile sunt suficient de vagi, iar categoriile, suficient de măgulitoare ca un mare număr de persoane să poată năzui să intre în *Bottin.* La fel ca în cazul celor mai prestigioase cluburi, există un comitet de admitere, prezidat multă vreme de cel considerat pe atunci arbitrul eleganței, André de Fouquières, care alege dintre nenumăratele candidaturi

pe cele câteva sute care vor fi reținute și care vor putea figura în ediția următoare. Candidații sunt într-adevăr destul de numeroși, încât să fie necesară o adevărată selecție. O selecție care, declară și astăzi cei care răspund de editarea anuarului Bottin, ținea seama mai mult de „valorile autentice" decât de bani sau de filiația nobiliară atestată. „Valori" în sensul de „mediu" social și cultural. Recrutarea este asimilată astfel cu o cooptare grație căreia, cum recunoaște actuala directoare a anuarului, Blanche d'Ormesson, lista își poate păstra o omogenitate fără de care anuarul *Bottin* nu ar mai avea niciun rost.

Aceasta a fost dintotdeauna politica firmei. În 1939, elaborând o notă destinată cititorilor, André de Fouquières prezenta anuarul *Bottin* drept „ghidul lumii și al tuturor lumilor, ghidul elitei, al tuturor elitelor". Această ambiție îl va determina să absoarbă încetul cu încetul toți principalii competitori: *Annuaire des châteaux* în 1937, *Le Tout-Paris* în 1939 și, în fine, *Ehret* în 1950, ceea ce va genera o mutație semnificativă a listei mondene și va confirma locul privilegiat pe care îl ocupă de atunci înainte *Bottin* în constelația snobismului. La origine, dintre cele 1 200 de nume pe care le conține în 1903, numărul patronimelor de rezonanță aristocratică, ornate cu un titlu și/sau o particulă, autentice sau plăsmuite, nu depășește un sfert din total. În perioada interbelică numărul noilor admiși purtând asemenea nume oscilează între 20 și 40%; începând cu asimilarea anuarului *Ehret*, proporția urcă până la 60%. Ceea ce face ca astăzi „nobilii" sau presupușii nobili să reprezinte jumătate din efectivul total, care se situează în jurul cifrei de 45 000 de înregistrări. O evoluție datorită căreia *Bottin* („BM") este unul dintre reperele de marcă ale snobismului social, după cum a mărturisit un membru, atunci când Cyril Grange l-a întrebat care sunt motivele pentru care dorise să se înscrie: „Este adevărat că suntem snobi, n-are rost să ne ascundem, suntem mai snobi decât alții. Anuarul *Bottin mondain* reprezintă într-adevăr un fel de castă, nu este o meritocrație, dar este aristocrația. Ei, bine, lumea asta se regăsește în anuarul *Bottin mondain*."[11]

Apărut după al Doilea Război Mondial, în 1953, și publicat de atunci din doi în doi ani, *Who's Who?* comportă aprioric o logică total diferită. Fondatorul său, Jacques Lafitte, definea astfel criteriile de admitere: „Notorietate, onorabilitate, merit, talent, competență, contribuind la strălucirea Franței."

Dimensiunea meritocratică era afișată exclusivist, după modelul anuarului *Who's Who? in America,* dar și după anuarul *Qui êtes-vous?* francez, înființat în 1903, care va apărea timp de treizeci de ani. În acest anuar, „adevăratul *Who's Who* de la începutul secolului[12]", elitele active detronau deja, într-adevăr „clasa fără ocupație", încă dominantă pe plan social.

La prima vedere, am putea să deducem de aici o opoziție absolută în ceea ce privește snobismul, între *Bottin mondain,* care ar fi elementul conservator, și *Who's Who?,* care i-ar fi total străin. Realitatea, trebuie să recunoaștem, este destul de diferită, *Who's Who?* lăsând într-adevăr să prospere, cu șanse egale de reușită, diversele feluri de snobism, de tip social și intelectual.

În ceea ce privește snobismul monden, deschiderea constă în primul rând în faptul că persoanele admise în *Who's Who?* sunt (în principiu) solicitate de acesta să intre, în timp ce, invers, cele care figurează în *Bottin mondain* au făcut ele cerere de a fi incluse în anuar. Or, „este, evident, mult mai distins să fii curtat (de un anuar) decât să alergi tu după el"[13]. Pe scurt, este preferabil să fii înscăunat de misteriosul „comitet de selecție secret" al anuarului *Who's Who?* și să devii astfel unul dintre cei 20 000 de membri ai lui, decât să te numeri printre cei 45 000 de aleși din *Bottin* – culmea eleganței însemnând să faci parte din ambele simultan. Însă principala deschidere pentru snobism vine din faptul că persoanele admise au toată libertatea de a-și întocmi notița biografică, lucru ce le permite, la nevoie, să își atribuie, mult mai lesne decât în alte anuare, titluri de complezență sau o vechime contestabilă. Astfel, de pildă Edmond Giscard d'Estaing declara în prezentarea sa pentru *Who's Who?* că se născuse pe 29 martie 1894, dintr-un domn Giscard *d'Estaing,* magistrat, uitând că acest mândru supliment nu aparținea familiei sale din timpuri imemoriale, din moment ce chiar el ceruse, în 1922, dreptul de a adăuga „d'Estaing" după patronimul său Giscard. Oare acest... lapsus (?), reluat în toate edițiile succesive ale anuarului *Who's Who?* începând cu 1953, nu a ajuns inevitabil să stârnească și surâsuri malițioase? Sau cumva alte motive, politice, l-au împins pe cel interesat să corecteze eroarea? Cert este că abia în ediția din 1973–1974, anul când fiul său, Valéry, a ajuns la Președinția republicii, adevărul genealogic a fost în fine restabilit. Doamna de Courson, fostă directoare a anuarului Bottin, declara că, în general, comitetul de redactare a acestuia „are tendința de a respinge anumiți parveniți"[14]. Cel al anuarului *Who's Who?* nu

are nici răgazul, nici pretenția să facă așa ceva, ținând seama de faptul că „parveniții" respectivi corespund criteriilor sale exclusiv meritocratice: ceea ce nu este nici problema, nici treaba redacției.

În ce privește snobismul de tip intelectual, intră în discuție tot libertatea de redactare a notelor biografice, o formă oarecare primitivă de snobism, constând într-adevăr în a avea, cum s-ar spune, o listă cât mai lungă de merite, la fel cum, în alte medii, ambiția este să ai o mașină mai voluminoasă sau o casă mai mare decât a vecinilor.

Unul dintre exemplele cele mai spectaculoase sau în orice caz unul dintre cele mai hazoase este cel al profesorului X., strălucit cadru universitar, autor al unor lucrări de renume, apreciate de colegii săi, dar din nefericire atins încă din fragedă tinerețe de aripa insistentă a Îngerului snobismului. Acesta a luat inițial o formă mondenă, manifestându-se în special printr-un angajament politic rar, care îi permitea să frecventeze anturajul unor duci și al unor marchize, fără a mai pomeni de nenumărate altețe – ceea ce, în zilele noastre, nu îi este dat oricui. În paralel, profesorul nostru savant s-a priceput să se pună în valoare pentru a obține, tot de tânăr, un mănunchi întreg de decorații de mare efect, atât franțuzești, cât și pontificale. Și a reușit să fie admis în *Who's Who?*, pentru care a redactat o notă biografică pe măsura modestiei lui. În textul respectiv, profesorul X. dădea până și cele mai mărunte fapte și gesturi profesionale, cu gândul, negreșit, la viitorii lui biografi și enumera până și cea mai neînsemnată lucrare publicată de el, inclusiv cele mai impersonale culegeri de texte pe care le întocmise, nu fără a adăuga, bineînțeles, că mai avea multe altele la activ. Rezultatul: o notă de prezentare care, umflându-se la fiecare actualizare, atingea o lungime de optsprezece centimetri în ediția 2005–2006, o dimensiune de invidiat, dacă ne gândim că strivește cu superbia ei nota lui Claude Bébéar, gurul patronatului francez (nouă centimetri), a lui Christian Poncelet, președinte al Senatului (zece centimetri), a lui Pierre Mazeaud, președinte al Consiliului Constituțional (doisprezece centimetri) și chiar a lui Nicolas Sarkozy (cincisprezece centimetri), care pe vremea aceea nu era, ce-i drept, decât ministru de stat. Ce s-ar întâmpla dacă profesorul X. ar fi ales într-o bună zi la Collège de France sau la Academia de științe morale și politice?

CERCURI ŞI CLUBURI

Cercul sau clubul, desigur, dar cum să pătrunzi în el? Înainte chiar de a şti pe care să îl alegi, aceasta este întrebarea care se pune şi care, de altfel, îl tracasează pe Olivier Bréhend, unul dintre personajele romanului *Armătura* de Paul Hervieu, apărut în 1895. Mic-burghez înavuţit subit prin căsătoria cu fiica unui bogat rentier, Olivier Bréhend i se destăinuie lui Tarsul, „mentorul lui în snobism", povestindu-i angoasele care îl frământă. Nu ar exista oare vreun mijloc de a le forţa mâna vecinilor de la ţară? Nu ar putea fi constrânşi cumva să susţină candidatura lui de membru aspirant la cercul lor? „«Nici nu ştiţi cu cine aveţi de-a face!» îi răspunse Tarsul, clătinând din cap. «Nu vă puteţi imagina cu câtă energie, ba chiar cu câtă abnegaţie, când e nevoie, sunt capabili oamenii ăştia să apere teritoriul cluburilor lor. E suficient să-i vezi o dată cum se împotrivesc accesului unor nou-veniţi, ţinând bilele de vot în mână ca pe nişte ghiulele, ca să te convingi că pentru ei *aceea* este citadela supremă!»" Şi să nu mai pomenim de antipatia membrilor Rallye Club, cea mai violentă emanând „de la cei ai căror strămoşi deţineau totul odinioară (...). Dar grupul căruia îi inspiraţi cea mai înverşunată ostilitate este cel compus din membri a căror prezenţă în club este cel mai puţin justificată, indivizi care n-au intrat acolo decât prin cele mai oribile intrigi, prin cârdăşii dubioase, prin surprindere, cum s-ar spune. Toate eforturile acestui gen de aleşi urmăresc ca respectivul club să fie închis, ferecat, zăvorât în spatele lor, din moment ce ei au ajuns acolo! Nu pot concepe să mai primească pe cineva care să fie exact în situaţia lor, considerând că alăturarea unui asemenea individ ar vulgariza cumva demnitatea pe care ei au obţinut-o cu atâta greutate. «Mai rămâne», adaugă Tarsul, «o ultimă dificultate: dumneavoastră, până în prezent, nu aţi îndeplinit o formalitate indispensabilă. Încă de la bun început, v-am prevenit că ar trebui să vă luaţi un titlu sau măcar să vă schimbaţi numele... De ce aţi neglijat chestiunea?» «Ei, bine, voi face ce trebuie... Dar la anul!... Nu pot să fac chiar totul în acelaşi timp!» exclamă Olivier, cu o melancolie de om hărţuit. Simţeai, în tânguirea lui, caznele zdrobitoare ale snobismului."[15]

Dialogul dintre un snob şi mentorul său este, bineînţeles, imaginar. Dar Paul Hervieu, autorul lui, ştie despre ce vorbeşte, fiind considerat pe atunci, asemenea lui Paul Bourget, drept unul dintre cei mai perspicace observatori

ai obiceiurilor şi ai tradiţiilor înaltei societăţi. „Lumea îl iubeşte, iar el iubeşte lumea", se spunea pe-atunci despre el. În orice caz, Paul Hervieu cunoaşte ca-n palmă lumea mondenă şi se pricepe să descrie, cu o detaşare de anatomist, „adulterele fără pasiune, violenţele fără frumuseţe, trădările fără scuze"[16]. În concluzie, acest schimb de replici, surprins veridic, corespunde negreşit unei realităţi verosimile. Este suficient să schimbăm numele, să înlocuim „Rallye" cu „Jockey" şi patronimul Bréhand cu numele unuia dintre nenumăraţii candidaţi, cu perseverenţă respinşi, în ciuda eforturilor şi a averii lor, la „examenul" de intrare într-un club de la care, în fond, nu aveau ce să aştepte.

Este suficient să facem acest lucru pentru a înţelege că, în epopeea snobismului, istoria cercurilor ocupă un loc central. O istorie care îşi are începuturile în primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe vremea anglomaniei triumfătoare, dar care dăinuie până în zilele noastre, marile cercuri rămânând locuri unde se concentrează „elita elitei"[17]. Şi la care continuă să jinduiască toţi cei care şi-ar dori să fie şi ei „de-acolo".

1834 este o dată memorabilă, fiind anul în care s-a înfiinţat Jockey Club. „Botezul clubului", precizează unul dintre istoriografii lui, Gilles de Chaudenay, „a avut loc la 11 noiembrie 1834, la ora 3 după-amiaza"[18]. Acest club, clubul prin excelenţă, i-a avut atunci drept naşi pe cei doi fii ai lui Ludovic-Filip, ducele d'Orléans şi ducele de Nemours, pe fiul mareşalului Ney, prinţ de Moskova, pe câţiva aristocraţi străini, fabulos de bogaţi, şi pe câţiva mari burghezi, grupaţi în Societatea de încurajare a ameliorării raselor de cai.

De la bun început, aşadar, Jockey Club se plasează sub egida aristocraţiei, a sportului şi a anglomaniei, triada de interese a snobilor din acea vreme. Doamna de Girardin acuza, de altfel, cercurile, „această maimuţăreală de la englezi", care „dăduseră lovitura de graţie saloanelor noastre"[19]. În cazul amintit, anglomania se manifestă pe toate planurile: numele clubului, spiritul dominant, obiectivul, organizarea asociaţiei, ba chiar şi persoana primului preşedinte, Lordul Seymour. În afara scopului declarat, ameliorarea raselor cabaline şi dezvoltarea hipismului, Jockey Club ţinteşte să fie, din nou conform modelului britanic, „asociaţia unei elite a eleganţei aparţinând claselor din înalta societate". Şi, într-adevăr, în timpul domniei lui Ludovic-Filip, Jockey Club a reprezentat „un teren neutru, unde se întâlneau şi se împrieteneau

foburgul Saint-Germain, foburgul Saint-Honoré, cartier de predilecție al marii nobilimi din Imperiu, și marii finanțatori de pe Chaussée d'Antin"[20].

Totuși, Jockey Club va trece printr-o perioadă de ezitări și fluctuații la început. „Clubul, la origine, era deschis tuturor amatorilor de cai, căci oamenii «de viță veche», fiind mai siguri pe ascendența lor, erau pe atunci mai puțin snobi decât astăzi", mai puțin exclusiviști, explica Jacques Boulenger într-un studiu despre începuturile acestui Jockey Club[21]. Chiar dacă un sistem de selecție este instituit rapid printr-un regulament adoptat în martie 1835, anumite personaje mai dubioase sau oricum necorespunzând „spiritului Jockey", care va deveni de rigoare în scurt timp, vor izbuti să se strecoare printre membrii de drept.

Este cazul romancierului Eugène Sue, care, în tinerețe, a fost posedat de demonul luxului, al modei și al rafinamentului, suferind de un snobism frenetic ce se regăsea în toaleta sa extrem de sofisticată, somptuozitatea cailor de călărie și în predilecția oarbă pentru tot ce venea de dincolo de Marea Mânecii: este poreclit „Sue-le-Fat"*, ca o fină aluzie la vechea lui profesie de medic, adăugând „de Quinine" pentru a scoate în evidență patima lui pentru particulele nobiliare și pretențiile de mare aristocrat[22]. Ținând seama de asemenea predispoziții, Sue nu avea cum să nu candideze la statutul de membru al clubului, unde a fost primit încă din 1834. Se povestește că venea la club în fiecare seară, îmbrăcat după ultima modă, și că nu contenea să se umfle în pene. Contele de Contades, care a scris în 1887 un studiu consacrat lui „Eugène Sue, clubmanul", afirmă că mulți dintre colegii săi din Jockey, „care remarcau greșelile lui de ton, fără a observa afectarea englezească ridicolă (...), murmurau cu maliție, uitându-se la el: *What a snob!*". Din punct de vedere istoric, este greu de presupus că membrii clubului ar fi folosit termenul, încă neutilizat în Franța, dar probabil că exact asta gândeau. Problema este că snobismul romancierului își va schimba curând orientarea și culoarea. Trecând într-adevăr la socialismul umanitar care impregnează *Misterele Parisului*, Sue, până atunci privit cu un amuzament plin de uimire, va deveni în curând ținta unei înfierări generale în cadrul clublului. Ceea ce nu-l va împiedica să

* În traducere ad litteram din lb. fr., „Sue-Îngâmfatul", dar omofonia din pronunția franceză sugerează cuvântul „sulfat" (n. tr.).

rămână membru al Jockey Club, timp de câțiva ani, înainte de a fi exclus în 1847, din cauza neachitării cotizațiilor.

Dar romancierul nu constituie singura anomalie în sânul clubului amintit. În perioadele de început, diverși dandy mișunau în sediile faimosului Jockey Club – cum era, de pildă, generalul conte de Piré, care, la peste șaizeci de ani, arbora jilteci incredibile, purtate cu niște pantaloni din *surah* roz –, iar excentricii formează, și ei, un grup numeros, urmând exemplul primului președinte al clubului, Lordul Seymour, poreclit Milord l'Arsouille*.

Deja „fashionable", clubul nu este încă foarte strict. Prima perioadă, notează același Jacques Boulenger, „a fost foarte veselă. Pe-atunci erau la modă excentricitățile și mistificările[23]". La începutul anilor 1860, tot membrii clubului sunt cei care pun la cale tămbălăul rămas de pomină în analele Operei din Paris, împotriva operei *Tannhaüser* de Wagner. Prințul de Sagan, la bătrânețe, mărturisea plin de candoare: „Ni se spusese că se va lăsa cu scandal, așa că, evident, ne-am dus și noi[24]." De unde și reputația multă vreme execrabilă a membrilor clubului. Pentru Edmond de Goncourt, aceștia nu erau decât niște „glumeți", „parizieni decadenți", cu un creier care se învârtește „între dansatoarele de la Operă, caii de curse și vinurile de soi"[25].

Dar atunci, Jockey Club era deja pe cale de a deveni mai respectabil și mult mai aristocratic decât fusese la origine.

Mai închis, Jockey Club ajunge acum prototipul cercurilor selecte, unde regulile și barierele garantează elitei că nu va fi deranjată de intruși. „Nu există prea multe circumstanțe", remarcă unii observatori contemporani, „unde să se afirme astfel, fără nuanțe, sentimentul de a aparține unei elite și dreptul acesteia de a-și desemna egalii în rang și de a le închide ușa celor considerați inapți sau necorespunzători din punct de vedere social."[26]

Pentru a asigura caracterul exclusivist, Jockey Club s-a dotat cu reguli de selecție, care, în ciuda aparenței democratice, se vor dovedi de o eficacitate redutabilă. În primul rând, fiecare candidat trebuie să fie prezentat de doi nași, evident membri ai clubului. Era de la sine înțeles că situația mondenă și credibilitatea „nașilor" în cadrul cercului ar fi fost grav afectate de un eventual eșec al „finului" pe care îl susțin și îl promovează. „O respingere", nota

* Milord Derbedeul (n. tr.).

ducele de Brissac, „este ofensatoare atât pentru candidat, cât și pentru cei doi nași"[27]. De fapt, „ar da naștere unui sentiment de îndoială în privința capacității lor de a aprecia persoana celui pe care l-au propus și, într-o oarecare măsură, chiar și legitimitatea apartenenței lor la cerc"[28]. Așadar, membrul căruia i se cere să fie „naș" va trebui să se gândească „de două ori înainte de a-și asuma rolul: dacă solicitantul nu este «jockeyiabil», nu are nicio șansă de a găsi niște membri într-atât de inconștienți în privința mizelor simbolice ale alegerii, încât să accepte să îi susțină cererea"[29]. Odată candidatura validată, campania electorală se deschide cu opt zile înainte de scrutin, denumit „balotaj" fiindcă se efectua inițial cu ajutorul unor mici bile, *ballottes* în franceză, albe când votul era favorabil, negre în caz contrar – de unde și termenul, inevitabil anglicizat, *blackboulé*, prin care era desemnat candidatul respins. Or, acest vot, la care pot participa toți membrii clubului, trebuie să demonstreze un larg consens în favoarea candidatului, din moment ce o cincime din voturile împotrivă ar fi suficiente pentru a-l respinge.

În zilele noastre, acești parametri sunt suficient de integrați pentru a fi evitate orice surprize. Selecția se efectuează cu precădere la nivelul candidaturilor, unde, conform zicalei, se alege grâul din neghină. În concluzie, nu mai sunt prezentați decât candidați cu șanse reale de a fi admiși. În secolul al XIX-lea, în schimb, trierea se făcea în momentul alegerii propriu-zise. La 4 ianuarie 1880, de pildă, *Le Gaulois* relata în cronica sa mondenă, „Lumea și orașul", că nu mai puțin de șapte candidați la Jockey, dintre care șase purtând nume cu particulă, fuseseră respinși. Ceea ce, comenta gazetarul, „dovedește cât de dificil a devenit Jockey Club la capitolul primirii de noi membri". A doua zi, marea știre era din nou comentată (de remarcat caracterul strategic al chestiunii): valul de respingeri, menționa ziarul, „nu are cum să dezmintă renumele de ostracism al acestui cerc, de care se plâng străinii (...). Adevărul este că Jockey Club, luat în ansamblu, consideră că cei șapte sute de membri ai săi sunt de ajuns. Unul dintre ei ne spunea: «Ce vreți? Există printre noi tați de familie care consideră Jockey un fel de fief la care au dreptul să participe și fiii lor. Iar aceștia sunt întotdeauna primiți.»"

De fapt, Jockey Club va deveni rapid din ce în ce mai aristocratic, meritându-și în curând porecla de „cercul ducilor". Începând cu 1884, o altă dată notabilă în viața și orientarea clubului, președinții acestuia au fost întotdeauna

duci sau cel puțin membri ai unor familii ducale: La Rouchefoucauld-Daudeauville, Fezensac, Avaray, Luynes, Cossé-Brissac... În 1953, clubul număra 34 de duci, fără a mai pomeni de un prinț de sânge regal și de ducele de Edinburg. La momentul respectiv, dintre cele 625 de familii franceze reprezentate, 528 sunt familii de nobili sau considerate astfel, față de 97 de familii de burghezi – Jockey Club constituind indiscutabil „cel mai aristocratic cerc din Franța", notează Charondas în studiul său *Un arbitru al armoariilor din Jockey Club*. Reluată și continuată de heraldistul Régis Valette în 2000[30], aceeași lucrare constată o adevărată persistență: dacă nu mai există în zilele noastre decât 13 duci, aceasta este consecința dispariției ducilor apăruți în perioada Imperiului, ducii din Vechiul Regim rămânând la fel de numeroși. Din cei 1 200 de membri actuali, 900 sunt nobili. Cât despre „falsa nobilime", este și ea reprezentată, în anul 2000, prin 84 de familii, exact ca în 1954, dintre care 50 de familii burgheze cu particulă și 34 de familii burgheze cu titlu nobiliar. Concluzia? La Jockey, nimic nu este lăsat în voia hazardului, iar stabilitatea cifrelor confirmă, în opinia lui Régis Valette, existența unui „plafon secret de 80 pentru falsa nobilime și de 20 pentru marea burghezie", ceea ce „garantează o selecție riguroasă, marcată de eșecuri pe cât de nedrepte, pe atât de benefice cercului".

Printre tentativele eșuate rămase de pomină se citează respingerea candidaturii lui Alfred de Musset (pe motiv că nu știa să călărească) sau eșecul lui Paul Bourget la începutul secolului XX. În timp ce acesta era în culmea gloriei sale mondene, literare, dar și politice, ca mesager al conservatorismului și al monarhiei, președintele clubului, ducele de Doudeauville, a făcut campanie împotriva lui și a obținut ca Paul Bourget să fie *blackboulé;* când au fost anunțate rezultatele, ducele a făcut un comentariu admirabil: „Din fericire, mai există încă în Franța persoane pentru care meritul personal nu contează."[31] Acesta este, de altfel, motivul pentru care, explică Michel Pinçon și Monique Pinçon-Charlot, consilierii l-ar fi îndemnat insistent pe Valéry Giscard d'Estaing să nu se prezinte[32]...

Toate acestea, așadar, fac ca intrarea în Jockey Club să fie unul dintre obiectivele supreme în cariera unui snob: nu poate exista vis mai frumos. Un snobism pur, eliberat de orice alt considerent, unica atracție a clubului Jockey, care, spre deosebire de alte cercuri selecte din capitala franceză, este mai degrabă modest ca sediu, fiind lipsit de grădină, de priveliște sau de piscină,

se concretizează în cele din urmă în ideea de a face parte din el, adică de a te afla printre (rarii) aleşi...

În afară de Jockey Club, Parisul nu duce lipsă de cluburi cu circuit închis, unde „elita elitei" să se poată întâlni fără teama de a avea de-a face cu diverşi intruşi. Este vorba despre cercuri care, în multe privinţe, susţin de altfel aceleaşi principii, se pliază unor reguli similare, iar înflorirea şi apoi dăinuirea lor în contemporaneitate nu fac decât să confirme existenţa unui anumit gen de snobism – care supravieţuieşte în mod vizibil dispariţiei treptate a aristocraţiei.

Istoria cercurilor şi a cluburilor[33] în Franţa a cunoscut mai multe perioade faste. Prima, pe care am evocat-o deja, se situează la joncţiunea anilor 1830, în legătură strânsă cu această anglomanie galopantă, pe care o întâlnim deopotrivă în instituţiile parlamentare şi în manierele practicate la masă, în vocabularul „fashionable" sau în croiala îmbrăcămintei. Bărbaţii vor, ca în Anglia, să se poate întâlni fără prezenţe feminine, într-o ambianţă confortabilă, pentru a fuma, a juca partide de cărţi, a paria, a discuta împreună despre subiecte care nu le interesează pe doamne sau care ar fi necuviincios să ajungă la urechile lor. Aşa au ajuns să se înfiinţeze, în paralel cu Jockey Club, un „Cercle de l'Union", în 1828 – multă vreme considerat mai puţin eclectic şi mai aristocratic decât acesta; sau, de asemenea, în 1835, un „Cercle agricole", care, în ciuda numelui de „cerc agricol", reuneşte în realitate diverşi mari moşieri, preocupaţi de ameliorarea tehnicilor în agricultură. Instalat pe bulevardul Saint-Germain, Cercul agricol este prezidat, la sfârşitul secolului al XIX-lea, de marchizul de Mortemart, asistat de patru vicepreşedinţi, ducele d'Avaray, prinţul de Lucinge, marchizul de Montesquiou-Fezensac şi baronul Reille.

O altă perioadă fastă, ultimii ani ai celui de-al Doilea Imperiu şi primele decenii ale celei de-a Treia Republici. Şi în acest caz, Anglia şi sportul rămân polii dominanţi. Clubul patinatorilor, numit ulterior „Cercle du Bois de Boulogne-Tir aux pigeons", fondat în 1865 de prinţul J. Murat şi prinţul de Sagan, precedă crearea unui „Sporting-Club", prezidat de ducele de Fitz-James, a unui „Racing-Club de France" (1882) şi, peste câţiva ani, a cluburilor „Polo de Paris" (1892), „Cercle de l'étrier" (1895) şi „Automobile Club de France" (ACF) – a cărui adunare de constituire a avut loc la 12 noiembrie 1895, pe

Quai d'Orsay, în palatul marchizului de Dion, care încredințează președinția noului club baronului de Zuylen.

Totuși, mai mult chiar decât centrele de interes afișate, care se dovedesc adesea secundare, ceea ce au în comun aceste grandioase cercuri este dorința de a constitui niște insule de eleganță, locuri de rezistență ale elitei în fața agresiunilor lumii exterioare. Pentru a putea pătrunde în rândurile lor, toate aceste cluburi impun, așadar, reguli de comportament destul de stricte pentru membrii lor, care, ca și în Jockey Club, sunt supuși unei severe selecții prealabile.

Astfel, în virtutea statutului „Automobil Clubului" din Franța, fiecare candidat care dorește să intre ca membru permanent trebuie să fie prezentat, de doi nași, comisiei pentru candidaturi. Numele candidaților și cele ale nașilor lor sunt afișate, apoi, în sediile cercului până la data fixată pentru admitere, pe o perioadă ce „nu poate să fie mai mică de o lună, pentru a le permite membrilor clubului să transmită președintelui comisiei pentru candidaturi eventualele lor remarci". Candidatura este evaluată pe baza unui raport confidențial, întocmit de un delegat al comisiei, care are datoria de a-l întâlni pe candidat, „la domiciliul său, de preferință, pentru a-și face o idee despre calitățile lui umane", precizează broșura distribuită membrilor, *ABC-ul ACF-ului*. În fine, dosarul este supus consiliului consultativ, care se pronunță prin scrutin secret, un vot contrar fiind suficient pentru a anula trei voturi favorabile. Iar admiterea nu este definitivă decât după aprobarea de către președintele clubului.

Cât privește regulile, ele sunt cele specifice lumii bune, considerată un etalon permanent: „Din moment ce se constată că uzanțele se schimbă, este legitim să li se ceară membrilor să respecte o atitudine și o ținută de calitate. Farmecul ambianței din club vine din respectarea unor uzanțe care, în ansamblul lor, constituie ceea ce odinioară se numea civilitate", declară *ABC-ul ACF-ului*, într-o notiță despre noțiunea de eleganță. Respectarea bunelor maniere se impune cu pregnanță, până în cele mai mici detalii. *Anuarul 2004 al Automobil Clubului* precizează, în rubrica rezervată „vieții de club", că „ținuta vestimentară cu sacou și cravată, indiferent de anotimp, obligatorie pentru membrii și invitații lor, este un obicei respectat de la înființarea ACF". Același document amintește că telefoanele mobile trebuie închise în saloanele restaurantului și că nu este permis accesul în incinta clubului cu serviete, genți

diplomat și documente de lucru: la masă nu este politicos să se discute despre afaceri. De altfel, regulamentul clubului conține precizări clare în acest sens, subliniind într-un preambul că membrii respectă „aceleași datini și obiceiuri[34]".

În ciuda dezideratului persistent de sanctuarizare a elitelor, cluburile propriu-zise au fost nevoite să se transforme în cursul secolului XX.

Unele au suferit de pe urma unor evenimente neplăcute, au trecut prin adversități ale sorții sau au ajuns să se asocieze, fuzionând. Astfel, un „Nouveau Cercle de l'Union", găzduit în sediul vechiului „Cercle Interallié (creat în 1917), pe rue du Faubourg Saint-Honoré, a fost rezultatul fuzionării, în 1983, dintre „Cercle de l'Union" și „Nouveau Cercle" de pe Rue Royale. Acesta din urmă fuzionase deja în 1916 cu „Cercle agricole", apoi în 1946 cu „Cercle de l'Union artistique", care pe vremea fraților Goncourt se numea „cercul epatanților". Cât despre „Cercle de l'Union", închis sub ocupația germană și redeschis în 1945, acesta propusese zadarnic, în 1948, să fuzioneze cu concurentul său dintotdeauna, Jockey Club.

Alte cercuri s-au deschis unui public mai larg, uneori din cauze nefericite – sub presiunea necesităților financiare, dar și a snobilor nerăbdători să devină membri. De aici, o creștere foarte însemnată a efectivelor. Astfel, „Polo de Paris", care nu are decât 574 de membri în 1958 și 753 în 1965, ajunge la un număr de 2 500 de membri în 1986. La fel, „Cercle du Bois de Boulogne" trece de la 470 de membri în 1869 la 1 691 în anul 1987. Ceea ce produce și mutații semnificative la nivelul comportamentelor. În anii '70, de pildă, creșterea necontrolată a efectivelor „Cercle du Bois de Boulogne" s-a tradus, deplâng responsabilii clubului, printr-o mai mare eterogenitate socială și culturală a membrilor, manifestându-se prin „încălcări tipice ale regulilor de curtoazie[35]".

Totuși, indiferent că au rămas la fel de exclusiviste ca altădată, cum se întâmplă cu „Jockey" sau „Auto", sau că se dovedesc mai deschise (deschiderea fiind, de fapt, întotdeauna destul de relativă), lumea continuă să râvnească la statutul de membru al marilor cluburi, după cum demonstrează, de altfel, afluxul candidaturilor, chiar și în zilele noastre. Într-un cuvânt, marile cercuri mondene suscită și azi un snobism de substituție sau de prelungire... Un snobism ce poate fi asemuit, între altele, cu reapariția, foarte contemporană, a anumitor anuare distinse, deosebit de vechi și prestigioase, cum ar fi *Almanahul*

Gotha și *High Life*, ambele reconstituite la începutul celui de-al treilea mileniu, primul în Marea Britanie, al doilea în Franța, sub patronajul doamnei Laetitia de Habsburg-Lorena.

Un snobism de care suntem tentați să legăm, de asemenea, într-un registru inedit, ce demonstrează deopotrivă persistența și reînnoirile fenomenului, dezvoltarea unor site-uri „rezervate" pe internet, cum ar fi ASmallWorld, lansat în 2004, de fostul bancher de investiții Erik Wachtmeister. Undeva la mijloc, între club și anuar, nu reușești să figurezi pe acest site decât „nășit" cum se cuvine, pentru a-ți putea dovedi apartenența la o elită, care nu se coboară să se amestece cu masele ce invadează cu zecile de milioane „site-urile de socializare" obișnuite, de genul MySpace sau Facebook.

Capitolul VI

SĂ NU-ȚI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA)

Religia și spiritualitatea pot, în anumite cazuri, să constituie instrumente admirabile pentru snobismul monden, permițându-i snobului să pătrundă, prin acest mijloc colateral, în diverse coterii și grupuri care, altminteri, i-ar fi rămas strict interzise. Rolul de trambulină s-a aflat multă vreme în strânsă legătură cu Biserica, întâi *contra ei*, în veacul al XVIII-lea, când toată lumea era de religie catolică și puteai, încălcându-i canoanele, să obții un acces nesperat în cercurile elitei, apoi *împreună cu ea*, în secolul al XIX-lea, când religia catolică a reintrat în grațiile celor mai exclusiviste saloane. Și, abia de curând, în ultimele decenii, diminuarea impactului creștinismului a făcut ca variantele snobismului de natură spirituală să dobândească o oarecare autonomie față de Biserică – odată cu explozia unor secte „populare", unde oamenii sunt atrași mai puțin din dorința de originalitate (nu mai este prea original să nu fi creștin), cât din năzuința de a semăna cu „starurile" pe care aceste secte le folosesc drept vitrine și produse de marketing.

SNOBISMUL LOJII

Un arheolog al cunoștințelor, al credințelor și al bizareriilor spiritului omenesc ar putea negreșit să deceleze, în veacul al XVI-lea, elementele unui snobism

protestant, în secolul al XVII-lea, în jurul abației Port-Royal, urmele unui snobism jansenist sau ale unui snobism chietist la începutul secolului al XVIII-lea, când preceptele doamnei Guyon și ale lui Fénelon se bucură de o largă răspândire în lumea bună. Dar, chiar și așa, snobismul rămâne relativ limitat, iar în realitate se poate spune că înflorirea francmasoneriei în Epoca Luminilor, în Franța, reprezintă incontestabil prima manifestare semnificativă a acestui gen de snobism.

În forma sa modernă, francmasoneria se naște în 1717, odată cu Marea Lojă Unită a Londrei, în care ducele de Montaigu, iar apoi ducele de Wharton vor deține curând funcția de Mare Maestru. În Franța, Charles Radclyffe, Lord Derwentwater, este cel care instaurează, în iunie 1726, prima lojă pariziană. Legăturile cu Marea Britanie se dovedesc, de la bun început, extrem de strânse, lojile franceze situându-se atunci, în mod oficial, sub egida Marii Loji Unite a Londrei –, situație ce se prelungește până în 1738, când o Adunare Generală a lojilor franceze îl instituie ca „Mare Maestru general și perpetuu al masonilor în regatul Franței" pe Louis de Pardaillan de Gondrin, duce d'Antin, pair de Franța și guvernator al provinciei Orléanais. Această alegere din 1738 constituie, de fapt, o Mare Lojă a Franței și, prin urmare, un mod de separare de Marea Lojă Unită a Londrei, ceea ce, de altfel, îi înfurie pe britanici: „Ingrații aceștia", acuză în acel an o publicație masonică londoneză, „uită că splendoarea de care se bucură le vine din Anglia."[1] Totuși, această ruptură nu împiedică nicidecum menținerea unor relații strânse, iar în Franța francmasoneria va continua de fapt să beneficieze de prestigiul originilor ei anglo-saxone, ingredient tradițional al snobismului, după cum s-a putut vedea.

Încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, francmasoneria devine, așadar, locul de întâlnire favorit al înaltei aristocrații, în Franța, la fel ca în Anglia sau în Germania: în august 1739, moștenitorul regatului Prusiei, viitorul Frederic al II-lea, este inițiat în secret la Braunschweig.

La moartea ducelui d'Antin, în 1743, venerabilii lojilor pariziene ezită astfel între trei candidați la funcția de Mare Maestru: prințul de Conti, mareșalul de Saxa și contele de Clermont, fiul unui bastard recunoscut al lui Ludovic al XIV-lea cu doamna de Montespan. A fost ales contele de Clermont, care va păstra ciocanul de Mare Maestru până în 1771, când va muri. În acea vreme, va scrie peste câțiva ani istoricul mason Lalande, „cele mai distinse

personaje de la Curte şi din Oraş erau iniţiate în masonerie"[2]. În 1766, în „Tabelul general" conţinând lista celor 164 de loji care depind de Marea Lojă a Franţei, îi descoperim, printre numele venerabililor, pe ducele d'Ayen, ducele de Crussol, contele de Noailles, contele de Choiseul şi contele de Tessé.

Odată cu decesul contelui de Clermont, în 1771, începe ceea ce Louis Amiable va numi „epoca de aur a francmasoneriei franceze"[3]. Această etapă începe prin desemnarea în funcţii importante a două mari personalităţi, alegerea lor demonstrând că moda masonică a atins un punct culminant: Anne Charles de Montmorency, duce de Luxembourg şi de Châtillon, este numit administrator general, iar ducele de Chartres, viitor duce d'Orléans înainte de a deveni Philippe Égalité, este uns Mare Maestru. Odată cu acesta, francmasoneria pătrunde şi în familia regală: în curând, fraţii lui Ludovic al XVI-lea, Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, şi Artois, viitorul Carol al X-lea, vor fi şi ei iniţiaţi, aidoma celor mai mari nobili din regat. „Toată lumea face parte din francmasonerie", îi scrie Maria-Antoaneta, mereu în pas cu ultimele noutăţi ale modei, surorii sale Maria-Cristina de Saxa-Teschen[4]. Patima aristocratică prelungeşte şi încurajează totodată o tendinţă mai generală: masoneria a devenit un fenomen social. În 1771, există 154 de loji la Paris şi 322 în provincie. Numărul lor va creşte până la aproape 700, în 1789, o dată care, potrivit lui Louis Amiable, „marchează apogeul francmasoneriei franceze"[5].

Se poate spune că într-o jumătate de secol aceasta a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, mai ales ţinând seama de faptul că structura societăţii împărţite în clase rămâne relativ neclintită, iar poliţia şi papalitatea încearcă prin interdicţii repetate să se opună tendinţei de extindere a francmasoneriei. O dezvoltare la care snobismul şi moda par să fi avut o contribuţie deloc neglijabilă. Snobismul? Am fi tentaţi să spunem „snobismele", din moment ce este necesar să facem o distincţie între marii seniori şi micii burghezi, care se înscriu în loji din raţiuni complet diferite.

Gravura în negru şi alb specifică celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea pare deopotrivă naivă şi tulburătoare. La lumina pâlpâitoare a unor lumânări mari, grupate trei câte trei, aproximativ zece fraţi în straie de curte şi şorţ alb, cu capul descoperit, cu sabia în mână, se pregătesc de o iniţiere; încep prin a interpreta „moartea profanului", care este întins pe un covor brodat cu forme diverse – echere, lacrimi, cranii şi tibii; este pregătită astfel

revenirea lui la o nouă viață, după ce a trebuit să treacă prin diferite încercări – proba pământului, a focului, a apei și a aerului. Atmosferă stranie, simboluri obscure, ai sentimentul acut că asiști la un ritual interzis. Dar să nu mergem cu gândul prea departe. Inițierea, primul pas în viața masonică, și secretul, cel puțin teoretic, care o învăluie au o dimensiune picantă, exotică, mult mai atrăgătoare decât rutinele sacre ale catolicismului oficial. „Este", remarcă Paul Naudon, „epoca în care francmasoneria stârnește curiozitatea înaltei societăți prin atracția deopotrivă galantă, mistică și taumaturgică exercitată de riturile inițiate de Mesmer și Cagliostro."[6] Pentru aristocrații blazați din veacul lui Ludovic al XV-lea, snobismul masonic este înainte de toate un snobism al transgresiunii.

Transgresiune, în primul rând, a regulilor și a interdicțiilor. Spre sfârșitul anilor 1730, atunci când francmasoneria capătă amploare, autoritățile publice încep să se îngrijoreze. În februarie 1737, un raport prezentat locotenentului general de poliție, relatând discuțiile ce se poartă la Paris, semnalează că „nu se vorbește aici decât despre progresele pe care le înregistrează ordinul farmazonilor; toți, nobili și mojici, caută să li se alăture; este o adevărată nebunie". În luna septembrie a aceluiași an, intrigat de marele număr de lachei și de rădvane oprite în fața unui han de pe Quai de la Rapée, comisarul din Châtelet, Delespinay, însoțit de o căprărie de pază, nimerește în toiul unui ceremonii, nas în nas, cum s-ar spune, cu „un mare număr de persoane, majoritatea purtând șorțuri din piele albă și cordon de mătase albastră pe după gât, la capătul căruia unii aveau un echer, alții o mistrie sau un compas și alte unelte folosite în zidărie"[7]. Comisarul are, totuși, flerul de a nu insista, neîndrăznind să întrebe numele participanților despre care intuiește că aparțin, în mare parte, celei mai înalte nobilimi. Până la urmă, doar hangiul, un oarecare Chapelot, va fi urmărit și sancționat cu o amendă destul de usturătoare. Totuși, episodul a impresionat autoritățile: o ordonanță a locotenentului general de poliție, emisă ca urmare a incidentului, va „interzice tuturor persoanelor, indiferent de clasă, calități și condiții, să se adune sau să formeze vreo asociație, sub niciun fel de pretext sau denumire, dar în special sub numele de francmasoni".

Istoricii semnalează, pe parcursul anilor următori, câteva razii ale poliției și percheziții care, în martie 1744, s-au soldat chiar cu un mic număr de arestări,

de scurtă durată, totuşi[8]. Suficient să facă plăcerea mai ispititoare: dacă riscurile sunt în mod obiectiv minime, jocul este interzis, ceea ce este de ajuns, negreşit, pentru ca experienţa să pară mai palpitantă. Mai ales că, pe lângă această prohibiţie legală, apare, începând cu anul 1738, şi o interdicţie papală: Clement al XII-lea îi pedepseşte pe francmasoni cu excomunicarea *ipso facto*, prin bula sa *In eminenti*, şi recurge la braţul secular împotriva lor. În 1751, anatema şi excomunicarea vor fi reiterate de papa Benedict al XIV-lea în bula *Providas* – ceea ce face să planeze o îndoială gravă asupra eficacităţii măsurilor predecesorului său. Aşa se explică de ce un delicios iz de scandal, în combinaţie cu perspectiva improbabilă a unor pedepse îndepărtate, conferă un plus de savoare apartenenţei la masonerie: „Excomunicarea papală", va constata Louis Amiable, „nu a făcut decât să atragă un număr şi mai mare de adepţi."[9]

Dar aristocratul mason nu se limitează doar la încălcarea ordonanţelor de poliţie şi a bulelor papale, ci nesocoteşte totodată, prin doctrinele egalitare pe care le susţine, principiile fondatoare ale castei sale, aşa cum face bunăoară ducele d'Antin, unul dintre cei mai mari şi cei mai bogaţi seniori din regat, în discursul pe care îl rosteşte în faţa „Marii Loji întrunite solemn la Paris", la 24 iunie 1740, ziua când, prin tradiţie, se sărbătoreşte solstiţiul de vară. „Oamenii", declară cu acest prilej domnul duce, „nu se deosebesc între ei în primul rând prin limbile pe care le vorbesc, prin veşmintele pe care le poartă (...), prin demnităţile cu care sunt învestiţi. Lumea întreagă este asemenea unei mari republici, unde fiecare naţiune este o familie şi fiecare individ, un copil. Şi, în primul rând tocmai pentru a resuscita şi a răspândi aceste maxime esenţiale, preluate din natura omenească, a fost instituită societatea noastră."[10] Peste câţiva ani, la Loja celor Nouă Surori, acasă la doamna Helvétius, marile nume din regat se vor întâlni cu Voltaire, Cabanis sau Volney, principalii iniţiatori ai iluminismului. Toate încălcările dispoziţiilor legale anunţă, de fapt, snobismul politic al marchizilor iacobini şi al burgheziei roşii, de la Revoluţia Franceză până în secolul XX. Cât despre cei pe care aceste fronde intelectuale nu îi amuzau suficient, apartenenţa la francmasonerie putea să le ofere în plus şi ale tipuri de senzaţii tari. Şi cu precădere, mai ales în primii ani, plăcerea de a se înhăita, în diverse cabarete amenajate în formă de temple de circumstanţă, cu nişte indivizi cărora, în viaţa obişnuită, aristocraţii rafinaţi nu le-ar fi deschis nici uşa de la scara de serviciu.

Acesta este, de altfel, aspectul francmasoneriei care inspiră verva șansonierilor de atunci:

Să cântăm meritul și bravura
Francmasonilor doldora de veselii,
Pe care-i unește doar băutura
Și numai darul de a bălmăji
Să cântăm meritul și bravura.[11]

Într-adevăr, comentau Louis d'Estampes și Claudio Jannet, cea mai mare parte a persoanelor afiliate se conformau în principal „impulsului modei", precum și „dorinței de plăceri, atât de intensă pe atunci în înalta societate"[12].

Această latură deopotrivă transgresivă și mondenă se manifestă uneori într-un mod explicit burlesc, ca la Caen, unde, în paralel cu loja oficială, s-a creat, probabil prin 1742, o *Société des Francs-Péteurs**, din care făceau parte personaje provenind din cele mai bune familii din partea locului, domnii de Mons, de la Ducquerie, de Than, du Moustier, de la Londe, Jollivet de Bléville, de Closville etc. Dedicată „petomaniei", ospețelor și băuturii, această societate nu omite, totuși, să își proclame legile sub forma unei broșuri apărute în 1743, *Zéphyr-Artillerie, ou la Société des Francs-Péteurs***, pastișă a constituțiilor masonice reeditată în mai multe rânduri până la Revoluție și care, după cum nu se putea să nu se spună, va face mult zgomot – fiind menționată bunăoară în prestigioasa publicație *Année littéraire*. În opinia lui Fréron, *Société des Francs-Péteurs* „era o coterie de juni cărora le-a dat prin minte să născocească acest ordin pentru a umple de ridicol ordinul francmasonilor, care era în mare vogă pe-atunci în Franța și în special în capitala provinciei Normandia de Jos". Dar textele publicate de către societate neagă o asemenea interpretare: în realitate, nu este vorba neapărat, se pare, despre o parodiere a lojilor la modă, cât despre o variațiune relativ grosieră pe aceeași temă, cea a încălcării regulilor bunei-cuviințe printr-o ruptură declarată față de ele – o ruptură pe care nu și-o pot permite, de altfel, decât cei care, din strămoși, le cunosc ca pe propriul buzunar...

* În limbaj familial, *péter* (verb) și *péteur* (substantiv) au la bază substantivul *pet* („pârț") (n. tr.).

** Artileria Zefir sau Societatea Petomanilor Francezi (n. tr.).

Revenind acum la masonerie în general, se cuvine negreşit, încă o dată, să nuanţăm lucrurile şi să recunoaştem că unii dintre aceşti aristocraţi erau animaţi de convingeri incontestabil sincere şi profunde. Francmasoneria aristocratică în secolul al XVIII-lea nu se rezumă, bineînţeles, la snobism sau la modă; dar ar fi la fel de naiv să credem că aceşti aristocraţi nu ar fi avut nicio contribuţie la extraordinara înflorire a lojilor din epocă: chiar şi în cazul personajelor plasate cel mai sus în ierarhie, francmasoneria pare adesea să nu fi fost decât un joc de societate, un mijloc de a se distinge, de a se vedea şi de a se face văzut în sânul unor loji, care seamănă frecvent cu nişte cercuri sau cluburi. Astfel, contele de Clermont şi succesorul său, ducele d'Orléans, nu au fost, de fapt, Mari Maeştri decât cu numele, interesându-i nu atât doctrinele secrete, cât petrecerile somptuoase şi fastul.

Un pic de convingere şi mult snobism sau invers? Proporţiile, trebuie să recunoaştem, rămân incerte. Iar remarca este valabilă în egală măsură pentru francmasoneria burghezilor, chiar dacă, în cazul lor, snobismul este de alt gen.

În veacul al XVIII-lea, chiar dacă numărul lor este mare, aristocraţii, clericii şi militarii nu sunt nicidecum singurii iniţiaţi în misterele masoneriei. Sub acest aspect, şi burghezii au fost foarte numeroşi, de la bun început. Dar ceea ce, în atitudinea lor, ţine indubitabil de o formă de snobism, pare în profundă contradicţie cu doctrina masonică şi cu dispreţul pe care ea îl impune faţă de falsele valori, faţă de aparenţele deşarte şi faţă de distincţiile abuzive.

Primul element al snobismului masonic constă în apartenenţa la un mic grup închis, la o societate secretă, unde burghezul va avea posibilitatea să intre în contact cu membrii înaltei aristocraţii şi să se considere pe picior de egalitate cu ei: toţi fraţi, nobili şi mojici, toţi uniţi şi, de asemenea, diferiţi de toţi ceilalţi, de profani, de cei care nu au acces la misterele lui Hiram[13]...

Cu atât mai mult cu cât în Franţa francmasoneria oferă snobismului o carieră mai fecundă decât în ţara lui de origine. Din raţiuni istorice, într-adevăr, în francmasoneria franceză va înflori o ierarhie de grade, deosebit de complexă şi exotică, şi asta încă din anii 1730. „Obiectivul", explică Paul Naudon, era „de a regenera ordinul invadat de o gloată de Fraţi libertini, preocupaţi mai mult de distracţii frivole şi de banchete decât de scopurile iniţiatice. Gradele înalte au permis o selecţie calitativă", înainte de a antrena

la rândul lor nenumărate abuzuri, iar în particular, fiindcă snobismul te obligă, au condus la „conferirea iluzorie, dar profitabilă, a unor titluri cavalerești menite să flateze mediocrităţile vanitoase“[14]. În 1758 este stabilită, aşadar, o scară selectivă de 25 de grade, Ritul Perfecţiunii, al cărui număr de grade va creşte în scurt timp la 33, lăsându-le snobilor toată libertatea de a jongla printre aceste titluri înţesate de majuscule fanteziste şi adjective grandilocvente: Maestru Ales al celor Nouă, Ilustru Ales al celor Cincisprezece, Sublim Cavaler Ales, Mare Maestru Arhitect, Cavaler al Arcei Regale, Mare Ales al Bolţii Sacre sau Sublim Mason, Prinţ al Ierusalimului, Sublim Scoţian al Ierusalimului Celest, Prinţ al Libanului, Cavaler al Şarpelui de Aramă, Prinţul Milosteniei, Mare Comandor al Templului, Mare Scoţian al Sfântului Andrei, Mare Ales Cavaler Kadosh, Sublim Prinţ al Regescului Secret. Cu aşa ceva, ai toate motivele să priveşti cu milă titlurile de noblețe obişnuite. „Dacă se insinuează în gradele superioare, împopoţonat cu toate brocarturile de rigoare, împodobit cu decoraţii mai strălucitoare decât crucea Sfântului Ludovic, gătit cu mătăsuri mai sclipitoare decât ordinele regelui, tratat drept Prinţ Suveran sau Sublim Nu-Ştiu-Ce“, micul burghez, comentează Gustave Bord, „va lua toate astea în serios, titluri şi bulendre, îşi va dispreţui vecinul, care îşi păstrează prăvălia, nevasta şi timpul liber, îl va dispreţui mai mult chiar, dar de data asta în numele egalităţii, pe cel care va trece pe lângă el, încununat de onoruri şi podoabe autentice.“[15] În numele egalităţii?

SNOBISMUL CATOLIC

Rolul pe care îl joacă masoneria în snobism se va transfera, într-un sens, catolicismului în secolul al XIX-lea, când aristocraţia, traumatizată de dezlănţuirea revoluţionară şi convinsă că voltairianismul, francmasoneria şi anticreştinismul au avut aici o contribuţie importantă, redevine în mare parte conformistă.

Un snobism catolic, am arătat deja, era aproape de neconceput în Vechiul Regim, cu câteva excepţii, desigur, cum ar fi jansenismul care, de fapt, constituie deopotrivă un snobism de tip religios (afirmând că harul nu le este acordat

gratuit decât unor rari aleşi) şi religia snobilor, a celor care, asemenea lui Saint-Simon, ţin neapărat să se distingă. „Toate spiritele rafinate (...) erau de această părere", constata Primi Visconti, în 1674[16]. Dar este vorba, oricum, despre o excepţie. Snobismul catolic, în general, era de neconceput, atât din cauză că toată lumea se declara catolică (şi de aceea a fi catolic nu presupunea nicio trăsătură originală), cât şi pentru că în veacul al XVIII-lea elitele nu prea mai erau catolice.

Snobismul catolic nu apare, de fapt, decât după Revoluţia Franceză, în timpul Consulatului şi al Imperiului mai întâi – ceea ce demonstrează în 1802 triumful tezei din *Geniul creştinismului*, în care Chateaubriand făcea apologia unui religii considerate „cea mai poetică, cea mai umană, cea mai favorabilă libertăţii, artelor şi literelor" –, apoi în timpul Restauraţiei, în cadrul cenaclurilor reacţionare ale primului romantism, ultrapapale şi ultraregaliste, cenacluri care nu vor pregeta, ce-i drept, să se debaraseze, dintr-o singură mişcare, de Tatăl Ceresc şi de Bourboni, de sutană şi de crini. „Bunul Dumnezeu este la modă acum printre tinerele din lumea bună", ridiculizează Victor Hugo în 1842; „nu neapărat bunul Dumnezeu al naturii şi al sufletului, ci bunul Dumnezeu al micilor capele, al practicilor mărunte şi al misterelor neînsemnate; bunul Dumnezeu al sacristiilor şi al paracliserilor"[17]. Şi, la fel cum aceste tinere sunt gata să ofere multe celor care le-ar vorbi îndelung despre Isus sau Lacordaire, tot aşa saloanele din înalta societate devin primitoare cu cei care arată că sunt religioşi.

Dar epoca de aur a acestui snobism este mai degrabă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, în special, ultimele decenii, în timpul celei de-a Treia Republici. Motivele sunt destul de simple: din moment ce nu mai există nici Curte, nici monarh pentru a le conferi titlul de nobil, singurul mijloc de a pătrunde în lumea bună, chiar şi atunci când eşti putred de bogat, este să te conformezi gusturilor şi ideilor ce i se atribuie elitei. Astfel, la fel cum burghezii, chiar şi cei modeşti, se năpustesc pe manualele baroanei Staffe, crezând, în mod eronat, că vor găsi în ele secretele bunelor maniere aristocratice, pe care pseudobaroana nu le cunoaşte decât din auzite, cei mai ambiţioşi dintre ei îmbrăţişează convingerile religioase ostentative ale nobilimii – care, după ce a fost libertină, deistă sau masonă în veacul precedent, se arată de acum înainte de un catolicism intransigent. Este epoca în care eroul romanului lui Max

Daireaux, *Primele iubiri ale unui om inutil*, îi mărturisește vărului său mai tânăr că, de fapt, catolicismul „nu mai este astăzi decât o ramură sau, dacă preferi, o poruncă dintr-o religie mai puternică, snobismul"[18].

Acest snobism catolic va avea, așadar, riturile și ritualurile sale, spațiile lui predilecte și eroii săi.

Cât despre rituri, dacă toate sacramentele pot flata snobismul, trebuie să punem deoparte botezul, care, în înalta societate, manifestă, chiar și în privința formei, o ruptură foarte clară de secolul lui Voltaire. În ceea ce privește alegerea nașilor, o practică intens criticată, dar destul de frecventă consta în a alege pentru acest rol persoane din rândul propriilor servitoare, ba chiar pe orice sărăntoc îți iese în cale, cum povestea Louis Sébastien Mercier în *Tablou din Paris:* „Mulți bogătași, ca să nu mai lungim vorba, fac astăzi ca oamenii cei mai sărmani: îl iau naș pe țârcovnicul parohiei și nașă pe cerșetoarea de lângă cutia milei. Un zdrențăros căruia îi dai un scud va răspunde în fața preotului de credința domnului marchiz."[19] Semn al importanței foarte relative care se acorda religiei spre sfârșitul veacului al XVIII-lea și al absenței totale a „snobismului catolic" în acea perioadă. În secolul al XIX-lea, se petrece exact contrariul, din moment ce snobii își aleg din înalta societate nașii pentru copiii lor, care, de altfel, nu mai refuză să joace acest rol.

Snobismul catolic are, de asemenea, ritualurile lui, revenind la intervale mai mult sau mai puțin regulate și de la care, cum sunt serbările de la Curte sau marile baluri, nu ai voie să lipsești sub niciun pretext. Tot așa, Cuvântările de Post predicate la catedrala Notre-Dame din Paris de prelații cei mai renumiți – care, înfierează Léon Bloy, se-apucă astfel „să peroreze" și „să latre (...) în aceste amvoane răsunătoare din Paris, unde cabotinii apostolici pot să câștige atât de ușor adorația femeilor, atâtându-le cu povețe caste"[20]. Sau, de asemenea, audiențele private la Sfântul Părinte pentru cei bine-văzuți sau vânzările de caritate pentru sedentari: vânzări care, potrivit unui colaborator înverșunat al publicației *Cri de Paris*, nu ar fi decât „un pretext pentru etalarea toaletelor și întâlnirile de toate felurile. Te duci acolo (...) ca să te achiți de niște obligații mondene; adesea, profitând de toleranța pe care o impune caritatea, pentru a pătrunde în cercuri care rămâneau până atunci închise"[21]. În schimb, exceptând cazul localității Lourdes, pelerinajele, văzând o religiozitate mai frustă, prin esență

populară, nu țin de aceste ritualuri mondene. Decât să pleci în pelerinaj mai bine te duci la Bayreuth.

În viața cotidiană, acest snobism are, firește, locurile lui predilecte, parohiile de rang înalt, a căror distincție nu reprezintă decât reflexul cartierului unde sunt implantate și al populației care le frecventează. La Paris, acesta este rolul pe care și-l asumă Notre-Dame-de-Lorette sau Madeleine în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când centrul de afaceri se situează între Chaussée d'Antin și Bulevarde, pe care îl recuperează parțial marile biserici din foburgul Saint-Germain, Saint-Thomas-d'Aquin sau foarte noua Sainte-Clotilde, sub al Doilea Imperiu și în perioada de început a celei de-a Treia Republici – aceasta este biserica unde, în octombrie 1904, Arthur Meyer, directorul foarte monden al publicației *Le Gaulois*, se căsătorește cu domnișoara de Turenne, care n-are niciun pic de avere, dar poartă un nume mare, fiind și cu patruzeci de ani mai tânără decât logodnicul ei. Tot cam în aceeași perioadă se afirmă și bisericile elegante din arondismentul 16, cum ar fi Saint-Pierre-de-Chaillot, unde ducele de la Force are patru locuri rezervate pe primul rând, biserica fiind considerată, în jurul anului 1900, cea mai bogată parohie din Franța.[22]

În fine, snobismul catolic are eroii săi. Este vorba în special despre confesori, mentori spirituali sau preoți la modă, care vor putea la fel de bine să umble înveșmântați în mătăsuri sau să se plimbe prin salone îmbrăcați cu o sutană tocită și jegoasă.

Printre primii putem să îl menționăm pe Monseniorul Veye de Veya, protonotar* apostolic ungur, pe care Gabriel-Louis Pringué îl întâlnește, la începutul secolului, la recepțiile din fiecare marți de la doamna ducesă de Rohan. „Îmbrăcat cu moaruri mov, cu trenă lungă, cu câte o cotă din dantele prețioase, care par să aparțină dinastiei lui Ludovic al XIV-lea", prelatul etala sutane de o splendoare ce rivaliza cu toaletele celor mai frumoase femei. „Contesa de Fitz-James afirma că (Monseniorul) își confecționa veșmintele liturgice la Worth"[23], cum făceau și reginele modei, iar somptuoasele lui centuri, la croitorul La Ferrière. Poate chiar Veye de Veya este cel care, după aproximativ douăzeci de ani, i-a furnizat lui Maurice Bedel modelul pentru Monseniorul Da Costa din romanul *Molinoff, Indre-et-Loire:* locuind în Touraine, într-o

* Prelat de la curtea papală, care are în grijă actele pontificale (n. red.).

fermecătoare vilă în stilul arhitecturii din Restaurație, acesta invită la el, în fiecare sâmbătă, toată crema înaltei societăți locale, la după-amiezi literare; le citește invitaților din Jean Cocteau – „Îngerul Heurtebise", „una dintre cele mai frumoase pagini de poezie catolică" – și se îmbracă întotdeauna cu un rafinament extraordinar:

> – Ce budoar drăguț! observă doamna de la Huppe, cufundându-se într-un fotoliu. Și ce frumos se armonizează cu roba episcopală pe care o purtați! Ah! Ce robă splendidă, ce robă nobilă, Monseniore!
>
> – E de la Lanvin, spuse episcopul.
>
> – Un specialist?
>
> – Dumnezeule... da și nu.[24]

La recepțiile de marți de la ducesa Rohan, Pringué nu întâlnește numai monseniori de lux, ci adesea se vede cu un alt musafir nelipsit, pe care îl numește, cu veneratie, „confesorul dantelelor, al brocarturilor și al evantaielor"[25], celebrul abate Mugnier (1853–1944). Acesta se remarcă prin simplitatea și modestia ținutei, prin bocancii enormi și ochelarii groși. Ceea ce nu-l va împiedica, dimpotrivă, să fie timp de câteva decenii confesorul, confidentul ascultat și oaspetele celor mai mari nume și al multor artiști, cum ar fi Huysmans, Anna de Noailles, Valéry sau Jean Cocteau – care apreciază spiritul lui, cultura și concepția senină, poetică, liniștitoare și sentimentală pe care o are despre religie. Simplu? Desigur, dar la fel de snob în fond și poate un pic mai ipocrit decât prelații veșmintelor de lux sau credincioșii care îl primesc la masă în palatele lor personale. Abatele Mugnier lasă să se întrevadă acest lucru în jurnalul său, unde nu omite niciodată să noteze micile imperfecțiuni intelectuale, mondene sau protocolare ale gazdelor lui, cu toată bunătatea evanghelică ce se cuvine, desigur: „Am cinat, aseară (12 iulie 1903) la Henri Germain. Doamna se încăpățânează să nu mă așeze în dreapta ei. Nu s-ar întâmpla niciodată așa ceva în aristocrație."[26] Simplu? Suficient pentru a-și petrece, fără să se formalizeze, bună parte din an în castelele uneia sau alteia dintre nobilele sale prietene – la Combourg, bunăoară, la contesa de Durfort, sau după ce a dejunat într-o zi în compania unui preot de țară, care încercase cu stângăcie să iasă în evidență, abatele îi aruncă gazdei o reflecție înțelegătoare: „Omul a făcut maximum din minimumul său."[27]

Dar eroii acestui catolicism ezitând între mondenitate și religie sunt și convertiții, ca Elliott Templeton, eroul romanului autobiografic al lui Somerset Maugham, *Pe muchie de cuțit.* American trăind la Paris și descris ca fiind „de un snobism fără rușine"[28], protagonistul se convertește la catolicism, în același fel în care adoptă datinile și uzanțele înaltei societăți pe care dorește să o frecventeze.

Totul începe când, la scurt timp după sosirea sa la Paris, Elliott întâlnește un preot care, negreșit, nu este altul decât abatele Mugnier. Acesta „era celebru pentru felul în care reușea să îi readucă pe necredincioși și pe eretici în marea familie a Bisericii. Conviv strălucit la toate marile dineuri, abatele era renumit pentru spiritul său profund. Misiunea lui pastorală se limita la bogătași și aristocrați. Era inevitabil ca Elliott să nu se simtă atras de un om care, deși de obârșie modestă, era un oaspete bine-venit la cele mai exclusiviste recepții; de altfel, i-a mărturisit unei americance înstărite, care se convertise recent grație aceluiași abate, că, deși familia lui fusese dintotdeauna protestantă, el, unul, resimțea de multă vreme un viu interes față de Biserica Catolică. Doamna i-a propus lui Elliott să îl cunoască pe abate, invitându-l la un dineu în trei, unde abatele a fost sclipitor. Amfitrioana lui Elliott a adus vorba despre catolicism, iar abatele a discutat despre această religie pe un ton onctuos, dar nu și pedant, ca un om de lume, deși preot, care face conversație cu un alt om de lume. (...) Abatele vorbea despre credința religioasă cu înțelepciune și bunăvoință; era un om cu vederi largi, cu concepții moderne și multă toleranță. L-a făcut pe Elliott să simtă că Biserica ar fi asemenea unui club select, din care orice om de neam mare are datoria să facă parte. Peste șase luni, Elliott era primit în locul mult râvnit. Această convertire, împreună cu mărinimia de care a dat dovadă în donațiile făcute la acțiunile de caritate catolice, i-a deschis lui Elliott câteva dintre ușile care până atunci rămăseseră închise pentru el".[29]

În plus, convertirea nu îi asigură numai un acces nesperat în cercurile aristocratice, ci, cu timpul, îi va permite snobului să facă parte din ele, după cum constată naratorul peste câțiva ani (acțiunea se desfășoară la Paris, la mijlocul anilor '20), într-o zi când l-a însoțit pe Elliott la celebrul atelier de lenjerie *Charvet,* unde americanul își comandase izmene brodate cu inițialele lui:

Au fost aduse izmenele care, după părerea mea, în afara faptului că erau din mătase, semănau perfect cu indispensabilii pe care mi-i cumpărasem adesea de la Macy's; dar ceea ce mi-a sărit în ochi a fost faptul că, deasupra celor două inițiale împletite „E.T.", era brodată o coroană de conte. Am tăcut mâlc. (...) După ce am ieșit din prăvălie, Elliott s-a întors spre mine, cu un zâmbet:

– Ați observat coroana? Sincer să fiu, uitasem de ea când v-am rugat să intrați cu mine la Charvet. Nu cred că am avut ocazia să vă povestesc până acum că Sanctitatea Sa a avut bunătatea de a-mi reda vechiul titlu nobiliar al familiei mele.

– Poftim?!? mă mirai eu, pe un ton nepoliticos.

– Cum, nu știați?! Sunt descendent pe linie feminină din contele de Lauria, care a venit în Anglia, făcând parte din suita lui Filip al II-lea, și s-a însurat cu o domnișoară de onoare a reginei Maria. (...) Dar nimeni n-a fost mai surprins decât mine când (...) am fost înștiințat oficial că Sanctitatea Sa avusese amabilitatea de a-mi conferi un titlu nobiliar. În calitate de cetățean american, mi se pare o dovadă de modestie, dacă mă abțin să folosesc acest titlu, când nu mă aflu la Vatican, desigur, așa că i-am interzis lui Joseph al meu să mi se adresese cu „domnule conte" și nădăjduiesc că nici dumneavoastră nu-mi veți înșela încrederea. Nu aș vrea să se afle în străinătate. Dar nici nu aș dori ca Sanctitatea Sa să creadă că nu prețuiesc onoarea pe care mi-a făcut-o, așa că din pur respect față de el am cerut să mi se brodeze coroana pe lenjeria intimă. Nu mă deranjează să vă împărtășesc ce sentiment de mândrie discretă mă cuprinde la gândul că îmi pot ascunde rangul sub costumul sobru, din stofă, în dungi fine, emblema gentlemanului american.[30]

Amatorul edificat ar putea observa aici subtila împletitură de tipuri de „snobism", de vanități și de considerente mai mult sau mai puțin religioase – un amestec la propriu insuportabil, în schimb, în ochii anumitor catolici intransigenți, care nu vor conteni să combată un snobism pe care ei, ținând seama de obiectul lui, îl socotesc întru totul scandalos.

Este exact ceea ce simte, bunăoară, Léon Bloy, autorul unor romane importante de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *Disperatul* și *Femeia sărmană*. Bloy, care se consideră un „pelerin al Absolutului", are într-adevăr tendința de a-i socoti scandaloși pe toți cei care se îndepărtează, oricât de puțin, de cel

mai intransigent catolicism. Pentru el, placiditatea – și în special placiditatea bogătașilor, pe care o detestă mai mult decât orice – este impardonabilă, proscrisă de Dumnezeu și, de aceea, sortită caznelor veșnice: a-i răpune pe „infamii catolici actuali", a reaminti necontenit că „nicicând nu a existat ceva atât de odios (...) ca lumea catolică din ziua de azi"[31], aceasta este ideea comună din romanele, eseurile și jurnalul lui intim.

Dar, dacă placiditatea este abominabilă, ce să mai spunem despre snobism, care îmbină ipocrizia cu vanitatea? Chiar dacă vocabula nu este folosită ca atare, sensul pe care îl conține este prezent adesea, în special într-un pamflet din 1903, *Ultimele coloane ale Bisericii*[32], unde Bloy îi critică pe noii convertiți din lumea intelectualilor: Huysmans, poetul de succes François Coppée și, mai ales, Paul Bourget, prințul romancierilor mondeni, pe care îl săgetează cu aluzii înveninate. Problema este că Bourget, uluit de sclipirea aristocrației, a fost întotdeauna „nefericit, neconsolat la gândul că s-a născut fiu de pion, în loc ca bunul Dumnezeu să-l fi făcut din naștere viconte sau arhiduce"; iată de ce Bourget a „ajuns să arunce în jurul lui cu acest catolicism – cum unele caracatițe împroașcă apa cu lichidul lor pământiu – (...) pentru a putea înota fără riscuri în anumite medii". Grație lui într-adevăr, lucru incredibil, cucoanele șic și „nevestele parfumate ale marilor negustori" vor putea spera să citească într-o bună zi „Viața mironosițelor lumești", împăcând în sfârșit „Împărăția Domnului cu bogăția și bucuriile mondene, balurile, toaletele și spectacolele cu castelele"[33]. Bourget sau catolicismul ca mijloc de a parveni, ca instrument al snobismului monden: în anul următor, Han Ryner va ajunge chiar să îl trateze ca pe un prostituat „al clientelei catolice", „odinioară snob (...) al vieții mondene, astăzi snob al catolicismului"[34]: două cusururi care, pentru Bloy, nu sunt nicidecum succesive, ci consubstanțiale.

Dușmanii snobismului, oricât de inspirați sau de virulenți ar fi, n-au reușit niciodată să îngrădească fenomenul. După Léon Bloy, un Bernanos, de exemplu, se va istovi zadarnic strigând în pustiu. Iar, într-un final, altele vor fi motivele pentru care snobismul catolic va intra în declin, începând din prima jumătate a secolului XX.

Înainte, așa cum am arătat, succesul snobismului catolic era asigurat atât de relativa lui originalitate – catolicismul situându-se în opoziție cu materialismul etc. –, cât și de atracția lui de tip monden: a fi catolic însemna a te

conforma tendinței deja dominante a înaltei societăți, care se dezisese cu mare pompă de deismul și anticlericalismul înaintașilor imediați. Însă Primul Război Mondial, care sub atâtea aspecte aduce sfârșitul vremurilor de odinioară, va impune și în această privință un final brusc: când moartea este pretutindeni, lovind fiecare familie, snobismul religios devine un lux, pe care nimeni nu mai este în măsură să și-l asume. Crezi în Dumnezeu sau nu crezi, dar nu te mai amuzi să umbli cu șoalda. Ruptura se va accentua, în anii de după armistițiu, prin evoluția Bisericii. În perioada interbelică, dornică să dea dovadă de deschidere față de diversele națiuni și față de modernitate, Biserica nu mai ezită, în special pe planul politic, să se separe de grupurile și mediile care alcătuiau până nu demult marile batalioane ale catolicismului monden. Astfel, în 1926, papa Pius al XI-lea, continuând opera de raliere forțată a catolicilor la regimul republican inițiat de Leon al XIII-lea, pune la index Acțiunea Franceză. Prin această măsură contribuie la șubrezirea legăturii, cândva atât de strânse, care unea încă din secolul al XIX-lea elitele conservatoare cu ceea ce Maurras numea „Biserica ierarhică". De atunci înainte, snobii nu au mai avut motive să fie catolici, ba chiar în anumite medii s-a înregistrat o atitudine antipapală susținută, ca urmare a condamnării din 1926. Cât despre catolici, aceștia au avut tendința de a neglija sau cel puțin de a înlocui riturile, ritualurile și eroii, care structurau înainte de război catolicismul monden.

O formă de snobism dăinuie, totuși, și cunoaște chiar câteva ceasuri de glorie, ca urmare a convertirii lui Cocteau în 1925, după moartea lui Radiguet și întâlnirea lui cu Jacques și Raïssa Maritain[35]. O convertire care va atrage altele, cum a fost convertirea lui Maurice Sachs, la fel de spectaculoasă și mai labilă chiar decât cea a lui Cocteau, despre care se zvonea că a descoperit religia, așa cum a descoperit și circul[36]. Dar este vorba de acum înainte despre un snobism *intelectual* sau estetic, despre un snobism al modei, și nu al mondenității. O tendință care se confirmă după al Doilea Război Mondial, când totul sugerează că acest tip de snobism este, din acel moment, de ordin intelectual, indiferent că se referă la voga teilhardismului dintre anii 1950 și 1960 sau la fascinația, cumva tulbure, pe care și în zilele noastre Biserica o exercită asupra unor autori ca Maurice G. Dantec, Marc-Édouard Nabe sau Philippe Sollers.

În schimb, snobismul catolic monden pare să fi dispărut complet – lucru valabil chiar și la Vatican, unde Philippe Jullian, documentându-se pe această

temă prin anul 1958, nu mai găsea deja nicio urmă: „Societatea romano-catolică este prea ireverențioasă pentru a manifesta fie și cel mai neînsemnat snobism ecleziastic. (...) Romano-catolicii au văzut multe la viața lor, iar Lumea Neagră", înalta nobilime legată de Biserică, „și-a pierdut tradițiile mult mai repede decât foburgul Saint-Germain"[37].

De acum înainte, fenomenul cel mai pregnant ar fi mai degrabă decreștinarea masivă a înaltei societăți, de la vechea aristocrație până la elita „celebrităților", atrase global de alte tipuri de religiozitate: sectele de snobi prosperă astfel, profitând de declinul catolicismului.

SECTELE LA MODĂ

Dacă, în general, snobismul catolic nu se mai bucură de succes în rândul snobilor mondeni începând cu mijlocul secolului XX, alte spiritualități mai exotice vor prelua, într-adevăr, ștafeta din anii '60, dacă nu în sufletul și în spiritul oamenilor, cel puțin la dineurile fastuoase din oraș.

O bruscă revenire a îngerilor? Trecuse o veșnicie de când îngerii păzitori nu mai aveau căutare, fiind azvârliți de spiritele dure și preoții progresiști în talmeș-balmeșul unui animism moștenit din Evul Mediu. Și iată-i că reapar, îmbodobiți cu atracțiile celei mai ferme modernități, sub forma unor best-selleruri planetare, stil Paul Coelho, sau a unor site-uri internet cu scop lucrativ – ca acela care se intitulează „Calea îngerilor", închinat „călăuzelor lumilor nevăzute", unde, după diverse peregrinări, internautul va ajunge la ultima rubrică și cea mai utilă, de altfel, „Întâlnirea cu îngerii", care descrie un ritual individual și „gratuit", pe care îl vei practica acasă, în liniște desăvârșită, cu condiția să dispui de accesoriile cerute (de vânzare pe site): o lumânare colorată, culoarea corespunzând îngerului invocat, pentaculul îngerului invocat, tămâia corespunzătoare îngerului invocat, uleiul angelic corespunzător îngerului invocat etc.[38]

Această angelologie de bazar aduce mai degrabă a șarlatanie. De fapt, împreună cu așteptarea premergătoare intrării în „era Vărsătorului", ea reprezintă elementul fundamental al unui curent spiritualist, care va ajunge la

modă începând cu anii '80, mişcarea *New Age*. Un curent al cărui succes considerabil – mai ales în sfera de influenţă a mediilor „burgheze boeme", care, intenţionat sau nu, au făcut din asta crezul lor – se bazează pe un snobism combinând exotismul, modernismul şi ezoterismul.

Realitatea e că snobul, se ştie, este înnebunit după tot ce vine de departe şi în special din lumea anglo-saxonă; prin *New Age*, este, cum s-ar spune, servit. Această spiritualitate se naşte, de fapt, la începutul anilor '60, în grupurile contraculturii californiene, care, recuzând acel *American way of life**, şi materialismul pur şi dur aferent, ajung să elaboreze, printr-o atitudine de ripostă, o mistică inedită, nedogmatică şi sincretică, ce îmbină frânturi de creştinism *(Jesus Revolution)*, referinţe la filosofii orientale, practici şamanice şi o utilizare masivă a drogurilor psihedelice – LSD, peyotl sau orice altă substanţă care să permită, afirmă ei, să atingi stări psihice extreme.

De fapt, curentul de gândire *New Age* operează un amestec al tradiţiilor, combinând spiritualităţile pre- sau metacreştine (celtică, druidică, catară) cu noţiuni de sorginte asiatică. Acestea, de fapt, începând din anii '60, fac obiectul unei adevărate pasiuni colective, după cum demonstrează atât literatura „vârf de gamă", cât şi tabloidele relatând despre călătoria formaţiei Beatles în India, moda ashramului, achiziţionarea castelului englezesc al familiei Rothschild de către adepţii meditaţiei transcendentale sau procesiunile discipolilor lui Ramakrishna, raşi în cap, purtând rase portocalii, mergând cu privirea fixă pe străzile marilor oraşe occidentale.

În Franţa, voga spiritualităţilor alternative, combinată abil cu cele mai recente descoperiri din fizică, astronomie şi biologie, explică extraordinarul succes al publicaţiei *Planète*, animată de Louis Pauwels şi Jacques Bergier. La sfârşitul anului 1961, aceşti doi eseişti, care tocmai au publicat o lucrare răsunătoare, *Dimineaţa magicienilor*, lansează o nouă revistă, *Planète*, care ne propune să reflectăm la inadaptarea culturii noastre „la mişcarea accelerată a cunoştinţelor, la planetarizarea societăţii umane, la schimbările în conştiinţa omenirii".[39] Printre principalii săi maeştri spirituali, un filosof la modă în păturile contestatare ale creştinismului, iezuitul Teilhard de Chardin, care declara că „la scară cosmică – după cum ne demonstrează toată fizica modernă –, doar

* „Stilul de viaţă american" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

fantasticul are şanse să fie adevărat".[40] De altfel, lui Teilhard îi este consacrat primul număr al revistei, care nu ezită să îl prezinte drept autorul care şi-a adus „cea mai importantă contribuţie la filosofia secolului XX", punând bazele unei „adevărate sinteze între exigenţele raţiunii şi speranţele credinţei"[41].

Sir Julian Huxley, fratele autorului romanului *Minunata lume nouă* şi nepotul unui tovarăş de-al lui Darwin, fixează programul spiritual al revistei, lansând ideea unei „religii evoluţioniste", o religie fără revelaţie, care „crede în cunoaştere" şi are datoria de „a orienta sentimentul sacrului spre ţeluri mai bune decât adorarea unor conducători supranaturali"[42], pe scurt, propunând depăşirea oricărei forme de teism şi amorsarea unei religii a omenirii.

Foarte repede, succesul revistei *Planète* se dovedeşte „bulversant", cum scrie Pauwels[43]. Tirajul publicaţiei, iniţial de 8 000 de exemplare, urcă în scurt timp la 20 000, 30 000, ba chiar 40 000 de exemplare, unele numere fiind tipărite în 100 000 de exemplare, un fenomen inedit în istoria editurilor franceze contemporane. De unde şi o serie de atacuri concertate, atât din partea raţionaliştilor, cât şi a catolicilor, care urmăresc, cu destulă nelinişte, ascensiunea sincretismului de tip nou, a acestei „religii cosmice"[44], precum şi triumful ei în saloane.

Cu atât mai mult cu cât dimensiunea religioasă a revistei se accentuează în anii care urmează. În 1963, de pildă, Pauwels citează o remarcă a unui prieten al revistei *Planète,* biologul şi filosoful Haldane, potrivit căruia „este necesar să avem în vedere posibilitatea unei noi religii menite să cristalizeze teoriile ştiinţifice ale epocii noastre"[45]. „Pluteşte în aer ceva mesianic", insistă şi Pauwels, iar la cei mai mari savanţi, la fel ca şi în rândul celor mai înapoiate populaţii, „se simte că Omenirea este străbătută de un curent prereligios". În Anglia, de exemplu, a avut loc atunci o „tentativă de a promova o religie fără revelaţie, bazată pe ştiinţa şi credinţa într-o evoluţie ascendentă a fenomenului uman"[46]. În paralel cu această orientare, *Planète* se lansează cu toată forţa în propovăduirea unor spiritualităţi şi a unor culturi neoccidentale. Revista semnalează pentru publicul francez structura de adâncime a filosofiei zen care, de la universităţi până la seratele mondene, inundă America; insistă asupra conceptelor budismului tibetan şi celebrează yoga, acupunctura sau hinduismul, cu care Pauwels, cândva un apropiat al lui Lanza del Vasto, este familiarizat de multă vreme. De fapt, revista participă la

înrădăcinarea unei noi abordări a fenomenului religios, pentru care, peste zece ani, mișcarea *New Age* va reprezenta o consecință și o prelungire logică.

New Age, constată Michel Lacroix, se explică, într-un sens, printr-o „dorință de cultură": „Oamenii au nevoie să își extindă cultura religioasă, simțindu-se strâmtorați în monoteism"[47], fără a face însă nici cel mai mic efort pentru a-l cunoaște, asemenea turiștilor avizi să ajungă la capătul lumii, dar care ignoră sau disprețuiesc minunățiile pe care ar putea să le vadă aproape de casă, mergând pe jos sau cu bicicleta. Acești turiști ai spiritului, adesea incapabili să facă diferența între Vechiul și Noul Testament, visează să se inițieze în religiile îndepărtate, în spiritualitățile improbabile și, mai departe chiar, în ezoterism și în diversele variante ale ocultismului, altă vastă sursă de cunoaștere, recuperată în acest *melting-pot** al fenomenului New Age.

Acesta constă într-un tip inedit de gnosticism, în măsura în care operează o distincție radicală între cei care știu (cei avizați, care aparțin elitei...) și ceilalți. La originea suferinței omenești, afirmă ideologia *New Age*, nu se află păcatul, ci ignoranța. „Drama omului", explică sociologul Marie-Jeanne Ferreux, „constă în faptul că el nu este conștient de ceea ce îl unește cu realitatea universală. Doar în conștiința sa, omul este separat de divin. Prin urmare, are nevoie nu de mântuire, ci de instruire și de iluminare." Omul trebuie să învețe. Caracterul inedit vine din faptul că grupul de „știutori" este hărăzit să se extindă la infinit, pentru a coincide într-un final cu omenirea, în cadrul viitor al „erei Vărsătorului": o promisiune care tinde deja să se îndeplinească prin apariția internetului. „În ideologia *New Age*, cunoștințele ezoterice și celelalte practici trebuie să fie asimilate de toți. Trebuie să existe o egalitate a informării, a competențelor, pentru ca fiecare să poată pregăti vârsta de aur."[48]

În cele din urmă, internetul avea să confere acestei perspective o consistență reală. Astfel, internautul, prin intermediul ciberspațiului sacru, are posibilitatea să descarce electronic informații (rezumate ale unor lucrări), galerii de imagini, mesaje de la îngeri, un ritual, muzică, să participe la grupuri de discuții, să cumpere online softuri, lumânări, să afle despre locul de desfășurare a unor programe de inițiere sau a unor conferințe. În câteva minute, este saturat de informații. Internetul reprezintă un mijloc tehnologic care permite

* „Creuzet" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

celor interesați să obțină cunoștințe, să comunice, să cumpere, indiferent dacă este vorba despre rețete de bucătărie, despre îngeri păzitori ori despre spiritualitate; gestul rămâne același."[49] New Age, adevărat paradis al modelor religioase, se combină, în acest cadru inedit, cu un modernism *high-tech:* în loc să privească în urmă sau să se refugieze într-un trecut ideal (snobul se teme cel mai mult să nu fie catalogat drept desuet sau depășit), această ideologie adoptă întru totul jocul modernității – așa cum au înțeles, de altfel, și companiile multinaționale, care, încă din 1986, organizau un congres pentru a studia impactul tehnicilor fenomenului New Age asupra conducerii întreprinderilor[50].

La nivel mai profund, New Age vede în dezvoltarea internetului afirmarea unui creier global, cortexul Geei, zeița Pământului, adică exact organul cerebral de care Terra avea nevoie, explică unii dintre acești teoreticieni, pentru a putea face față crizei ecologice[51]. Pământul, omenirea, universul însuși formează un tot unde fiecare lucru trebuie să își găsească locul: bazându-se pe acest neopanteism, New Age mobilizează resursele științelor moderne, de la nanobiologie la teoria dezordinii și a complexității. În felul acesta, atât mediumul care face ședințe de spiritism în cartier sau angelologul de duminică vor putea de acum înainte să se prevaleze, în afară de demonstrațiile cam incerte ale lui Allan Karde sau ale doamnei Blavatsky, de sprijinul mai valoros al teoremei lui Bell și al fizicii cuantice. Până unde va ajunge snobismul (să se cuibărească)?

„Într-o seară de joi a lunii noiembrie", relatează ziarista Nathalie Collard într-un reportaj făcut la New York, „câteva persoane își fac apariția în holul clădirii Kabbalah Centre de pe 48th Street, la intersecția cu Lexington. Rita, mare doamnă, foarte șic cu părul ei alb lung și hainele negre, bine croite, scoate țipete de bucurie în fața rafturilor garnisite ale magazinului de cadouri: «Ah, ați primit noua agendă... Trebuie *ne-a-pă-rat* să cumpăr puloverul acesta pentru amica mea Betty. Oh, și dați-mi și o lumânare...» Cumpără mai multe obiecte (total = 120 dolari), plătește în viteză adresându-i-se casierei: «Hai, repede, nu vreau să întârzii la cursul de *Zohar*...» După care intră în ascensor."[52]

Dar adevărata Cabală nu prea are legătură cu această spiritualitate a farafastâcurilor de lux[53]. Potrivit tradiției iudaice, Cabala este Legea Orală primită de Moise pe muntele Sinai în același timp cu Legea Scrisă (Tora), un mesaj

spiritual transmis verbal, fără mijlocirea vreunui text. Ulterior, după publicarea, în veacul al XIII-lea, a *Zoharului* sau, în traducere, *Cartea splendorii*, un text ezoteric redactat, din câte se pare, de evreul spaniol Moise Șem-Tov de Leon, termenul de *kabbalah* va căpăta un sens specific, desemnând totalitatea doctrinelor ezoterice ale iudaismului.

La mii de leghe distanță de această mistică elevată, care în tradiția rabinică le era interzisă, din prudență, persoanelor sub patruzeci de ani, noua Cabală propune o spiritualitate de confort, dopată de marketing și snobism. În scurta ei istorie, două date merită marcate cu roșu. Întâi, ziua când, în 1962, Feivel Gruberger, un agent de asigurări newyorkez, face cunoștință, în timpul unei călătorii în Israel, cu un specialist în Cabala, Rav Yehuda Brandwein, autor al unui comentariu renumit despre *Zohar*. Feivel Gruberger se căsătorește cu nepoata acestuia, după care începe să răspândească *Zoharul* în Statele Unite, nu fără a-și transforma numele în „doctor Philip Berg". În SUA, așadar, cel care se proclamă cu modestie „cel mai mare cabalist din lume" întemeiază Kabbalah Centre și are ideea genială de a difuza *Zoharul* printre neevrei, femei și chiar copii: o Cabala „soft" la îndemâna tuturor. A doua dată-cheie se referă la convertirea la Cabală a vedetei absolute a muzicii pop, Madonna (după nașterea fiicei ei, Lourdes, în 1996, sau ca urmare a eșecului filmului său *Evita*, în 1997, specialiștii în domeniu având păreri divergente), care va da mișcării o accelerație nesperată, iar Cabalei, un stil nou – scrisorile de acreditare în fața snobismului internațional.

„Convinsă prin acel cocteil de fericire, astrologie, sex, înțelepciune și nemurire oferit de Centrul Cabalei înființat de rabinul Berg", comenta un jurnalist, „Madonna își ia numele de Esther, respectă Sabatul și face benzi desenate ezoterice pentru copii. Un supliment pentru suflet al libertinei dinainte, o adevărată baftă pentru guru. Acum treizeci de ani, lumea se îndrepta spre budism; astăzi, se orientează spre sufism și Cabala. Grație acestei ambasadoare, o cohortă de celebrități au căzut pradă doctrinei. Începând cu Britney Spears, căreia Madonna i-a oferit o ediție specială a *Zoharului* din secolul al XII-lea. Convertite sau nu de acolita lor, alte staruri s-au lăsat și ele seduse. (...) Toate aceste persoane – de origine neevreiască, aflate cumva într-un moment nefast pe plan afectiv și profesional – afirmă că, de când au început să frecventeze Kabbalah Centre, și-au regăsit seninătatea și armonia lăuntrică. Năzuință spirituală

autentică sau fenomen al modei?"[54] Vedetele celebre de la Hollywood încep să poarte la încheietura mâinii firul roşu, numit „vibraţia lui Rachel" (despre care se spune că fereşte de deochi, în schimbul sumei modice de douăzeci şi şase de dolari). Această *fashion* contra demonului sau a demonilor: ultima carte a lui Karen Berg, soţia „rabinului" Philip Berg, ajunge chiar să laude proprietăţile miraculoase ale Cabalei pentru orice cură de slăbire.

Cum era de aşteptat, exemplul starurilor a fost urmat de o bună parte din marele public, cucerit cu atât mai uşor, cu cât „nu este nevoie nicidecum să faci vreun efort sau să deţii un bagaj intelectual pentru a accede la o doctrină considerată cvasiinabordabilă"[55]. La Kabbalah Centre, într-adevăr, cunoaşterea ebraicii sau a aramaicei, limba *Zoharului*, nu este necesară, din moment ce este suficient, după cum afirmă persoanele autorizate, doar să „scanezi" textul, plimbând degetul sau privirea pe fiecare rând al acestuia, pentru a simţi imediat efectele benefice ale studiului. Un miracol, dar odihnitor şi garantat, al cărui mister este dezvăluit parţial în publicaţia intitulată foarte oficial *Zohar Scanning Chart 2006–2007:* simplul fapt de a urmări literă cu literă şi, mai bine chiar, de a fi în prezenţa volumelor *Zoharului* deschide o conexiune spre divin şi asigură ocrotire spirituală împotriva răului. Absolutul fără durere, cum s-ar spune, mai ales că noua Caballa nu impune să renunţi la sex, definit drept „cea mai profundă şi cea mai spirituală cu putinţă dintre dorinţele noastre", şi nici la bani, ca „formă de energie" care, asemenea electricităţii şi domeniului nuclear, merită respectul nostru, „din raţiuni deopotrivă spirituale şi materiale"[56].

Cât despre succes, este şi el la înălţime: aproximativ patruzeci de centre în toată lumea, dintre care unul la Paris, în arondismentul 16, desigur, şi aproape patru milioane de persoane care la un moment dat au trecut pragul unui Centru al Cabalei. Şi câţiva aleşi mai norocoşi sărbătorind Sabatul, în fiecare vineri, cu Madonna la Kabbalah Centre din Londra: adepţii îmbrăcaţi complet în alb, în cazul bărbaţilor, dar cu toate emblemele de marcă (haine de lux şi *fashion look)* la vedere în cazul doamnelor, încât ai putea zice că Madonna pare „aproape modestă în comparaţie cu restul populaţiei feminine"[57].

La drept vorbind, nu se mai ştie prea bine, la ora actuală, dacă Madonna mai aparţine Cabalei sau dacă nu şi-a ales cumva vreo altă sectă. Dar asta contează prea puţin pentru snobi care, atunci când evenimentul va fi cert şi consemnat cum se cuvine în revistele despre celebrităţi, vor şti ce le rămâne de făcut.

Capitolul VII

SĂ NU-ȚI LIPSEASCĂ (NICI DECORAȚIILE)

„Odinioară", ricanează umoristul Alfred Capus în *Le Gaulois* din 16 octombrie 1887, „erai decorat, fiind bine cotat, astăzi, nu ești decorat decât cotizând bine." Totuși, pe atunci, niciunul dintre cititorii cărora le smulgea un surâs sau un sarcasm, nimeni, oricât de bine informat ar fi fost, nu își putea imagina că procesul la tribunalul corecțional, pe care îl prefigura butada de mai sus, cu o primă audiere stabilită pentru 8 noiembrie, marca, de fapt, începutul unei uriașe furtuni politico-judiciare. O furtună care va provoca, printre altele, căderea guvernului, demisia președintelui republicii, Jules Grévy, fără a mai menționa amenințările grave la adresa regimului, avântul boulangismului având numai de profitat din scandalul răsunător.

La sfârșitul anilor 1880, ceea ce se va numi curând „Afacerea Wilson" lasă să se întrevadă până unde poate merge snobismul – indiferent dacă se referă la titlurile nobiliare sau la decorații – și demonstrează că, și în acest domeniu, escrocheria autentică poate prospera profitând de vanitățile fraierilor, cu mențiunea că în cazul amintit șarlatania implică personaje situate în fruntea statului.

Inițial, s-ar putea crede că nu avem de-a face decât cu un banal trafic de medalii și de ordine, cum se întâmplase deja în câteva rânduri în secolul al XIX-lea. Dar în 1887, sistemul pare de o amploare și de o sofisticare inedite, comportând într-adevăr câteva „oficii" structurate analog: o mijlocitoare, asistată de acoliți, samsari și alți misiți, lucrează, mână în mână, dacă se poate

spune așa, cu militari de grad înalt și, îndeosebi, cu doi dintre ei, generalul Caffarel, care în momentul petrecerii faptelor este nici mai mult, nici mai puțin decât adjunctul șefului de stat-major al ministrului de Război, și generalul conte d'Andlau, senator, membru al Jockey Club etc.

Cele două agente principale, doamna Limouzin și doamna Ratazzi, sunt genul de aventuriere fără scrupule care, în diferite domenii, vor da culoare dedesubturilor istoriei celei de-a Treia Republici. Asociată cu Caffarel, madam Limouzin, notează un ziarist în *Le Figaro* din 8 noiembrie 1887, cu prilejul primei audieri în instanță, este „o femeie scundă, slută și gheboasă, cu buzele vopsite, cu sprâncene înnegrite cu dermatograful, cu un lanț lung din aur, scos în evidență de blana mantoului, închisă la culoare: tipul de codoașă bătrână, obraznică și nerușinată care, pe toată durata audierii, a sporovăit cu (vecinul ei), de parcă s-ar fi aflat în continuare în acea oficină de intrigă și infamie pe care ei o numesc salon". Concurenta ei, doamna Ratazzi, este „mai trupeșă decât madam Limouzin, mai puțin respingătoare, dezinvoltă ca o femeie care se simte bine în lumea ei – foarte brună, cu sprâncene arcuite, sâni de contrabandă, ba semeață, ba fandosindu-se și alintându-se ca o fetiță"[1]. Amândouă poartă pseudonime menite să îi liniștească pe clienți... și să le gâdile snobismul: aceste cucoane s-au integrat perfect în logica, oarecum puerilă, ce-i drept, a vanităților pe care le comercializează. Madam Ratazzi, explicând că o condamnare precedentă (pentru coruperea unui funcționar) o împiedică să folosească numele ei adevărat, se prezintă drept „doamna de la Mothe du Portal", titulatură mult mai decorativă, desigur.

– Folosiți titlul de contesă? o întreabă judecătorul.

– Aș putea, domnule, familia mea are blazon, sunt verișoară cu La Motte-Rouge, dar nu mă împăunez cu niciun titlu.[2]

Așa pretinde ea. În realitate, toți martorii declară contrariul. Un negustor de vinuri, cu prăvălie pe bulevardul Diderot, Meunier pe numele lui, afirmă că i-a fost prezentată drept contesă, „soția unui general în misiune, care avea relații suspuse și, prin influența de care se bucura, ar putea să mă ajute să fiu decorat". Un altul, care picase de fazan, Léon Renault, caretaș pe rue de la Folie-Méricourt, povestește că a fost pus în contact „cu o cucoană foarte

mare, contesa de la Mothe du Portal". Alții pomenesc și ei despre o „contesă Duportal". La drept vorbind, ar fi uimitor ca mijlocitoarea-șefă să facă altfel decât subalternii ei: Blanche Costard, alias doamna de Saint-Sauveur, așa-zisul baron de Coelln, care arborează în relațiile lui cu clientela rozeta de comandor al Ordinului de Bolivar, fără a o mai pune la socoteală pe domnișoara Véron, inventatoarea, de altfel, a unui „produs nou, care permite să-ți lustruiești singur dinții", care afirmă că și-a luat numele de „doamna de Courteuil", de teamă ca portăreasa să nu o confunde cu o vecină, și care, când este întrebată de ce i se atribuie calitatea de contesă, răspunde sclifosindu-se: „Oh! În glumă, desigur!"[3]

Astfel de oameni, care se îmbogățesc din traficul cu decorații, fac învârteli și în apele tulburi ale snobismului nobiliar: totul are legătură, iar cel mai adesea există o strânsă înrudire între cele două tipuri de snobism, cel al titlurilor și cel al decorațiilor. În ceea ce privește snobismul nobiliar, agențiile doamnelor Limouzin și Ratazzi joacă în ambele „piese". Madam Limouzin, de pildă, este cunoscută de serviciile de poliție drept „o intrigantă care se ocupă de adoptarea unor negustori bogați de către diverși marchizi ruinați"; cucoana vinde titluri de conte și plasează uneori, în lipsă de Legiuni de Onoare, niște Nicham Iftikar, un ordin tunisian, „la prețul de 15 000 de franci, cu tinicheaua și cordonul atârnate de gât". Doamna Ratazzi, la rândul ei, în afară de medalii și decorații, se ocupă să „găsească moștenitoare pentru diverși prinți străini ajunși la ananghie", după cum demonstrează nenumăratele circulare descoperite în apartamentul său. Negreșit, a fost ajutată în această îndeletnicire de unul dintre complicii ei, Dubreuil, zis contele sau marchizul du Breuil. Fiu al unui *zilier*, susținea că tatăl lui e *ziarist*, îi scandaliza pe locuitorii din comuna lui trăind cu amanta, pe care o prezenta drept „vicontesa du Breuil" (de ce doar vicontesă?!) și era condamnat, în 1877, pentru abuz de încredere și uzurparea unor titluri nobiliare[4]. Nu prinzi muște în farfuria cu oțet, nici snobi fără titluri sforăitoare, pe care ori încerci să li le vinzi, ori le propui surogatul de noblețe reprezentat de decorații.

În realitate, astfel de fraieri sunt victime ale propriei lor vanități. Prototipul decoraților prin infracțiune este un oarecare Legrand, la care, recunoaște doamna Ratazzi, „mania crucii-decorație trecuse în faza de obsesie". La audiere, relatează martorii scenei, Legrand, care se ținea bine la cei patruzeci și ceva

de ani ai lui, „rotofei, bondoc, burduhănos, cu o barbă neagră și creață încadrând un chip rubicond, cu ochi lucioși, de cărăbuș sub o frunte teșită și joasă (...), vine la bara Justiției, cu un aer insolent și vanitos, ca un om plin de tupeu. (...) Printr-un soi de compromis cu pudoarea, nu și-a arborat panglica roșie pe mantou; ea se poate zări însă vag la butoniera redingotei când, cu mâinile în buzunare, își întredeschide paltonul gros, într-un elan de ilaritate". Inventator al butoaielor de fier, Legrand a fost decorat, în 31 decembrie 1885, contra sumei mirifice de 84 000 de franci.

Dar nu toate victimele sunt atât de fudule. Chemate ca martori, multe dintre ele se prefac bolnave, ceea ce, notează comentatorii, oferă procesului un „interludiu comic": „Caretașul Renault a căzut la pat în proprietatea sa din Créteil. Pe domnul Veyssière, antreprenorul, care suferă de sciatică, l-a apucat subit o criză puternică", iar președintele tribunalului este obligat să trimită un medic „pentru a constata gravitatea indispozițiilor de circumstanță". În concluzie, toate astea ar fi rămas la nivelul unui tragicomic banal, dacă nu și-ar fi făcut apariția un nou personaj, al cărui nume va fi citat din ce în ce mai frecvent începând cu a doua audiere din cadrul procesului: Daniel Wilson, ginerele președintelui Republicii Franceze, Jules Grévy. El este cel care, afirmă bunăoară avocatul doamnei Ratazzi, a lansat-o pe această cale și i-a indicat „meseria". „Doamna Ratazzi auzise că domnul Wilson era foarte îndatoritor. Chiar el se lăudase recent că răspunde la toate cererile și că scrie peste o sută de scrisori pe zi! (...) Domnul Wilson a stat de vorbă cu ea și și-a dat seama că are de-a face cu o femeie foarte inteligentă. El a sfătuit-o să se ocupe de o ramură de industrie extrem de lucrativă, comerțul cu decorații."[5] Și astfel Wilson apare, dacă nu drept cel care trăgea sforile, cel puțin drept unul dintre cei care profitau cel mai mult de acest sistem, exploatând la maximum situația lui excepțională, odată cu venirea la Élysée a socrului său, în 1879: „Șapte ani în care ginerele șefului statului a făcut trafic de influență și de favoruri, înconjurat de samsari veroși, (...) exploatând vanitatea, ridicând corupția la rangul unui adevărat sistem de guvernare, dându-le de înțeles tuturor că, pentru a obține ceva, trebuia să plătească." Un ziarist, Charles Laurent, ajunge chiar să născocească un neologism, „wilsonismul", adică „recomandarea, favoarea, traficul de influență, (...) comerțul imoral cu panglica roșie, singura recompensă a soldatului"[6].

Condamnat la doi ani de închisoare, Wilson va fi achitat până la urmă de Curtea de Apel în martie 1888, în timp ce cucoanele Limouzin și Ratazzi încasează șase luni de detenție. În acest interval, incontestabila culpabilitate a lui Wilson, care folosea traficul de decorații pentru a-și finanța ziarele, îl va determina pe socrul său să demisioneze de la președinție, provocând primul scandal major în cea de-a Treia Republică.

Dar Afacerea Wilson constituie, de asemenea – iată și aspectul care ne interesează aici –, un moment-cheie în istoria acestui snobism un pic mai special, care se învârte în jurul decorațiilor. Un moment-cheie, în măsura în care marchează apogeul unui mișcări care începe odată cu veacul și care va continua pe parcursul secolului următor, deși de o manieră mai marginală.

PANGLICI ȘI ROZETE

În Occident, ordinele de cavalerie, decorațiile menite să răsplătească curajul militar sau serviciile civile, există încă din Evul Mediu. Unele dintre ele, în special cele mai prestigioase, cum ar fi Ordinul Saint-Esprit în Franța, au creat uneori, îndeosebi în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, competiții înverșunate și intrigi sinuoase. Totuși, chestiunea nu va deveni cu adevărat relevantă pentru istoria snobismului decât începând din momentul când, nobilimea fiind abolită, ordinele și decorațiile vor juca rolul unui substitut al distincțiilor dispărute, asupra căruia se va reorienta parțial snobismul, care până atunci fusese atras de titlurile nobiliare.

Obsedată de egalitate, Revoluția Franceză, care abolește privilegiile, iar apoi titlurile de noblețe, care face o crimă din utilizarea cuvintelor *monsieur*, *madame* sau a pluralului de politețe, suprimă și toate decorațiile existente: un decret din 30 iulie 1791 începe cu ordinele Saint-Michel, Saint-Esprit, Saint-Lazare, și Mont-Carmel, Ordinul Saint-Louis, rezervat militarilor, fiind abolit la 15 octombrie 1792, la câteva săptămâni după proclamarea republicii... Și cu marile principii nu este de glumit: o lege din 28 și 29 brumar*, anul al II-lea

* A doua lună (22 octombrie–21 noiembrie) în calendarul republican francez (n. red.).

precizează că toți cetățenii decorați, care nu-și vor depune la primărie medaliile, în termen de opt zile, vor fi considerați „suspecți", trebuind să fie arestați pe loc, responsabilitatea în acest sens revenindu-le municipalităților. Mesajul este clar. Pentru iacobinii aflați la putere, orice distincție este aristocratică, contrarevoluționară și liberticidă: într-un cuvânt, decorațiile consfințesc, prin ele însele, un gen de noblețe care trebuie proscrisă la fel ca oricare alta.

După interludiul Directoratului, perioadă de ezitare, când autoritățile nu se prea încumetă să revină asupra măsurilor extremiste instituite în timpul Convenției, Constituția din 22 frimar*, anul al VIII-lea (13 decembrie 1799), dictată de Bonaparte, recunoaște implicit necesitatea politică a „distincțiilor": articolul 87 prevede astfel recompense naționale pentru războinicii care au adus servicii strălucite Republicii.

Totuși, prim-consulul, care poate se gândește deja să instituie o nouă nobilime, dorește să meargă mai departe, ceea ce îl face să propună crearea Legiunii de Onoare. Personalul politic care populează adunările Consulatului, suferind încă de patima egalitară a Revoluției, este mai mult decât rezervat. Un membru al Consiliului de Stat, Berlier, declară că „ordinul propus duce la aristocrație; crucile și panglicile sunt farafastâcurile monarhiei. De altfel, noi nu mai avem clase, nici nu năzuim să le reînființăm".[7] La care Bonaparte nu se poate abține să nu riposteze pe șleau: „Desfid pe oricine crede că ar putea să-mi arate o republică antică sau modernă, în care să nu fi existat distincții. Voi le numiți *farafastâcuri.* Ei, bine, aflați că pe oameni cu farafastâcuri îi conduci (...). Francezii (...) n-au decât un sentiment, *onoarea.* Trebuie, așadar, să hrănești cu ceva acest simțământ, trebuie să le dai distincții[8]."

În același timp, Bonaparte, fin politician, va juca și cartea prudenței, pentru a-i liniști pe sceptici. Întâi, insistă asupra caracterului cu desăvârșire republican al noii instituții. La 5 mai 1802, în fața corpului legislativ, publicistul său consacrat, viitorul conte Roederer, prezintă Legiunea de Onoare drept un „auxiliar al tuturor legilor noastre republicane", care va servi la „consolidarea Revoluției. (Această decorație) plătește, serviciilor militare și serviciilor civile deopotrivă, prețul curajului pe care toți l-au meritat, îmbrățișându-i cu aceeași afecțiune... (Această decorație) anulează distincțiile nobiliare, care

* A treia lună (22 noiembrie–21 decembrie) în calendarul republican francez (n. red.).

puneau gloria moştenită mai presus de gloria dobândită, şi pe descendenţii marilor bărbaţi înaintea marilor bărbaţi"[9]. Pe scurt, această elită este descrisă ca fiind explicit antifeudală, o idee pe care o va consacra, peste câteva zile, decretul din 29 floreal, anul al X-lea (19 mai 1802). Dar, pentru a linişti personalul republican în privinţa intenţiilor sale, Bonaparte se va feri, de asemenea, să folosească termenul de *ordin*, „cuvânt destestat"[10], fiind prea strâns asociat cu amintirea Vechiului Regim, din moment ce se consideră că desemnează „o adunare sfidător de închisă, supusă unor reguli foarte stricte". În schimb, Bonaparte alege, potrivit gustului epocii, o denumire îmbibată de Antichitate şi evocând prestigiile Romei republicane. Peste cinci ani, ajuns împărat, încă va avea grijă să îl admonesteze pe fratele său, Ludovic, regele Olandei: „Creezi, îi scrie el la 7 ianuarie 1807, ordine de cavalerie, ceea ce este ridicol; Legiunea de Onoare nu a fost considerată niciodată ordin de cavalerie."[11]

Oricum, în ciuda acestor dezminţiri şi precauţii oratorice, Legiunea de Onoare va fi percepută foarte repede ca o nouă aristocraţie şi, drept urmare, ca substitut susceptibil să provoace, cu timpul, acelaşi tip de sentimente. Se poate spune că exact aşa s-a şi întâmplat începând cu Restauraţia. În 1814, Ludovic al XVIII-lea, restabilind ordinele regale abolite prin legea din 6 august 1791, decide să păstreze Legiunea de Onoare (articolul 72 din Cartă), la fel cum menţine şi noua nobilime, restabilind-o totodată şi pe cea „veche" (articolul 71). Dar Legiunea de Onoare nu poate să îşi păstreze statutul incert pe care îl are. După Cele O Sută de Zile, sub mâna de fier a marelui său cancelar, mareşalul MacDonald, Legiunea de Onoare devine oficial, în virtutea ordonanţei din 26 martie 1916, Ordinul Regal al Legiunii de Onoare şi capătă forma ei definitivă. Tot atunci sunt fixate, de asemenea, numele gradelor şi ale demnităţilor aşa cum există ele şi în zilele noastre (Cavaler, Ofiţer, Comandor, Mare Ofiţer şi Mare Cruce), precum şi modul în care fiecare trebuie să îşi poarte decoraţia. Totul este pregătit pentru apariţia unui snobism de un tip (aproape) inedit.

De acum înainte, Legiunea de Onoare, ordin regal, pare într-adevăr un fel de nobilime: nu ereditară, desigur, şi personală, totuşi deosebit de satisfăcătoare pentru cine face parte din ea şi extrem de propice dezvoltării unui asemenea snobism. Mai ales că apartenenţa la acest ordin se traduce, contrar particulei sau titlului, printr-un semn exterior vizibil, decoraţia arborată la butonieră şi

care este, pe atunci, de o discreție absolut relativă: portretele din epocă ne înfățișează astfel cavaleri purtând panglici purpurii, late de trei degete, sau ofițeri afișând rozete mari cât niște cocarde – ca nu cumva cineva să nu bage de seamă... Or, această exteriorizare constituie un element capital al snobismului, care nu poate exista departe de privirea celorlalți, fără un public, iar cu cât publicul este mai numeros, cu cât numărul persoanelor susceptibile să recunoască superioritatea (reală sau închipuită) a snobului este mai important, cu atât snobismul prosperă și el.

Odată cu apariția noului snobism se ivesc și primele acte reprobabile: încă din 1822, instanțele de judecată se confruntă cu o afacere de trafic de medalii ale Legiunii de Onoare și ale Ordinului Saint-Louis. În acea perioadă, anumiți „clienți" obținuseră, contra cost, panglica mult râvnită; alții, în schimb, nu fuseseră decorați, în ciuda sumelor vărsate – pentru a-i păcăli, pe niște scrisori false fuseseră decalcate semnăturile demnitarilor Ordinului, ceea ce nu i-a împiedicat, însă, pe „păgubiți" să depună plângere. De altfel, nu a oprit nici ministerul public să îi dea în judecată pe corupători și pe corupți laolaltă. Situația se menține, ce-i drept, într-o fază artizanală, fără legătură cu ceea ce va declanșa într-o bună zi scandalul Wilson. Totuși, putem discerne aici semnul unei tendințe noi.

„Toată lumea este decorată astăzi, iată boala dominantă", va comenta peste treizeci de ani contele Horace de Viel-Castel[12]. Toată lumea visează decorații și mulți uneltesc pentru ele. În 1830, Ludovic-Filip suprimă ordinele vechi, nepăstrând decât Legiunea de Onoare, dar o distribuie cu nemiluita tuturor susținătorilor regimului și, cu precădere, gărzii naționale. „Iată cum", scrie un redactor de la publicația *La Mode*, „se abuzează până și de cele mai frumoase lucruri! Iată cum se strică și cad în derizoriu cele mai glorioase instituții. Când bucata de panglică roșie nu aparținea decât butonierelor elitei, salutai respectuos când trecea un cavaler de Bonaparte sau de Saint-Louis. Era un lucru de invidiat și meritoriu."[13]

Mai banală, mai puțin meritorie poate, Legiunea de Onoare continuă să fie la fel de invidiată. Este perioada când oribilul domn Homais, farmacistul din *Doamna Bovary*, poate socoti că nu-i lipsesc titlurile care să-l îndreptățească să jinduiască la ea – fiind autorul unui „opuscul măreț, un memoriu de peste șaptezeci și două de pagini, intitulat *Despre cidru, despre fabricarea și efectele*

lui; urmat de câteva reflecții noi pe această temă", trimis Societății Agronomice din Rouen, și grație căruia a avut chiar „onoarea de a fi primit printre membrii acesteia, secția de agricultură, clasa de pomologie". Romanul lui Flaubert se încheie, de altfel, cu vestea că domnul Homais „a primit de curând Crucea de Onoare".[14]

Cât despre cei care o așteaptă zadarnic, îi vezi cum se sugrumă de invidie, cum își bat joc sau se scandalizează de ascensiunea altora. La 31 octombrie 1851, asistând la Teatrul Gymnase la premiera unei piese de Musset, Viel-Castel constată furios că Théophile Gautier și alți câțiva scriitori tronează la balcon „decorați cu panglici roșii; aerele de îngâmfare, importanța pe care și-o dau acești scriitorași este greu de descris. Niște lachei ai literaturii decorați cu Legiunea de Onoare, ți se face scârbă! (...) Un foiletonist, guzganul rozător și împuțit al cloacei sociale, de ce să-l decorezi?" De ce, când el nu e decorat? De fapt, Viel-Castel nu va primi Legiunea de Onoare decât la 15 august 1854. Nici acum, însă, bătrânul snob nu scapă prilejul să facă pe modestul, pe omul detașat, care nu acordă niciun fel de importanță farafastâcurilor, când el, de fapt, numai la asta se gândea. Medalia? „Face plăcere familiei mele și copiilor mei, atunci, cu atât mai bine pentru ei. Tot e ceva, măcar așa nu mă vor mai chinui obligându-mă să o solicit"[15]. Odată ce ai căpătat decorația, snobismul constă în a lăsa impresia că nu jinduiai la ea, că nu ai cerut niciodată să ți se dea. Că tu ești deasupra unor asemenea fleacuri. Și, în subsidiar, că nimeni nu ar trebui să o mai obțină: „noii decorați, de îndată ce s-au ajuns, ar vrea ca robinetul cu medalii să se închidă definitiv", scrie Proust despre doamna Bontemps, care „și-ar fi dorit ca, după ea, niciun om din lumea ei să nu mai fie prezentat prințesei[16]".

Gustul pentru decorații nu se limitează, de altfel, la medaliile franceze. În *Bâlciul deșertăciunilor*, Thackeray, inventatorul cuvântului *snob*, subliniază cât de înnebuniți sunt diplomații după ordinele străine, în special zornăitoare, chiar dacă toate sunt, de fapt, absolut derizorii. „În diplomație, confirmă contele de Viel-Castel cu verva lui arțăgoasă, te prinde o ploaie de medalii, te udă leoarcă, de nu te mai usuci niciodată, zic eu. Diplomații sunt în momentul de față niște comis-voiajori, însărcinați să facă cunoscute lumii panglicile decorațiilor, crucile și medaliile națiunilor civilizate sau nu."[17] Și tot Viel-Castel ne

furnizează un exemplu într-o pagină deosebit de savuroasă din *Memoriile* sale. Este vorba acolo despre un snob de pomină, diplomat de felul lui, care se prezintă drept domnul baron de Lagrenée. Cei care îl cunosc bine, mai precis compatrioţii săi din Amiens, insinuează Viel-Castel, „pretind că îl cheamă Torchon*; politicienii recunosc că este într-adevăr un Torchon, dar un *torchon* de Lagrenée, cum ai spune *torchon* de pânză sau *torchon* de hârtie". Acest Torchon de Lagrenée, numit ambasador extraordinar în China, se deplasează acolo pentru a semna un tratat comercial. Dar, după încheierea documentului, lui Torchon îi vine ideea că i-ar plăcea să fie decorat cu „mărgeaua de cristal", pe care o confundă din greşeală cu o decoraţie de rang înalt. Faptul că „Torchon este mare amator de decoraţii nu este o crimă", e cel mult o boală, doar că la el răul este mai grav decât în mod obişnuit. Mărgeaua de cristal respectivă, îi explică într-adevăr trimisul împăratului Chinei, nu poate fi decernată decât unor mandarini, iar pentru a o obţine ar trebui să dea un examen, prin care să fie atestat cărturar. Dar Torchon nu se lasă păcălit: se încăpăţânează, declară că nu va pleca fără să fi primit „mărgeaua" şi decide să aştepte, de unde o prelungire de şase luni a sejurului, iar pentru bugetul de stat, o cheltuială suplimentară considerabilă. Neştiind cum să scape de el, comisarul imperial născoceşte până la urmă un tertip: „Judecătorii de pace de rasă galbenă poartă, ca însemn al demnităţii lor, un colier din mărgele de sticlă; colierul acesta i-a fost acordat lui Torchon de Lagrenée care, mulţumit în fine, consimte să părăsească provincia chineză şi, peste şase luni, le va demonstra parizienilor stupefiaţi că Franţa trebuia să se simtă mândră că nu a plătit decât cu 1 500 000 de franci onoarea de a avea printre diplomaţii săi un judecător de pace chinez."[18] Dar această maladie nu cruţă pe nimeni şi, în niciun caz, pe cei batjocoritori; peste câţiva ani, Viel-Castel se va lamenta voalat că el nu are decât şase decoraţii, în timp ce câţiva dintre prietenii săi „au cincisprezece, alţii douăzeci şi unii chiar până la douăzeci şi cinci de decoraţii".[19]

În mod paradoxal, instaurarea, iar apoi înrădăcinarea celei de-a Treia Republici nu vor face decât să amplifice fenomenul. Unii l-au considerat, la vremea respectivă, „o particularitate deosebit de bizară sub un guvern democratic",

* „Spălător", „cârpă de şters" (n. tr.).

„pasiunea dezlănțuită după decorații, demnități, titluri nobiliare" constituind „o antiteză flagrantă cu așa-zisul principiu de egalitate, despre care se pretinde că ar sta la baza ideii republicane".[20] Asta se întâmplă fără a ține seama de explozia snobismului, care, sub Republica republicanilor, a pierdut orice speranță de a fi învestit cu vreun titlu de noblețe în bună regulă și care, mai mult decât oricând, va descoperi în decorații o recompensă plauzibilă...

Goana după ordine este mai aprigă decât oricând, ca și cum „toată prostimea care, începând din 1870, se căznește să urce sau să se mențină la suprafața societății", comentează *Anuarul nobilimii*, ar vrea „să se gătească și ea cu vreo panglică de medalie"[21]. Republica a înțeles foarte bine acest lucru și, pe lângă Legiunea de Onoare, multiplică, în genuri diverse, decorațiile paralele: astfel, ordinele ministerelor, care, deși nu recompensează decât activități limitate, nu înseamnă că sunt mai puțin vânate. Cel mai cunoscut este, negreșit, Ordinul Meritului Agricol, creat în 1883 la propunerea ministrului Méline. Steaua cu șase colțuri albe, unite printr-o coroniță de porumb și grâu, purtată la capătul unei panglici verzi, tivite cu roșu, a fost foarte apreciată în acea perioadă: „Cel mai mărunt burghez", mai notează *Anuarul nobilimii*, „vizează o funcție care să-l scoată în evidență și care să-i permită să aspire la Meritul Agricol, drept pentru care în anul acela numărul cavalerilor a trebuit mărit la două mii, inițial fiind fixat la o mie, iar numărul ofițerilor – la trei sute." Paralel, Franța, în plină expansiune colonială, profită de situație pentru a fonda „Ordinele Franței-de-Dincolo-de-Mări". Spre sfârșitul anilor 1880, se creează astfel Ordinul Dragonului din Annam, Ordinul Nicham-El-Anouar din Obock, Steaua Neagră a Beninului și Steaua din Anjouan. Un adevărat chilipir pentru snobi, mai ales că arborarea acestor decorații nu este supusă regulilor restrictive ce guvernează protocolul decorațiilor străine.

Astfel că Afacerea Wilson nu mai pare atât de surprinzătoare. Mai ales că scandalul nu izbucnește ca un fulger pe bolta unui cer albastru: diverse semne premergătoare arătau că mocnea ceva. André Lajeune Vilar scria în *Culisele presei* că fiecare știa, în acea vreme, că ziarele, formatoare de opinie publică, exercită „o foarte mare influență asupra guvernului pentru ca anumiți industriași și negustori să primească panglica roșie a Legiunii de Onoare". Cât despre cei care, fără a fi mari industriași, vor, totuși, să găsească „un mijloc

infailibil de a-şi satisface orgoliul (...), ei n-au decât să cumpere o gazetă guvernamentală care nu îşi acoperă costurile. Astfel te erijezi în director al respectivei gazete şi, la capătul câtorva luni, eşti decorat"[22].

MEDALII DIN STANIOL

„Cum mulţi dintre aceşti indivizi care alcătuiesc astăzi «lumea bună» ştiu prea bine că, în ciuda bunăvoinţei interesate a mijlocitorilor, nu au cum să obţină Legiunea de Onoare (...)", explică în 1887 *Anuarul nobilimii*, „îi vezi că se năpustesc asupra ordinelor de contrabandă, care se înmulţesc mulţumită toleranţei poliţiei, temătoare, desigur, să arunce o privire indiscretă în aceste oficine, unde ar fi expusă riscului de a întâlni prea multe dintre cunoştinţele ei."[23] Una dintre urmările snobismului şi ale nebuniei panglicilor de decoraţii este, într-adevăr, favorizarea proliferării fabricanţilor de medalii din staniol.

Unii sunt pur şi simplu nişte escroci cu ceva mai multă imaginaţie decât omul de rând şi, în acest sens, este menţionat, în timp ce „Afacerea Wilson" bulversează peisajul parlamentar al republicii, fructuosul comerţ al unui oarecare Gabriel de Rosa, din Milano, care, pentru cincizeci de franci, le procură amatorilor titluri de cavaler al Ordinului Academic Umanitar al Fericitului-Întru-Domnul Sfânt Înger de Ierusalim, de ofiţer de onoare al Marelui Leu de Aur, de cavaler primă clasă al Alpilor-Maritimi *(sic)* şi de Ordinul Regal al Meluzinei, pe care unii burghezi de bună-credinţă, crezând că au fost decoraţi de-adevăratelea, din moment ce plătiseră cu aur panglicile lor, au cutezat să le afişeze pe bulevard în afara carnavalului. Totuşi, dintre nenumăraţii şarlatani, două personaje reţin atenţia în mod deosebit, pentru patetismul traiectoriei lor şi pentru maniera în care au încercat să se folosească de snobismul contemporanilor lor în scopul de a-şi finanţa propriile vise: Antoine de Tounens şi „baronul" Harden-Hickey.

Primul, fost avocat la Périgueux, care se va prezenta sub numele de Orllie-Antoine I, rege al Araucaniei şi al Patagoniei, a exploatat necontenit vanitatea diverşilor indivizi şi credulitatea publică. În 1860, chiar în ziua când este proclamat rege de un grup de căpetenii patagoneze turmentate de

alcool contrafăcut, Orllie-Antoine întemeiază o nobilime ereditară și declară, în constituția pe care tocmai a întocmit-o, că va putea să învestească în viitor nobili „cât poftește". Reîntors în Franța, va vinde titluri de noblețe, la fel cum le va propune celor interesați să devină, contra cost, mari-cruci, mari ofițeri, comandori, ofițeri sau cavaleri ai Ordinului Coroanei de Oțel, creat în decembrie 1869. La prima vedere, am putea crede că ne aflăm în prezența unui aventurier clasic, care prosperă profitând de orgoliul semenilor; în realitate, avem de-a face cu un om cumsecade, neîndoielnic suficient de naiv, care aderă la toate capriciile timpului său, printre care se numără colonianismul umanitar, progresismul științific... și snobismul. Această ultimă trăsătură de caracter, vădit marcată de mitomanie, nu va aștepta șesurile terne din sudul extrem american pentru a se manifesta. Născut la 12 mai 1825, la La Chèze (Dordogne), fiu al unui oarecare Jean Tounens, cultivator înstărit, pe care vitregiile sorții l-au constrâns să devină măcelar, viitorul rege se apucă, de foarte tânăr, să își rectifice numele în „de Tounens", explicând că „seniorii de Tounens se trag din căpătenii deja puternice înainte de cucerirea romană; titlul de prinț este în familia noastră din timpuri străvechi".[24] În primul său „act public", prin care instaura fondarea unei monarhii constituționale, Tounens se va prezenta drept „prințul Orllie-Antoine de Tounens", imitând ceea ce făcuse în urmă cu câțiva ani prințul-președinte Louis-Napoleon Bonaparte.

În concluzie, dacă Tounens a reușit să păcălească niște snobi propunându-le himerele, panglicile și medaliile lui patagoneze, este incontestabil că prima victimă a acestor amăgiri a fost el însuși, omul care a vrut sincer să devină rege, ba chiar un rege bun, dornic să își facă fericiți supușii. Tounens nu a fost niciodată de partea escrocilor, calitate confirmată de destinul său și de sfârșitul jalnic de care a avut parte. „Bolnav și ajuns la capătul puterilor, fostul rege a trebuit să se interneze în spital, la Bordeaux, de unde a mai trimis încă multe circulare și manifeste, pentru a încerca să îi înduplece în favoarea lui pe nenumărații membri ai ordinelor lui de cavalerie."[25] A murit la 20 septembrie 1878, la Tourtoirac, în apropiere de Périgueux.

La cincisprezece ani după moartea lui, istoria pare să se repete prin jalnicele aventuri ale „baronului" James-Aloysius Harden-Hickey. După câteva peripeții zbuciumate în lumea presei, vreo cinci dueluri, un exil, un divorț, un ocol al lumii în iaht și o nouă căsătorie cu una dintre cele mai bogate

moştenitoare americane, Harden-Hickey, fiu al unui căutător de aur care se îmbogăţise, decide, într-o bună zi, în 1893, să îşi anunţe ascensiunea la tronul insulei Trinidad – o stâncă vulcanică nelocuită, de cinci kilometri pe trei, pierdută în mijlocul Atlanticului, la 1 200 de kilometri distanţă de coastele Braziliei. Om de afaceri sau imaginându-se în această ipostază, Harden-Hickey, sub numele de James I, a început prin a instala cancelaria principatului la New York, acasă la socrul său, informând întreaga lume că Maiestatea Sa crease recent Ordinul Crucii de Trinidad, vizând să recompenseze literele, artele, ştiinţele, industria, virtuţile umanitare şi devotamentul faţă de dinastia sa. Insigna ordinului era o cruce emailată, roşie, cu marginea aurită, având în centru coroana princiară pe un câmp de azur şi, pe revers, un „T" gotic, purtându-se la capătul unei panglici de culoare galbenă şi roşie. Cât despre drepturile de cancelarie, observa ironic Villiers du Terrage, ele nu costau decât o mie, două sau trei mii de franci, în funcţie de locul unde amatorii de această decoraţie doreau să o poarte[26]. Prospectul în care Harden-Hickey preciza care erau proiectele sale confirma puterea de imaginaţie a personajului: „Prinţul a adoptat ca formă de guvernământ o dictatură militară. (...) Principatul de Trinidad va fi un fel tabără, unde orice nesubordonare sau delict va duce la expulzarea imediată a vinovatului. Primii colonizatori vor fi câţiva bărbaţi aleşi, care vor forma aristocraţia principatului. (...) Blazonul principatului este: auriu cu roşu armorial. Drapelul are aceleaşi culori: un triunghi galben, pe fond roşu, aşezat orizontal." În concluzie, este vorba despre un fel de comerţ cu titluri şi medalii, dând impresia unui simulacru de aristocraţie la capătul lumii – cu sucursale la Paris şi la New York, strada 36, 217 W. „Contele de la Boissière are sarcina de a răspunde la toate cererile de informaţii."

Totuşi, în ciuda eforturilor şi a fanteziei sale, baronul Harden-Hickey nu va avea succes – victimă, poate, a formidabilului ecou al romanului lui Alphonse Daudet, *Port Tarascon,* care le reamintise francezilor eşecul tragic şi sordid al unei iniţiative cvasianaloage, cea de la Port-Breton, lansată în 1877 de alt negustor de iluzii, marchizul de Rays. De altfel, la doi ani după „încoronarea" sa, Harden-Hickey va avea neplăcuta surpriză de a vedea că Marea Britanie îşi revendică drepturile asupra insuliţei, debarcând cu trupe acolo, ca apoi, un an mai târziu, englezii să transfere Braziliei suveranitatea acelui teritoriu. Asemenea pseudoprinţului de Tounens, baronului Harden-Hickey

nu-i va mai rămâne decât să mediteze cu tristeţe asupra statutului său de „rege fără regat" şi la ingratitudinea oamenilor faţă de marile genii. Ruinat, Harden-Hickey se va sinucide în 1898 la El Paso, în Texas. Se spune că ar fi avut asupra lui coroana de aur masiv, pe care o comandase unui celebru bijutier newyorkez, în anii săi de glorie...

Dar fascinaţia pentru decoraţiile nou-nouţe, medaliile exotice şi marile-cruci scânteietoare decernate pe insule pustii ne duce cu gândul la tagma parveniţilor: doar unii care s-au căpătuit de curând pot ceda în faţa unor asemenea atracţii, căzând în capacana lor. Snobismul care se respectă, totuşi, va prefera atitudinea, sesizată de memorialişti şi romancieri, de a jindui la ordinele dispărute conferite de „regi în exil" autentici, foarte mulţi în a doua jumătate a veacului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX, snobismul apărând aici ca diferit de nostalgie şi fidelitate cavalerească. Ceea ce nu îl împiedică să pară oarecum agasant şi să atragă uneori mânia surghiuniţilor, ca în anecdota destul de crudă pe care ducesa d'Uzès o istoriseşte despre generalul de Charette.

Oştean glorios, viteaz între viteji, acesta fusese decorat cu Legiunea de Onoare. Totuşi, regalist înflăcărat, adevărata lui ambiţie era de a primi o decoraţie monarhică de la cel pe care îl considera, deşi trăia în timpul republicii, regele lui legitim, pretendentul din exil la coroana Franţei. „A făcut nenumărate demersuri pe lângă contele de Paris, care se mira de o asemenea ambiţie la un om de valoarea lui Charette." Asta, fiindcă îţi vine greu uneori să iei în serios snobismul marilor oameni şi ai tendinţa să uiţi că şi ei pot suferi de aceeaşi năpastă.

„Prinţul nu voia să priceapă, dar în fine, în faţa insistenţei mesagerilor trimişi de Charette, a răspuns într-o bună zi:

– Spuneţi-i generalului că, monarhia nefiind restabilită, nici decoraţiile nu şi-au reintrat în drepturi."

Descurajat de gestul brusc, generalul de Charette a tăcut chitic; dar, după moartea contelui de Paris, şi-a reluat insistenţele pe lângă noul pretendent, Filip al VIII-lea, duce d'Orléans. Acesta, povesteşte ducesa d'Uzès, „a părut întâi să-l ignore, punându-i pe prietenii comuni să spună că aşa ceva era imposibil. Dar într-o zi l-a invitat la un mare dineu. După ce au sosit toţi musafirii, prinţul i-a spus generalui, mergând spre masă:

– Dragul meu Charette, cred că vei fi mulţumit de mine.

Ajungând la locul lui, generalul zăreşte o cutie elegantă, o deschide. Ce bucurie! Este colierul Ordinelor. La care, ducele d'Orléans se grăbeşte să-i zică:

– Sunt fericit să vă ofer această decoraţie, este colierul Ordinelor pe care îl purta strămoşul meu, Philippe Égalité. Strămoşul blestemat, cel care s-a raliat Revoluţiei şi a votat pentru moartea vărului său Ludovic al XVI-lea... Un fel de răceală i-a cuprins pe invitaţi, care zâmbeau livizi".[27]

Snobismul decoraţiilor, ca şi snobismul nobiliar, pentru care reprezintă deopotrivă un pandant, un complement şi un substitut, vor supravieţui în veacul al XIX-lea. Dar epoca de aur a acestui tip de snobism pare să fie deja de domeniul trecutului, observându-se începutul unui lent declin, strâns legat, desigur, de cel al prestigiului de care se bucurau odinioară titlurile şi ordinele.

În secolul XX, într-adevăr, Legiunea de Onoare pare să se banalizeze şi mai mult. Chiar dacă autorităţile publice au grijă să rezerve, în timpul celor două războaie mondiale, aproape toate decernările în favoarea categoriei titlurilor militare şi chiar dacă o serie de reforme merg în direcţia unei reveniri la rigurozitate (cum ar fi instituirea unui Cod al Legiunii de Onoare în 1962, care stipulează principiul strictei respectări a contingentelor, fixate la 113 425 de cavaleri, sau înfiinţarea, la 3 decembrie 1963, a Ordinului Naţional al Meritului, oferindu-le autorităţilor publice un panaceu comod), umflarea efectivelor nu pare mai puţin ineluctabilă.

Totuşi, la fel ca în perioada Monarhiei din Iulie, snobismul decoraţiilor dăinuieşte: „Ar fi fost de aşteptat ca inflaţia panglicilor roşii să fi diminuat, încetul cu încetul, plăcerea pe care francezii – şi adesea alţii de asemenea – o resimt la gândul de a fi decoraţi. Nu este nicidecum aşa", ironizează Philippe Bouvard în 1966. „În nicio altă ţară din lume nu vezi, ca la noi, circulând pe stradă oameni de treabă, radiind fericire din ochi şi din insignele de la butonieră. (...) Începând cu vârsta de şaizeci de ani, în clasele de mijloc, reverul sacoului rămas nepătat nu poate denota decât o ostentaţie deplorabilă sau o chestiune de moravuri urâtă."[28] În opinia lui, ar fi vorba despre un fel de miracol, datorat unui sistem de promovare „atât de bine făcut, încât fiecare cetăţean, începând cu vârsta de patruzeci de ani (douăzeci de ani de servicii civile şi militare), se poate simţi îndreptăţit (să spere). Şi asta, pe tot parcursul

vieții, având în vedere că acela care nu este încă decorat aspiră la panglica simplă, la fel cum cavalerul așteaptă să fie ofițer, ofițerul să aibă cravata de comandant, comandantul – zurzurul de mare ofițer și marele ofițer – placa marii-cruci. Cel din urmă mărginindu-se, ce-i drept, să spere la o înmormântare cu onoruri militare"[29].

Și de aceea există dintotdeauna, observa recent ziarista Anne Fulda, „«maniaci» ai decorațiilor, «maratoniști» care încearcă să forțeze toate ușile pentru a obține bucata de panglică mult râvnită"; sau, cum îi mărturisea secretarul general al unui grup politic important din Senat: „De când a fost suprimat serviciul militar, aproape toate intervențiile noastre se referă la sprijinul în favoarea unor numiri sau decorații. Atracția considerabilă exercitată de onoruri nu se dezminte. În această privință, nu se înregistrează efectiv nicio ruptură!"[30]

Snobismul supraviețuiește așadar, dar într-o formă diminuată – la fel ca snobismul mai rar, care constă în disprețuirea decorațiilor. Nu mai întâlnim cum se întâmpla la tot pasul ca altădată, personalități atât de credule ca Maiestatea Sa Imperială Bokassa I, împărat al Centrafricii, care a fost, acum câteva decenii, unul dintre cei mai extravaganți snobi ai momentului, un adevărat bulimic al decorațiilor de orice gen și victimă incurabilă a nenumăraților creatori de ordine false[31].

Capitolul VIII

SNOBUL ŞI PRESA LUI

FABULOSUL DESTIN AL LUI ARTHUR MEYER

La 1 ianuarie 1880, gazeta *Le Gaulois* relatează pe prima pagină despre banchetul somptuos pe care redactorii ei l-au oferit patronului. Anunţul menţionează că dineul a fost organizat la „Grand Véfour", restaurantul şic al epocii, unde meniul „i-ar fi făcut cinste lui Vatel însuşi". În lipsa unor detalii mai ample, ne putem lesne imagina incredibila succesiune a bucatelor, a consommé-urilor, a prăjiturilor, a dulciurilor, a vinurilor rare şi a deserturilor delicate, totul, precizează publicaţia, pentru a saluta cu demnitate „succesele recente datorate iniţiativei inteligente şi trudei necontenite, neobosite, a domnului Arthur Meyer care, încă de la debutul său în jurnalism, s-a afirmat ca un adevărat maestru".

Pentru Arthur Meyer, partida nu este câştigată încă. Spre deosebire de cocoşul galic care cântă până răguşeşte pe hârtia lui de scrisori personală, Arthur Meyer s-a cam pripit proclamându-şi victoria, cum va recunoaşte, de altfel, chiar el în *Memoriile* sale: „Nu mă mulţumeam să cred în steaua mea – o şi vedeam deja în farfuria mea (...). Nu aveam suficient calm şi nici destulă răbdare. Credeam mai mult în inteligenţa decât în fericirea mea şi puneam doar pe seama meritelor mele ceea ce, măcar în parte, datoram şansei. M-am mai înţelepţit de atunci. M-au ajutat aici şi vicisitudinile[1]." Peste câteva luni,

într-adevăr, principalul acționar al gazetei *Le Gaulois*, domnul de Werbrouck, simțind că se schimbă vântul politic, decide să republicanizeze acest jurnal ultraconservator, apropiindu-l de omul influent al partidului radical, Léon Gambetta. Acesta se arată interesat, însă Arthur Meyer, convertit recent la monarhia liberală, refuză să îl întâlnească și să își renege ideile. „Am fost", va povesti el mai târziu, „revocat și expulzat *manu militari*. În ziua aceea, am sacrificat cu prea multă ușurință o situație considerabilă."[2] Într-adevăr, nu va avea de așteptat decât un an pentru a vedea cum se periclitează situația inițiativei de presă, ai cărei cititori apreciază prea puțin noile orientări, atât politice, cât și literare. Werbrouck, făcând gafa de a-i comanda lui Zola un text inedit pentru a servi drept foileton în ziar, nu fără să fi specificat că i-ar trebui o lucrare „morală, onestă, un roman care trebuie să fie pe masa tuturor" și care să se poată citi seara, în familie, se pomenește cu... *Pot-Bouille*. „Acest roman indecent și deosebit de obscen", comentează Meyer, „a fost la un pas de a da ultima lovitură ziarului"[3], ducând la dezabonări în masă. Dar, mai ales, cartea va grăbi revenirea lui în fruntea publicației *Le Gaulois*, unde este așteptat ca un salvator.

Căci anunțul din 1 ianuarie 1880 nu greșea, atribuindu-i lui Meyer un anumit geniu al publicității: un geniu pentru că anticipa valul clocotitor al snobismului, care se intuiește deja de câțiva ani și care va fi amplificat de instalarea regimului republican – conexiune paralelă pe care Meyer a sesizat-o perfect, atunci când a descris acest snobism drept „refugiul natural al unei societăți căreia republica i-a refuzat toate realitățile și care este condamnată să se mulțumească acum cu aparențe".[4] Dar, constată el, înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Imperiu, presa ignora cu trufie aproape tot ceea ce avea legătură cu mondenitățile, cu eleganța, cu *high life*, pe scurt, tot ceea ce se poate corela cu snobismul[5]. Lovitura sa de geniu va fi ideea de a face din asemenea mondenități neglijate de concurență coloana vertebrală a unui mare cotidian. Timp de aproape o jumătate de secol, *Le Gaulois* va constitui, în mod incontestabil, unul dintre mijloacele de comunicare decisive ale snobismului monden: deopotrivă pentru acei *happy few** citați acolo și pentru imensa majoritate a celor care, fără a figura niciodată în paginile ziarului, se vor bucura

* „Puținii fericiți" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

la fel de mult să îl citească și să se creadă, astfel, un pic mai familiari, un pic mai apropiați de cei din lumea bună.

În timp ce *Le Gaulois* se impune, Arthur Meyer se identifică tot mai mult cu ziarul său, devenind el însuși una dintre figurile impozante ale lumii pariziene. De unde, în paralel cu afacerea lui, interesul pe care îl prezintă acest personaj, care lămurește în același timp un moment important din istoria snobismului și ambiguitățile esențiale ale unui asemenea demers – Meyer, snob notoriu, declarându-se neîncetat adversarul snobismului și scuzându-se necontenit pentru rolul pe care l-a putut juca ziarul său în dezvoltarea acestei „adevărate maladii".[6]

„Monden înveterat", notează nepoata sa, Odette Carasso, în biografia pe care i-a consacrat-o, „Arthur Meyer alege să privilegieze rubrica specială a mondenităților, atât fiindcă îi plăcea, cât și pentru a satisface vanitatea unei societăți privilegiate."[7] Ceea ce se poate spune, oricum, este că Mayer nu părea destinat aprioric unei asemenea cariere. Biografia lui alimentează, de altfel, în acea vreme, ironia celor care îi purtau pică dintr-un motiv sau altul – Guy de Maupassant, care va face din el modelul vizibil al lui Walter, patronul de presă din romanul său *Bel-Ami;* Edmond de Goncourt, care nu suportă faptul că acest evreu mărunt a îndrăznit să-i refuze tocmai lui un articol și care se răzbună prezentând amănunțit originile presupuse ale ziaristului. „Este fiul unui croitoraș din Le Havre, care le făcea haine marinarilor, meșter cusător de haine pentru mateloții care chefuiau (prin port). Puștan fiind, (Arthur Meyer) fură douăzeci de franci de la taică-său, care îl închide într-o casă de corecție, unde îl lasă patru ani. Acolo și-a făcut el studiile umaniste."[8] În 1862, la 18 ani, Meyer devine omul-bun-la-toate al unei actrițe, altfel spus una dintre „marile cocote" care înfloresc în timpul celui de-al Doilea Imperiu, Blanche d'Antigny. Grație „slugărelii de tot râsul", cum spune Goncourt, Meyer își alimentează carnetul de adrese, este nelipsit de la plimbările pe Bulevard și de la recepții, ajungând până la urmă să capete o părelnică notorietate, ceea ce îi permite să pună un picior în jurnalism, pe-atunci „sesamul" ambițioșilor. În 1868, participă astfel, cu Edmont Tarbé și Henri de Pène, la înființarea ziarului *Le Gaulois* și, în primul număr, datat 5 iulie, profită de cronica mondenă care i-a fost încredințată pentru a-i aduce un omagiu fostei

sale patroane, Blanche d'Antigny, evocând reprezentația pe care aceasta a dat-o la Palais-Royal, în fața „unui mic cerc din lumea bună pariziană, foarte gentil și deloc dezlănțuit". Dar Meyer are mâncărici și, după câteva luni, renunță la *Le Gaulois* pentru un alt cotidian, înainte de a se lansa în speculațiile de bursă. Peste zece ani, după ce făcuse avere, va putea în sfârșit să cumpere *Le Gaulois,* având de data asta un adevărat proiect, acela de a face din ziar publicația regalismului conservator și sanctuarul spiritului monden. Iată orientările care, împărțindu-și prima pagină a cotidianului, îi vor asigura succesul.

Le Gaulois va fi în primul rând templul conservatorismului politic, orientare pe care Meyer nu contenește să și-o asume, deși multora le pare un pic prea... oportună pentru a fi adevărată. De fapt, această afinitate corespunde foarte exact celei urmate de elitele aristocratice, altfel spus convingerilor celor care sunt deopotrivă cititorii privilegiați ai ziarului și relațiile preferate ale directorului său... Situația ambiguă va stârni întotdeauna bănuieli în privința sincerității ideilor politice ale lui Meyer. Mai degrabă partizan al Imperiului, atunci când acesta exista încă, Meyer manifestă apoi un regalism care îl determină, de pildă, să îi viziteze pe pretendenți, să declare (vorbind despre Déroulède) că nu poți fi în același timp patriot și republican și chiar să reia textual formula lui Maurras, definind monarhia drept o expresie a „naționalismului integral"[9]. Era sincer Meyer în convingerile lui? Dublul său romanesc, Walter, este descris în *Bel-Ami* ca „un tip cumsecade care nu crede în nimic și care învârte pe toată lumea".[10]

Se poate presupune, totuși, că, dacă așa ar fi stat lucrurile, Meyer s-ar fi arătat mai flexibil, îndeosebi în 1880, când ideile sale l-au constrâns să părăsească *Le Gaulois,* aflat în curs de republicanizare forțată, sau din nou la începutul secolului XX, când clientela sa ezita între un conservatorism republican și un monarhism anticonservator – două tendințe în decalaj net față de pozițiile pe care va continua să le apere în cotidianul său.

Oricare ar fi situația, bănuielile care apasă asupra lui, suspiciuni de oportunism monden și de abilitate comercială, nu vor dispărea niciodată; este adevărat că personajul pare prea inclasabil, prea ambiguu pentru a nu le da crezare. Suspiciuni ce se vor reînnoi ulterior, când Arthur Meyer se va converti la catolicism (se șoptea pe atunci că nu face asta decât pentru a o avea drept naș de botez pe ducesa d'Uzès, ceea ce este fals) sau atunci când se va plasa

contra lui Dreyfus (ceea ce atrage spre *Le Gaulois* o parte deloc neglijabilă a cititorilor cotidianului *Le Figaro*, concurentul lui istoric, vinovat de dreyfusism). Poate chiar la el se gândește și romanciera Gyp când evocă, în *Timpul bădăranilor*, o anumită doamnă Doublemar, pe care originile evreiești nu o împiedică să facă zgomotos profesiune de antisemitism, cu scopul de a pătrunde în aristocrație, de a-și încălzi un loc în saloanele regaliste la modă și de a obține de la Vatican titlul mult râvnit de ducesă Doublemar de Saint-Fargeau.[11]

Dacă zvonurile nu au mari șanse de izbândă este din cauză că snobismul lui Meyer se manifestă vizibil. La colegiu, viitorul director al ziarului *Le Gaulois* se prezenta deja cu numele de Arthur de Mommenhaim, după denumirea satului alsacian unde bunicul său era rabin.[12] Părăsind Le Havre și stabilindu-se la Paris, unde lucrează la un croitor, Arthur Meyer continuă să facă sacrificii pentru demonul snobismului. Edmond de Goncourt povestește cu venin că Arthur Meyer se ducea să ia dejunul în fiecare zi, în ciuda lipsei de bani, în cele mai mari restaurante, unde nu comanda decât un ou fiert moale, dar unde profita de ocazie pentru „a face câteva cunoștințe".[13] Începându-și cariera de jurnalist la publicația *Le Gaulois*, care tocmai fusese înființată, se ocupă de rubrica de mondenități, intitulată „Ce se întâmplă", sub pseudonimul revelator de Octave de Parisis. Cum va nota și biografa lui, „alegerea acestei rubrici determină și caracterizează deja jurnalismul lui Arthur Meyer, căruia îi va plăcea, de-a lungul întregii cariere, să descrie fastul vieții mondene de la Paris și să se afle în preajma celebrităților momentului"[14]. De fapt, el inventează un gen jurnalistic nou, cu rubricile aferente, cu pasajele obligatorii, cu tonul și codurile lui. Părăsind acest cotidian pentru *Paris-Journal*, reia acolo aceeași rubrică sub pseudonimul de „Jean de Lutèce". Și, când revine triumfal la *Le Gaulois*, orientarea pe care i-o dă urmează ceea ce a devenit, pentru el, o pasiune devoratoare și o rațiune socială.

Pe lângă cronica politică, prima pagină a publicației *Le Gaulois* este ocupată, începând din 1880, de un prim embrion de rubrică mondenă, „Lumea și orașul". Sunt relatate aici recepțiile oficiale, duelurile între aristocrați, viața cluburilor și, firește, seratele, dineurile sau „zilele fixe" ale celor din lumea bună. La 2 ianuarie, de pildă, se anunță: „Marți seară, reuniune de elită la contesa de Pourtalès", în onoarea ducelui și a ducesei de Edinburgh, aflați în vizită la Paris. „Doar vreo zece invitații fuseseră adresate", precizează redactorul,

care detaliază apoi, în ordinea întâietății, lista fericiților aleși, printre care două ducese, două prințese, o marchiză, trei contese și două vicontese. Peste două zile, la 4 ianuarie, se anunță cu emoție reluarea vizitelor de miercuri la doamna contesă Jean de Montebello, „ale cărei saloane sunt în fiecare an locul de întâlnire a cremei societății pariziene". Câțiva ani mai târziu, la 2 iulie 1885, într-un registru necrologic, moartea doamnei de Kerjégu, „ale cărei saloane erau (...) un centru de reuniune pentru elita lumii bune franceze", este „o veste pe cât de dureroasă, pe atât de neașteptată pentru înalta societate".

De fiecare dată, conținutul ziarului se adresează în paralel unor categorii diferite de cititori: pe de o parte, micului cerc al celor direct interesați, care știu perfect la ce să se aștepte, iar pe de alta, marelui public (tirajul cotidianului *Le Gaulois* era pe atunci de aproximativ 15 000 de exemplare), care nu cunoaște saloanele și contesele respective decât din auzite, dar pe care evocarea atât de precisă a elitelor, a „cremei", îl face să vibreze cu atât mai mult, cu cât mirajul acelei lumi i se pare mai îndepărtat. De altfel, ziarul se adresează marii mase de cititori, ca și cum aceștia ar fi direct implicați în tematica tratată, așa cum se poate vedea, în data de 8 ianuarie 1880, când aceeași rubrică vorbește despre „ultimul răcnet în materie de recepții în *high-life*-ul vienez", balurile în stil țărănesc: invitații, care poartă straie somptuoase copiate după costumele populare locale, au obligația de a imita apucăturile atribuite țăranilor. „Astfel, toți se tutuiesc, iar dacă, din greșeală, folosești pluralul de politețe, ești pedepsit într-o închisoare dintr-un grilaj artificial, de unde nu poți fi eliberat decât de o persoană de sex opus, care trebuie să plătească în numerar prețul răscumpărării, conform cifrei stabilite, și să îți dea o sărutare." În acest mod se îmbină distracția cu milostenia, având în vedere că sumele provenite din răscumpărări sunt împărțite apoi săracilor: „Nu vi se pare o idee ce merită aprofundată?", se întreabă în încheiere redactorul anunțului, de parcă pentru cititorii de rând această sugestie ar putea fi mai mult decât un vis feeric.

Feeric, asemenea descrierii chinuitoare a marilor nunți, unde sunt înșirate amănunțit cadourile somptuoase din coșul încărcat al miresei sau splendorile ceremoniei, ca în cazul cununiei fiului ducelui și al ducesei de Albuféra cu fiica prințului de Essling, care are loc la 12 octombrie 1904, în capela Saint-Louis-des-Invalides și care, „în ciuda caracterului ei intim, (...) a fost cum nu se poate mai strălucitoare. Numărul prietenilor din partea celor două familii care

ţinuseră să vină să îi admire pe tinerii miri era atât de mare, încât naosul şi galeriile laterale erau, încă de la începutul ceremoniei, invadate de o mulţime extrem de elegantă, în rândurile căreia distingeai marea majoritate a membrilor înaltei societăţi pariziene prezente la Paris şi în castelele din grandioasele suburbii pariziene". Urmează precizările despre invitaţi şi cadouri, pe o coloană şi jumătate de ziar, cu litere foarte mici.

La drept vorbind, cunoscătorii îl privesc cu ironie: „În ciuda pretenţiilor lui mondene sau mai degrabă chiar din cauza acestor pretenţii", notează bunăoară vicontele de Marsay, „acest ziar comenta adesea, din ignoranţă sau din linguşeală, nişte gafe care îţi stârneau zâmbetul", făcând din coloanele publicaţiei „locul consacrat în zilele noastre pentru înscăunarea noilor nobili."[15] Dar asta nu împiedică nicidecum, ci dimpotrivă, încurajează dezvoltarea şi diversificarea paginilor consacrate mondenităţilor; apar astfel rubrici despre curţi şi ambasade, o „Cronică a eleganţei", articole dedicate cercurilor selecte, unde sunt oferite informaţii despre cele mai sofisticate cluburi, şi o pagină consacrată sporturilor „şic", care a creat în epocă un snobism de tip nou: numărul din 1 ianuarie 1900 conţine, de pildă, un mic articol pe teme de actualitate, scris de domnul baron de Coubertin, câteva rânduri despre automobilism şi ciclism, precum şi relatarea meciului de fotbal dintre FC Lyon şi Racing Club, la Parc des Princes „în faţa unui public destul de restrâns". Vara, cronicile „Plaja şi staţiunile balneare" şi „Deplasări şi vilegiaturi" iau locul celor care, în restul anului, se intitulează „În lumea bună" şi „În castele". Redactorii care răspund de aceste rubrici strategice primesc zilnic, chiar de la Meyer, consemne stricte: „Ziariştii", relatează Odette Carasso, „trebuie să respecte întâietăţile şi să cunoască bine obiceiurile şi cutumele înaltei societăţi. O butadă ilustrează aceste sfaturi: există un stil aristocratic de a vorbi despre vremea de afară."[16]

Meyer este, de altminteri, renumit pentru eleganţa oarecum afectată a ţinutei sale şi pentru „mănuşile gri-perlă, care erau nelipsite de pe mâinile lui[17]", precum şi un ton bombastic, pe care ţine să îl imprime chiar şi în interiorul redacţiei. „Domnilor, a spus el deunăzi (suntem în mai 1891), iată ţinuta pe care vreau să o aibă jurnaliştii de la *Le Gaulois*": barbă ascuţită la vârf, bine tunsă, lanţul de ceas, din aur, vizibil pe jiletcă, dar nu mai gros decât cordonul de la monoclu, şevalieră pe degete[18]." Şi totul este pe măsură, chiar şi formatul

cotidianului *Le Gaulois* care are, în înălțime și în lățime, cu zece centimetri în plus față de celelalte gazete, și care, începând cu anul 1895, se laudă a fi ziarul cel mai mare, cel mai scump și cel mai elegant[19]. Lucru valabil chiar și pentru suplimente, care se înmulțesc în funcție de clientela vizată de ziar: *Le Gaulois des sports, Le Gaulois du dimanche* sau, de asemenea, *Le Gaulois des enfants* care, în primul număr, cel din 25 decembrie 1896, este ilustrat printr-o gravură intitulată „Cea mai bună modalitate de a te încălzi", în care un băiețandru în sacou închis la culoare, cu vestă, cravată, șapcă de *clubman* și pantaloni scurți de cel mai bun gust, se amuză rostogolind un imens bulgăre de zăpadă în parcul vast al castelului părintesc, care se profilează în fundal. Snobism la toate nivelurile: la cei care se recunosc în conținutul publicației și care sunt citați în cronicile mondene, la cei care nu cunosc pe nimeni, dar cărora le-ar plăcea să se numere printre *aceia,* la director, și chiar la jurnaliști, de la care te-ai fi așteptat, totuși, ca în urma contactului permanent cu vanitățile înaltei societăți, să fii învățat să rămână cu picioarele pe pământ. Dar nu, sunt și ei victime ale acestei năpaste, așa cum lasă să se înțeleagă și Maupassant în ce privește romanul *Bel-Ami,* ziarist la publicația *La Vie française,* un fel de dublu romanesc al cotidianului *Le Gaulois,* pe care viitoarea soție îl convinge ușor de importanța unei... mici schimbări de nume, la care se gândise deja și el:

– M-am gândit la ceva, spuse ea, dar este destul de dificil să-ți explic.

– Adică la ce? o întrebă el.

– Ei, bine, uite, dragul meu, sunt și eu ca toate femeile, am și eu... slăbiciunile mele, micimile mele, îmi place ceea ce strălucește, ceea ce sună. Mi-aș fi dorit enorm să port un nume nobil. Oare n-ai putea, cu prilejul căsătoriei noastre, n-ai putea să... Să te înnobilezi un pic? (...)

El îi răspunse simplu:

– M-am gândit și eu adesea, dar nu mi se pare deloc ușor.

– De ce?

– Fiindcă mi-e teamă să nu devin ridicol, răspunse el, începând să râdă.

Ridicând din umeri, ea zise:

– Ba deloc, ba deloc. Toată lumea face la fel și nimeni nu râde. Desparte-ți numele în două: „Du Roy". Merge foarte bine.

El îi răspunse numaidecât, ca unul care cunoaște problema:

– Nu, nu merge. Este un procedeu prea simplu, prea comun, prea cunoscut. Eu unul mă gândisem să iau numele ţinutului meu, întâi ca pseudonim literar, ca apoi să îl adaug încetul cu încetul numelui meu, ba pe urmă chiar să-mi tai în două numele, cum îmi propuneai şi tu.[20]

În cele din urmă, măsluind numele satului părinţilor lui, Georges Duroy va decide să se cheme domnul Du Roy de Cantel, înainte de a deveni domnul baron Georges du Roi, cavaler al Legiunii de Onoare.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, *Le Gaulois* a atins apogeul, la fel ca snobismul monden, care îi asigură succesul şi pe care, la rândul lui, îl alimentează. Tirajul cotidianului, care ajunge atunci la 30 000 de exemplare, îl depăşeşte pe cel al ziarului *Le Figaro*.

Înainte, ce-i drept, directorul cotidianului a scăpat ca prin minune dintr-o situaţie catastrofală, din cauza duelului scandalos în care l-a înfruntat, în 1886, pe ziaristul antisemit Édouard Drumond. Acesta reprodusese, într-o lucrare care s-a bucurat de un succes enorm, *Franţa evreiască*, un articol deosebit de nefavorabil lui Meyer. Or, pe atunci, duelul rămăsese un mijloc obişnuit atât în lumea literelor, cât şi în societatea mondenă, de a regla certurile de onoare. Meyer, care se consideră ofensat, îşi trimite martorii, nu fără a intui cât de periculoasă era toată afacerea, Drumont fiind renumit pentru impetuozitatea lui în luptă. „După câteva ciocniri", va povesti Meyer în *Memorii*, „am ajuns să ne luptăm corp la corp, martorii nemaiavând timp să ne oprească; eram atât de încleştaţi unul de celălalt, încât îmi pierdusem libertatea de mişcare. Nu ştiu cum s-a făcut, dar la un moment dat am apucat instinctiv cu mâna stângă sabia adversarului meu, care încerca să mă atingă la mâna pe care o balansam involuntar; în acelaşi timp sabia mea, care se zbuciuma între picioarele lui, l-a rănit grav. Este cea mai dureroasă amintire din viaţa mea."[21] Cea mai dureroasă? Arthur Meyer înţelege perfect că această atingere frontală la codul duelului riscă să îl înstrăineze de lumea bună şi de aristocraţie, foarte exigente în privinţa acestor principii, şi, drept urmare, să se ajungă la prăbuşirea lamentabilă a întregii companii de presă, pe care este în curs să o desăvârşească şi care se bazează în primul rând pe renumele monden al celui care o conduce. Dar infracţiunea pe care el tocmai a săvârşit-o este de o gravitate extremă. „Pentru ca lumea să

uite așa ceva", ar fi recunoscut el, „ar trebui un mare război." „Negreșit", va comenta ironic Léon Daudet, „un mic război nu ar fi fost suficient."[22] Revenind, după duel, în sediul cotidianului *Le Gaulois,* Meyer știe așadar că este în joc viitorul lui; fără să ascundă nimic, îi povestește tot incidentul urât asociatului său, Henry de Pène, om de lume și aristocrat de viță veche, care, relatează el, îl aștepta îngrijorat. „M-a ascultat, apoi m-a tras spre el în tăcere și m-a îmbrățișat lung. Toată redacția cotidianului *Le Gaulois,* încurajată de exemplu, s-a adunat în jurul meu. Am simțit că sunt salvat."[23] Și, odată cu el, reputația și gazeta sa care, de fapt, vor ieși aproape intacte din scandal.

Această situație mondenă și financiară îi va permite, peste câțiva ani, să facă un mariaj care, pentru un snob înveterat ca el, a fost, probabil, cea mai frumoasă zi din viață: la 12 octombrie 1904, Arthur Meyer se căsătorește cu Marguerite de Turenne, cu 38 de ani mai mică decât el, fiica lui Éléonor de Turenne și a lui Marie-Charlotte de Fitz-James, descendentă a unor familii pe cât de prestigioase, pe atât de scăpătate. Un mariaj șic, așadar, dincolo de orice speranță, chiar dacă relația matrimonială se degradează rapid și ia sfârșit, în 1922, printr-un divorț.

Le Gaulois, în schimb, va continua să prospere până la Primul Război Mondial. După aceea, va resimți nemijlocit și brutal declinul claselor privilegiate, care formaseră grosul publicului său cititor și, implicit, declinul snobismului monden. În 1920, purtând subtitlul de „Ziar de apărare socială și de reconciliere națională", *Le Gaulois,* foarte „Chambre bleu horizon"*, pare să perpetueze fără mari schimbări rubricile mondene de dinainte de război. La începutul lunii iulie, de pildă, ziarul continuă să evoce „exodul evenimentelor noastre mondene spre stațiunile estivale" și să relateze aceea „*garden-party* extraordinar de strălucitoare", care a avut loc în ajun la ducesa de Rohan, văduva, unde au fost recunoscuți sute de invitați de marcă. Dar s-a pierdut entuziasmul relatărilor de odinioară. Rubrica se intitulează de acum înainte „Informații mondene", nu mai are prestigiul de care se bucura și se vede exilată

* În franceză, sintagma înseamnă „Camera albastru orizont" și datează din 1919, când, după alegerile legislative din Franța, a rezultat o *Cameră* (a deputaților) în care predomina dreapta conservatoare, omagiind sacrificiul soldaților în uniformă *albastră*, care și-au vărsat sângele în Primul Război Mondial, pentru ca *orizontul* să fie senin pentru viitorime (n. tr.).

din ce în ce mai des departe de prima pagină a cotidianului *Le Gaulois*, al cărui tiraj a rămas doar o treime din ceea ce fusese cândva. Arthur Meyer moare în 1926, iar ziarul său nu-i va supraviețui multă vreme. Peste trei ani, cotidianul va fi înghițit de concurentul lui dintotdeauna, *Le Figaro*, care va prelua ștafeta, în calitate de păstrător al snobismului.

DE LA *LE GAULOIS* LA *POINT DE VUE*

În 1929, *Le Gaulois* este cumpărat de noul proprietar al ziarului *Le Figaro*, parfumierul miliardar François Coty, pentru a spori farmecul și eleganța publicației sale, dar și pentru a pune capăt unei concurențe care durează de o jumătate de veac. *Le Gaulois* și *Le Figaro* au într-adevăr aceeași clientelă, apără poziții comparabile, în mod evident conservatoare, și, în ceea ce privește viața înaltei societăți, au dus dintotdeauna politici paralele. Dacă *Le Gaulois* se concentrează cu precădere asupra rubricii numite „Ecouri" unde, potrivit lui Maupassant, „între două serate mondene, trebuie să te pricepi să strecori, ca din pură întâmplare, chestiunea importantă, mai degrabă insinuată, decât spusă explicit"[24], *Le Figaro* este mai degrabă inventatorul „micii publicități" care, începând din 1874, se dovedește foarte utilă pentru unele dintre cele mai dubioase mașinații ale snobismului. Vânzări de particule înnobilatoare sau trafic de panglici roșii, mariaje aranjate, adopții frauduloase, blazoane în vrac, unele dintre ele au fost culese de către Anne Galley în volumul său *1,50 franci rândul: anunțuri de mică publicitate atât de drăguțe*[25]: „Persoanele dornice să obțină titluri sau decorații pot scrie la H. 7, Post-restant, Versailles" (20 ianuarie 1885); „Domn din marea nobilime dorește să înfieze copil bogat. Fără agenții. Scrieți la X. R. Journal" (11 aprilie 1885); „Dorim să cedăm prin adopție unul dintre cele mai nobile nume din Franța, anterior cruciadelor. Scrieți la dl Sorel, 7, rue de l'Isly. Discreție" (24 aprilie 1886); „Titluri de baron, viconte, conte, ereditare în patru luni. Obert, 27, rue des Martyrs (1–4 ore)" (26 noiembrie 1895).

Dar *Le Figaro* nu se limitează doar la mica publicitate. După moartea lui Villemessant, fondatorul ziarului, în 1879, asemănarea publicului cititor și

succesele repurtate de *Le Gaulois,* grație rolului său de adevărat releu al evenimentelor mondene, îi determină pe patronii cotidianului *Le Figaro* să adopte formule redacționale analoage. Cronicile intitulate „Carnetul unui monden", „Lumea bună și orașul" sau „Ecouri din Paris" anunță aceleași știri, privind aceleași personalități și cu o grijă identică față de detaliu. Astfel, la 12 octombrie 1904, fastuoasa nuntă a marchizului de Albuféra cu Anna d'Essling de Rivoli este descrisă în *Le Figaro* de Ferrari pe un ton îmbinând deferența, admirația și înduioșarea, care nu se lasă nicidecum mai prejos decât stilul arborat în același moment de Chéron în rubricile cotidianului *Le Gaulois.* Cronicarul se minunează de munții de crizanteme sub care dispar cu totul stâlpii de la Domul Invalizilor, de dantela de Bruxelles care acoperă rochia și voalul miresei și de invitații aleși pe sprânceană, remarcați în rândurile participanților la eveniment, conform formulei consacrate. Un mic plus pentru *Le Figaro,* măgulind xenolatria care, în Franța, a însoțit dintotdeauna snobismul, o rubrică specifică detaliază ultimele „noutăți mondene" din marile capitale europene, în atenția curioșilor și a celor amatori de asemenea informații. În ziua aceea, 12 octombrie 1904, cititorii ziarului „*Figaro* la Londra" află astfel că prințul de Wales a plecat pentru câteva zile în vizită la Lordul Saville, că Lady Curzon a avut o noapte destul de bună și că faimoasele curse de cai de la Newmarket au „atras elita amatorilor de sport din înalta societate engleză, deși vremea a fost închisă, iar programul, nu prea interesant". Ca și în cazul cotidianului *Le Gaulois,* snobismul găsește în *Le Figaro* un mijloc de comunicare eficace, care, înainte de a intra în conul de umbră de după al Doilea Război Mondial, va mai cunoaște câteva momente de glorie, îndeosebi începând cu anii '30, odată cu introducerea masivă a fotografiei în rubricile odinioară austere ale ziarului și, în special, în ceea ce se numește de atunci înainte „Carnetul ziarului *Le Figaro*". Până la război, acest carnet acoperă în general mai mult de jumătate din pagina a doua, păstrând cu pioșenie rubricile de altădată, dar completându-le adesea cu portretele, nu întotdeauna măgulitoare, ale unor tinere mirese în alb sau ale unor invitați în frac negru, cu toate decorațiile afișate pe piept. Se apropie sfârșitul unei epoci.

La finele secolului al XIX-lea, sfârșitul e încă departe. Snobismul cunoaște atunci un apogeu, la Paris, bineînțeles, dar și în marile orașe patriciene din

provincie, unde apare la momentul oportun o presă mondenă locală, o presă ce poate fi considerată un fel de decalc, uneori caricatural, a ceea ce fac în respectivul domeniu marile cotidiene din capitală.

Cea mai spectaculoasă dintre aceste gazete, *Le Tout-Bordeaux*, se prezintă ca un „ziar monden care apare joia". Dintre cele patru pagini în format mare ale săptămânalului, primele două sunt consacrate în întregime vieții mondene. În primul număr, care apare la 2 februarie 1888, este prezentat amănunțit pe prima pagină balul care tocmai a avut loc în saloanele clădirii Grand Théâtre, la care „participa tot ceea ce are mai valoros orașul Bordeaux în materie de oameni bogați și eleganți. (...) Aristocrația, negoțul profitabil, armata, magistratura, baroul își dăduseră întâlnire la serbare. Fermecătoarele și adorabilele noastre doamne din Bordeaux, aparținând aristocrației Băncilor și a Comerțului, arboraseră cu acest prilej toaletele cele mai somptuoase și parurile din diamante superbe". Este ceea ce publicul vrea să audă: Bordeaux e centrul lumii. Pe pagina a doua, un ziarist declară, de altfel, că nu există „oraș în care serbările și seratele mondene să fie mai sclipitoare și mai numeroase, unde femeile să aibă eleganța în sânge, unde distincția și toaletele să dețină un loc mai însemnat. Doamnele din Bordeaux, femei până în vârful degetelor, adoră luxul, viața, mișcarea, dansul, tot ceea ce constituie *high-life*-ul, în accepțiunea pozitivă a cuvântului". De unde și necesitatea unui asemenea jurnal, despre care se precizează, în al doilea număr, datat 16 februarie 1888, că beneficiază de o „redacție formată din oameni de lume" și că „se adresează în mod special înaltei societăți bordeleze". În concluzie, o oglindă pe care lumea bună din oraș și-o ridică singură în fața ochilor și pe care unii dintre cei care nu fac parte din această protipendadă pot jindui să o contemple.

Oricum, nici celelalte mari orașe de provincie nu se lasă mai prejos. În 1894, se înființează la Marsilia un săptămânal „artistic și monden", *Le Tout-Marseille*. În anul următor, la Lyon, Paul Duvivier și Andéol Dumanoir lansează un săptămânal, *Le Tout-Lyon* – care „va fi monden", declară editorialul primului număr, apărut în noiembrie 1895, „în sensul nobil și elevat al cuvântului. Revendicăm cu mândrie acest titlu, considerând că viața mondenă, bine înțeleasă, reprezintă (...) unul dintre factorii indispensabili pentru prosperitatea industrială și comercială a unui oraș". Și aici regăsim rubricile cu care *Le Gaulois* și *Le Figaro* și-au obișnuit cititorii: mariajele din lumea bună, cluburile, personalitățile

aflate în trecere, viața sportivă, desigur, care ocupă în acest săptămânal un loc central, sau, de asemenea, curierul modei: „*Le Tout-Lyon*, ziar în esență monden, consideră că nu și-ar atinge ținta decât parțial, dacă ar desconsidera micile nimicuri care sunt eleganța și semnul distinctiv al toaletelor."[26] Snobismul în acțiune: este vorba, la nivelul local, despre constituirea unui grup omogen, a unei „societății de elită", din care va trebui să faci parte, dacă ții să fii cineva. Detaliu semnificativ: toate periodicele locale vor ajunge, mai repede sau mai încet, să înființeze anuare ale lumii bune, asupra cărora am avut deja ocazia să ne oprim, și care vor fi, pentru *Bottin mondain*, ceea ce aceste publicații erau pentru *Le Gaulois*.

Cronicile mondene constituie un barometru al snobismului social, atingând apogeul în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și rămânând vivace până la Primul Război Mondial. Până la al Doilea Război Mondial, presa „serioasă", marile cotidiene pariziene continuă să publice informații mondene, uneori comentate pe larg, fără a părea cumva deplasate sau ridicole din această cauză. După Eliberare, în schimb, decadența snobismului monden antrenează declinul, dacă nu chiar dispariția acestor cronici. În timp ce elitele tradiționale și-au pierdut cea mai mare parte din prestigiu și avere, în timp ce grajdurile pentru cai de curse, castelele de familie și vilele somptuoase din foburgul Saint-Germain au fost plasate la prețuri de nimic unor nou-veniți, fiind, de altfel, discreditate prin ideologia dominantă, deopotrivă progresistă, individualistă și egalitară, în fine, în timp ce aceste elite nu mai reprezintă un model și niciun țel pentru clasele de mijloc, toată protipendada își pierde și locul în presă: ziarele considerate serioase abandonează partida. Chiar și *Le Figaro*, care prin subtitlul păstrat până în 1960 a continuat să amintească de fuziunea cu *Le Gaulois*, ajunge să dea celebrului său „Carnet monden" forma ostentativ sobră, fadă și rece, lipsită de comentarii și detalii, pe care o are și astăzi. Pe scurt, genul acesta de presă se îndepărtează de mondenități și reia atitudinea de dispreț fățiș față de cancanurile mondene, pe care o constatase și Arthur Meyer în timpul celui de-al Doilea Imperiu.

Presei „serioase" i se va substitui astfel, ca principal mijloc de comunicare a snobismului, o presă specializată, utilizând exagerat ilustrațiile și fotografia, nedesconsiderând întotdeauna bârfele și zvonurile, o presă amplu contestată, îndeosebi de noii snobi, care o socotesc oportunistă, demagogică, sub nivelul

de lectură pe care li-l permite propriul statut, eventual bună de răsfoit la coafor, cu o mutră blazată sau cu un rictus ironic. Această presă continuă să atragă, desigur, un public cititor numeros, care nu mai este, însă, cel al marilor ziare mondene din a Treia Republică, care jucau simultan pe două scene, fiind citite atât de ducese, cât și de furnizorii, medicii sau servitorii lor – adică de cei menționați în paginile publicațiilor respective pe toată durata anului și de cei care nici nu visau măcar să figureze și ei acolo într-o bună zi. De acum înainte, elitele nu mai citesc această presă, decât eventual pe ascuns.

Imediat după al Doilea Război Mondial apare o revistă caracteristică pentru noua abordare, în urma fuziunii, la sfârșitul anilor '40, dintre ziarul *Point de vue. Les faits, les idées, les images* și un alt periodic, înființat în 1944, *Images du monde.* La origine, a fost vorba despre o revistă de informare, ilustrată, desigur, dar care nu este consacrată în mod special capetelor încoronate. Se pare că succesul considerabil al unui număr dedicat reginei Angliei a determinat, ulterior, reorientarea strategiei editoriale a acestui periodic, determinându-l să se specializeze în celebrarea marii aristocrații a epocii. Sub anumite aspecte, regăsim în această publicație numeroase trăsături ce amintesc de paginile mondene ale cotidienelor dinainte de război. Sunt prezentate amănunțit „bârfele din lumea bună", în care apare, printre altele, personajul emblematic Marie-Chantal, cu rostul de a arăta că și mondenii pot, într-o oarecare măsură, să ia distanță și să își bată joc de ei înșiși. O altă trăsătură marcantă ar fi un conservatorism afișat fără rușine (un motiv suficient pentru a părea vulgar în ochii noilor snobi), atât în domeniul artistic (de unde, la începutul anilor '60, diverse articole zeflemitoare despre arta abstractă), cât și în domeniul social. Un exemplu dintre atâtea altele: evocând, în ianuarie 1960, căsătoria fiicei lordului Mountbatten cu un decorator la modă, *Point de vue* ironizează mezalianța, subliniind că tânăra „s-a măritat cu cel mai puțin regal soț dintre toți". Detalii caracteristice: amplul articol consacrat evenimentului nu prezintă nicio fotografie a mirelui, căruia nu i se rezervă decât comentarii acerbe, în timp ce mama miresei, Lady Mountbatten, are parte de o prezentare favorabilă, fiind considerată „foarte dezinvoltă, surâzătoare, mondenă", „femeia de lume incomparabilă, pe care o invidiază nenumărate doamne din înalta societate londoneză". Este ceea ce se numește a-l trata cu snobism pe

logodnic. În numărul următor, *Point de vue* titrează cu răceală: „Lady Mountbatten, verișoara reginei, se mărită cu un mojic." Fără comentarii...

În schimb, ceea ce frapează orice observator și ceea ce confirmă, de altfel, mutația profundă a snobismului, este caracterul „mondializat" al subiectelor care stârnesc interesul săptămânalului. În iarna anului 1960, doar trei coperte vor fi consacrate unor francezi: două lui Brigitte Bardot și una „dublului roman de dragoste" în familia Bourbon-Parma, *Point de vue* anunțând paralel căsătoria prințului de Lobkowicz cu Françoise de Bourbon-Parma și logodna vărului său André cu o simplă manichiuristă din Paris. În afară de asta, toate copertele și majoritatea articolelor se referă la personalități străine: regina Elisabeta a II-a, însărcinată cu cel de-al treilea copil, prințesa Anne și prințesa Margaret, sau, de asemenea, noua *shahbanu*, Farah Diba, într-un cuvânt tot atâtea teme propice să îi facă să viseze cu ochii deschiși pe cei din magherniță. În schimb, aristocrația franceză, inclusiv cea veche și glorioasă, a dispărut aproape total din paginile săptămânalului: ca și cum membrii acesteia nu ar mai fi, pentru cititorii revistei, subiecte demne de interes.

Aceleași caracteristici le vom regăsi, de asemenea, mai târziu, în ceea ce se numește, de câțiva ani, în Franța *presse people* – presa despre celebrități, care amestecă fără deosebire în același întreg cântărețe de succes, prezentatoare de televiziune, fii de regi și coafori miliardari, în niște reviste care, de la o țară la alta, se aseamănă ca niște frați (vitregi), atunci când nu sunt decât simple versiuni locale ale unui periodic conceput într-o metropolă străină.

Se pune, totuși, problema dacă toate astea mai țin încă de snobism, ceea ce pare discutabil: fanul care adulează un star, nu are, în fond, decât legături îndepărtate cu snobul, care visa să fie „ca aristocrații".

De unde și întrebarea crucială: se poate concepe oare că acest gen de snobism, cel puțin sub forma care exista încă din secolul al XVII-lea, să rămână valabil și azi într-o societate mondializată, dominată de bani, unde nu mai există, în mod efectiv, grupuri de referință, elite stabile, în fine, nu mai există aristocrații în care să poți spera că te vei integra? Într-o societate în care nu mai găsești decât vedete internaționale în permanentă mișcare, individualități excesiv de mediatizate, condamnate să părăsească scena, la fel de brusc cum au și apărut în prim-planul ei, nu cumva atitudinile pe care le suscită această lume țin mai degrabă de un snobism al modei decât de snobismul monden?

PARTEA A II-A
IPOSTAZE ALE SNOBISMULUI MODEI

Începând din secolul al XIX-lea, odată cu răspândirea cuvântului *snob,* năzuința, care definește snobismul, de a semăna cu membrii unui grup superior, de a face la fel ca ei pentru a deveni unul dintre ei poate viza două categorii de obiecte. Într-un caz, acest grup pe care îl consideri superior va fi într-adevăr un ansamblu social – aristocrație, *gentry* sau *high society,* club prestigios sau ordin de cavalerie. Dar în celălalt caz, va fi vorba despre o elită intelectuală, morală sau spirituală chiar, o avangardă deosebit de luminată, din care te gândești că ar fi „șic" să faci parte, snobismul implicând atunci o adeziune entuziastă, dacă nu orbească, la opiniile, gusturile și opțiunile elitei.

Să notăm în trecere că, deși conștientizarea este tardivă, fenomenul în sine este la fel de vechi ca snobismul însuși; trebuia doar ca vocabula și conceptul să apară pentru a ajunge să înțelegem că burghezul gentilom, care visează să fie ca „oamenii de calitate", și prețioasele ridicole, care pretind că au gusturile și ideile celor mai avansate cercuri, aparțin unor ramuri diferite ale aceluiași unic ansamblu.

Complet diferit de snobismul monden (chiar dacă intersectările sunt, de fapt, nenumărate și permanente), acest snobism al modei poate să se refere atât la chestiuni specific intelectuale – angajări politice sau opțiuni

artistice, literare ori muzicale –, cât și la obiecte materiale, haine, hrană sau automobile. Elementul esențial fiind, dincolo de varietatea obiectelor lui, caracterul invariant al snobismului, care apare, se dezvoltă, se instalează, ca apoi să intre în declin și să dispară în ritmuri și din motive similare.

Capitolul IX

SNOBISMUL REVOLUȚIEI

La începutul secolului XX, Léon Daudet, după ce a definit snobismul drept o „patimă vanitoasă", afirma că, în general, „aristocrația autentică și țărănimea ignoră snobismul sau, când îl întâlnesc, se amuză împărătește de el"[1]. De fapt, spre deosebire de burghez, aristocratul scapă prin definiție de cea mai caricaturală manifestare a snobismului monden, aceea care constă în a vrea, prin toate mijloacele, să te contopești cu nobilimea sau să te apropii de ea. Situându-se din punct de vedere social la vârf, aristocratul nu are cum să simtă această dorință, în măsura în care nu are de ce să pretindă să urce mai sus decât este. În schimb, aristocrația cunoaște o altfel de tentație, patosul originalității.

La oamenii de rând, la „francezul obișnuit", originalitatea nu constituie, în mod aprioric, un gen de snobism. Dacă individul original se dedă la bizarerii sau la ceea ce alții iau drept bizarerii este din diverse motive: din interes, uneori, ca acel negustor de creioane din piața Inocenților, care se plimba înveșmântat cu o robă purpurie și purtând pe cap o cască din oțel, explicând cui voia să-l audă că, dacă s-ar îmbrăca la fel ca toată lumea, n-ar mai vinde niciun creion; din orgoliu sau din dorința de a se vorbi despre tine sau, mai simplu chiar, fiindcă aceste extravaganțe corespund înclinațiilor tale sau convingerilor tale profunde – asemenea acelor utopiști de toate soiurile, fourieriști, icarieni, boemi, sau aidoma cărturarilor maniaci, pe care Champfleury îi enumeră și îi descrie în *Excentricii*, volum publicat în 1851. Însă individul

original sau cel considerat astfel nu pretinde să se ridice prin asemenea mijloace ocolite deasupra condiției sale și nici să se apropie, prin excentricitățile lui, de un grup social pe care l-ar considera superior...

La „măriri", mari burghezi și mari seniori, originalitatea va comporta uneori aceeași logică sau aceeași nebunie, după cum a arătat Edith Sitwell cu privire la excentricii englezi[2]. Dar originalitatea poate, de asemenea și destul de frecvent, să constituie un mod particular de snobism, care, de fapt, împreună cu cosmopolitismul, reprezintă una dintre singurele atitudini pe care le au la dispoziție. Așa cum am menționat mai sus, cel plasat în vârful ierarhiei sociale nu mai are unde să urce decât asumându-și anumite riscuri și făcând uz de o ingeniozitate fenomenală, cum s-a întâmplat în secolul al XVII-lea cu familiile Rohan și Bouillon, când au încercat să își demonstreze originile princiare. Să spunem că, în general, snobismul se va manifesta cu precădere în aceste sfere sociale, prin gestul de „a sparge geamurile", cu lovituri de ciocan și mare tămbălău. Adică gestul de a rupe în mod ostentativ orice legătură cu ceea ce constituie, în principiu, uzanțele, valorile sau convingerile „obișnuite" ale grupului din care provii.

Din acest punct de vedere, Paul Bourget, romancierul elitei sociale și al frământărilor sofisticate, pare mai puțin naiv decât Léon Daudet, atunci când descrie, în *Emigrantul,* sentimentele unei tinere aristocrate, domnișoara de Charlus: „Marie avea acea trăsătură specifică anumitor femei din lumea ei și care la ele decurge dintr-o reacție împotriva imobilismului mediului lor: a nu vrea să rămâi în urmă, niciodată și în nimic; adică nu numai «a prinde trenul», ci și «a te urca în rapid, în toate rapidele»."[3] Exact anticonformismul o va scoate în evidență în cadrul grupului ei, adică o va ajuta în mod paradoxal să acceadă la o poziție superioară.

Manifestarea cea mai interesantă a acestui snobism „vârf de gamă" care îmbracă forma originalității se situează pe planul politic, acolo unde încălcarea convenienței dobândește o vizibilitate și, în ochii canoanelor protipendadei, o gravitate colosală.

Începând cu Revoluția Franceză și, practic, până în zilele noastre, a fi original, atunci când faci parte din „aristocrația adevărată" evocată de Léon Daudet, nu înseamnă să fii conservator, regalist sau catolic, ci să ai o atitudine exact contrară. Și, în special, să aderi la partide și la doctrine

„revoluționare", care susțin concepții incompatibile cu o situație socială, economică sau mondenă dată.

Partide care vor putea, îndeosebi în prima jumătate a secolului XX, să fie și mișcări revoluționare de extremă dreapta, care propovăduiesc, în privința valorilor și a ierarhiilor tradiționale, o ruptură la fel de profundă ca doctrina anunțată de partidele marxiste. Iată de ce snobismul politic al „măririlor" va fi, uneori, apanajul „prinților negri": marchizul de Morès la sfârșitul veacului al XIX-lea, prezentându-se drept candidat socialist național, dar propovăduind antisemitismul în fața măcelarilor din La Villete; lordul Mosley, creând un partid fascist în Marea Britanie; prințul Junio Valerio Borghese urmându-l pe Mussolini la Salo, unde Ducele izgonit de la putere a înființat Republica Socială Italiană. Toți se situează, în felul acesta, la antipozii conservatorismului și ai tradiționalismului mediului lor de origine...

Totuși, cazul ipotetic pare mai rar decât cel al „burgheziei roșii". În înalta aristocrație și în marea burghezie deopotrivă, snobismul politic este, în majoritatea cazurilor, „de stânga": de partea revoluției.

CARMANIOLA* MARCHIZILOR

Exemple ale acestui tip de atitudine țin mai ales de trecut, de perioada când apartenența la aristocrație mai avea o semnificație politică sau când susținerea unor asemenea opinii putea fi într-adevăr percepută drept o manifestare extrem de originală. Și, în realitate, apogeul snobismului politic se înregistrează, negreșit, în ultimele clipe ale Vechiului Regim și în primii ani ai Revoluției Franceze.

În timp ce nobilimea de provincie, mica nobilime, care reprezintă nouă zecimi din aristocrație, „rămâne fidelă principiilor sale, adică familiei, a cărei vechime se manifestă prin izvoade, și slujirii regelui și a moșiei", cealaltă aristocrație, cea care beneficiază de favorurile Curții, este străbătută aproape

* Cântec și dans francez din epoca Revoluției Franceze, precum și o vestă scurtă, care se purta în aceeași perioadă (n. red.).

în totalitate de spiritul Luminilor"[4]. Această aristocrație dansează pe un vulcan, așteptând cu nerăbdare erupția. După cum observă peste câțiva ani Sénac de Meilhan, „cei mai mulți aristocrați au devenit democrați. (...) Ei sunt adevărații autori ai revoluției; ei au încins spiritele în capitală și în provincie, prin scrierile și discursurile lor, ca apoi să nu mai poată opri sau încetini mișcarea pe care o instigaseră"[5]. Această elită va găsi de altfel martori necruțători: năpasta snobismului constă adesea în a părea ridicol, situație deosebit de dureroasă atunci când cenzorul are stilul, inteligența și maliția zitatea unui Rivarol, care publică în 1790 un *Mic dicționar al marilor oameni ai revoluției, de către un cetățean activ, fost nimeni.* „Caii de bătaie" figurează aici în ordine alfabetică, începând cu ducele d'Aiguillon, cel care, în moțiunea rostită la 4 august 1789, declara că poporul „urmărește să scuture în sfârșit acest jug care, de atâtea secole, apasă pe grumazul său" și că „își poate găsi o scuză în furiile cărora le este victimă", adăugând că „în acest veac al luminilor, în care filosofia sănătoasă și-a recăpătat puterea, în această epocă norocoasă, în care, uniți pentru binele public și dezbărați de orice interes personal, vom munci pentru renașterea statului, (...) ar trebui să le dovedim tuturor cetățenilor că intenția noastră (...) este de a merge în întâmpinarea dorințelor lor și de a institui cât mai repede cu putință egalitatea de drepturi, care trebuie să existe între toți oamenii"[6]. Comentariul lui Rivarol: *Aiguillon (ducele d'),* „unul dintre cei mai uimitori militanți pentru libertatea francezilor. (...) Educația sa n-a prea început decât odată cu deschiderea Adunării Stărilor Generale; (...) i s-au aranjat niște principii care să-i convină, după care s-a distins ca toată lumea. În scurt timp, a devenit teroarea familiei regale și obiectul de admirație al foburgului Saint-Antoine"[7]. O însemnare urmată de multe altele de același calibru, din care spicuim, la întâmplare, aproape toate marile nume ale aristocrației, Biron, Montmorency, Liancourt... De pildă, *Luynes (ducele de):* „Patriot de neclintit. După ce s-a stabilit în partidul popular, a dat semne că se simțea foarte bine acolo și nu i s-a mai cerut nimic mai mult."[8]

Acești mari aristocrați vor fi adevărații inițiatori ai primului act al Revoluției Franceze, tăind cu spor craca pe care erau așezați de atâtea veacuri. Să fi procedat așa din snobism? Și de data asta răspunsul trebuie să fie nuanțat. În spatele atitudinii lor, există, desigur, motivații diverse: interesul (ne gândim aici la ducele d'Orléans, Philippe Égalité, care jinduiește la tronul ocupat de

vărul său, Ludovic al XVI-lea, şi la vasta lui clientelă), convingerile de asemenea, deşi într-o măsură incertă, dacă ne gândim la bruschetea cu care ele vor răsări, ca apoi să dispară la mulţi dintre ei. Dar există, totodată, şi dorinţa crâncenă de a fi „la modă", de a părea *up to date*, cum vor spune peste un secol contesele din romanele lui Bourget, aspiraţia de a scăpa de rutinele vulgare, chiar dacă erau de la Versailles, şi năzuinţa frenetică de a se distinge. Aşa cum scrie Christian de Bartillat, „această elită care face mofturi, pretinzând că societatea croită pentru ea este, de fapt, prost făcută, trăieşte în vis într-o republică ideală şi afişează nişte opinii ca să se deosebească de oamenii de rând"[9], de generaţia precedentă sau de mica nobilime tradiţionalistă.

JOBENE ŞI DRAPELUL NEGRU

În preajma anului 1789, pasiunea subită a aristocraţiei pentru tezele revoluţionare are toate aspectele unei mode, care ar consta în a fi original în grup, în a se distinge de ceea ce se făcea înainte sau faţă de ceea ce gândesc ceilalţi. O modă fără riscuri, căci, dacă un boiernaş de la ţară, îmbrăţişând ideile şi cauza micilor burghezi, riscă enorm să fie confundat cu ei, în schimb, despre un mare senior ca ducele de Luynes, care ia partea Stării a Treia şi se laudă că s-a situat dintotdeauna la stânga spectrului politic, se va spune, pur şi simplu, că dă dovadă de o excepţională largheţe de spirit, fără ca acest lucru să îi ştirbească din superioritate, dimpotrivă chiar.

Dar o modă nu durează niciodată. Cu câteva excepţii, mai repede sau mai încet marea aristocraţie îşi va schimba radical atitudinea, unii luând arma în mână sau calea exilului, alţii căindu-se, uneori *in extremis*, ca Lauzun, duce de Biron, care urcă pe eşafod la 31 decembrie 1793, exclamând: „Am fost necredincios faţă de Dumnezeul meu, faţă de regele meu, faţă de rangul meu. Mor plin de credinţă şi de căinţă."[10] Marea aristocraţie va fi, de altfel, prima care să vrea să repare, cu prilejul Restauraţiei, ceea ce stricase în timpul Revoluţiei Franceze.

Peste o sută de ani, între ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi primii ani ai secolului XX, moda anarhistă reeditează snobismul politic. Literaţi, aristocraţi

avangardiști și burghezi avizi să-și etaleze deschiderea spirituală se înamorează, dintr-odată, de tezele libertare și de principiile socialismului, pentru ca apoi să se plictisească și să treacă la altceva.

Se pare că în preajma anului 1890 ar fi început o modă denunțată, încă din iunie 1891, pe prima pagină a ziarului *Le Figaro*, într-o cronică acidă semnată de Saint-Genest, „Aviz spiritelor fine la finele secolului: nu vă jucați cu focul." Autorul relatează în articol ceea ce se întâmplă în acea perioadă în numeroase saloane bogate din capitală și cum „stăpâna casei, burgheză destoinică ea însăși, le povestește a doua zi prietenilor: «Ah! dacă ați ști ce seară minunată am petrecut ieri! A venit și vicontele, a expus niște teorii foarte originale! În opinia lui, nimic nu poate fi mai rău decât burghezia, iar poporul are dreptul acum la capital și la bunuri.» (...) Cât de încântată poate fi această exponentă a micii burghezii, se amuză când vede că familia îi este insultată și că averea îi este amenințată, fiindcă toată conversația a fost așa de interesantă și au apărut remarci inedite. (...) Ceea ce amuză acum (...) este să o vezi pe Louise Michel sosind la buna ei amică, ducesa de X... (în realitate, ducesa d'Uzès), căreia odinioară voia să-i ardă palatul". Potrivit acestui observator sagace, dorința de a sclipi, fetișismul inovației, moda, au făcut ca elitele sociale să treacă de la reacțiune la revoluție. În acest sens, autorul povestește despre o serată la o marchiză oarecare, unde un fost comunard convertit la nihilism vorbește despre bombele pe care intenționează să le confecționeze sau unde un alt fost comunard, apostol al antimilitarismului, înfierează zgomotos armata franceză, ori, în fine, un al treilea fost comunard demonstrează superioritatea budismului față de creștinism, spre marea fericire a cucoanelor prezente. „Extraordinar, ce interesant!" La care ziarisul precizează: „Nu e recomandabil să vă manifestați stupoarea sau indignarea, fiindcă ați putea fi luat drept parveniți. Îi prinde bine micii burghezii să se ocupe de Dumnezeu, de patrie, de morală, de societate." Ralierea la extrema stângă, fascinația pentru tezele acestei ideologii constituie de atunci înainte, în cele mai sofisticate locuri din capitală, însuși criteriul distincției – snobismul intelectual îmbinându-se aici cu snobismul monden.

Dar avertismentul formulat pe prima pagină a ziarului *Le Figaro* nu va avea nici cel mai mic efect. „Faptele disperate ale unor oameni scârbiți de nedreptatea socială și de scandaluri întinează o republică fals democratică", explică Émilien Carassus, „oferă snobismului prilejul de a manifesta o atitudine

cu care este învățat: nimic nu poate fi mai elegant decât să cochetezi cu revoluțiile, fie ele roșii sau negre. Nu crezi nicidecum în ele, dar arăți cât de nesuferită îți este epoca ta, pretinzi că te dezbari de convenienţe și de conformism, în fine, te distingi."[11]

În Franța, mișcarea anarhistă se intensifică la sfârșitul anilor 1880. Inițial, se înmulțesc acțiunile de „recompensă individuală", ca atunci când un grup, botezat poetic „Pantera din Batignolles", devastează, în 1887, palatul pictoriței mondene Madeleine Lemaire. Apoi, mișcarea se radicalizează, se trece la acțiuni de terorism, iar atentatele puse la cale de Ravachol în 1892, de Vailland, de Pauwels, de Caserio în 1893 instaurează domnia „Terorii negre", cum a fost caracterizată acea perioadă. Totuși, mișcarea atrage numeroși intelectuali și artiști: revista anarhistului Jean Grave, *La Révolte*, numără printre abonații ei pe cei mai importanți scriitori ai momentului – Mallarmé, Anatole France, Leconte de Lisle, Huysmans și Gourmont. Octave Mirbeau, Marcel Schwob se înflăcărează pentru Ravachol, pe care Paul Adam, un alt romancier de succes, îl descrie drept un „sfânt", „renovatorul faptei esențiale". Înainte de a fi el însuși victima atentatului de la cafeneaua Foyot, unde își va pierde un ochi și niște iluzii, scriitorul Laurent Tailhade slăvește fapta teroristă a lui Vaillant:

Anarhie, tu, purtătoare de torțe,
Alungă noaptea, strivește paraziții.[12]

Cât despre placidul (și foarte bogatul) poet Henri de Régnier, unui reporter care îl întreabă dacă ar fi în stare să arunce și bombe, acesta îi răspunde la obiect: „Da, domnule, imediat chiar!" Și un comentariu, mai degrabă sec, al lui Edmond de Goncourt: „Tinerețea literară (...) dinamitează fiindcă vrea să epateze, să fie *șic*."[13]

Subita pasiune a literaților la modă va înlesni, dacă nu chiar va provoca dezvoltarea snobismului anarhist, care se răspândește în aristocrație și în marea burghezie. Încă din această perioadă, „anarhistul snob", cum îl numește *Le Gaulois* din 10 martie 1894, și „socialismul cu țilindru" nu mai sunt doar formule spirituale sau gogorițe imaginate de jurnaliștii conservatori.

Léon Daudet își bate joc, desigur, de snobii care instigă la revoluție violentă, ca acea contesă de Scudermo care, în timp ce își servește musafirii cu

fursecuri, își exprimă regretul că anarhiștii încă nu au „îngropat Parisul sub ruine fumegânde", sau ca marele croitor Alain Le Puel, „finanțator al ziarului revoluționar *La Bombe*"[14]. Dar ironia lui nu este lipsită de obiect. La mitingurile anarhiste sau socialiste, relatează bunăoară Armand Charpentier, „nu veneau numai muncitori sau numai lucrători manuali. (...) O mare parte a participanților se compunea din burghezi și burgheze. (...) Trebuie să amintim de splendidele serate de la Trianon, de la Casino de Paris, de la Trocadero, de la Circul de iarnă etc. Vedeai la poartă trăsuri personale și automobile. În sală, fotoliile erau ocupate de bărbați eleganți, îmbrăcați după ultima modă, în timp ce toaletele și bijuteriile femeilor îți dădeau iluzia că te-ai afla la o premieră de la Comedia Franceză. Și, totuși, când de la galerie se auzea refrenul *Internaționalei,* aceste mondene și acești mondeni îl reluau în cor. Iată ceea ce am văzut eu în cursul anilor 1898 și 1899 și iată ce și alții au văzut la fel ca mine"[15].

În realitate, alături de anarhismul spilcuit și dichisit s-a dezvoltat un snobism socialist, despre care Anatole France, unul dintre vestitorii lui, spunea că înregistra progrese încă din 1892: „Trândavii înșiși nu privesc cu indiferență (această tendință)", scrie el, iar „tinerii de familie bună, plini de vigoare și sănătate, cu rente de câte două sute de mii de franci pe an, își întrerup lectura din *Auteuil-Longchamps* pentru a citi *Le Socialiste* al domnului Jules Guesde sau *La Revue socialiste* a domnului Malon. Femeile elegante își bagă nasul și ele, iar în curând lucrul acesta va deveni pentru toate o modă, cum erau economiștii în timpul lui Ludovic al XVI-lea."[16] În fine, pe un plan paralel, tot în acești ani apare, cu prilejul Afacerii Dreyfus, un alt gen de snobism, care se poate combina ușor cu cele două tipuri de snobism menționate mai sus, prin intermediul noțiunilor ca modernitate, avangardă, ruptură și revoluție: snobismul intelectualului de stânga. De altfel, așa descrie și Maurice Barrès – „prințul tineretului", romancierul cel mai în vogă de la sfârșitul secolului al XIX-lea – această „naștere a Intelectualului", în care vede explozia unui snobism specific. „În luna noiembrie 1898, câteva sute de persoane, printre care se aflau și ființe inteligente, au început să semneze o hârtie, unde își afirmau simpatia pentru fostul căpitan Dreyfus. Atunci a fost momentul când Clemenceau, care publica numele lor în *Aurore,* a inventat cuvântul: este, zicea el, protestul «Intelectualilor». Altfel spus, anuarul elitei. Cine nu ar vrea să facă parte din rândul lor?! Licențiații s-au năpustit; mărșăluiau în rânduri

strânse cu profesorii lor." Concluzia ironică a lui Barrès, care nu prea îi are la inimă pe aceşti Socrate cu mânecuţe de lustrină: „Toţi aceşti aristocraţi ai gândirii ţin să afişeze că ei nu gândesc asemenea gloatei ordinare."[17]

S-a intrat atunci, va explica mai târziu un memorialist, în „epoca nihilismului elegant şi a diletantismului revoluţionar"[18]. Dar cu certitudine, indiferent că e roşu sau negru, dreyfusard sau antimilitarist, acestui diletantism îi lipseşte seriozitatea. La fel ca snobismul în general, diletantismul revoluţionar rămâne superficial, fără profunzime şi fără consistenţă. Şi cei care îl celebrau până nu demult încep să privească plini de suspiciune ce li se pare, încetul cu încetul, doar o poză. În Anglia, exact lipsa de seriozitate este ceea ce Friedrich Engels îi reproşează, de pildă, lui Oscar Wilde. Autor, în 1880, al unei piese angajate politic, *Vera sau nihiliştii*, Wilde scrisese în 1891 un eseu libertar, *Sufletul omului* (în socialism), cu câteva săptămâni înainte de a publica în foarte conservatorul ziar *Daily Telegraph* un text despre costumul bărbătesc, unde susţinea că frumuseţea livrelei servitorilor depinde aproape în întregime de bogăţia nasturilor pe care îi poartă. De unde şi reacţia ofensată a coautorului *Manifestului partidului comunist* care, în 1892, va avea toate atuurile să ironizeze socialismul în frac şi rochie de seară.

În romanul său *Soarele morţilor*[19], unde Camille Mauclair înfăţişa unul dintre aceste grupuri de persoane distinse, pe cale să cotească spre anarhie, singurul personaj cu adevărat libertar şi sincer deplângea superficialitatea discipolilor săi şi narcisismul demersului lor: „Tot cultul Eului şi snobismul vă mână pe voi."[20] Peste un sfert de veac, revenind asupra modei, Mauclair va constata, nu fără o oarecare amărăciune, că mişcarea anarhistă, „lăudată, îmbogăţită şi alegorizată prin cartea (sa), (...) nu a instituit nimic, decât poate un snobism trecător."[21] În 1893, Paul Adam, viitor autor al unei neliniştitoare utopii falansteriene[22], denunţa, de asemenea, latura infatuată şi artificială a „noului anarhism", care întruneşte absolut toate caracteristicile snobului: întotdeauna îmbrăcat după moda englezească şi făcând profesiune de anglomanie, aclimatizându-se în saloane, budoare, cercuri mondene şi cluburi, dar la fel de bine prezent în staţiunile balneare sau în jurul ruletei la Monte Carlo, acesta era colecţionar de pânze impresioniste şi de artă orientală, admirator al lui Wagner şi cititor al lui Karl Marx[23]. Un tip ce poate fi regăsit, în acest

sfârşit de secol XIX, în nenumărate romane, comedii, eseuri, articole – o adevărată invazie care nu se explică decât prin abundenţa modelelor. Cum scrie şi René Doumic în 1904, este vorba despre unul dintre „cele mai agasante cusururi ale anumitor burghezi din ziua de azi. Avem anarhişti de salon, care cer cu înflăcărare bulversarea oricărei organizaţii sociale, dar în acelaşi timp ţin cu încrâncenare să îşi păstreze privilegiile pe care aceasta li le asigură. Este una dintre cele mai recente forme de snobism".[24]

Totuşi, entuziasmul va scădea – după cum va constata Armand Charpentier peste trei ani: „Curentelor de reacţiune li se succedă mişcările de continuare a acţiunii, care la rândul lor, în scurt timp, sunt urmate de mişcări de recul. Niciodată, poate, experienţa menţionată nu s-a desfăşurat complet ca în cazul socialismului, pe parcursul ultimilor zece ani. (...) La unii oameni, convertirea a fost sinceră; aceştia au rupt-o definitiv cu clasa burgheză şi s-au dăruit, trup şi suflet, socialismului. Dar au fost în minoritate. La alţii, socialismul nu a fost decât un soi de snobism. Nimeni nu contestă că sentimentele lor n-ar fi fost sincere! Dimpotrivă. Dar sinceritatea nu se referea decât la evenimentele sub impulsul cărora se născuseră aceste sentimente. Dacă evenimentele încetau să existe, iar politica revenea la o stare de calm, imediat dispărea de la sine şi frumoasa ardoare socialistă, stingându-se asemenea focarului unui incendiu care nu mai este alimentat." Şi, „pentru snobii socialismului, a urmat o debandadă generală"[25].

DUCESELE ROŞII

Manifestaţia, enormă, confuză, s-a pus în mişcare pe la ora 15.30. În această zi de 14 iulie 1935, toată stânga politică, câteva sute de mii de persoane, s-a adunat în numele apărării republicii, al luptei contra fascismului, a marelui capital şi a ligilor de dreapta. Toţi şefii de partid sunt acolo, de la radicali la comunişti, mărşăluind sub steagurile roşii; asta fiindcă, notează reporterul de la *Le Figaro*, „tricolorurile sunt puţine". „Se aude *Internaţionala*, niciodată însă *Marseilleza*", şi, timp de patru ceasuri, de la Coloana din Iulie până la foburgul Saint-Antoine, lumea demonstrează, zbiară, huiduieşte în special calul de

bătaie al stângii, conducătorul asociației veteranilor de război *Croix-de-Feu:* „Moarte lui de La Rocque!" „Căci", remarcă jurnalistul, „este exclus să se omită particula."

Drept în mijlocul mulțimii pestrițe, o cucoană micuță, la vreo șaizeci de ani, neîngrijită și „îmbrăcată ca o cameristă"[26], trece neobservată, cel puțin de cei care defilează alături de ea cu pumnul ridicat – muncitori, conțopiști, mici meșteșugari. Nu același lucru, însă, se poate spune despre ziariștii vigilenți, care se așteptau să fie prezentă și care au recunoscut-o imediat pe Élisabeth de Gramont, ducesă de Clermont-Tonnerre. „Din moment ce doamnele din lumea bună «fac front comun»", constată bunăoară René Richard în numărul de a doua zi al publicației *Le Candide,* „iar floarea snobismului are relații cu unul de-alde Frot, mai rămânea să încerce încă o experiență – contactul cu strada. Ah! Se vorbea, în privința lor, despre un bolșevism de salon! Ei, bine, cu prilejul zilei de 14 iulie, aceste cucoane urmau să facă dovada faptului că erau și bolșeviste de mahala și că știau să defileze sub steagul roșu. (...) Purtând o pălăriuță de la Prisunic, specială pentru «zilele populare», doamna de Gramont pășea cu picioarele ei aristocratice pe urmele celor care strigau «Soviete, peste tot!» Să sperăm că amicii ei mondeni nu o vor saluta ridicându-și pălăria, ci, pentru a o măguli, ridicând pumnul ca la Barrière du Trône."[27]

Élisabeth de Gramont, care a jucat un rol însemnat în istoria intelectuală și mondenă a primei jumătăți a secolului XX, constituie într-adevăr arhetipul ducesei roșii: parțial din convingere, parțial din dorința de originalitate, aceasta susține poziții ideologice radical diferite de cele ale mediului din care provine și din care continuă să facă parte. De altfel, exact de aceea suntem tentați să vorbim despre snobism, când ne referim la o asemenea viață trăită cu marje. Problema s-ar pune cu totul altfel, însă, dacă ducesa, din convingere politică, s-ar fi lepădat de nume, titlu, armoarii, avere, relații, în fine, dacă ar fi fost cu adevărat coerentă cu propriile ei idei, rupând definitiv orice relație cu acest mediu, așa cum au făcut câțiva aristocrați iacobini în timpul Revoluției, o mână de prințese nihiliste în Rusia veacului al XIX-lea, Louis Dalmas de Polignac, fondatorul Partidului Comunist Internaționalist în ianuarie 1944, sau tânărul conte Charles-Henri de Choiseul-Praslin, descendent dintr-o familie ducală, bogată în mareșali și în mari miniștri, ginere al lui

Henri de Wendel, care, devenind militant maoist în anii '70, lucra ca muncitor calificat la Renault, împărţea broşuri şi cerea să i se spună „tovarăşul Praslin"[28]. În cazul ducesei, în schimb, angajamentul politic ţine, în bună parte, de provocare; biograful său notează că „spiritul ei de contradicţie, foarte vivace, o determină să încline spre ideile de stânga, cu atât mai multă convingere cu cât acestea sunt diametral opuse faţă de ce gândesc Philibert, soţul ei, dar şi marea majoritate a persoanelor pe care ea le frecventează"[29].

Aşadar, din această perspectivă, desigur ambiguă, este necesar să reconsiderăm angajamentele ei politice care, foarte repede, se situează clar de partea extremei stângi. Încă dinainte de Primul Război Mondial, Élisabeth de Gramont face cunoştinţă acasă la Anatole France – Villa Saïd – cu un rus exilat, Charles Rappoport, al cărui obiectiv declarat era să imprime un caracter marxist mişcării socialiste din Franţa. Deşi ajunsese de pomină pentru urâţenia şi murdăria lui sau poate tocmai din această cauză, Rappoport o vrăjeşte pe Élisabeth care nu vede în el decât „un om al viitorului. Un viitor al dreptăţii şi al libertăţii"[30]. Ducesa şi directorul publicaţiei *La Revue marxiste* vor rămâne întotdeauna apropiaţi.

În timpul războiului, Élisabeth colaborează la un ziar, *Le Radical*, unde publică îndeosebi articole anticlericale sau favorabile impozitului pe venit – coşmarul aristocraţiei şi al burgheziei franceze. Dar se îndepărtează în curând de radicali, pe care îi consideră prea centrişti sau prea molatici, dar şi de socialişti, prea nesiguri, pentru a se ralia „discursului adevăratei stângi". Chiar dacă flirtul ei cu Partidul Comunist Francez se dovedeşte de scurtă durată, „Lily" socotind că această organizaţie politică era mult prea rigidă, în special la capitolul moravuri, ducesa rămâne, totuşi, fascinată de luptele comuniştilor. În anii de după război, cea pe care Catherine Pozzi o numeşte „Ducesa Bum-Bum" afişează trei pasiuni: femeile frumoase, golful şi marxism-leninismul.

Seducţia era într-atât de puternică, doar dacă nu funcţiona din nou ideea de provocare, încât Élisabeth de Gramont se deplasează în 1932 în ţara lui Stalin. În lucrarea pe care o publică în anul următor, *Calea URSS*, poziţia pe care se situează este atât de radicală, încât va duce la disensiuni, nu fără motiv, cu o parte din relaţiile ei... În *Memoriile* sale, publicate în 1929, Élisabeth, comparându-l pe Nicolae al II-lea cu Ludovic al XVI-lea, sublinia orbirea, slăbiciunea lui, dar recunoştea că era un om plin de bunătate şi blândeţe[31]. În

1932, ieşind din Muzeul Revoluţiei, la Leningrad, nu mai vede în ţarul detronat decât un monstru degenerat, „nătărău şi fricos", moştenitorul unor autocraţi cumpliţi, care au ţinut dinadins poporul „în robie, în martiriu şi în ignoranţă". De fapt, declară ea, „regimul ţarist şi clasa privilegiată au meritat din plin ce au păţit", ca, de altfel, şi clerul ortodox care infesta Rusia, după cum a putut înţelege ea vizitând muzeul antireligios instalat în fosta Catedrală Sfântul Isaac. „În fine, asuprirea exercitată de cler a dispărut" şi este cu atât mai bine, în fond, că „guvernul a demolat catedrala închinată Mântuitorului, plasată la periferia Moscovei, cu o arhitectură neinteresantă", pentru că astfel a putut „construi în loc Palatul Sovietelor"[32].

În concluzie, ducesa este fericită că trecutul a fost îngropat şi că revoluţia, „a cărei necesitate se vădeşte cu o claritate fulgerătoare", trăieşte şi prosperă. Autoarea ridică în slăvi ostaşii Armatei Roşii, „atât de încântători", militarii din GPU, „un fel de jandarmerie naţională", egalitatea dintre bărbaţi şi femei, colhozurile şi faptul că, de atunci înainte, „nimeni nu mai moare de foame în Rusia sovietică (unde) fiecare (este) bine tratat"[33] – o reflecţie ce poate pune pe gânduri, pentru că datează exact din perioada în care masacrele şi epurările, lagărele şi episoadele de foamete provocată fac milioane de victime în URSS.

Graţie genialului Lenin, care nu a fost „implacabil decât din necesitate", graţie lui Stalin, al cărui „creier este la înălţimea muşchilor", regimul sovietic „făureşte un prezent puternic şi înnoitor", în care „fiinţa umană (...) şi-a reintrat în drepturi". Ducesa, care îşi încheie călătoria prin Ucraina, pe care o compară cu „o Beauce gigantică", dă dovadă de o orbire totală, astfel încât ajunge să pară suspectă. În realitate, degeaba îi mărturiseşte unei tinere rusoaice că ea nu este comunistă, din moment ce este şi ea constrânsă, indiferent dacă vrea sau nu, să se conformeze jocului şi să meargă până la capătul propriului ei snobism[34].

Pe atunci ducesa figurează încă în *Bottin mondain* cu numele şi titlul său, precum şi cu adresa vilei sale personale de pe rue Raynouard, pe care André de Fouquières o evoca nostalgic, douăzeci de ani mai târziu, referindu-se la superbele concerte ce aveau loc acolo, la parcul domeniului, ce amintea de un peisaj de Hubert Robert şi la terasele înflorite, de unde contempla melancolic peisajul parizian.[35]

Ceea ce face din Élisabeth de Gramont un caz atât de exemplar este exact confuzia de fiecare clipă dintre o viață mondenă sclipitoare, cu maniere, gusturi și atitudini ce amintesc izbitor de secolul al XVII-lea, și o adeziune la niște teze în flagrantă contradicție cu toate acestea. „Asemenea tuturor celor de rang înalt", scrie un apropiat al ei, Gabriel-Louis Pringué, campionul Franței la categoria linge-blide, „nici ea nu cunoștea snobismul."[36] Snobismul nobiliar, cu siguranță: ducesa era prea conștientă de originile ei, ca să mai fi visat la ceva superior și să nu-și fi permis luxul simplității. În ceea ce privește snobismul politic, în schimb, René Richard, jurnalistul de la *Candide* citat mai sus, care frecventa, de altfel, recepțiile de pe rue Raynouard, este cel care a ghicit-o, mirosind adevărul.

Chiar dacă Élisabeth de Gramont este, în Franța începutului de secol XX, prototipul ducesei roșii, în niciun caz nu se poate spune că ar fi fost și unicul exemplar al respectivei categorii. În epoca sa, Élisabeth de Gramont împarte titlul cu ducesa d'Uzès, care corespondează cu Louise Michel, asumându-și totodată rolul de protectoare a văduvei anarhistului Vaillant. În realitate, nu se poate face nicio comparație între cele două persoane amintite și, de altfel, Lily, nu fără motive, o consideră pe ducesa d'Uzès tipică pentru „Vechiul Regim"[37]. Și în cazul ei, totuși, cuvântul „snobism" a fost rostit frecvent, iar nepotul său, publicându-și *Memoriile*, se va strădui să demonstreze că pe bunica lui nu o caracteriza o asemenea atitudine... Dacă ar fi să o comparăm pe Élisabeth de Gramont cu unul dintre contemporanii săi, ne-am gândi mai degrabă la vicontesa de Noailles care, în momentul Frontului Popular, defila alături de ea în spatele steagului roșu și le răspundea celor scandalizați că, în noaptea de 4 august, contele de Noailles fusese cel care sfâșiase steagul alb; peste treizeci de ani, în mai 1968, îmbătrânită, dar la fel de puternică, o vom vedea din nou defilând alături de stângiști[38].

Iată un tip de personaj care rămâne frecvent, din moment ce a servit drept sursă de inspirație unor romaniceri, ca Jules Romains, bunăoară, care, în *Oamenii de bunăvoință*, introduce în narațiune, pe la începutul anilor '30, pe un oarecare „Bernard de Saint-Papoul, comunist dur", adică troțkist, fost „tovarăș cu Lenin", însă trăind din averea răposatului lui tată, „complexat și dezolat" din cauză că nu avusese dreptul la titlul de marchiz, care îi revenise fratelui său mai mare, și făcându-le pe celelalte personaje să își pună unele întrebări legitime privind snobismul lui[39].

Dar această modă devine un fenomen marginal. Nu ar trebui, desigur, să subestimăm accesele ulterioare, ca acela care, în jurul anilor '50, a împins spre partidul comunist o parte din arondismentul 16, sau, peste câțiva ani, cel care a propulsat intelighenția pariziană spre maoism – o pasiune descrisă de Marc Fumaroli în 1967 cu mare sarcasm: „De când Rusia se îmburghezește, Mao Zedong și curajoasa lui revoluție culturală au ajuns să servească drept referință intelectualilor care formează dintotdeauna avangarda luptei mondiale. Filmul lui Jean-Luc Godard, *Chinezoaica,* reprezintă un excelent simptom al acestei mode. Pe de altă parte, rar se întâmplă să nu găsești, la vedere pe un gheridon elegant din salonul prietenilor tăi, «cărticica roșie» cu reflecțiile lui Mao, *bestseller* al momentului. Fără a mai pune la socoteală, evident, moda masculină și feminină, care se inspiră, de o manieră mai mult sau mai puțin militărească, din stilul comunist chinez."[40] Gonzague Saint Bris menționează cazul unui tânăr prinț german obsedat de eleganță și rafinament, venit să protesteze în anul următor, în mai 1968, împotriva plictisului și a societății de consum. Unui prieten care îl întreabă cum se va îmbrăca la manifestație, prințul îi răspunde: „Am ales de la Cardin un costum mao foarte simplu."[41] Fără să neglijăm explozia ecologismului șic, nici, deși ceva mai obscură, tendința actuală de a fi „burghez boem", așa-numita bobomanie, toate aceste manifestări diverse par mai degrabă timide, ca și cum nu ar mai fi decât o formă îndulcită a snobismului.

Capitolul X

SNOBUL ŞI ARTELE

În ajunul Primului Război Mondial, în timpul iernii dintre 1913 şi 1914, atunci când lumea nu ştie că se află deja în ochiul ciclonului, când totul pare, în mod straniu, atât de calm, snobismul se ocupă de chestiuni spirituale. „Mâine toată crema Parisului şi cele mai fermecătoare femei se vor afla la Palatul Mazarin, pentru a participa la recepţia domnului Émile Boutroux, ilustru filosof", anunţă André Beaunier în *Le Figaro* din 21 ianuarie. „Cei prezenţi îl vor putea asculta şi pe domnul Paul Bourget, romancier, însă autorul *Minciunilor* şi al *Crudei enigme,* găzduindu-l pe autorul *Contingenţei legilor naturii,* va discuta despre filosofie. (...) Aceleaşi femei încântătoare care îi vor aplauda pe cei doi celebri gânditori se băteau, deunăzi, la Collège de France, pentru a asista la cursul domnului Henri Bergson, care studiază în prezent principiile metodei filosofice. Şi cum să se mai spună, atunci, că această epocă este frivolă – o epocă plină de femei atât de fermecătoare şi atât de pasionate de metafizică!"

La modă este filosofia, într-adevăr, dar mai ales filosofia lui Bergson. Este, de altfel, ceea ce sesizează, peste o lună, şi criticul de la *Le Figaro,* Fernand Vandérem, într-un articol cu titlu provocator: „Metafizică amuzantă."[1] Directorul Operei din Paris, domnul Bouché, lansase o anchetă pentru a afla care era „cel mai parizian subiect al momentului". Dar, în februarie 1914, acest subiect nu se referă nici la Alsacia-Lorena, nici la socialism, nici chiar la tangou sau la furlana, ci... la influenţa lui Bergson. Căci aşa este tineretul,

dornic să găsească mereu noul, ineditul, „un meniu care să iasă din banalitate", și asta, cu atât mai mult în cazul doamnelor din înalta societate, care din păcate nu au fost întrebate. „Firește", notează Vandérem, „domnul Bergson nu este primul profesor care să se bucure de o audiență atât de vastă. Înaintea lui, și Caro a fost nevoit să refuze multe persoane, din cauza sălii deja arhipline. (...) Însă filosofia lui Caro făcea tot posibilul pentru a nu le respinge pe cucoane. (...) Dimpotrivă, la domnul Bergson, nu există nimic pentru galerie, nimic pentru public. Utilizarea constantă a jargonului filosofic, cu tot ceea ce are el mai tehnic și mai abscons. O doctrină negreșit destul de simplă, în fond, odată ce ai putut trece dincolo de complicațiile exterioare. Doar că, înainte de a ajunge la sanctuar, când nu cunoști dialectul locului și când nu ai nici deprinderea unor asemenea gimnastici cerebrale, câte eforturi nu implică traseul, de fapt, și câte erori nu pot apărea pe parcurs!" Faptul că acestei călătorii anevoioase i se alătură cu bravură „toate aceste doamne elegante și fascinante, toate aceste fete tinere care se îngrămădesc, se îmbulzesc pentru a asculta evanghelia bergsoniană" pare minunat și aproape de neînțeles. „Cum să explicăm asiduitatea lor, ardoarea lor și, într-un cuvânt, delirul lor hipnotic? (...) Snobismul? Dar, dacă snobismul monden poate să umple zece săli, câte rânduri dintr-un amfiteatru credeți că ar putea garnisi *un snobism prin excelență literar*?"

La drept vorbind, puțini contestă faptul că nu ar fi vorba despre snobism în cazul de față și puțini au naivitatea (sau nerușinarea) de a declara, ca Raïsa Maritain, că, în ciuda aparențelor, „un instinct infailibil îi ghida pe nenumărații auditori"[2]. Dar oare genul acesta de snobism era *„prin excelență literar"*? În luna martie 1914, firma Worth, a cărei clientelă se confundă cu *Gotha, Armorial* și *Bottin mondain*, scoate o nouă „rochie de dineu" reprodusă în *La Gazette du bon ton:* „Dl Bergson a promis că va veni." Impur snobism!

La 28 februarie 1914, eroul celebrării, Bergson însuși, îi răspunde lui Vandérem printr-o scrisoare, pe care *Le Figaro* nu ezită să o publice pe prima pagină: „Vă sunt deosebit de recunoscător pentru că ați restabilit adevărul în privința unui aspect esențial. Când se compară cursurile mele cu cele ale lui Caro, lumea uită că eu n-am făcut niciodată nici cea mai măruntă concesie «publicului larg», că învățătura mea se adresează specialiștilor și că o voi face din ce în ce mai tehnică, pe măsură ce afluența la cursurile mele va crește. Anul acesta, cursul meu de vineri se ocupă de «Metoda în filosofie», iar cel de sâmbătă abordează a doua

parte a *Eticii* lui Spinoza, altfel spus, cel mai dificil text scris de cel mai dificil dintre filosofi." De altminteri, este exact ceea ce recunoştea şi André Beaunier: „Desigur, se întâmplă – sau s-a întâmplat – ca în favoarea unui graţios auditoriu feminin filosofii să reducă din rigoarea austeră a învăţăturii lor şi, dacă se poate spune aşa, să anine un zâmbet de argumentele lor ontologice. Dar o asemenea complezenţă, nedemnă de iubitori ai înţelepciunii", nu mai este în pas cu moda – „A înveseli filosofia, a o înclina spre futilitatea mondenă sunt atitudini pe care nu le gustă niciunul dintre oratorii care, săptămâna aceasta, stârnesc interesul avid de cunoaştere al contemporanilor noştri."[3] Nesimţindu-se responsabili pentru valul de snobism pe care îl stârneşte doctrina lor, aceştia fac chiar tot posibilul pentru a descuraja o asemenea conduită, ce-i drept fără succes în cazul acelor „femei atât fermecătoare şi atât de pasionate de metafizică!"

Poate că strălucitii filosofi se înşală, însă, în privinţa mecanismelor de bază ale snobismului intelectual, pe care nu-l sperie nici dificultăţile, nici tehnicitatea şi nici ermetismul discursului, ci dimpotrivă. Cu cât o idee pare mai incomprehensibilă muritorilor de rând, cu atât mai mult snobul se va simţi în elementul său, manifestându-şi, prin prezenţa şi aprobarea lui entuziastă, superioritatea spiritului, precum şi indiscutabila sa apartenenţă la elită.

Dar, dacă snobismul de tip filosofic nu a fost niciodată decât apanajul unor cercuri foarte restrânse – de la „femeile savante" din secolul al XVII-lea la „carolinele" din anii 1880, „bergsonienele" în rochie de seară şi „lacanienele" în mantou de vizon –, dimpotrivă, snobismul de tip artistic, celălalt domeniu electiv al snobismului intelectual, a interesat întotdeauna multă lume.

Ceea ce caracterizează, în mod fundamental, snobismul artistic este elitismul său, dorinţa de a te situa „deasupra" prefăcându-te că înţelegi, că apreciezi – şi eventual cumperi – opere pe care omul de pe stradă le consideră excesiv de dificile, de neînţeles, ba chiar aberante. Delectându-se cu ceea ce poporul detestă şi disprefuind ostentativ ceea ce el agreează, snobul lasă să se înţeleagă că el poate vedea dincolo, mai departe şi mai profund decât vulgul, că este, aşadar, diferit, mai inteligent şi, în concluzie, superior.

Acest snobism va avea tendinţa, de altfel, să ia în serios tot ce i se propune să admire, cu condiţia, desigur, ca alţii – instituţii oficiale, experţi autentici, specialişti titraţi – să fi validat în prealabil valoarea şi meritele respectivelor

obiecte. Așa cum am mai spus, snobul nu este niciodată un pionier, ci un imitator și, în fond, un conformist. De unde și ușurința cu care se va putea profita de naivitatea lui – cu atât mai profundă, cu cât snobului îi place să se laude cu originalitatea lui.

Snobismul în sfera artei, pentru a dobândi o consistență, presupune existența unor opere considerate „prea dificile" de publicul larg. Însă, în general, lucrurile nu stau la fel în cazul artei clasice, unde operele erau nu numai percepute spontan drept „artă", ci și imediat accesibile *tale quale* pentru lectura, aprehensiunea, comprehensiunea și emoția estetică a marii majorități a oamenilor. În mod paradoxal, în această societate împărțită în clase, inegală social și politic, cum este Franța Vechiului Regim, dreptul la emoția artistică pare distribuit destul de egal: se presupune că țăranul și micul burghez, meșteșugarul și marele senior pot simți aceeași plăcere ascultând o arie de Charpentier, asistând la o comedie de Molière sau contemplând un tablou de Boucher. De aceea, snobismul artistic nu exercită în epocă o influență considerabilă, decât eventual în mod indirect, prin intermediul snobismului de colecționar, care constă în trufia de a deține opere pe care alții nu le au, sau prin intermediul snobismului de cunoscător, într-o perioadă când, neexistând posibilitatea de reproducere mecanică, fotografică sau electronică, accesul direct la opere, îndeosebi muzicale și picturale, rămâne evident restrâns – fiind puțin probabil, bunăoară, ca țăranul menționat mai sus să poată admira capodoperele picturii din vremea lui.

În secolul al XIX-lea, în schimb, și mai ales începând cu ultimele decenii ale veacului, profundele mutații petrecute în artă vor permite apariția unui snobism specific, care rămâne încă, în mare parte, în orbita snobismului monden: indiferent că este vorba despre pictură, teatru sau muzică, snobul este interesat de operele dificile, în primul rând pentru a imita elitele, care se arată înnebunite după noutățile estetice, cu atât mai mult cu cât această excentricitate ostentativă contrastează flagrant cu conservatorismul lor religios, moral și politic. Oricum, până la urmă abia după Primul Război Mondial se impune masiv un snobism aristic real, care reflectă deopotrivă radicalizarea modernității și „ideologizarea modernului", o atitudine ce va găsi în „mondenitatea pariziană (...) complici veritabili", moda fiind „prin definiție (...) de partea modernității, oricare ar fi ea, cu condiția să fie luată drept așa ceva"[4].

APARIȚIA AVANGARDEI

La începutul anilor '20, întorcându-se spre propriul său trecut, spre amintirile sale legate de Wagner sau Debussy, Jacques Boulenger afirma că, pentru mondeni, „muzica devine mai ușor obiect de snobism decât artele frumoase, fiind mai lesne ermetică"[5]. Cu cât o artă este mai susceptibilă de obscuritate, cu atât va fi, de asemenea, mai susceptibilă să ralieze snobii, care se vor împăuna cu faptul că se numără printre puținii care reușesc să o înțeleagă și să o iubească: aceasta este, de fapt, esența snobismului artistic, despre care Jacques Boulenger va constata repede că nu se limitează la muzică, căci dacă, în perioada când scrie el, artele frumoase, literatura sau teatrul rămân, în general, accesibile muritorilor de rând, totuși deja se afirmă unele curente revoluționare, care în curând vor oferi snobilor mijlocul de a crede că fac parte și ei din avangardele spiritului.

MUZICA, ÎNAINTE DE TOATE

În Franța, Wagner nu a fost întotdeauna copilul răsfățat al snobismului. Cu prilejul primelor sale audiții, la Théâtre des Italiens în 1860, la Operă în 1861, muzica lui dezlănțuie niște huiduieli înfiorătoare, orchestrate de crema aristocrației franceze și, îndeosebi, de membrii celebrului Jockey Club. La 18 martie 1861, istorisește Wagner, la premiera operei *Tannhaüser*, totul decurgea minunat, până în momentul în care, „subit, în actul al doilea, s-au auzit niște fluierături stridente, iar directorul Royer s-a întors spre mine și mi-a zis: «Sunt *jocheii*, gata, s-a zis cu noi»[6]". În realitate, capul răutăților din seara aceea nu este altul decât prințul de Sagan, Charles Guillaume de Talleyrand Périgord, considerat deja „maestrul suprem al gustului".[7] În ciuda sprijinului acordat compozitorului de împăratul Napoleon al III-lea și de împărăteasă, care asistă la reprezentație, în sală se dezlănțuie vacarmul: râsete, zeflemele, insulte și fluierături, cu atât mai intense, cu cât „jocheii" sunt arareori bonapartiști. Apropiații compozitorilor sunt agresați, spectatorii se bat, se pălmuiesc, își rup evantaiele în capul adversarilor, își pierd monoclul în debandada generală. La a treia reprezentație, spectacolul se întrerupe de două

ori, din cauza unor încăierări care riscă să degenereze. Dar, odată restabilit calmul, „jocheii" încep să fluiere și mai tare, astfel încât se poate spune că au ultimul cuvânt. La rândul lor, wagnerienii urlă: „Afară, jocheii, afară!" Prințesa de Metternich, turbată de furie, se retrage ostentativ. În timpul pauzei, unul dintre contestatari intră în loja unei doamne foarte distinse, care îl prezintă unei alte cucoane, spumegând de furie: „Dânsul e unul dintre acești mizerabili, vărul meu." În concluzie, aristocrația se împarte în două tabere inamice – situație ce împiedică orice apariție a unui snobism consecvent.

Chiar dacă substantivul *wagnerism* este utilizat încă din 1869, atitudinea opiniei publice nu se va schimba radical decât peste cincisprezece ani. Începând cu mijlocul anilor 1880, apare moda de a merge în pelerinaj la Festivalul de la Bayreuth, urmând exemplul prințesei de Polignac sau al contelui Robert de Montesquiou. În 1892, nu mai puțin de șase sute de francezi, printre care diverse doamne din înalta societate, au ascultat *Parsifal*, ce-i drept cu o oarecare indiferență față de muzica propriu-zisă, observatorii regretând profund că lumea a început să meargă la Teatrul din Bayreuth așa cum se duce la băi sau la Monte Carlo, iar rusul Bertha ajungând chiar să spună, în 1897, că „(teatrul din Bayreuth) devine din ce în ce mai mult locul de întâlnire obligatoriu al căscăunzilor internaționali și al snobismului cosmopolit"[8]. La Paris, chiar dacă unii patrioți turbulenți se arată indignați de admirația față de un german și participă la alte câteva proteste gălăgioase memorabile, cum a fost scandalul organizat în mai 1887 contra reprezentației operei *Lohengrin* la Théâtre de l'Eden, constatăm că aceștia nu mai fac parte din lumea bună, ca în urmă cu un sfert de veac, ci din păturile inferioare ale parizienilor, măcelari sau hamali de la Hale. Un detaliu semnificativ: în 1891, când Wagner este pus în scenă din nou, triumfal, la Opera din Paris, *L'Illustration* relatează că prințul de Sagan, care luase parte odinioară la cruciada împotriva operei *Tannhaüser*, se declară de atunci înainte un „wagnerian înrăit"[9], continuând, sub acest aspect, să dea tonul. „Astăzi", remarcă Bertha în 1892, „«maestrul saxon» este la modă, îi satisface perfect pe contemporanii noștri *fin de siècle*, este vedeta absolută a sălilor de teatru și de concert"[10], fără a mai pomeni de budoare și de saloane.

Cert este că, în ochii snobului, Wagner prezintă câteva avantaje însemnate. În primul rând, bineînțeles, dificultatea muzicii sale – Abel Hermant, relatând despre o reprezentație din 1914, se întreba „cu spaimă (...) dacă toți

spectatorii aveau cumva enormul bagaj de cunoştinţe literare, filosofice, muzicale, considerate indispensabile pentru a putea înţelege, poate chiar pentru a putea suporta această uriaşă capodoperă a spiritului uman"[11]. Cât despre snobii wagnerieni, ei pretind, potrivit lui Bertha, că Wagner ar fi apanajul „unei aristocraţii a sentimentelor", „majoritatea omenirii" fiind, după ei, „nedemnă să înţeleagă manifestările elevate ale artei şi, cu atât mai puţin, lucrările lui Wagner"[12].

Al doilea avantaj, accesul dificil, pe care psihiatrul Max Nordau îl consideră decisiv: „Faptul că nu puteai asculta decât la Bayreuth (această muzică) absolut autentică şi nediluată a fost de mare importanţă pentru stima ce i s-a acordat. Dacă ar fi fost interpretată în orice sală de spectacol, dacă ar fi fost posibil să asişti, fără greutate şi fără complicaţii, la o reprezentaţie a muzicii lui Wagner, ca la o reprezentaţie cu *Trubadurul,* Wagner nu şi-ar fi găsit, în străinătate, cel mai zelos public. Trebuia, pentru a-l cunoaşte pe autenticul Wagner, să te duci la Bayreuth; nu puteai face asta decât la intervale lungi şi în perioade determinate; era nevoie să te ocupi dinainte de locurile din sală şi de cazare. Era vorba despre un pelerinaj, care necesita mulţi bani şi mult timp, aşadar, un eveniment la care plebea nu putea să ia parte. Excursia la Bayreuth a devenit astfel privilegiul oamenilor bogaţi şi distinşi, iar pentru snobi faptul că au putut merge acolo a reprezentat un mare merit social. Puteai să te lauzi cu această călătorie; puteai să te mândreşti că ai fost acolo. Nu mai făceai parte din gloată, ci din elită."[13]

În plus, faptul că Wagner era german se potriveşte perfect cu un cosmopolitism care nu se limitează la anglofilie. În fine, subliniază Carassus, „a-l aprecia pe Wagner înseamnă a cocheta cu noua poezie"[14], cu simbolismul, cu misticismul şi cu literatura de avangardă, de când Mallarmé şi-a asumat menirea de propovăduitor obscur, dar sublim al muzicianului german.

Drept urmare, se produce o adevărată explozie sau, cum insistă poetul François Coppée, o „teroare wagneriană", pentru care snobul va fi un adevărat gardian, pe cât de intolerant, pe atât de incompetent. „Într-o perioadă (...) când wagnerismul începea să devină religia snobilor", povesteşte Georges Lecomte în 1905, „o guralivă trepidantă l-a umilit în faţa mea, prin fanatismul ei, pe unul dintre prietenii noştri, care, pasionat de Wagner, în vremea când eleganţa mondenă dicta mai degrabă să-l înjuri, şi om onest cum era, îşi făcea scrupule să-i spună frumoasei lui interlocutoare tot ce crede el despre Wagner după

cincisprezece ani (...) de reflecție."[15] Nimeni nu-l mai atacă pe idol; cu religiozitate, lumea pleacă în pelerinaj la Bayreuth, asistă la reprezentațiile din Paris, la Operă sau în saloanele vestite (chiar și atunci când există riscul de a asculta cântăreți netalentați masacrând celebrul duo din *Lohengrin* sau ruga lui Elizabeth), ba chiar se inspiră din muzica lui Wagner în moda feminină, dar și în vocabularul curent.

O modă care, prin spirit de contradicție, va trezi în cazul anumitor persoane un dezgust afișat. În 1908, întrebat de o publicație germană despre influența wagnerismului în Franța, cu prilejul comemorării a douăzeci și cinci de ani de la moartea Maestrului, André Gide mărturisește o „aversiune împătimită (care) n-a făcut decât să crească, începând din copilărie. Acest geniu prodigios (...) a permis unui număr mare de snobi, oameni de litere și nătărăi să creadă că le place muzica"[16].

Trebuie să menționăm că pe atunci pentru un scriitor nu mai era ceva merituos să afișeze asemenea opinii. Încă din primii ani ai secolului XX, wagnerismul intră în declin, snobii socotind că a devenit deja ceva prea popular. Ajuns „la îndemâna portăreselor", Wagner nu mai prezintă prea mult interes pentru cei care nu făcuseră o pasiune pentru el decât pentru a le imita pe ducese sau pentru cei care, „considerând că a-l înțelege pe Wagner era un adevărat privilegiu, văd în popularizarea lui un fel de diminuare a valorii"[17]. Zeul se clatină și, în 1903, în revista de sfârșit de an a publicației *La Vie parisienne*, „Regina păunilor" îl socotește demodat. La drept vorbind, însă, lucrurile nu stau chiar așa: în 1909, una dintre cele mai distinse doamne din Paris, contesa Greffulhe, include în programul unei petreceri nocturne organizate la Bagatelle prologul din *Tannhaüser;* tot la fel, la Operă lumea se îmbulzește să asiste la spectacolul *Parsifal*, în ianuarie 1914.

Snobii, cărora le-au luat locul atunci adevărații amatori de artă, s-au îndreptat însă spre alte genuri de muzică, pe care le considerau mai elitiste, mai originale, într-un cuvânt, conforme cu aspirațiile lor.

Unii, dând curs modei neocatolicismului, s-au întors spre trecut. Să notăm că este vorba despre o manifestare destul de neobișnuită, în măsura în care snobismul artistic se caracterizează în general printr-un avangardism frenetic și un progresism înfocat: acest tip de snobism constă, în general, în a te extazia orbește în fața lucrurilor care tocmai au apărut. Dar vom reveni asupra ideii.

Dimpotrivă, snobismul estetic neocatolic, care se impune în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, pare esențialmente reacționar: în afara unor rare excepții, în mare vogă este trecutul. Dar, ce-i drept, trecutul este atât de îndepărtat, încât ajunge să pară ceva nou, ceea ce suscită scepticismul unor observatori, prea puțin convinși de coerența și de profunzimea mișcării: „Moda i-a constrâns atunci pe cei din lumea bună să se ducă să-i asculte ore în șir pe cântăreții de la Saint-Gervais interpretând mise, motete, fugi și canoane de Palestrina, de Vittoria și de Bach, cu mii de resurse tehnice, mii de subtilități de execuție și de aranjamente de armonie vocalică, pe care nu le pot înțelege decât compozitorii și muzicanții." Pentru ei, adevărata muzică înseamnă cântul monodic și gregorian, cărora li se consacră o instituție ce va cunoaște o faimă trecătoare, dar strălucită în cercurile selecte – „Schola Cantorum". Un succes la care și-a adus contribuția și snobismul, după cum recunosc chiar principalii beneficiari. Astfel, într-un articol publicat de buletinul acestei „Schola", un oarecare Stéphan Risvaeg se felicită pentru ceea ce el numește „sn. artisticus": „Renașterea lui Bach, a lui Rameau, a lui Monteverdi nu ar fi fost o operă săvârșită cu atâta promptitudine și atât de victorios, fără minunatul și devotatul ajutor al snobismului, suscitat abil și dirijat inteligent. (...) Snobism, desigur, dar un snobism binefăcător, întrucât este bine folosit, fiind condus de inteligențe superioare."[18] Totuși, acuză Mauclair, „din toate astea nu poate rămâne decât amintirea unui snobism (...). Nu poți manifesta afinități sufletești față de plictisurile coalizate ale unui număr oarecare de cucoane elegante"[19].

Cât despre cei care, uitându-l pe Wagner, fără a se închina însă în fața operei lui Palestrina, privesc înspre prezent, nu auzi pe buzele lor decât un nume: Debussy. Spectacolul *Pelleas și Melisanda* la Opera Comică, în 1902 – „dată nemuritoare"[20], scrie Élisabeth de Gramont – va provoca o schimbare hotărâtoare în snobismul muzical, ducând la apariția cohortei celor pe care romancierul Jean Lorrain îi numea „peleaștrii". „Tremurând de admirație pentru seria lină de pizzicato din micuța capodoperă *După-amiaza unui faun*, (peleaștrii) au decretat că este obligatoriu să leșini de plăcere ascultând disonanțele intenționate ale lungilor recitative din *Pelleas*"[21] – asemenea uneia dintre snoabele tipice din *În căutarea timpului pierdut*, doamna de Cambremer, „a cărei cultură de circumstanță se referea în exclusivitate la filosofia idealistă, la pictura impresionistă și la muzica lui Debussy."[22]

SNOBISMUL SCENEI

Există, desigur, mai multe modalități de a pune în legătură teatrul cu snobismul. Una dintre ele constă, în special începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, în a cere unor aristocrați de rang mare să facă pe actorii, în piese scrise, în general, pentru ei și jucate în fața unor cercuri selecte. Dacă această practică se întâlnește deja sub Vechiul Regim, abia în timpul celui de-al Doilea Imperiu, afirmă André de Fouquières în 1910, arta dramatică „a făcut în societatea mondenă progrese decisive", cucerind „un loc atât de stabil, încât cutuma comediilor de salon este asimilată de acum înainte celei a reuniunilor *five-o'clock* și a balurilor"[23]. În 1861, Morny interpretase în saloanele președinției Corpului legislativ un scheci destul de bine scris chiar de el, *Domnul Choufleury va rămâne acasă în ziua de...*, unde era luat peste picior un mic-burghez care, pentru a-și epata invitații, își deghizează servitorul belgian în lacheu englez[24]. Și, cum satira snobismului are darul de a-i încânta pe snobi, iar respectul față de grandorile consacrate se ocupă de restul, piesa a avut un succes frumos, iar moda a fost lansată, determinându-l astfel pe Octave Feuillet, autorul în vogă, să scrie pentru împărătească *Portretele marchizei,* în care aceasta a jucat în compania contelui de Talleyrand și a contelui d'Andlau. „Astăzi", constata Fouquières, „nu există cerc monden care să nu aibă o revistă unde toate celebritățile devin ținta unor glume."[25] În rest, multe dintre cele mai prestigioase saloane au teatrul lor și le oferă invitaților „piese senzaționale", adesea inedite: amintim, în acest sens, premierele memorabile jucate la ducesa de Noailles, la ducesa de Gramont, la contesa Greffulhe, la prințesa de Broglie sau la contesa de Beaumont – premiere la care snobii considerau că au obligația să asiste și care au permis să se lanseze, în afara câtorva autori bulevardieri, și opere mai dificile, cum ar fi piesele de teatru ale lui Ibsen, formând astfel un fel de pasarelă spre snobismul intelectual.

În momentul în care se declanșează wagnerismul, artele scenei cunosc, într-adevăr, și ele, un puseu de snobism fără precedent – mult mai puternic decât explozia declanșată în 1830 de ceea ce a fost, în timpurile moderne, prima răbufnire a unui snobism al spectacolului, „bătălia pentru *Hernani*" și nașterea controversată a teatrului romantic.

De aceea, Teatrul Liber stârnește, încă din 1888, pasiunea snobilor, după cum relatează „domnul din fotoliul de orchestră", cronicar teatral la *Le Figaro:* „Extraordinar, ce-nseamnă seducția noului! Seratele de la Teatrul Liber au devenit un adevărat sport, iar premierele unice de acolo sunt la fel de vânate ca premierele de la Comedia Franceză. Până în prezent, lucrul acesta se întâmpla în familie, între literați, critici, artiști și gazetari. Lipsea o consacrare supremă: cea a protipendadei. S-a rezolvat, însă. Iată, prințul de Sagan și-a făcut apariția astă-seară, cu grupul său simpatic. Veți vedea că la anul, Teatrul Liber va avea repertoriul său, ca Opera, Noul Circ și Eden."[26]

În anii următori, acest snobism devine atât de consistent, încât François Coppée să poată să se amuze, născocindu-i avatarurile succesive: „Abonat al defunctului Teatru Liber, a fost până nu demult realist, pesimist, a cerut cruzimi și lucruri dezgustătoare, a aplaudat frenetic piesele răutăcioase, dramele amare. Acum, s-a isprăvit. Vrea chestii complicate, mistice"[27], în concluzie, vrea chestii nordice, „nordomania" care face ravagii constând în a-i vota cu ochii închiși pe autorii scandinavi, Ibsen, Strindberg, Bjørnson, sau belgieni, cum ar fi Maeterlinck sau Rodenbach. În 1893, are loc un alt eveniment, înființarea unui Théatre de l'Oeuvre, care va electriza acest snobism, directorul lui, Lugné-Poe, luând hotărârea să „răspundă gustului unei avangarde revoluționare" și „să se conformeze deliberat noului"[28], provocării, dar, de asemenea, foarte important, să se supună unui anumit cult al plictisului și al intelectualismului, organizând înaintea fiecărei reprezentații a pieselor de teatru diverse conferințe, ceea ce a încântat elita socială și pe sateliții ei. Va recunoaște chiar el mai târziu că „primele ceasuri de snobism determinate de l'Oeuvre" vor dura șapte sau opt ani, până când, în 1897, o dramă petrecută în afara lumii teatrului, incendiul Bazarului Caritații, va îndolia nenumărate familii aristocratice, privându-l brusc de jumătate din spectatori.

De altfel, acest snobism specific este denunțat în epocă, de numeroși autori, atât de stânga, cât și de dreapta. În tabăra stângii, romancierul anarhist Octave Mirbeau înfierează publicul fidel de la Théâtre de l'Oeuvre, despre care spune că ar fi doar o adunătură de snobi care merg acolo „din ostentație", „fiindcă «dă bine» să ai abonament la teatrul de avangardă și să nu lași impresia că rămâi veșnic adeptul unora ca Sardou"[29], Feydeau sau Labiche, într-un cuvânt, că nu te pasionează teatrul facil, „în stil franțuzesc". În tabăra dreptei,

Léon Daudet îi descrie pe „Kamchatka", „excentricii modei"[30], împăunându-se la Théâtre de l'Âme, unde se joacă *Mărunțaiele,* brutalitate sângeroasă de Gaston Chénaguet, *Tribut Körsor,* piesă a unui autor din Groenlanda, tradusă în franceză, și *A fost cândva un elixir*, piesă abstractă în versuri, datorată lui Edgard de Vries, „superior lui Ibsen, mai bun decât Strindberg"[31]. Cum piesa nu a avut, spre surprinderea generală, decât o primire mediocră, spectatorii nu ezită să îl renege pe autor, despre care afirmă că este un individ obtuz, asta pentru a nu părea cumva înapoiați...

Cât despre autorul piesei *La snobi*[32], Veber, acesta ironizează „teatrul tânăr" unde se joacă o tragedie japoneză, un fragment dialogat dintr-o epopee chineză, o dramă liturgică malaeză, o piesă de Hrotsvit, un mister de Adam de la Halle și o traducere din Seneca... „Pe scenă, actorul Dy-Janos îi dă replica lui Jeanne Sombre, cu o voce răgușită, estompată, întretăiată de urlete, iar numărul redus de gesturi pe care și le permite conferă interpretării sale un fel de hieratism." Un spectator avizat, „cu discernământul stupefiant, exclamă: «Este pur și simplu cea mai desăvârșită sinteză simbolică a îndoielii»; la care o altă snobinetă îi răspunde, foarte pătrunsă de importanța momentului: «Da, exact, așa e»"[33].

Peste vreo cincisprezece ani, în 1909, spectacolele baletului rus regizate de Serghei Diaghilev adună în sală toată lumea bună din Paris. Repertoriul rus, scrie atunci Willy, face să se „dezlănțuie eleganța mondenă, alimentează conversațiile de la cinci la șapte, ascute și reînnoiește snobismul de orice fel". Căci, ne asigură el, „snobii entuziaști și obtuzi sunt cei care au garantat succesul reprezentațiilor baletului rus"[34]. Cei care leșină de plăcere, mai scrie în 1913 un redactor al publicației *L'Illustration* despre *Încoronarea primăverii,* nu sunt alții decât „amicii noștri snobii, pe care îi întâlnești pretutindeni, animați de o ardoare pe care nimic nu o înfrânează, de o credință aparentă care nu obosește nicicum", cu condiția ca opera să fie prezentată „în condiții de suficientă eleganță și să fie declarată plicticoasă și obscură".[35]

Și asta încă nu e nimic, căci acest snobism al spectacolului va căpăta elan abia imediat după Primul Război Mondial, în „Anii nebuni". Iată perioada în care a apărut caricatura zugrăvită de Clément Vautel în *Les Folies bourgeoises,* satiră cam greoaie, dar pertinentă a moravurilor elitei și a formidabilelor baliverne pe care aceasta este mereu gata să le înghită. Îmbrobodită de un șarlatan abil, o pariziancă bogată, doamna Duperron, alias „Gladys de Milo", se apucă să monteze

în parcul domeniului său un spectacol ultramodern, amestec de suprarealism, futurism și erotism estetizant, *Judecata lui Paris*. Pentru început, i se dă comandă „unui pictor radical avangardist să facă un afiș, care trebuia să o înfățișeze pe Gladys de Milo în chip de Venus, afișul fiind lipit în tot Parisul. Era o operă adorabil de originală, care o făcea pe blonda zeiță să semene cu o tablă de șah multicoloră, pe care într-un final reușeai să distingi becuri de gaz, un valet de treflă, o piramidă, câțiva ochi, o mână indicatoare, două furnale de uzină dispuse ca o cruce a Sfântului Andrei și câteva pavele care păreau azvârlite în toate sensurile. (...) E foarte frumos, a afirmat Maestrul". După care, vine momentul prezentării capodoperei. „Ziua așteptată de doamna Duperron cu atâta nerăbdare (...) a sosit, în sfârșit. Vremea este superbă... În parc, unde se înălța teatrul, se îmbulzeau invitații (...) aleși cu grijă din lumea snobilor. (...) *Judecata lui Paris* era un fel de pantomimă-balet, care trebuia să se desfășoare pe fondul unei muzici ultramoderne. O orchestră, unde figurau un celebru virtuoz al claxonului, un solist faimos care cânta la banjo și alți câțiva instrumentiști recent afirmați, a interpretat (...) o uvertură, în care sonoritățile de jazz contrastau cu niște scâncete de nou-născuți, zgomote de ambuteiaje auto, sunete prelungi de sirene, șuierături de locomotive, hărmălaie de menajerie incendiată. Un profan care, printr-un inexplicabil concurs de împrejurări, se afla acolo, a îndrăznit să profite de un moment de liniște pentru a exclama: «Dar asta-i muzică de sălbatici!» Domnul respectiv a fost evacuat numaidecât (...). Dar, în afară de acest mitocan, toată lumea părea satisfăcută, iar uvertura s-a încheiat în ropote de aplauze. (...) Snobii îngrămădiți în fața scenei înguste erau dispuși să admire orice."[36]

După război, teatrul angajat, apoi Brecht, Beckett, Genet și epigonii lor vor prelua stindardul, oferindu-le snobilor, indiferent de calitatea intrinsecă a operelor reprezentate pe scenă, posibilități mereu noi de a sclipi la dineurile din lumea bună.

De la pompierism la impresionism

Atunci când discutăm despre legăturile dintre snobism și pictură, trebuie să deosebim două categorii: pe de o parte, „avangardismele" în sens larg, care denotă în mod esențial un snobism intelectual, ce constă în gustul pentru

operele care par cele mai obscure în ochii majorității oamenilor, iar, pe de altă parte, toți cei care, neaparținând avangardismului, se raportează mai degrabă la un snobism monden, fără reale pretenții intelectuale.

După ce a reușit să se căpătuiască prin diverse speculații profitabile, lui Walter, afaceristul snob, unul din personajele principale ale romanului *Bel-Ami* de Maupassant, „i-a venit o adevărată idee de cuceritor care vrea să supună Parisul, o idee în genul lui Bonaparte. Toată lumea bună din oraș se ducea să vadă pe atunci un măreț tablou al pictorului ungur Karl Marcowitch, expus la expertul Jacques Lenoble și înfățișându-l pe Isus mergând pe ape. Entuziasmați, criticii de artă declarau că această pânză era cea mai reușită capodoperă a secolului. Walter a cumpărat tabloul cu cinci sute de mii de franci și l-a înhățat, (...) obligând tot Parisul să vorbească despre el, unii invidiindu-l sau blamându-l, alții aprobându-l. Apoi, a dat anunț în ziare că invita toate personalitățile cunoscute din societatea pariziană să contemple, la reședința lui, într-o seară, opera magistrală a maestrului străin, astfel încât să nu se mai spună despre el că ar fi sechestrat o operă de artă. Casa lui era deschisă pentru oricine dorea să vină. Textul suna astfel: «Domnul și doamna Walter vă roagă să le faceți onoarea de a le trece pragul, la 30 decembrie, de la ora 9 până la miezul nopții, pentru a vedea pictura lui Karl Marcowitch, *Isus mergând pe ape*, luminată de becuri electrice.»" Și viclenia funcționează: „În lumea bună, în lumea duceselor și a «jocheilor», se discutase mult despre invitația care, în fond, nu crea nicio obligație. Elita socială va merge acolo așa cum mergea să vadă și diverse acuarele la domnul Petit. Soții Walter dețineau o capodoperă; deschideau porțile reședinței lor într-o seară, pentru ca lumea să o poată admira. Nimic mai mult."[37]

Prezentând amănunțit stratagema lui Walter – personaj despre care știm că este inspirat din Arthur Meyer –, Maupassant arată modul în care arta, îndeosebi pictura, poate deveni auxiliarul eficace și devotat al snobismului monden. Contează prea puțin faptul că pânza, pe care Maupassant o descrie cu nenumărate detalii în paginile romanului, nu reprezintă, în fond, decât o exemplificare majoră a artei pompieristice: ridicată în slăvi de critică și achiziționată cu o sumă astronomică, pânza își face datoria de a aduce crema înaltei societăți în saloanele acestui speculant evreu, până atunci ocolit de toți.

În 1857, apropo de Rothschild, Capefigue nota apariția unui snobism al colecționarului: „De câțiva ani, este de bonton în rândul financiarilor să

deţină obiecte de artă şi tablouri (...). Pentru a-ţi satisface amorul propriu, poţi să ai acasă o galerie cu opere de artă, aşa cum ai un palat, bunăoară."[38] La sfârşitul secolului, este exact sentimentul pe care îl are Chauchard-Pinault, prototipul noului îmbogăţit prosper, creator al marilor magazine de la Luvru şi faimos deopotrivă pentru fabuloasa lui vanitate şi pentru achiziţiile artistice: într-adevăr, el este cel care cumpără cel mai cunoscut tablou din acea vreme, renumitul *Angelus* de Millet, precum şi cea mai scumpă pictură, un Meissonier intitulat *1814*, pentru care a scos din buzunar suma fantastică de 850 000 de franci-aur. Chauchard-Pinault face parte din categoria celor pe care jurnalul satiric *L'Assiette au beurre* îi numea „snobii-mecena" – deosebindu-i de „snobii cunoscători", care se adresează pictorilor, cerându-le: „Fă-mi ceva în tonuri de verde. Nu contează subiectul, vreau doar să arate bine într-un salon mov."

Snobismul, chiar dacă amestecă uneori gusturile şi duce, deja, la achitarea unor preţuri exagerate pentru opere mediocre, rămâne, totuşi, parţial responsabil de extraordinara pasiune pentru pictura franceză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În primul rând, prin importanţa mondenă acordată expoziţiilor: Salonul Oficial şi Salonul Refuzaţilor, Salonul artiştilor francezi începând din 1881, sau, la fel, Salonul Societăţii Naţionale de Bele-Arte după 1890 ori, mai mult chiar, nenumăratele vernisaje reprezintă într-adevăr tot atâtea locuri strategice unde înalta societate se arată şi se întâlneşte – pentru ca membrii ei să fie împreună, desigur, dar şi pentru a privi operele de artă, care uneori dobândesc astfel o notorietate rapidă. „Nu există ceremonie mai mondenă decât vernisajul, unde este de bonton să te arăţi. Ziarele consacră saloanelor, în rubricile lor, un spaţiu care nu poate decât să îl surprindă, în prezent, pe cititorul obişnuit. Satiriştii, caricaturiştii se delectează cu pasiunea prefăcută a mondenilor, care se fandosesc, (...) se extaziază la comandă. Grozavă corvoadă, de altfel, dar necesară"[39], pentru cine vrea să poată ieşi în evidenţă la dineurile din lumea bună, unde nu se vorbeşte decât despre ultimul tablou la modă sau despre cel mai recent scandal de la Salon.

Dar entuziasmul pentru arta picturală ţine şi de ceea ce se numeşte pictura mondenă, care cunoaşte o dezvoltare rapidă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, mai ales, începând din anii 1870, „portretul de familie, de tradiţie aristocratică, devine", constată Patrick Chaleyssin, „indiciul triumfal al

reușitei, al recunoașterii sociale (...). De acum înainte, lumea va alege un portretist ținând seama de stilul său, de personalitatea și de renumele lui monden, și nu doar de capacitatea lui de a reproduce fidel modelul. Așa s-a născut pictura mondenă"[40]. Deși înalta societate depășește cu mult frontierele aristocrației, noii ei membri văd în portret un fel de cupeu de lux, comparabil cu particula adăugată numelui sau cu panglica roșie prinsă la butonieră, cu condiția, bineînțeles, ca portretul să fie executat de unul dintre pictorii care contează, pictorii la modă agreați de elită, cum ar fi Sargent, Boldini sau La Gandara. Pictori care au în comun cu modelele lor aceeași tendință spre snobism, indiferent că este vorba despre Helleu, pe care Degas îl poreclește un „Watteu cu abur", de James Tissot sau de Jacques-Émile Blanche, pictori subtili ai tipologiei eleganței moderne, nelipsiți din saloanele selecte și anglofili pasionați. Sau, de asemenea, pictorul ungur Philippe de Laszlo, care va portretiza întreaga *high society* europeană și americană, înainte de a fi ridicat la rangul de nobil de împăratul Austriei în 1912.

Interesul pe care snobii îl manifestă pentru anumite opere nu este nicidecum un semn de infamie și nici, dimpotrivă, un garant al valorii și al calității. Snobul umblă după ceea ce este la modă și după ce îi va da posibilitatea să iasă în evidență. Se va întâmpla, așadar, să se înșele, dar și să nimerească bine. Snobii, de altfel, sunt cei care vor asigura, în parte, succesul impresionismului; snobi asemenea marelui om de finanțe Isaac de Camondo, descris din cap până-n picioare de Ambroise Vollard în *Amintirile unui negustor de tablouri:* „Fracul, gambeta, ba chiar abonamentul la Operă și la un grajd cu cai de curse nu i se păreau de ajuns, probabil, pentru a-și desăvârși noua activitate de om de lume; a socotit necesar să se preocupe, de asemenea, de manifestările artistice. Și, cu un fler pe care nu-l avea doar pentru finanțe, bancherul (...) înțelesese că «amatorul» care nu voia să treacă drept înapoiat avea obligația să se arate interesat de impresionism."[41] La moartea sa, în 1908, a lăsat prin testament Muzeului Luvru, pe lângă o fabuloasă colecție de mobilier, diverse tablouri de Manet, Monet, Degas, Sisley, Cézanne și un Van Gogh.

Pictorii din această școală nu ajung, totuși, pe culmile gloriei, decât unii după alții. În februarie 1884, *Le Figaro* consacră două mari articole vânzării operelor lui Manet, la care asistă „tot Parisul pasionat de artă"[42]. În 1891, comercializarea operelor lui Gauguin, la Drouot, cunoaște la rândul ei un anumit

succes, în favoarea căruia snobismul a acționat din plin: publicul prezent în sală, notează Albert Aurier, „surâde delicat, ca un adevărat public foarte inteligent, foarte rafinat, foarte avizat, care înțelege tot. S-au auzit ovații, mici strigăte de admirație și extaz. Cei prezenți au declarat că totul e încântător, minunat, sublim, și asta cu atâta convingere, încât ai fi putut crede că îi interesau efectiv aceste lucruri și că le înțelegeau perfect"[43]. Dar mai trebuie așteptat un pic, până când se vor spulbera reticențele în privința lui Cézanne, care dispar ca prin minune, totuși, atunci când Vollard îi consacră o expoziție în 1895. Se povestește că Vollard, expunând nuduri de Cézanne, a făcut o greșeală și a plasat sub un tablou eticheta cu titlul altuia, intitulat *Diana și Acteon*, ceea ce nu i-a împiedicat pe toți cei de față să laude originalitatea, inventivitatea, geniul cu care subiectul fusese redat de Maestru...

Dar snobismul este prin esența lui nestatornic. Pe la începutul secolului XX, impresionismul este recunoscut și chiar consacrat: „Impresioniștii sunt acum la Luxembourg, este deja ceva de domeniul trecutului", notează un redactor de la *L'Illustration* din 30 ianuarie 1904. „Snobul artist", creionat sugestiv de Arthur Michaël în *L'Assiette au Beurre* în 1901, își pune, de altfel, întrebarea: „Poate că ar fi timpul să-mi vând tablourile de Degas?" De fapt, snobii nu mai găsesc nimic avantajos în arta impresioniștilor, așa că în scurt timp vor deveni pasionați de alte tipuri de avangarde, nabiști, foviști, cubiști, care vor triumfa mai ales după război, așa cum constată naratorul din *În căutarea timpului pierdut*, cu prilejul unei recepții, dimineața, la prințesa de Guermantes: dacă în veacul al XVII-lea, actrițele bătrâioare și fostele regine ale frumuseții obișnuiau să se călugărească, azi le vezi în apartamente pline de „picturi cubiste, cu un pictor cubist care nu (lucrează) decât pentru ele, așa cum ele nu (trăiesc) decât pentru el"[44].

ȘIC-UL AUTENTIC ÎN ARTĂ

Spectatorii prezenți în seara de 29 august 1952 în Maverick Concert Hall din Woodstock, la New York, ar fi trebuit, totuși, să se aștepte la ceea ce avea să urmeze. Pianistul, David Tudor, este într-adevăr cunoscut drept unul

dintre mesagerii muzicii experimentale. Cât despre compozitor, John Cage, elev al lui Henry Cowell – primul muzicant care a cântat la pian cu pumnii și cu antebrațele –, el este deja celebru pentru tentativele de a introduce în operele sale sunete străine muzicii, urmărind să „exploreze infinitatea de resurse de sonoritate posibile pe un teren viran sau într-o groapă de gunoi, într-o bucătărie sau o cameră de zi". În 1936, în *Bacanală,* John Cage inventase „pianul prelucrat", inserând între corzi hârtie, șuruburi și scrumiere; în 1939, tot el realizase prima operă electroacustică din istorie. Totuși, nimeni nu se așteaptă la ceea ce avea să se întâmple. Tudor, foarte serios, foarte elegant, se așază la pian, deschide capacul și așteaptă; apoi, fără să fi cântat nicio notă, dar consultându-și cronometrul, închide la loc instrumentul, după patru minute și treizeci și trei de secunde. Niciun zgomot, decât poate niște șușoteli, din ce în ce mai discrete, dintr-o parte a publicului, și vacarmul furios din partea celor care se hotărăsc să părăsească sala, fără a ști că tocmai participaseră la ceea ce unii vor considera în curând o schimbare în istoria muzicii contemporane: premiera mondială a celebrului *4'33* de John Cage, compoziție silențioasă în trei mișcări pentru orice fel de instrument (sau orchestră etc.).

Snobismul este definitoriu pentru mulți. Și, în primul rând, pentru cei care au rămas în sală fără să izbucnească în râs, ignorând faptul că înaintea lui Cage, dar într-un registru buf explicit, umoristul Alphonse Allais publicase în 1885 un *Marș funebru compus pentru funeraliile unui mare om surd,* în 24 de măsuri albe, precedate de indicația *lento rigolando.* În prefața sa, Allais preciza că „marile dureri fiind mute, muzicanții nu vor trebui decât să numere măsurile" (ceea ce a făcut și Tudor), „în loc să se dedea acestui zgomot indecent, care privează de orice caracter august până și cele mai frumoase funeralii". În aceeași perioadă, Allais a pictat și un tablou complet alb, *Tinere anemice plecând spre prima lor împărtășanie prin viscol*, și un altul complet negru, *Luptă între negri noaptea într-o pivniță.*

În teoria sa despre „repetiția istorică", Karl Marx afirma că în istorie, orice eveniment tragic ajunge până la urmă să se repete, însă într-un registru parodic și grotesc. În istoria snobismului intelectual, este (aparent) invers: ceea ce inițial fusese privit drept o glumă sau o farsă ajunge în cele din urmă să se repete pe tonul cel mai serios cu putință, atrăgându-și admiratori necondiționați și exegeți pasionați, ca aceia care au disensiuni în privința faptului că, în 1952,

Tudor a deschis pianul la început și l-a închis la sfârșit sau că l-a închis așezându-se pe scaun, după care l-a deschis și l-a închis la loc la sfârșitul fiecăreia dintre cele trei „mișcări" indicate pe partitură. Sau asemenea altora care au nedumeriri foarte profunde în privința influenței doctrinei zen asupra lucrării *4'33* sau în privința legăturii acesteia cu pânzele virgine ale lui Rauschenberg și *ready-made*-urile lui Duchamp. Și unii și alții refuzând de frică să conceapă că *4'33* ar putea fi doar o poantă bună, știut fiind că anarhistul John Cage, mult mai apropiat de Alphonse Allais decât s-ar crede, era mare amator de glume și farse.

Oricum ar sta lucrurile, snobii, veșnic dispuși să admire straiele noi ale împăratului, au fost uluiți. După ce au decretat că *4'33* constituie o piesă majoră a artei muzicale, nu vor ezita să aplaude la happening-urile lui Nam June Paik, viitorul guru al artei video, și bunăoară, la lucrarea acestuia, *Omagiu lui John Cage,* realizată cu prilejul unui vernisaj la Düsseldorf, în noiembrie 1959, lucrare ce comporta trei „faze muzicale", un colaj de sunete radiofonice, un „calm plictisitor" și un haos, Paik năpustindu-se atunci cu un cuțit asupra unui pian nevinovat, spintecându-l, apoi răsturnându-l, pe motiv că acest instrument simbolizează cultura burgheză. Cam în aceeași perioadă, ce-i drept, plasticianul Arman începe să ardă, ca pe bandă, viori și violoncele, înainte de a le turna în plexiglas și a le vinde la prețuri fabuloase.

Valoarea istorică a *4'33* se datorează faptului că lucrarea marchează momentul în care o anumită artă contemporană renunță, în globalitatea ei, la sensuri și la sens – și, prin urmare, la înțelegerea publicului obișnuit, asumându-și deplin un divorț care, la asemenea proporții, constituie o reală noutate în istoria artelor. O adevărată șansă pentru snobi, a căror unică ambiție, în această privință, este să se deosebească de mase. Pe lângă o muzică făcută să nu se audă sau care pare să se complacă într-o obscuritate radicală, se scriu și cărți care nu se prea pot citi, după modelul romanului *Veghea lui Finnegan* (1939) de James Joyce, pe care, în prefața sa la ediția franceză (1962), Michel Butor recunoaște de bunăvoie că nu a putut niciodată să îl citească. „Nu, pentru a răspunde la o întrebare ce mi s-a pus de nenumărate ori, îndeosebi de când am declarat că mi-am asumat răspunderea de a scrie acest *cuvânt înainte,* nu, n-am citit niciodată *Veghea lui Finnegan* în sensul în care lumea înțelege cuvântul «a citi»; nu, desigur, n-am reușit niciodată, nici eu, atacând

textul de la primul rând, să îl urmăresc până la ultimul, fără să nu sar un singur cuvânt, evident, nici măcar o singură frază, evident, nici chiar pagini întregi. (...) Aşadar, există în *Veghea lui Finnegan* zeci şi zeci de pagini din care n-am reuşit niciodată, cum s-ar spune, să citesc ceva."

În felul acesta, Michel Butor ia act de apariţia unui nou snobism artistic: cel al cărţilor pe care nu le citeşti şi care nu se pot citi, lucru pentru care se felicită ca pentru un pas decisiv; André du Bouchet, traducătorul, exclamă la rândul său că „ilizibilul este într-adevăr singurul infinit de care ştie să se prevaleze o carte ce vrea să treacă drept lumea scrisă"[45]. Dar, cum există o legătură între toate lucrurile, nu ne mai surprinde să aflăm că John Cage este, totodată, autorul unei piese muzicale intitulate *Muoyce* (muzică + Joyce), formată din sunete improbabile scoase din *Veghea lui Finnegan*, cântate pe mai multe tonuri, cu un ritm discontinuu, fără melodie, dar cu un acompaniament de sirenă...

Toate lucrurile sunt interdependente: regăsim, dacă se poate spune astfel, ecouri ale acestei muzici mute şi ale acestei literaturi albe în cele două domenii unde, din raţiuni diverse, snobismul se va desfăşura maiestuos, cinematografia şi artele plastice.

Săli foarte obscure

Desenată de Claire Bretécher, planşa, apărută în 1975 în *Le Nouvel Observateur*, se intitulează „Criticii". În prim-plan, instalat confortabil într-un fotoliu la teatru (sau la fel de bine şi într-o sală de cinema), criticul, întâi grav, începe prin a-şi descreţi fruntea, surâde, apoi râde în hohote, aproape cu lacrimi, pe toată durata reprezentaţiei. Dar aceasta nici nu s-a încheiat bine, că îl şi vezi cum îşi reia morga de intelectual parizian, de domn care gândeşte, pentru a declara, autoritar: „E foarte prost! Nicio distanţare, niciun element *brechtian*... Există o ruptură totală în planul punerii în scenă faţă de text... Nimic nu este interiorizat... În plus, destul de suspect din punct de vedere politic... Se alunecă din nou spre cel mai urât *poujadism*... În concluzie, este teatru în stil franţuzesc!" Iar unul dintre colegii lui, care s-a prăpădit de râs în timpul reprezentaţiei, opinează şi el: „Absolut!" Predica a fost rostită: snobismul spectacolului este la ordinea zilei.

Snobismul spectacolului se manifestă în două moduri net distincte, în sensul că poate fi în sală sau pe scenă. În sală, avem snobul spectacolului, omul pentru care contează mai puțin ceea ce vede sau aude, cât amplasamentul în sine (există săli *in* și săli *out)* și ziua („Culmea rafinamentului pentru o starletă: «să vadă cel mai recent film al lui Clouzot în proiecție privată, înaintea restului lumii». Invariabil, «este sen-za-țio-nal»"!), locul pe care îl ocupă sau relațiile din culise[46]. Pe scenă, este spectacolul snob:

„Eu mă duc la cinema
La filme din Suedia",
cântă snobul de Boris Vian.

Din Suedia? Dar de ce din Suedia? Tocmai fiindcă aceste filme (sau piese de teatru, balete etc.) au reputația, pe bună dreptate sau nu, de a fi complicate, plictisitoare, intelectuale și, prin urmare, elitiste. Mergând să le vezi și trâmbițând acest lucru, te deosebești de vulg, care se mulțumește să își urmeze înclinațiile și gustă spectacole facile, cu Bourvil, Gabin sau Louis de Funès – oaia neagră a snobilor, în ciuda particulei. Printr-o astfel de atitudine, te integrezi într-o castă superioară. Procedând așa, snobul din anii '50 – ca, de altfel, și cel din secolul al XIX-lea – continuă tradiția prețioaselor ridiculizate de Molière. Or, sub acest aspect, cinematografia oferă ocazii nesperate.

Inițial, cinematografia nu a pretins, totuși, că ar fi altceva decât o formă de divertisment; primele devieri ale celei de-a șaptea arte, datorate suprarealiștilor, nu constituie decât o excepție foarte limitată, chiar dacă unii snobi se entuziasmează deja pentru un cinema „dificil", după exemplul „foarte strălucitei asistențe" reunite în iunie 1927, în palatul contelui de Beaumont, pentru a viziona *Metropolis* de Fritz Lang[47]. Dar snobismul de tip cinematografic apare, în special, după al Doilea Război Mondial, între anii 1950 și 1960.

Inamic al cinematografiei, dar cineast incorigibil, Guy Debord, un adevărat pontif al situaționismului, realizează între 1952 și 1978 aproximativ șase filme care, involuntar, par concepute spre folosul exclusiv al snobilor de toate felurile, pentru a le da posibilitatea de a se lăuda că au văzut, la cinema, sfârșitul cinematografiei. În primul său opus, datat 1952, *Urlete în favoarea lui Sade,* o voce începe prin a declara: „Articolul 516: toate bunurile sunt mobile sau

imobile." O voce îi răspunde: „Te-ai culcat cu Françoise?" Apoi o alta continuă: „În momentul în care urma să înceapă proiecția, Guy-Ernest Debord trebuia să urce pe scenă pentru a rosti câteva cuvinte de introducere. Ar fi spus simplu: «Nu există film. Cinematografia a murit. Nu mai poate exista niciun film. Să trecem, dacă vreți, la dezbatere»..."[48] Între două lecturi din Codul Civil, despre care se presupunea că ar demonstra legătura dintre spectacol, proprietatea privată și alienare, o voce spune: „Guy, încă un minut, și se face mâine"; o alta: „Micuța Madeleine Reineri, doisprezece ani și jumătate, care a animat sub pseudonimul de Pirouette emisiunea radiofonică *Frumoasele zile de joi,* la postul Alpes-Grenoble, s-a aruncat în râul Isère." Răspuns (vocea numărul 4): „Vrei o portocală?"[49] Dacă mai adăugăm că filmul este presărat cu momente de liniște, în număr de paisprezece, în timpul cărora ecranul rămâne negru, ultimul dintre aceste momente durând 24 de minute, înțelegem de ce publicul larg nu a apreciat pelicula, spre deosebire de cei care, prin simpla lor prezență, au putut să se prefacă sau să se considere amatori luminați, spirite superioare. „Nu voi face, în acest film, niciun fel de concesie publicului"[50], declară Debord la începutul ultimei sale pelicule, *In girum imus nocte et consumimur igni* (1978). Exact cum bănuiam. Dar tocmai de aceea un anumit public, ales pe sprânceană, s-a dus să vadă, departe de rețelele de distribuție obișnuite, operele care au urmat după *Urlete,* de la *Despre trecerea câtorva persoane printr-o unitate de timp destul de scurtă* (1959) până la *Refutația tuturor judecăților despre film: societatea spectacolului* (1975). Un adevărat paradis pentru snobismul de tip intelectual.

În aceeași perioadă, în timp ce situaționiștii (de)montează în numele radicalismului revoluționar un anumit număr de filme în mod deliberat nevizionabile, noii idoli din Saint-Germain-des-Près, cum ar fi faimoasa „Zouzou-twist", sunt târâți, de asemenea, în diverse experimente dubioase. În amintirile ei, Zouzou povestește despre întâlnirea ei cu tânărul cineast Philippe Garrel și despre cele câteva filme pe care le-a turnat cu el la mijlocul anilor '60, ca de pildă *Maria pentru memorie,* subvenționat de Claude Berri: „În prima zi, ne îmbracă, ne dă vreo două replici și ne lasă să improvizăm. Există un fir narativ, dar niciun dialog scris (...). Un principiu destul de periculos, dar relativ provocator din punct de vedere intelectual (...). Filmul este turnat foarte repede, conform celebrului său principiu: o singură înregistrare pe peliculă

pentru fiecare scenă, pentru a-i deruta pe actori și a-i cufunda în realitatea clipei." „Filmele lui Philippe Garrel", notează ea în continuare, „creează emuli (...). Într-o zi, un oarecare Yvan Lagrange vine să propună un film fără scenariu. (...) În prima zi de filmări, eu și Pierre (Clémenti) ne prezentăm ca la un film de Garrel, așteptând să cunoaștem dezideratele realizatorului. Tehnicienii sunt pregătiți, scenografia este terminată și, dintr-odată, Lagrange ne spune: «Dați-i drumul.» Eu îi răspund: «Cum adică? Ce vrei să facem?» «Nu știu, improvizați...» Sigur, mă enervez: „Aha, vasăzică vrei să-ți facem noi filmul? N-ai nici măcar o temă, câteva fraze-cheie, nimic?» În tot acest răstimp, tipul filmează! Când părăsim platoul, pentru noi treaba s-a terminat. Dar din unica zi de filmări, Lagrange va scoate nu un film, ci două: *Renașterea* și *Familia*."[51]

În cazul cinematografiei, snobismul poate, de altfel, să îmbrace forme inedite, de neconceput în cazul spectacolelor nonmecanice – ca aceea care constă, în anumite cercuri avizate, cititori de *Télérama*, abonați la *Cahiers du cinéma* sau pasionați de Arte, în a leșina de plăcere, după douăzeci sau treizeci de ani de la lansare, în fața unor pelicule de proastă calitate, produse cu un buget auster, cum ar fi diverse filme stângace pe teme antice, westernuri-spaghetti de mâna a treia sau dubioase monumente de cinekitsch. Filmele mizerabiliste, fie ele belgiene sau marsilieze, producțiile din Lumea a Treia vor beneficia, sub acest aspect, de un handicap favorabil – spre deosebire, evident, de „superproducțiile hollywoodiene", care, din moment ce plac oricui, nu îl interesează pe snob, care se va duce eventual să le vadă, dar pe furiș sau pretextând un subit acces de curiozitate antropologică... Remarca rămâne valabilă, de altfel, și pentru un anumit cinema porno – cu condiția să poarte pecetea „film de autor" sau „cinema angajat": snobul nu va merge să contemple cu conștiința împăcată zbenguielile lui Rocco Siffredi, decât dacă are un alibi artistic considerat incontestabil, la fel cum nu va expune în salonul său imagini de sodomie în culori și în mărime naturală, decât dacă sunt semnate Jeff Koons și autentificate de artist.

Vertijul pânzei albe

În martie 1910, la Salonul Independenților care tocmai și-a deschis porțile, unii vizitatori, neglijând operele lui Matisse și tablourile lui Rousseau Vameșul,

se îngrămădesc în fața unei pânze stranii, intitulate *Și soarele a adormit pe Adriatica, marină.* O pictură care depășește în îndrăzneală operele celor mai feroce exponenți ai fovismului. Autorul, un oarecare Boronali, prezentat drept un pictor genovez, tocmai a publicat, de altfel, în presă manifestul unei noi școli de pictură, *excesivismul,* proclamând că „excesul în toate este o forță" și că trebuie, pentru a institui „marile principii ale picturii de mâine" să sfărâmăm „vechile palete", să pustiim „muzeele absurde", să călcăm în picioare „rutinele infame" și să „recolorăm aurorele bolnave". Un manifest în tonul futurismului și al anumitor școli artistice, care își vor împărți în curând prim-planul scenei.

Dar întreaga întâmplare nu este decât o enormă farsă. Boronali, în primul rând, nu există, numele nefiind decât anagrama lui Aliboron și pseudonimul adevăratului autor al tabloului, măgarul Lolo, proprietate a lui moș Frédé, patronul celebrului cabaret din Montmartre, *Le Lapin agile.* De coada acestui măgar fusese prinsă o pensulă, înmuiată la fiecare zece minute într-un vas conținând o vopsea de culoare diferită, în timp ce o pânză, plasată la înălțimea adecvată, înregistra tușele noului geniu al picturii, atunci când coada se zbuciuma de plăcere, la fiecare nou morcov oferit artistului. Cât despre cel care a avut ideea unei asemenea feste caustice, el este un tânăr artist, în curând celebru ca romancier, Roland Dorgelès, care menționează că prin gestul său a vrut să le arate „incapabililor și vanitoșilor care ocupă degeaba o parte prea mare din această expoziție, vanitoși dintre care unii au azi o mare importanță, că opera unui măgar, pictată cu mișcări ample, nu este deplasată printre operele lor"[52].

Afacerea Boronali nu este doar o farsă memorabilă, ci poate fi privită și ca o premoniție a snobismului artistic din a doua jumătate a secolului, urmând firul unei „repetiții istorice" de-a-ndoaselea: ceea ce era doar o glumă (chiar dacă este vorba, în acest caz, notează *Le Figaro* din 29 martie 1910, de o „șotie filosofică") transformându-se în ceva foarte serios, combinat în plus cu mize financiare însemnate și cu sancțiuni penale grele pentru cei care ar avea îndrăzneala să râdă în continuare – bunăoară, ușurându-se într-un pisoar de Duchamp sau sărutând efectiv o pânză albă de Cy Twombly. Totuși, în ochii profanilor, multe dintre operele ilustre ale artei contemporane nu par mai puțin plăsmuite decât tabloul maestrului Boronali. Am spus „multe", nicidecum toate – și, slavă

Domnului, inclusiv operele celor mai bine cotați pictori, cum ar fi Edward Hopper sau Julian Freud, Balthus sau Anselm Kieffer, Francis Bacon, Rothko și Vieira da Silva, artiști monumentali – dar pe care snobii le vor considera, desigur, un pic prea clasice, prea accesibile, prea evidente pentru a-i satisface deplin.

Prin urmare, domeniul lor de predilecție vor fi diverse zone marginale și mai radicale ale modernității artistice, arta contemporană prezentând în ochii lor mai multe avantaje considerabile, în raport cu toate formele artistice care au precedat-o.

Primul avantaj vine din faptul că arta contemporană este prea puțin inteligibilă pentru neinițiați – un sondaj al *BVA/Beaux-Arts Magazine*, apărut în 2007, indicând că 66% din francezi îndrăznesc încă să spună că nu înțeleg nimic din arta contemporană, sociologul Bernard Lahire constatând cu acest prilej că motivele pentru care unele opere de artă contemporană au fost apreciate de cei care au răspuns la chestionar sunt „străine de intențiile artiștilor", iar „natura reală a operelor" care le-au fost prezentate nu a fost înțeleasă corect de subiecți.

Arta contemporană este incomprehensibilă, în primul rând ca operă în sine, fiindcă într-o serie de cazuri, nu îți dai seama prin ce poate fi vorba despre o „operă de artă", adică prin ce se deosebește aceasta de obiectele banale. Pentru cei care nu știu, lucrările *ready-made* ale lui Duchamp, pisoare sau suporturi pentru sticle se confundă cu realitatea cea mai obișnuită – la fel cum bicicleta uzată prezentată de plasticianul Maurizio Cattelan la Bienala de la Veneția în 1997 și care, însoțită de un certificat de autenticitate semnat corespunzător de artist, era vândută peste opt ani, cu prilejul uneia dintre prestigioasele licitații de artă contemporană de la Christie's, New York, cu o sumă estimată între 70 000 și 90 000 dolari. Același lucru, dar cu mult mai scump, pentru o operă de Damien Hirst, intitulată *Naked*, compusă dintr-un dulap de farmacie, înalt de 195 de centimetri și lat de 252 de centimetri, din sticlă și oțel, plin cu instrumente chirurgicale și o bucată de creier de vacă plutind într-un borcan cu formol (evaluare, în catalogul unei vânzări la licitație al Casei Sotheby's din New York, la 15 mai 2001, cifrată între 600 000 și 800 000 dolari). Opera de artă, într-un asemenea caz, nu mai este decât ceea ce artistul a conceput sub această formă, enunț cumva tautologic, ce-i drept, din moment ce singurul lucru care îl definește pe artist este faptul de a produce asemenea opere.

Indiferent dacă se deosebesc sau nu de realitatea care le înconjoară, multe dintre aceste opere de artă contemporană sunt obscure, în măsura în care nu se poate înțelege nemijlocit semnificația lor, care nu se mai regăsește în producerea „frumuseții", nici chiar în ideea de emoție estetică, ci altundeva. Este ceea ce unii au numit substituire, prin plasarea filosofiei în locul artei și al operei, constatând că „esența artei moderne rezidă tocmai în căutarea esenței artei (...), în năzuința de a substitui artei o reflexie filosofică asupra artei înseși"[53]. Astfel, opera devine act de cunoaștere, inițiere, ceea ce le va oferi unora posibilitatea de a o înțelege și a o aprecia. Sau de a lăsa această impresie. Și asta, confort suplimentar, evitând necesitatea de a se preocupa de tot restul: arta veche fiind împinsă la nivel global într-o penumbră istorică, snobul grăbit va putea să pară teribil de *in*, fără a trebui să știe cumva să facă diferența între Ingres și Poussin sau între El Greco și Velázquez.

Sub acest aspect, avantajul artei contemporane vine din faptul că sensul ascuns al operei – ceea ce trebuie să știi pentru a-i sesiza profunzimea – se dovedește adesea de o banalitate dezolantă. Astfel, s-a comentat mult asupra operei lui Lucio Fontana. Artistul italian lâncezise îndelung în obscuritatea la care îl condamna un talent mediocru – singurele sale titluri de glorie fiind, înainte de război, un bust al lui Mussolini decorat, o colosală „Victorie fascistă" din ipsos și o statuie înfățișând un pescar, aleasă pentru împodobirea unei fântâni municipale –, până în ziua în care a devenit brusc celebru, la sfârșitul anilor '40. Cum? Găurind sau crestând niște pânze imense monocrome, albe, albastre, galbene sau roșii, repetând necontenit acest gest decisiv și fondator, variind, ce-i drept, numărul, lungimea și direcția tăieturilor: așa s-a născut *concetto spaziale*. „Descoperirea mea a fost gaura", a declarat el într-o zi, foarte doct[54]: gaura și sfâșierea, atât ca dezvăluire a unei a treia dimensiuni, cât și ca provocare îndreptată împotriva tabloului, agresiune simbolică la adresa întregii arte. Ceea ce nu-l împiedica pe criticul Michel Tapié să considere opera artistului „una dintre cele mai spinoase în sensul acceptării ei de către un public, pe care greu îl mai poți uimi, totuși, dar care se lasă sedus, relativ ușor, de o artă experimentală fără vreo necesitate profundă"[55].

Alt exemplu, mai recent: opera cea mai celebră la o vânzare de artă contemporană organizată de Casa de Licitații Christie's la New York, la 15 mai 2003, era un iepuraș alb, împăiat, cu urechile artificial deformate. Această

operă fără titlu, realizată de Maurizio Cattelan în 1996, ar exprima, ni se spune, în afară de umorul morbid al autorului, intenția lui de a sublinia „rolul artistului și dificultatea creației artistice. Greutatea iepurelui și poziția lui impracticabilă redau imposibilitatea de a dezvolta idei noi și creatoare. Artistul este constrâns și înlănțuit de forțe interne și externe, la fel ca iepurele". Un bun motiv, se înțelege desigur, de a scoate din buzunar două-trei sute de mii de dolari, suma la care a fost evaluată opera. În același gen, ne putem imagina fără dificultate exegeza celorlalte opere taxidermizate ale lui Cattelan, cum ar fi faimosul său cal suspendat în aer, cu picioarele atârnând, *La Ballata di Trotsky* (1996), sau struțul care se ascunde cu capul în pământ (lucrare fără titlu, 1997). Sau, de asemenea, interpretarea dată personajelor sale din ceară, îmbrăcate ca niște manechine de la supermarket sau ca niște personaje de la Muzeul Grévin, în mărime naturală, plasate în general în poziții bizare – ca *Frank și Jamie* (2002), două statui din ceară, foarte realiste, înfățișând doi polițiști în uniformă, unul brunet și celălalt blond, dar stând amândoi în cap și cu picioarele pe perete (unul dintre cele trei exemplare, vândut la New York în 2005, fusese evaluat la aproximativ 1,8 milioane dolari).

Dar, de fapt, ceea ce se presupune că ar fi semnificația unor asemenea opere se învârtește adesea în jurul acelorași banalități: ruptură, dezvăluire, „căutarea absolutului" (așa sunt interpretate monocromiile lui Yves Klein), contestare sau provocare.

Iar atunci când exegeții nu mai știu, efectiv, cum să interpreteze o operă, le rămâne oricum soluția de a invoca enigma, misterul, ca în cazul lui Jeff Koons, „artistul preferat al miliardarilor"[56]. În mai 2001, Sotheby's a pus în vânzare unul dintre cele trei exemplare ale capodoperei „superstarului kitschului"[57], *Michael Jackson and Bubbles*, un obiect din porțelan pictat și poleit cu foiță de aur, înfățișându-l în mărime naturală pe cântăreț împreună cu maimuța lui, Bubbles, îmbrăcați, pieptănați, machiați și zâmbind la fel, lucrare vândută în final pentru frumoasa sumă de 5 615 750 dolari. Cu acest prilej, firma Sotheby's a editat o luxoasă broșură de prezentare în culorile dominante ale obiectului, alb și auriu, cuprinzând, după o bibliografie internațională, o exegeză laudativă și erudită scrisă de Alison Gingeras, unul dintre specialiștii în artă contemporană de la Centrul Pompidou. Acest obiect, sublinia Gingeras, constituie punctul central al unei serii de opere realizate de

Koons în 1988 și grupate sub titlul laconic de *Banality*, opere realizate în cea mai mare parte din porțelan, ceramică sau lemn vopsit și care reiau principalele imagini ale culturii pop. De aceea, afirmă criticul, viziunea autorului, căruia i se datorează toată atracția exercitată de aceste opere, depășește cu mult simplul joc în jurul kitschului și al banalului: Koons nu se mărginește să reproducă, sub semnătura sa, cele mai răsuflate obiecte ale prostului-gust mic-burghez. Ce a vrut să arate, de fapt? Poate, prin intermediul confruntării cu cântărețul și cu maimuța lui mimetică, o nouă abordare a relațiilor dintre oameni și animale; sau apariția unei postumanități asociind chirurgia plastică și geniul genetic, doar dacă nu avem cumva de-a face cu un document despre decadența anilor '80. Dar, de fapt, mărturisește Alison Gingeras, „semnificația supremă rămâne opacă". O opacitate neliniștitoare, în măsura în care majoritatea oamenilor continuă să creadă în teoria umanistă, potrivit căreia arta are un sens. Amestecând cu bună-știință reperele și indiciile, Jeff Koons ar produce, astfel, o „reacție de frustrare în lanț". Negând, în nenumărate dintre lucrările sale, așteptarea emoției, a autenticității, dar respingând totodată și orice mesaj critic, se consideră că Jeff Koons ar fi creat un fel de „mașinărie de fabricat opacitate", unde „orice tentativă de elucidare (sociologică sau politică) se dovedește zadarnică". În concluzie, „deopotrivă operă deschisă și vidă", *Michael Jackson and Bubbles* este „un obiect impenetrabil, care servește la dezvăluirea așteptărilor pe care societatea le are în privința artei. Opacitatea produsă este un ecran de fum, care ne distrage atenția de la semnificația esențială a obiectului în privința valorilor și a contradicțiilor culturii în care a fost produs". Un regal pentru snobi.

Pentru cei din urmă, arta contemporană prezintă și un alt avantaj: caracterul ei incomod. La drept vorbind, incomodarea este foarte relativă: snobul, după cum am văzut, se deosebește de amatorul veritabil, care există pretutindeni, prin faptul că pe el nu-l interesează decât ceea ce a fost ștampilat, validat, acreditat cum se cuvine de specialiști sau negustori; snobului îi place ceea ce i se spune să admire și, dacă are mijloacele necesare, colecția lui nu se compune decât din valori sigure, fără surprize și fără patimi, la fel cum colecția de artă a lui Chauchard-Pinauld, la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu cuprindea decât operele pompieristice ale unor artiști decorați cu Legiunea de Onoare sau membri ai Institutului. Snobismul, sublinia Pierre de Bouchaud în 1900,

se mărginește să „forțeze uși deschise" și să „consacre maeștri și artiști care nu au nevoie de așa ceva"[58]. Pentru a reveni la arta contemporană, să notăm că exact în acest cadru bine jalonat caracterul „provocator" i se va părea snobului o garanție a singularității.

Unul dintre obiectivele artei contemporane se consideră a fi, într-adevăr, dorința de a șoca, pe motiv, după cum s-a sugerat frecvent, că tocmai perturbând ordinea lucrurilor și a obiceiurilor vom putea determina privitorii să contemple arta și lumea cu alți ochi.

În acest registru, Jeff Koons este maestrul incontestabil. Numeroase opere de-ale sale se prezintă efectiv, în mod sfidător, ca niște atacuri contra conceptului eminamente burghez și retrograd de „bun-gust". Acesta este cazul seriei *Banality* (1988), dar mai ales al seriilor următoare, *Kamasutra* și *Made in Heaven* (1991), cea din urmă fiind alcătuită dintr-un ansamblu de serigrafii realizate după fotografii, de un format gigantic (250 x 150 cm), reproducând cu o fidelitate absolută gesturile de amor ale lui Koons cu noua lui muză, Cicciolina, cel mai mare pornostar în epocă. Ba pe pardoseala din bucătărie, ba într-un dormitor de un kitsch neverosimil sau în fața unui decor artificial cu clar de lună, ori în prim-plan, pozițiile lor sunt întotdeauna detaliate minuțios, fiind de la sine înțeles că la un asemenea grad de stilizare, ne asigură experții, ca în cazul stampelor japoneze, nu se mai pune problema de pornografie[59], ci, în concluzie, suntem în fața unor opere de artă.

Într-un alt gen, opera morbidă a lui Damien Hirst – centrată întru totul asupra maladiei și a morții, expunând cadavre de animale tăiate în două și putrezind lent în borcane cu formol (1992), stropindu-și cu sânge proaspăt „instalațiile" *(Blood,* 2003) sau realizând, din bronz pictat, statui jupuite de piele înfățișând femei gravide *(The Virgin Mother,* 2005) – are aceeași intenție de provocare, de ruptură radicală cu decența și bunul-gust tradițional. Snobul fiind convins, însă, că această ofensivă nu este, în realitate, decât expresia unui gust superior. Gustul său.

În fine, arta contemporană aduce în actualitate, în proporții până atunci inedite, dimensiunea financiară. „Amatorului de artă", observa Jean Mistler în 1935 în introducerea sa la *Istoria artei contemporane* de René Huyghes, „i s-a alăturat, nu fără o oarecare confuzie, speculantul. Pentru el, tabloul a devenit

un bilet la ordin, la care nu controlează decât semnătura. Artistul, tentat de aceste solicitări multiple, s-a obișnuit să producă neobosit și rapid."[60] Și, cu cât produce mai mult, cu atât apar noi cumpărători, multiplicarea operelor și eventual a exemplarelor permițându-le celor mai norocoși o adevărată competiție, care nu numai că va crește valoarea comercială a operelor lor, ci le va conferi, cel puțin în imaginarul colectiv, și o valoare, o respectabilitate, o credibilitate artistică deosebită. Pentru muritorii de rând, dacă un miliardar este dispus să plătească, de exemplu, pentru *Hanging Heart* de Jeff Koons – un uriaș glob de Crăciun, din metal, în formă de inimă – prețul unui Rafael (11,3 milioane de lire sterline în noiembrie 2007), dacă un altul este în stare să dea 19 milioane de dolari pentru *Lullaby Spring*, un dulap de farmacie, conținând 6 136 de pastile pictate manual de Damien Hirst, sau 100 milioane de dolari pentru *For the Love of God*, capul de mort din platină, incrustat cu 8 601 diamante, al aceluiași Damien Hirst, înseamnă că, de fapt, aceste „obiecte" sunt (cel puțin) comparabile cu cele mai sublime capodopere din trecut. Ceea ce îl va face pe snob să creadă o dată în plus în convingerile lui și să fie mândru că se numără printre puținii care pot înțelege misterul. „Din punct de vedere (...) artistic", nota Pierre de Bouchaud în 1900, „snobii sunt oameni" care au drept „strigăt de luptă: «Să adoptăm ce este acceptat, ce se face, noutatea pe care moda o face celebră prin consacrarea ei supremă»."[61] Din acest punct de vedere, nimic nu s-a schimbat în decursul unui secol, poate cu excepția obiectelor fenomenului pe care *Le Monde*[62] și societatea aleasă îl numesc cu atâta eleganță „branșitudine"*

* Compus rezultat din contopirea cuvintelor „branșă" și „atitudine", având sensul de „atitudine în concordanță cu viziunea din branșă" (n. red.).

Capitolul XI

APARENȚE ȘI ELEGANȚĂ

Iată una dintre cele mai cunoscute scene din teatrul comic: la domnul Jourdain, burghezul gentilom, vine croitorul, care izbutește să-i vândă un costum banal (și ratat), făcându-l să creadă că este vorba despre „cel mai frumos veșmânt de la Curte", „cel mai bine potrivit", așa cum nu poartă decât nobilii. Dar domnul Jourdain, studiind costumul, întreabă nedumerit:

– Da' asta ce mai e? Ai pus florile în jos.

– Toate persoanele de neam așa le poartă.

– Persoanele de neam poartă florile în jos?

– Da, domnule.

– Zi, așa e mai bine?!

– Dacă vreți, eu le pot pune în sus...

– Nu! Nu!

Scena continuă, urmând îmbrăcarea domnului Jourdain cu ajutorul celor patru calfe de croitor, iar când ucenicul de croitor îi spune „Boierule, binevoiți a da băieților un mic bacșiș...", domnul Jourdain nu-și mai încape în piele de bucurie:

– Cum mi-ai spus?

– Boierule...

– Boierule! Aşa e când te-mbraci ca o persoană de neam. Dacă stai mereu în haine de târgoveţ, n-o să-ţi spună nimeni „boierule"*

Regăsim aici totul..., deşi se impune să identificăm „epocile" succesive din această istorie a snobismului de tip vestimentar.

Prima epocă, definită printr-o strânsă conexiune între modă şi snobism, se întinde de la începutul veacului al XVIII-lea până în primele decenii ale secolului XX; am putea să o numim „epoca aristocratică", pentru a o deosebi atât de epoca precedentă, cât şi de cea următoare. Perioada anterioară a fost „epoca monarhică", atunci când Curtea dădea tonul, dar când burghezii nu puteau pretinde să imite, în organizarea socială existentă, obiceiurile „măririlor", ceea ce limita raza de acţiune a snobismului: un Vechi Regim vestimentar, care ia sfârşit cu mult timp înainte de Revoluţie, în vremea domniei lui Ludovic al XIV-lea. Cât despre perioada care urmează după această „epocă aristocratică" şi care începe în vremea dintre Primul şi al Doilea Război Mondial, pe ea suntem îndreptăţiţi să o numim „epoca democratică", fiindcă, dacă moda nu dispare, totuşi îşi pierde, difuzându-se, rolul discriminator, semnificaţia socială sau simbolică. În concluzie, moda îi supravieţuieşte snobismului, chiar dacă el reapare, mai mult sau mai puţin pe furiş, începând cu anii '90.

EPOCA ARISTOCRATICĂ

Scena din *Burghezul gentilom* citată mai sus corespunde, cu mici excepţii, momentului în care moda şi snobismul încep să se îmbine. Într-adevăr, spre sfârşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, constatăm apariţia termenului de *modă* în accepţiunea lui actuală: „gust colectiv, dar efemer"[1]. Moda, va spune mult mai târziu Jean Cocteau, este ceea ce se demodează. Însă faptul în sine, versatilitatea modei vestimentare, îi frapează încă de atunci pe cei mai perspicace observatori, ba chiar şi pe persanul lui Montesquieu, care constată în

* *Burghezul gentilom*, actul I, scena 5, în româneşte de Victor Eftimiu, din volumul Molière, *Teatru*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958 (n. tr.).

1717 că „o femeie care părăsește Parisul pentru a petrece șase luni la țară când vine înapoi, este la fel de rămasă în urmă, ca și când ar fi uitat să se întoarcă de-acolo vreme de vreo treizeci de ani"[2]. La această accelerare subită a ritmului orientărilor modei – „o haină de cincisprezece zile este considerată foarte veche în rândul celor de rang înalt", ricanează, în 1772, un publicist catolic, marchizul de Caraccioli[3] –, se adaugă și un fenomen la fel de remarcabil: răspândirea noilor mode în afara aristocrației. De acum înainte, noile curente ale modei nu mai sunt rezervate în exclusivitate nobililor: sub forme variabile, mai mult sau mai puțin simplificate, ele pătrund chiar și în păturile mijlocii ale burgheziei, în special, începând cu domnia lui Ludovic al XV-lea, din cauza dispariției legilor somptuare*, care până atunci înfrânaseră propagarea unor astfel de tendințe.

Moda dominată de snobism

Această schimbare constituie o ruptură majoră în istoria snobismului vestimentar, care se traduce, în general, prin dorința de a imita, pentru a li se asemui, pe cei care dau tonul și care dictează moda.

Înainte de respectiva cotitură ce se produce în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiecare clasă socială avea într-adevăr ținuta ei specifică, ce, „prin formă, substanță, culoare", semnifica din punct de vedere juridic „o condiție (socială), o calitate, (...) o stare, în perfectă claritate, fără renegări sau justificări fictive"[4]. Nobilul se îmbrăca în nobil, burghezul, în burghez. În consecință, imitația, ca manifestare concretă a snobismului vestimentar, era interzisă, fiind contrară codurilor sociale și prescripțiilor legale, chiar dacă, la fel ca în cazul numelui, al titlului nobiliar sau al particulei, subzistau anumite falii unde unii indivizi, asemenea credulului domn Jourdain, puteau încerca să se strecoare îmbrăcând haina unuia de „neam mare". Dar incursiunile de acest fel rămân marginale. Așa cum scrie Eugène Rondeix în 1829 în cartea sa *Cum să fii* fashionable, eleganța aparținea pe atunci „exclusiv claselor privilegiate; un hrisov cu blazon era o condiție necesară pentru a fi *fashionable;* fiecare

* Legi având ca scop reducerea cheltuielilor, în special a celor pe articole de lux (n. red.).

clasă avea costumul său, moravurile, obiceiurile sale. Vai şi-amar de cel care îşi depăşea condiţia![5]"

Deşi „libertatea ţinutei" nu este proclamată oficial decât în timpul Revoluţiei, prin decretul din 8 brumar, anul II (29 octombrie 1793), se spune că lucrurile se schimbă cu adevărat abia începând cu prima jumătate a veacului al XVIII-lea. În 1745, în cartea sa *Jurnal istoric şi anecdotic al domniei lui Ludovic al XV-lea*[6], Barbier constată că de acum înainte „banul face tot, totul se amestecă la Paris, meşteşugarii înstăriţi şi negustorii bogaţi şi-au depăşit condiţia"[7] şi se îmbracă asemenea nobililor. Ceea ce duce, în cazul nobilimii, la o supralicitare în materie de cheltuieli şi lux: ca reacţie la snobismul celor care vor să li se asemene apare snobismul aristocraţilor, care ţin să menţină simbolic distanţa.

În preajma Revoluţiei Franceze, se poate remarca, însă, că membrii Stării a Treia adoptă, din dorinţa de a-şi manifesta noile ambiţii politice şi sociale, diverse ţinute de o discreţie şi de o sobrietate ostentative, contrastând cu fastul vestimentaţiei aristocratice. Dar, în realitate, convertirea subită la austeritate nu este nicidecum specifică unor burghezi, care ar fi putut încerca astfel să îşi arate „conştiinţa de clasă" sau valorile dominante ale grupului – munca şi agoniseala. Această mutaţie pare mai degrabă un efect al modei şi, mai precis, al unei anglomanii care, se ştie, atinge pe atunci înalta nobilime, dar şi burghezia deopotrivă. O anglomanie vestimentară care îl împinge pe contele de Artois, fratele regelui, să poarte „pălării «jocheu»", iar pe vărul său, ducele d'Orléans, viitorul Philippe Égalité, să pozeze în costum englezesc pentru portretul pe care i l-a comandant lui Carle Vernet. „Infatuatul în stil englezesc. Este o vogă astăzi în rândul tineretului să-i copieze pe englezi în materie de vestimentaţie"[8], notează Louis Sébastien Mercier în 1781, şi să-i substituie costumului franţuzesc, vestei brodate, hainei galonate, un frac strâmt, lung şi negru, ciorapi groşi sau cizme cu rever, mănuşi şi baston scurt. Anglomania acţionează eficace şi pentru multă vreme: după întreruperea forţată din timpul episodului revoluţionar, îşi va reintra în drepturi şi, în moda masculină, va da tonul până la începutul secolului XX.

În timpul Revoluţiei, cel puţin în perioada ei paroxistică, între 1792 şi 1794, moda, constată Eugène Rondeix, a fost ca şi „exilată de facţiunea sanculoţilor"[9]. Moda dispare, cel puţin în sensul care i se dădea de la începutul secolului.

Nu înseamnă că problema vestimentației li se pare neglijabilă revoluționarilor: dimpotrivă, are o importanță de prim rang, revoluționarii având convingerea că îmbrăcămintea constituie, cum va scrie Balzac în *Tratat despre viața elegantă*, „cel mai energic dintre toate simbolurile"[10]. Un simbol atât de important, încât face obiectul unei urmăriri judiciare, pe motiv că sunt suspecte toate persoanele care poartă anumite haine, sau, de asemenea, în virtutea decretului din 8 brumar, anul II, acelea care ar pretinde că le constrâng pe altele să se îmbrace într-un anumit mod. Ținuta, accesoriile ei, cocardă sau perucă, stilul coafurii, machiajul, totul are o semnificație politică și ideologică, dar invers, lucrul acesta nu mai are nimic de-a face cu moda și nici cu frivolitatea. Și nici nimic de-a face, bineînțeles, cu vreun tip de snobism, acesta dispărând pe parcursul scurtei rebeliuni din respectivii ani: snobismul reprezintă un lux, pe care nu ți-l permiți decât în timp de pace și de prosperitate. Prin urmare, abia după înlăturarea lui Robespierre se va putea vorbi despre o renaștere a unui fenomen care va cunoaște în curând, în timpul Imperiului și, apoi, al Restaurației, una dintre cele mai fericite perioade ale sale.

Perioada care urmează, reacționând la regimul auster impus de gruparea politică „La Montagne" și de sanculoți, constituie unul dintre accesele tipice de snobism care se ivesc, din când în când, în istoria modei. Muscadinii, înlocuiți în scurt timp de Incredibili, „fac din ținuta vestimentară marea problemă a vieții lor", așa cum vor constata frații Goncourt. Dar este vorba despre o vestimentație bizară, voit excentrică, având în vedere că membrii acelui „tineret poleit", cum a fost numit, țintesc cu sârguință spre tot ceea ce este „murdar, slinos, neglijent, șifonat. (...) Ei sunt cei care le cer calfelor să greșească dinadins o anumită croială într-un anumit mod și au, pentru a se îmbrăca asemenea unor caricaturi, furnizori de mare încredere"[11]. Faimosul Heyl, bunăoară, care se pricepe să croiască aceste haine incorecte, grosolane, otova, boțite, cu încrețituri, cu nasturi care se încheie pe dedesubt și cu poale care atârnă ca niște zdrențe, Heyl, așadar, este singurul care reușește să le confere clienților săi „aspectul de busturi îmbrăcate cu un sac și cocoțate pe picioroange". În cazul Incredibililor, priviți din afară, totul pare caraghios și oribil – inclusiv cravata, ca o gușă enormă de muselină, ridicată până la buza inferioară, ciorapii răsuciți în spirală, vărgați, cu dungi late, albastre, nădragii cu turul jos și căzuți în vine, vocea pițigăiată, peltică, accentul creat prin

eliminarea unei întregi serii de consoane. Astfel, această modă ciudat de stabilă, ţinând seama că va continua pe toată durata Directoratului, adică aproape cinci ani, pare foarte influenţată de snobism, chiar dacă intervine aici şi intenţia de provocare antirepublicană.

În secolul al XIX-lea, schimbarea va consta în noile proporţii pe care le capătă respectivul bâlci al deşertăciunilor. Am văzut deja acest lucru în cazul nenumăratelor variante ale snobismului nobiliar, al pasiunii pentru decoraţii sau al anglomaniei, bunăoară, care ajunge să se reverse dincolo de cercurile restrânse în care au fost cantonate până nu demult; vom reveni asupra subiectului, atunci când vom vorbi despre avatarurile snobismului alimentar, care a beneficiat, după Revoluţia Franceză, de dezvoltarea unei instituţii necunoscute înainte de anii 1770, restaurantul.

În cazul modei, o asemenea constatare ar putea părea paradoxală, desigur, dacă ne gândim la aparenta uniformizare a costumului bărbătesc. În timp ce vestimentaţia de damă cunoaşte în acea perioadă o „evoluţie fără ciocniri" – rochia lungindu-se după 1837, lărgindu-se spre 1830, înainte de a se strâmta, către sfârşitul secolului; talia, foarte înaltă în timpul Consulatului, coborând până în 1833, înainte de a urca puţin câte puţin până în 1874; decolteul trecând şi el prin suişuri şi coborâşuri, la fel ca utilizarea culorilor, de altfel, a pălăriei şi a mănuşilor –, costumul bărbătesc, în schimb, pare ancorat definitiv în austera uniformitate a negrului. În locul modelului gentilomului îmbrăcat fastuos, apare „de o manieră în curând exclusivistă modelul domnului «pus-la-patru-ace», în sobrietatea nuanţelor închise sau negre şi în simplitatea postavului uni sau a stofei cu dungi discrete"[12]. În plus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea asistăm la avântul „confecţiilor" de serie, „o noutate ieftină", care pare să pună la îndemâna oricui vestimentaţia convenabilă.

Dar realitatea este cu totul altfel. În primul rând, fiindcă uniformizarea vestimentară nu datează de dinainte de Monarhia din Iulie. Până prin 1830, moda bărbătească rămâne mai degrabă bălţată: domnii se îmbracă nonşalant, relatează o călătoare engleză, cu pantalon roz-trandafiriu, jiletcă vineţie şi frac bleu-zefir ziua, iar seara, cine are pretenţia că este elegant poartă frac „maro intens, cu reflexe sângerii", jiletcă albă cu nasturi vopsiţi în diverse culori, pantaloni în stil franţuzesc, tocă din velur şi escarpeni cu catarame aurii[13].

Chiar și după 1830, în timpul Monarhiei din Iulie, trebuie să recunoaștem că în spatele aparentei uniformități care se impune odată cu domnia „regelui-burghez", ies la iveală și noi distincții. „Prin nenumărate detalii, cu atât mai prețuite cu cât nu se arată privirii decât clandestin, burghezul din secolul al XIX-lea", notează Philippe Perrot, „cultivă pe furiș vechile atribute nobiliare reprezentate de risipă și trândăvie." Sub culoarea neagră a fracului, lenjeria brodată, cravata albă, savant înnodată, vesta luxoasă, din mătase cusută cu fir auriu sau argintiu, fac să pălească, pentru cei care știu să vadă, „sumbrul și melancolicul costum de înmormântare", constată publicația *L'Élégant* în ediția din 1 ianuarie 1853. Dacă la asta mai adăugăm pălăria și bastonul, mănușile și cizmele, „tot atâtea mărci simulând luxul aristocratic"[14], putem deduce că noua modă îi rezervă snobismului un loc deloc neglijabil.

Mai ales că răspândirea confecțiilor de serie duce automat la dezvoltarea marilor case de modă, a căror notorietate depășește tot ce existase până atunci în domeniu, cu excepția, poate, a epocii Mariei-Antoaneta. Secolul al XIX-lea, într-un anumit sens, este secolul croitorilor de lux: marele Staub, „nume pe veci celebru"[15], Staub, care îl îmbracă pe Lucien de Rubempré și îl face să se înroșească de plăcere, adresându-i-se cu „domnule conte"; Buisson, croitorul preferat de Jockey Club, despre care Balzac ne asigură că o haină croită de el „este suficientă pentru ca un bărbat să devină regele unui salon"[16]; și în curând, Worth, admirabilul – fără a mai pomeni de droaia de mănușari și de pantofari, de fabricanți de bastoane, de cravate și bineînțeles de pălărieri, asemenea celebrului Michalon, „un Rossini, un Chateaubriand, un Napoleon al acoperământului pentru cap"[17].

Așadar, veacul al XIX-lea nu determină dispariția snobismului vestimentar, ci răspândirea și diversificarea lui – snobul de lux având ambiția să se îmbrace asemenea „arbitrilor eleganței", să își comande aceleași costume ca ei la aceiași croitori renumiți; snobul modest profitând de trecerea la „era imitațiilor", la industrializarea falsului lux și la scăderea prețurilor, datorată îndeosebi dezvoltării „marilor magazine" începând din perioada celui de-al Doilea Imperiu. Când se constată, deci, o diversificare a formelor de snobism, dar și a speciilor de snobi și a modelelor pe care aceștia visează să le imite: o diversificare a celor care urmează tendințele modei și a celor care dictează moda.

Cei care dictează moda

Geneza modei, *raţiunile* profunde ale apariţiei ei rămân în mare parte misterioase, după cum mărturisea şi Malraux, mare vânător de secrete, care recunoştea bunăoară perplexitatea sa faţă de succesiunea „secolelor în care bărbaţii trebuie să poarte barbă" şi a „secolelor în care trebuie să se bărbierească"[18].

În schimb, se pot distinge mai precis modurile în care a apărut moda şi faptul că unele persoane pot, în anumite cazuri, să lanseze o modă sau să o influenţeze. Nici aceste mecanisme, desigur, nu sunt străine de snobism, din moment ce snobul, cel care se va conforma tendinţelor modei, o va face tocmai pentru a se comporta la fel ca grupul sau modelul prestigios cu care doreşte să fie asimilat, copiindu-l. Fără dorinţa de mimetism, fără ambiţia socială sau culturală care o motivează, fără voinţa mai mult sau mai puţin conştientă de a te ridica prin intermediul costumului pe care îl arborezi, în fine, fără acest snobism minim, nu ar exista nici moda...

Odată identificată legătura dintre modă şi snobism, este suficient să determinăm modelele snobilor, pentru a putea lămuri, măcar în parte, mişcările modei.

În timpul Vechiului Regim vestimentar la care încă se raportează şi domnul Jourdain, în spatele „persoanelor de neam mare" pe care burghezul gentilom se apucă să le maimuţărească, Curtea este întotdeauna cea care dă tonul. Curtea, dar nu neapărat regele însuşi. Se povesteşte o anecdotă despre Ludovic al XIV-lea, care detesta coafura înaltă a franţuzoaicelor din înalta societate, numită „în stil Fontanges", după numele fostei lui amante care, pieptănându-se astfel prin anul 1680, lansase moda respectivei coafuri. La un moment dat, în septembrie 1699, relatează un memorialist din epocă, Regele-Soare s-a pronunţat public împotriva acestei coafuri, nereuşind totuşi să schimbe moda, până când cineva a avut ideea să ceară ajutorul frumoasei contese de Shaftesbury, soţia ambasadorului englez. „Ea s-a declarat contra lor", relatează Saint-Simon, „considerând că aceste doamne erau ridicole, aşa că s-a coafat altfel şi s-a dat drept model. Jargonul ei, exemplul ei au făcut o impresie subită; piramidele s-au surpat cu o rapiditate surprinzătoare şi, în aceeaşi zi, femeile au trecut dintr-o extremă în alta – de la coafurile foarte înalte la cele foarte joase."[19] O prăbuşire subită a modei „Fontanges", pe care abatele de Chaulieu a glorificat-o

pe loc printr-un madrigal, dar pe care regele o constată cu o oarecare proastă dispoziție: „Degeaba am cerut eu asta, dacă tot o străină a obținut până la urmă ce-a vrut."[20] O străină? O englezoaică. Deja.

În secolul al XVIII-lea și, mai ales, în veacul al XIX-lea, tendințele modei vin în special de acolo, de peste Marea Mânecii, direcția în care privesc toți snobii. Dar tendințele modei au nevoie de purtători: un rol rezervat unor personaje pe care legenda veacului le desemnează uneori cu numele de „arbitri ai eleganței", sau, în ce privește doamnele, cu sintagma „reginele modei".

De la începutul secolului al XIX-lea și până în primele decenii ale secolului XX, într-adevăr, jurnalele de modă care încep să înflorească, dar și presa mondenă în plin avânt se fac ecoul câtorva personaje, adesea pitorești, care par să aibă misiunea de a stabili în ochii opiniei publice ceea ce constituie „extremul bun-gust", principiile și idealul de eleganță.

Contele d'Orsay, ducele de Morny, prințul de Sagan, Robert de Montesquiou sau Boni de Castellane au în comun un anumit număr de trăsături care le garantează, în ochii snobilor, un prestigiu incontestabil și, de aici, o adevărată autoritate în materie de modă și bune maniere. Provenind din cele mai ilustre familii aristocratice, dar strâns legați de cercurile cosmopolite, copii răsfățați ai elitei sociale și favorizați de destin, toți acești indivizi fac din eleganță o veritabilă religie, fără a afișa însă morga sectară a unui Brummel. Ceea ce îi apropie de cel din urmă, totuși – care, după ce a fost regele saloanelor din Londra, va muri în exil la Caen, singur, ruinat și pe jumătate nebun –, este faptul că și ei vor avea adesea un sfârșit destul de nefericit. Dar, la moartea lor, un nou arbitru a preluat deja ștafeta, iar jocul continuă.

Primul dintre ei, contele d'Orsay, născut în 1801, era considerat, notează Élisabeth de Gramont, unul dintre „cei mai frumoși oameni"[21] din epocă. În 1821, tânărul d'Orsay, împreună cu sora și cumnatul lui, ducele de Guiche, sosesc în Anglia pentru a asista la încoronarea lui George al IV-lea. La Londra, de unde Brummel, prinț decăzut al dandysmului, fugise în urmă cu cinci ani, „sceptrul modei era la pământ", iar contelui d'Orsay nu i-a rămas decât să îl adune de pe jos[22]. Într-adevăr, tânărul conte îi va cuceri pe londonezi și, mai ales, pe superba Lady Blessington, care avea unul dintre cele mai simandicoase saloane din capitală; i-a cucerit, așadar, pe Lady Blessington, cu unsprezece ani

mai mare decât el, dar și pe extrem de bogatul ei soț, un homosexual prea puțin refulat, dacă este să-i dăm crezare lui Élisabeth de Gramont. În scurt timp, cei doi soți sunt subjugați de farmecul tânărului francez și decid să îl invite într-un lung periplu: *turiștii* se opresc întâi la Genova, unde se întâlnesc cu Lordul Byron, apoi la Napoli, unde timp de trei ani locuiesc cu chirie în somptuosul palat Belvedere, la Florența, la Roma, înainte de a ajunge la Paris, unde soții Blessington, flancați în continuare de frumosul d'Orsay, se instalează cu arme și bagaje în palatul Ney.

Aureolat de prestigiul britanic, pe lângă prestigiul său personal, contele d'Orsay, despre care *La Mode* spune în 1829 că se numără printre primii zece cei mai *fashionable* bărbați din Paris, are toate atuurile pentru a fi printre cei care dau tonul. În anul precedent, a participat împreună cu cumnatul său, ducele de Guiche, la înființarea clubului Cercle de l'Union. Angloman până în vârful unghiilor, cel puțin atunci când locuiește la Paris, contele d'Orsay pratică sporturile cu pasiune, nu fără a-și impresiona musafirii prin extraordinara lui eleganță. Numele lui este dat unor parfumuri – tineri moderni gustă mireasma „buchetului contelui d'Orsay"–, unor trăsuri, iar a te îmbrăca asemenea lui devine un fapt admirabil. „Într-o zi", povestește Jacques Boulenger, „întorcându-se de la o plimbare călare, îl prinde ploaia și, fiindcă risca să facă un guturai, i-a venit ideea, văzând un matelot, acoperit până la genunchi cu o haină lungă din postav gros, care ședea și își fuma liniștit pipa sub aversa de afară, să îi spună: «Om bun, n-ai vrea să-mi vinzi mie haina ta?» «Milord, dar...» «Poftim zece guinee.»" Și, peste o jumătate de oră, contele d'Orsay sosea în *park*, cu haina marinarului îmbrăcată peste veșminte. Ploaia se oprise; era momentul *fashionable*. La scurt timp după aceea, zece cavaleri se arătau în lume înveșmântați la fel, cu „acești saci oribili, atât de prost imitați după surtucul *North West* al marinarilor englezi și numiți «paltoane» de croitorii francezi", cum spune Eugène Sue, și „în fine, așa s-au inventat pardesiele noastre". O altă anecdotă: „Un croitor francez, recent stabilit cu firma la Londra, a venit într-o zi să-l implore să îi acorde clientela sa. D'Orsay l-a ascultat fără să spună nimic, când, la un moment dat, ochii i s-au oprit pe o bucată de pânză simplă, care învelea un costum pe care croitorul îl ducea la un client de-al său: «Fă-mi o pereche de pantaloni din materialul ăsta», a comandat el. Și după câteva zile contele apărea la club îmbrăcat cu noii lui pantaloni,

explicând că erau «răcoritori şi comozi». A fost de-ajuns: toţi domnii *fashionable* au vrut să aibă *inexpressibles** din pânzătură." Zvon sau realitate? „Nu trebuie să credem orbeşte toate aceste istorioare", ne avertizează Jacques Boulenger, însă simplul fapt că ele circulau este suficient pentru a demonstra cât de celebru a fost contele d'Orsay.[23]

După Paris, iată-l pe contele d'Orsay la Londra, unde continuă să organizeze recepţii fastuoase, la care sunt invitaţi în special francezii aflaţi în voiaj sau în exil, ca de pildă Ludovic-Napoleon Bonaparte, viitorul Napoleon al III-lea. Dar cel pe care Carlyle îl numea pe atunci un „Apollo al dandysmului" îmbătrânise deja. Un jurnal de modă, *Paris élégant et Longchamp*, declară în 1843 că „lunga lui domnie" a luat sfârşit. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu averea, cândva imensă, a celebrei Lady Blessington, rămasă văduvă. Urmăriţi de creditorii londonezi, ciuruiţi de datorii, contele d'Orsay şi Lady Blessington se stabilesc din nou la Paris. De acum înainte, din arbitrul modei, ironizează Viel-Castel, nu a mai rămas decât un bătrân fante care are „încă mari pretenţii de eleganţă"[24]. Şi exact aşa moare, în 1852, „în cizme de lac, pantaloni bleu mulaţi, cămaşă brodată, vestă din pichet alb, halat matlasat maro şi favoriţi încreţiţi"[25].

De altfel, în acel an, contele de Morny, unul dintre durii dictaturii lui Ludovic-Napoleon Bonaparte – pe care l-a şi adus la putere prin lovitura de stat din 2 decembrie 1851 –, este cel care se impune ca arbitru al eleganţei. Frate vitreg adulterin al viitorului Napoleon al III-lea, care îi va conferi în 1862 titlul de duce, Morny va fi, până la moartea sa, în 1865, cel care dictează moda şi care magnetizează genurile de snobism într-o asemenea măsură încât, pentru a înţelege cine a fost cu adevărat, „ar fi de ajuns, poate", estima unul dintre biografii săi, „să ne referim la toţi cei care au copiat cu atâta sârg gesturile, ţinuta, costumul, ba chiar şi limbajul lui". Căci „Parisul din 1860 era plin de snobi în stilul lui Morny", care „mişunau în special printre domnii de la Tuileries, printre cei din diplomaţie şi din marile finanţe", „ambiţioşii care visau la aristocraţie, prestigiu şi insolenţă"[26]. Morny este imitat într-adevăr aproape sub toate aspectele: vestimentaţie, mai ales fracul negru, care îi vine „superb", felul de a vorbi şi de a se distra – pasiunea lui pentru cai, în special, care îl va

* „Inexprimabili" – în lb. engl. în orig. Termen eufemistic folosit în limbajul familiar cu sensul de „nădragi" (n. tr.).

determina pe acest stâlp al Jockey Club să fondeze staţiunea balneară Deauville în 1860, apoi Marele Premiu de la Longchamp în 1863.

La momentul respectiv, cel care va fi în curând succesorul său în fruntea eleganţei în Franţa are treizeci şi unu de ani. Se numeşte Charles Guillaume Frédéric Boson de Talleyrand-Périgord, prinţ de Sagan, şi sub acest titlu nobiliar îşi va pune amprenta asupra modei şi a spiritului timpului său. Demisionând din armată pentru a se căsători cu Jeanne Seillière, fiica bancherului, a făcut rost de averea care îi va permite să devină „prinţul modei şic". La sfârşitul Imperiului, apoi în perioada de început a celei de-a Treia Republici, prinţul a „guvernat moda, a administrat tipurile de snobism, bucurându-se, de fapt, de un fel de statut de suveran al bunelor maniere, al opiniilor alese şi al conversaţiilor perfecte. El a fost «elita» şi a dat tonul"[27]. Şi, într-adevăr, în 1892, jurnalistul Francis Chevassu constată că doar Sagan este „capabil să lanseze o cravată, o plajă şi o zi de abonament", „marţea" la Comedia Franceză şi „sâmbăta" la Opera Comică, un hipodrom sau un sport, ca de pildă ciclismul, prinţul de Sagan fiind unul dintre primii aristocraţi din Paris care au adoptat mersul pe bicicletă. „Snobii mărunţi vorbesc despre el cu o deferenţă misterioasă", iar hainele lui, mănuşile, monoclul şi „faimoasa lui pălărie gri, cu reflexe argintii" sunt pentru ei „obiect de teroare şi de veneraţie"[28].

Dar destinul nu este îngăduitor cu aceşti dandy superiori. În *Memoriile* sale, Boni de Castellane, nepotul său şi, în curând, succesorul lui în funcţia de arbitru al eleganţei, evocă ultimii ani de viaţă ai prinţului de Sagan, după atacul de apoplexie care, în 1898, l-a lăsat iremediabil debil, „bătrânul leu doborât la pământ" semănând leit cu baronul de Charlus decăzut, din *Timpul regăsit*, cu privirea goală, scuturând anemic din coama albă şi nemaiştiind decât să bălmăjească cele câteva cuvinte care rezumă cumva toată existenţa lui: „Multă plăcere, multă plăcere."

Dacă fiecare epocă are legendele ei, prin care poate exprima cu un cuvânt, cu o imagine sau cu un nume, visurile şi nebuniile ei, se poate spune că Robert de Montesquiou a fost unul dintre miturile sfârşitului de veac XIX, perioadă ahtiată după snobism şi după bizarerii de toate felurile.

Născut în 1855, la trei ani după Sagan, într-o familie din vechea aristocraţie, urmaş al lui d'Artagnan, Montesquiou îşi făureşte rapid o situaţie mondenă

de prim rang, dublată de o reputație de originalitate, de semeție și de suprem rafinament, perfect în ton cu spiritul epocii. De altfel, acesta este și motivul pentru care trei dintre principalii romancieri ai timpului, Huysmans, Jean Lorrain și Proust, se vor inspira din personalitatea lui, pentru a clădi câte un personaj-cheie al capodoperelor respective: primul, în romanul *În răspăr* (1884), pentru a-l descrie pe lunaticul Des Esseintes; al doilea, pentru a crea prototipul oribilului erou din *Domnul de Phocas* (1901), al treilea, în fine, pentru a schița figura patetică a baronului de Charlus.

Dar cum s-a format, de fapt, această legendă cu trei personaje? În cazul lui Huysmans, sursa de inspirație au fost zvonurile mai mult sau mai puțin ostentativ răspândite. Iar, dacă unele detalii din decorul său personal se regăsesc într-adevăr în cartea *În răspăr* – ca „broasca țestoasă aurită, care a asigurat parțial succesul romanului, o amfibie miraculoasă și nenorocită", otrăvită de poleiala cu care erau acoperiți solzii ei –, „tot restul operei", ne asigură Montesquiou în *Memoriile* sale, „este pură (sau impură) imaginație": Des Esseintes nu există.

Chiar dacă nu l-a întâlnit niciodată pe Huysmans, Montesquiou îl cunoștea, în schimb, pe Jean Lorrain, care, înainte de a-l caricaturiza apelând la trăsăturile domnului de Phocas, jucase un rol destul de tulbure în răspândirea unui zvon faimos. Potrivit respectivului zvon, Montesquiou, venit a doua zi să recunoască trupurile neînsufletite ale victimelor incendiului de la Bazarul Caritații, în 1897, s-ar fi folosit, în mod ostentativ, pentru a întoarce cadavrele calcinate, de vârful bastonului său din os, cu măciulie din porțelan. Un zvon atroce și, conform afirmațiilor lui, „de o falsitate revoltătoare", dar care l-a costat un duel și care întărește, o dată în plus, latura legendară a personajului, căruia i se pot atribui simultan cel mai sclipitor geniu, dar și cele mai mârșave atitudini. Este adevărat că Lorrain se număra printre dușmanii lui apropiați: timp de zece ani, povestește Montesquiou, între ei se purtase „un război de împunsături înveninate", fără vreun alt motiv decât prea multe gusturi în comun și aceeași tendință de a atrage bârfele răuvoitoare.

Cât despre Proust, relațiile lui cu Montesquiou sunt, la origine, excelente ca acelea dintre „naratorul" din *În căutarea timpului pierdut* și baronul de Charlus. În 1893, întâlnirea lor, sub semnul snobismului, are aproape efectul unei atracții fulgerătoare, iar contele îi trimite scriitorului debutant o fotografie

cu portretul său împodobit cu o dedicație premonitorie: „Eu sunt suveranul lucrurilor trecătoare." De fapt, cei doi sunt din fire prea susceptibili și dificili pentru ca relația lor să poată rămâne statornică și frumoasă; lucrurile se strică în final și, în timp ce Marcel se amuză prin saloane imitându-l pe „domnul de Grotesquiou", acesta la rândul lui îl înfierează pe Proust, spunând că e șiret ca un țăran din Beauce și că va sfârși în onoruri, ca secretar perpetuu al Academiei Franceze, în ciuda laturii „chițibușare, tipicare, migăloase" a operei lui. Incomod, într-adevăr, atunci când tu însuți ai făcut *Drumul de la vis la amintire*, să vezi fără amărăciune cum unul dintre mărunții tăi protejați publică *În căutarea timpului pierdut*.

Dar, dacă Montesquiou are eleganța rafinată care stârnește bârfele societății, dacă se lasă ușor confundat cu propria sa legendă este fiindcă vrea să fie așa. Nu iese fum fără foc. Nu atât de mult, în orice caz. Iar ambiguitatea personajului decurge și din această duplicitate. Prefăcându-se ofuscat de chipul pe care i-l atribuie contemporanii, Montesquiou savurează situația și face în așa fel încât legenda să dăinuie, îngrijindu-și imaginea și înfățișarea cum nu făcuse nimeni înaintea lui, lăsându-se văzut și admirat, inventând după caz modalități inedite de autopromovare, mărind numărul portretelor pe care le comandă celor mai de vază pictori, utilizând frenetic fotografia și semănând exemplare nenumărate peste tot, ornându-le cu dedicații enigmatice, împărțind, în fine, ca pe niște palme sau pumni, formulele acerbe, vorbele de duh și glumele răutăcioase.

Montesquiou, arbitru al eleganței? Nu întru totul, dar negreșit omul care a lansat tendințe ale modei, zvonuri, imagini și tipuri de snobism.

În *Memoriile* lui, contele Boni de Castellane vorbește despre o oarecare Isabelle, buchetieră din fața localului *Café Anglais*, regalistă cum se cuvine și, asemenea oricărei florărese cu violete care se respectă, observatoare avizată a mersului vremurilor. „«Sunteți un bărbat șic», îmi spunea ea, «cum nu mai există în ziua de azi.» După Boson (așa îi spunea ea, pe numele mic, prințului de Sagan) și dumneavoastră, rasa asta va dispărea."[29]

De fapt, în primii ani ai secolului XX, într-o lume în care viitoarele răsturnări se lasă deja ghicite, arbitrii eleganței par să aparțină unei categorii pe cale de dispariție: Boni de Castellane va fi într-adevăr unul dintre ultimii

eroi mondeni care merită acest titlu. Născut în 1867, poartă, asemenea predecesorilor săi, un nume de viță veche; la douăzeci de ani, este frumos ca un zeu, sclipitor și seducător, „putred de șic", cum spune pe-atunci o cucoană din protipendadă care îl zărește călărind. „Eleganța lui deja dă tonul."[30] Dar, mai ales, căsătoria lui, în 1895, cu una dintre cele mai bogate moștenitoare din lume, Anna Gould, a făcut din el centrul atenției. „Timp de cincisprezece ani", comentează Élisabeth de Gramont, „Boni de Castellane a dominat complet moda; această zeiță înaripată purta verdictele lui peste mări și țări." Mai mult poate chiar decât predecesorii lui, el este cel care spune ce trebuie făcut și cum ar trebui să fie un lucru, cel puțin dacă ai dispune, ca el, de milioanele pe care le risipește în toate părțile. Dar risipa lui se va curma în curând, ce-i drept, odată cu divorțul răsunător, pronunțat în 1906, dar nu și farmecul lui, nici reputația, pe care o va păstra până la moarte, în 1932, de a-i fi făcut pe francezi să viseze și pe snobi să leșine de admirație. „Dacă Boni ar fi primit câte un ludovic de aur de fiecare dată când numele lui a fost rostit, poate ar fi la fel de bogat ca fosta lui soție, Anna Gould, căci într-atât de mult a putut impresiona el imaginația contemporanilor săi..."[31]

„De ce se schimbă tendințele modei în fiecare sezon? (...) De ce una, și nu cealaltă? Ce zeu capricios, misterios și atotputernic dictează ineluctabilele sentințe în fața cărora se înclină populația șarmantă a femeilor elegante?", se întreabă în 1905 publicația *Je sais tout*. Răspunsul constă în două propoziții, care alcătuiesc titlul articolului: „Cei care o fac, cele care o lansează." Primii sunt croitorii de lux, Paquin, Rouff, Doucet sau Redfern, care în așa-numita Belle Époque și-au găsit din plin locul în sânul elitei sociale și fac parte din lumea pe care o îmbracă. Dar nu ei sunt cei care lansează moda, ci femeile – și, în primul rând, un anumit număr de „profesioniste" în domeniu, aflate cumva la jumătatea drumului între „manechinele" și „starletele" de mai târziu și demimondele: „O tânără frumușică, mai mult sau mai puțin actriță, dar renumită pentru eleganța ei. Stăpânește la perfecție arta de a purta o toaletă, are acel inefabil «nu-știu-ce», alcătuit dintr-o talie mlădioasă, o alură suplă, un joc de mișcări diafane (...) care formează un ansamblu tipic parizian. Este o prințesă plină de grație, șic, în slujba marelui croitor, care o îmbracă pe bani puțini, cu condiția ca tânăra să apară peste tot unde este select să te arăți"[32]: la concursul hipic și la redeschiderea curselor de cai de la Longchamp, în

aprilie, la vernisajul Salonului Artiştilor Francezi, la reuniunea pentru Premiul de la Jockey Club, în mai, la Auteuil, la marele *steeple-chase*, în iunie, în teatrele în vogă şi la marile vânzări de caritate, la *garden-parties* primăvara. Într-un cuvânt, acolo unde se arată toată protipendada, din moment ce „orice manifestare mondenă este un pretext pentru a mai lansa o toaletă"[33].

Şi, invers, doar manifestările mondene sunt susceptibile să asigure o asemenea lansare: „Longchamp şi Auteuil, Grand Palais des Champs-Élysées, sediul saloanelor de pictură, scenele de pe Bulevard (...) iată spaţiile principale ale modei"[34], căci nu se cunoaşte încă un eveniment ca parada de modă, care mai târziu le va aduce faima marilor case de modă şi glorie manechinelor-vedete. Lumea bună se îmbracă, lumea bună îi imită pe snobi şi pe cei eleganţi, ceea ce înseamnă că şi moda trebuie lansată în şi de către această lume mondenă. Iată de ce, pe lângă profesionistele modei, articolul ţine să sublinieze importanţa celor care sunt adevăratele regine ale modei, doamnele din lumea bună, care fac parte din elita pariziană, prezente la toate evenimentele mondene şi ştiind „să-şi poarte admirabil toaleta", printre ele numărându-se contesa de Lariboisière, prinţesa Orloff sau „fermecătoarea ducesă d'Uzès". Din motivele enumerate mai sus, ele toate „dau tonul modei şi determină orientarea ei".[35]

Bineînţeles, aceste stăpâne ale modei nu sunt inventate subit la sfârşitul secolului al XIX-lea. În timpul Vechiului Regim, acelaşi rol a fost jucat de reginele domnitoare, cel puţin atunci când erau suficient de tinere şi de frumoase, iar dacă nu amantele regelui, cum au fost Fontanges sau Pompadour, în lipsa lor, rolul era asumat de o mare nobilă de la Curte, soţie de ambasador sau prinţesă bine văzută.

Lucrurile se vor complica odată cu Revoluţia Franceză şi, implicit, odată cu dispariţia Curţii. În acea perioadă, soţiile sau amicele puternicilor zilei sunt cele care vor deveni figurile emblematice ale modei, cel puţin, imediat ce aceasta va reapărea, după hiatusul reprezentat de Teroare şi de supremaţia sanculoţilor. Una dintre cele mai cunoscute nu este alta decât fermecătoarea doamnă Tallien, Thérésia de Cabarrus, soţia membrului Convenţiei care, pentru a o salva de la eşafod, a uneltit înlăturarea lui Robespierre, de unde şi porecla ei de „Notre-Dame de Thermidor". Fiică a unui bogat bancher, celebră pentru frumuseţea ei, pentru salonul din „Aleea văduvelor" şi pentru relaţiile ei, adesea extrem de intime, în cele mai înalte sfere ale puterii, Thérésia devine, imediat

ce este eliberată din închisoare, eroina zilei și stăpâna modei. Apărând la un bal la Operă cu degetele de la picioare încercuite de inele de aur, arătându-se la Salon în 1796 cu o perucă neagră și redând pe loc acestei culori onoarea pierdută, dezgolindu-și la un alt mare bal decolteul acoperit de un colier de diamante, ea este cea pe care snobinetele epocii vor să o imite, de la rochiile din muselină și atitudinile afișate până la coafuri. La drept vorbind, în această perioadă fastă, care urmează după restricțiile drastice impuse de iacobini, Thérésia împarte sceptrul modei cu alte câteva celebrități, cum ar fi doamna Hamelin, prima care a îndrăznit să poarte o costumație în stil grecesc, sau delicioasa Juliette Récamier, despre care contele Molé va spune că era „cea mai în vogă femeie din Paris", o *fashionable beauty* prin excelență[36].

Astfel, ca în cazul arbitrilor eleganței, am putea recita și aici lista celor care au lansat diverse tendințe ale modei și pe care celelalte femei încercau să le imite: Joséphine, în timpul Consulatului; ducesa de Berry, în timpul Restaurației; Delphine de Girardin sau „divina" contesă Apponyi, în timpul Monarhiei din Iulie; împărăteasa Eugénie, ceva mai târziu, a cărei favoare a fost suficientă pentru a-l lansa, timp de jumătate de veac, pe croitorul Worth, chemat grație ei să domnească peste moda pariziană până imediat după Primul Război Mondial; de asemenea, Yvonne Printemps care, în ziua nunții ei cu Sacha Guitry, la 10 aprilie 1919, a purtat o rochie deschisă la culoare și o capelină de la Lanvin, devenind astfel figura emblematică a acestei case de modă.[37]

Cei care se supun modei

Este posibil să creionăm o istorie a capriciilor modei; în schimb, ar fi zadarnic să încercăm să conturăm o istorie a celor care li se conformează, din moment ce aceleași fenomene, aceleași atitudini par să se repete de-a lungul timpului fără vreo evoluție sesizabilă; au existat dintotdeauna cei care se pliau orbește după modă, cei care o neglijau și, în fine, cei care o nesocoteau. Sub acest aspect, Istoria face loc istoriilor personajelor sau ale prototipurilor, a căror galerie putem, cel mult, să o parcurgem. O galerie ce corespunde, de altfel, destul de riguros gradațiilor snobismului: un pic, mult, pătimaș, la nebunie... sau deloc.

Un pic sau puțin de tot – cel care nu respectă moda decât de departe este domnul „de bună-cuviință", până nu demult persiflat de iacobini, dar care devine idealul social al unei anumite burghezii în timpul Monarhiei din Iulie, apoi în timpul celui de-al Doilea Imperiu, atunci când vicontele de Marennes, alias Eugène Chapus, își publică *Manualul bărbatului și al femeii de bună-cuviință*[38]. Fiind pur și simplu un om „de bună-cuviință", el nu se preocupă de modă, iar, dacă i se întâmplă să fie în pas cu ea, o face pentru ca nu cumva să iasă în evidență prin ținuta lui. Idealul său este discreția înainte de toate, urmând astfel lecțiile celebrului personaj elegant, citat de Chapus, care le explica unor tineri *fashionable:* „Domnilor, veți ști că sunteți eleganți atunci când, pe stradă, veți trece fără să fiți remarcați."[39] Acesta era sfatul lui Brummel, însă el nu era „de bună-cuviință", nici cu adevărat elegant, comentează critic Chapus, căci „dacă se îmbrăca frumos, (...) avea multe pretenții, pe când eleganța în sine presupune să nu lași să se întrevadă asemenea atitudini". Apropo de bărbatul „de bună-cuviință", Rondeix nota că suveranitatea modei este „asemenea tuturor puterilor omenești și divine": unii, cei mai numeroși poate, „li se supun mecanic, iar moda este pentru ei cum este măgarul pentru roata morii"[40]. Cum ucazurile modei nu îi impresionează, oamenii de acest fel nu dau atenție nici strategiilor snobismului vestimentar.

Mult? El, spre deosebire de cel dinainte, este deopotrivă snob și șic, iar în plus se mai și laudă: între anii 1820 și 1840, i se dă numele de *fashionable* – care, remarcă sarcastic Balzac în încheierea *Fiziologiei căsniciei,* se definește ca om de lume, care se ia după ceilalți și după capriciile modei. Acest personaj va fi, de altfel, pe tot parcursul secolului, providența făcătorilor de vocabule, unele dintre ele neologisme: *fashionable* din timpul lui Ludovic-Filip, venind după Incredibili, Minunați, Frumoși și Lei, va fi înlocuit în anii următori prin „filfizon", „înfumurat", „fante", „furlandisit", „țigluit". În timpul celui de-al Doilea Imperiu, se vorbește despre „gomoși", „țafandache" și „papițoi", iar la începutul celei de-a Treia Republici, despre tipi „puși la șpiț", „ginerică", „procopsiți", „țuți", „dichisiți", „ferchești" și „smart" – termen apărut în ultimii ani ai secolului, cu reputația de a fi cuvântul preferat al prințului de Wales[41], asociat cu snobismul și diletantismul. Tot spre sfârșitul veacului, lumea capătă obiceiul de a atribui cuvântului *distincție* un sens pe

care nu-l avea până atunci, desemnând, conform Dicționarului Littré, „o ținută (vestimentară) plină de eleganță, noblețe și bonton".

Pătimaș? Aici, treaba se complică, fiindcă cei care, depășind stadiul de *fashionable*, urcă încă o treaptă pe scara snobismului, riscă să frizeze ridicolul prin gestul lor. Situațiile de acest fel sunt frecvente. Sub numele de „sclivisiți", Diderot descria în *Enciclopedie*, la mijlocul veacului al XVIII-lea, acel „tineret care se îmbată cu iubirea de sine, vanitos în vorbe, afectat în maniere și pedant în vestimentație", arborând jiletci somptuoase, cu nasturi din sidef, din lemn de trandafir sau din nestemate. Și chiar după un secol, același cuvânt este folosit de Aline Vernon pentru a stigmatiza o tendință a tineretului, care ei i se pare incompatibilă cu „distincția", fără a ști că, de fapt, descrie imaginea lui Proust, așa cum va fi popularizată în curând prin portrete și fotografii. Tipul sclivisit, spune ea, „își pune corset, poartă cărarea pe mijlocul frunții, își parfumează părul și mustața, are botine prea lustruite, mănuși prea noi și prea deschise la culoare. Își admiră alura elegantă în toate oglinzile din magazine. Are mâna prea albă, umedă și parfumată, unghiile, prea lungi, încălțămintea, prea strâmtă, poartă o piatră prea mare la cravată, prea multe brelocuri când brelocurile sunt la modă; folosește batiste de mătase și nu iese din casă decât la orele când un individ elegant se cade să se arate pe Boulevard des Italiens. Este un tip ridicol".[42] Prin asta se deosebește însă de Proust cel din realitate, de Proust omul, așa cum l-a descris servitoarea lui, Céleste Albaret: stăpânul ei era înnebunit după veste și, din cochetărie, și-a comandat una din mătase roșie, căptușită cu mătase albă. „A probat-o", povestește ea, „și mi-a arătat-o. Parcă-l văd și acum sucindu-se și răsucindu-se în fața oglinzii, iar apoi spunând: «Categoric, nu. I s-ar potrivi bine unui dandy ca Boni de Castelanne. Eu nu vreau să fiu ridicol.» Și nu a purtat-o niciodată."[43]

Dar, dacă Proust nu cedează tentației, mulți dintre contemporanii săi se lasă furați de un snobism care coincide, în epoca respectivă, cu o nouă explozie a anglomaniei vestimentare.

În acei ani, anglomania vestimentară se manifestă îndeosebi prin fascinația pe care o exercită fiul reginei Victoria, prințul de Wales, viitorul Eduard al VII-lea, care chiar înainte de a urca pe tron este numit „regele modei". De fapt, povestește André Maurois, prințul de Wales era extrem de atent la vestimentație. „Când i-a fost prezentat Gambetta, incorigibil în privința ținutei

lui neglijente, (prințul) a rămas multă vreme circumspect, fiindcă acesta i se părea «neîngrijit». (...) Unui prieten, numit într-un post important, îi dădea următorul sfat sobru: «Ai grijă: fără gulere prea înalte.» (Alteori), brusc, la vreo serată sau la un dineu, vedeai în ochii lui o privire fixă și preocupată. Studia îndelung uniforma sau costumul unuia dintre oaspeții săi, după care murmura cu tristețe: «Francis a ales greșit nasturii»..."[44]

El însuși era vestit pentru opulența garderobei sale civile: avea două sute de costume, dintre care treizeci erau retrase în fiecare an din „serviciul activ" și înlocuite cu alte treizeci. Același lucru era valabil și în privința accesoriilor aferente, în special a pălăriilor. În afară de originea sa regală, prințul de Wales întrunea, așadar, toate atuurile pentru a deveni ținta admirației snobilor din vremea lui, în Anglia, dar și în America, unde este primit somptuos, în 1860, de o societate care se autodefinește drept „nobilimea americană"[45]. Și, desigur, în Franța, unde are un rol de marcă în evenimentele fastuoase și în atracțiile excentrice care caracterizează Belle Époque. Pe atunci, „cel mai neînsemnat detaliu al toaletei sale", notează André de Fouquières, „căpăta imediat putere de lege și era asimilat necondiționat de *gentry**".[46] Transferul lua asemenea proporții încât, într-un articol apărut în 1910 în publicația mondenă *Soleil du dimanche*, autorul textului se întreabă care ar putea fi motivele reale ale prințului de Wales: „Arbitru suprem al eleganței masculine", oare el „ținea cu adevărat să joace acest rol? Îi plăcea efectiv să schimbe costum după costum, lansând tendințe novatoare, pentru a fi imitat de domnii șic sau tocmai fiindcă snobii îl imitau prea servil încerca să îi descurajeze prin fantezia lui extravagantă?"[47]

Rezultatul, în orice caz, este bine cunoscut: un snobism orbesc, care constă în a imita întocmai, nu numai opțiunile, ci și obiceiurile, ba chiar ticurile, pe care lumea are impresia că le-a reperat în atitudinea prințului. Nu toate ticurile, ce-i drept, provin de la el, cel puțin nu în mod cert: este dificil să atribui o origine indiscutabilă apucăturilor mai ciudate pe care baroana d'Orval le arată cu degetul în 1901 în *Uzanțe mondene:* „Snobismul s-a incrustat în moravurile noastre, din cauza lui s-a adoptat moda tâmpită de a-ți sufleca marginea de jos a pantalonilor, până la ora prânzului, indiferent de vremea de afară, iar noi am înghițit rapid tâmpenia din pur snobism, părându-ni-se absolut

* „Aristocrație", „nobilime" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

elegant să luăm un obicei care nu se justifica decât în cazul celor care, prin meseriile lor, sunt obligați să intre în contact cu noroiul de pe stradă și să înfrunte intemperiile. În același timp, o altă manie nu mai puțin stranie bântuia mintea snobilor, tot apropo de pantaloni, care se pare că îi preocupă extrem de mult, din moment ce obsesia acestor domni este de a avea o dungă impecabilă în lungul cracului pantalonilor lor, asemenea îndoiturii rezistente a unei stofe noi, iar, dacă un asemenea semn de eleganță ar fi cumva deficitar, tinerii șic s-ar crede dezonorați și ar avea motive să plângă. (...) Și tot din snobism s-a întâmplat ca o vreme să vezi preumblându-se pe stradă diverși emuli ai acestor ticuri, pășind cu o alură onctuoasă, târșâind piciorul și ținând bastonul de capătul ascuțit, cu măciulia înclinată spre sol, asemenea unei lumânări, de parcă ar fi mers într-o procesiune."[48]

Există, însă, și alte uzanțe care, în mod limpede, i se pot atribui prințului. Una dintre ele, constatată după ce a fost văzut apărând astfel, exact la sfârșitul vreunuia dintre ospețele copioase care îi plăceau enorm, este să-ți lași descheiat ultimul nasture de la vestă: „De atunci a fost obligatoriu, pe Regent Street și pe Bulevarde, să faci la fel", relatează André de Fouquières[49]. Se mai povestește, de asemenea, și următoarea anecdotă, care s-ar fi petrecut într-o duminică la cântărirea jocheilor de la Auteuil, unul dintre locurile de marcă ale snobismului din așa-zisa Belle Époque. Când prințul de Wales și-a azvârlit țigareta pe jos, „un domn, dichisit cu multă migală, se apleacă, prinde țigareta între degetele înmănușate și vâră în portofel acest suvenir rău-mirositor". Fetișism? „Nu, snobism: «Îmi voi comanda și eu țigări identice, cu vârful aurit la fel», îi explică el unui prieten, care se mira de gestul lui."[50]

La nebunie? Snobul împătimit riscă să fie ridicol prin grija exagerată de a fi elegant. Încă un pas și, la fel de ridicol, iată-l că alunecă în capcana prostului-gust.

Iar aici întâlnim parvenitul, care joacă în comedia snobismului rolul ingrat ce constă în a fi mereu penibil și grotesc, fără a ști – fraierul care pică de fazan, asemenea cucoanei Fichini din *Fetițele model:* „Cu câteva clipe înainte de ora mesei, doamna Fichini și-a făcut apariția, având o toaletă de o eleganță ridicolă pentru viața la țară. Rochia ei, din mătase lila-deschis era garnisită cu trei volane ample, brodate cu panglici încrețite, dantele, catifele; corsajul era bălțat de mii de farafastâcuri, făcându-l să pară la fel de caraghios ca partea de jos a rochiei; fusta propriu-zisă părea atât de amplă, încât Sophie a trebuit expulzată în

partea din față a trăsurii, în cupeul din spate lăfăindu-se maiestuos doamna Fichini și rochia ei. (...) Caleașca era deschisă; oaspeții erau pe peron. Doamna Fichini a coborât triumfătoare, grasă, roșie, spuzită. În ochii îi sclipea orgoliul satisfăcut; se credea ținta admirației generale, cu rochia ei de matroană, brațele groase dezgolite, pălărioara cu pene în mii de culori acoperindu-i părul roșu și bandoul de diamante de pe fruntea spuzită. A văzut cu o mulțumire tainică toaletele simple ale tuturor cucoanelor de-acolo; doamna de Fleurville și doamna de Rosbourg aveau rochii din tafta neagră uni, niciun fel de coafură nu le împodobea părul, care era pieptănat în două benzi late și împletit la spate; doamnele din împrejurimi purtau unele rochii din muselină, altele rochii din mătase ușoară, dar niciuna nu avea volane, nici bijuterii sau pieptănături formidabile. Doamna Fichini nu greșea când se gândea la efectul pe care îl va avea toaleta ei; s-a înșelat doar în privința naturii efectului pe care urma să-l producă: în loc să stârnească admirație, a provocat o milă zeflemitoare."[51]

Deloc? La capătul acestei galerii de portrete, rămâne o întrebare: care este locul pe care îl ocupă unul dintre personajele emblematice din secolul al XIX-lea – dandy-ul, cuvântul apărând sub pana Lordului Byron în jurul anului 1813 și continuând să fie folosit, pentru a desemna un anumit tip de comportament și de atitudine, chiar până la sfârșitul secolului?

În anumite privințe și îndeosebi în ceea ce privește moda vestimentară snobul și dandy-ul par să se confunde. Dandy-ul, potrivit Dicționarului Robert, s-ar putea defini într-adevăr ca „un om care se fălește cu o eleganță extraordinară în ținută și în maniere": obsedat, și el, de grija de a sclipi în societate, fie că este vorba despre George Brummel, semizeu al dandysmului britanic, cunoscut pentru concepția lui aproape maladivă privind sobrietatea vestimentară, sau, peste câteva decenii, despre biograful lui francez, Barbey d'Aurevilly, celebru pentru capele lui negre în stilul lui Velázquez, redingotele cu umeri bufanți, pantalonii ecosez sau gri-perlat, cu benzi negre, cravatele din dantelă brodată cu fir de aur și mănușile de piele, cu manșetă și cusături negre, pe care le purta, la Paris, în toiul verii.

Această apropiere dintre dandy și snob o regăsim, de altfel, schițată frecvent – chiar pe vremea când cel de-al doilea termen nici nu există încă –, în scrierile din timpul Restaurației și al Monarhiei din Iulie. Și o întâlnim atât la unii autori minori, cum ar fi Rondeix – care vede în dandy „un monstru

de fatuitate", gata să se împopoţoneze cu „cele mai caraghioase haine"[52], numai să fie englezeşti sau să arate aşa, cât şi la cei mai mari scriitori, ca de pildă Chateaubriand, care îi reproşează acestui gen de individ că este pompos, forţat în atitudine, servil în faţa curentelor modei şi a tendinţelor ei dominante.

Totuşi, dacă trecem dincolo de aparenţe, asimilarea dintre dandy şi snob pare discutabilă, după cum a demonstrat cu măiestrie Émilien Carassus. Pentru cel din urmă, într-adevăr, snobul nu este, în realitate, decât „o falsificare a unui dandy". Spre deosebire de dandy, „snobul nu caută în primul rând să obţină recunoaşterea faptului că este diferit, ci mai degrabă urmăreşte să impună ideea deşartă a apartenenţei lui la un nivel superior al ierarhiei sociale sau intelectuale. Dandy-ul îi impune semenului său propria-i imagine, o făureşte în fantezia acestuia prin mijloacele lui proprii; snobul se raportează în primul rând la diverse imagini care îi sunt impuse"[53]. Tot la fel, dandy-ul, pe care Baudelaire îl vedea „îndrăgostit mai presus de toate de distincţie", are drept obiectiv „să îşi fabrice o originalitate"[54], să se diferenţieze, de fapt, într-o lume în care toţi se aseamănă şi pe care el tocmai de aceea o disprețuieşte, în timp ce „efortul snobului constă în a obţine integrarea într-o categorie socială" simulând o asemănare, cea mai puternică posibil, cu membrii respectivei categorii. Spre deosebire de dandy, snobul nu îşi asumă, de altminteri, niciun risc, poate doar riscul de a se lua după alţii: „demersul său vizează admiterea", pe când demersul unui dandy este asceza, chiar şi atunci când ea se traduce printr-o insolenţă de fiecare clipă[55]. Din acest motiv, un dandy sacrifică de bunăvoie grupul şi societatea în numele propriei lui Persoane, în timp ce snobul îşi jertfeşte fără regrete personalitatea reală, dorinţele şi gusturile autentice, de dragul grupului în care visează să se integreze. În fine, dacă „ambii acordă cea mai mare importanţă ideii de a epata", dandy-ul caută să se arate celorlalţi, în timp ce snobul nu năzuieşte decât să se arate „printre ceilalţi". Iată de ce moda nu îi interesează la fel...

Alt punct de vedere asupra aceluiaşi obiect: „Ironia dandy-ului contrazice realitatea, este îndreptată contra tuturor lucrurilor, inclusiv contra lui însuşi", nota recent Giuseppe Scaraffia[56]. Această ironie, această distanţă devastatoare, care face diferenţa dintre dandy şi snob, ne determină să nuanţăm asimilarea cu snobismul a unui autor ca Oscar Wilde.

Chiar dacă scriitorul pune efectiv în scenă câţiva snobi tipici, ca incredibila Lady Bracknell din *Ce înseamnă să fii onest* (1895)[57], nu se poate contesta

faptul că asemenea personaje-fetiș se apropie, de fapt, mai degrabă de cinismul sclipitor al sofiștilor greci decât de naivitatea unor snobi fascinați de o ordine socială pe care nu se gândesc nicidecum să o renege. Și afirmația rămâne în picioare, inclusiv atunci când personajele simulează un snobism pe care îl iau în râs copios, asemenea Lordului Goring, adevăratul erou din *Soțul ideal*, care îi spune tatălui său, Lordul Caversham: „Tot ce ar trebui să știm despre viața modernă este locul unde stau ducesele. Orice altceva este complet deprimant."[58]

Cât despre Oscar Wilde însuși, el se situează în categoria dandy-ilor, existând nenumărate dovezi în acest sens, în special legate de felul lui de a se îmbrăca. Bunăoară, în 1883, aflat la New York pentru premiera piesei sale, *Vera sau nihiliștii*, se plimbă îmbrăcat în pantaloni trei-sferturi, ciorapi din mătase și jachetă de velur, stârnind, asemenea unui Barbey d'Aurevilly de peste Atlantic, un curent de stupoare și de admirație. În același an, dar la Paris, cinează cu Paul Bourget, îmbrăcându-se asemenea contelui d'Orsay: „Avea pantalonii și mânecile atât de strâmte", scria mama lui, „încât lumea întorcea capul după el pe marile bulevarde."[59] Ceea ce seamănă confuzie este faptul că, în jurul anului 1892, snobii vor face din „Prințul esteților", deși nu este propriu-zis unul de-al lor, un model inegalabil, autorul lui *Dorian Gray* fiind primit atunci de Mallarmé, tămâiat cu laude prin saloanele mondene și celebrat în publicația *Le Gaulois*, care, într-un articol din 17 decembrie 1891, salută omul și artistul, semnalând banchetul organizat în onoarea lui de Maurice Barrès. Pentru ca snobii să se îndepărteze de dandy, va fi nevoie, peste trei ani, de scandalul provocat de procesul și de condamnarea lui Oscar Wilde[60].

EPOCA DEMOCRATICĂ

După epoca aristocratică va începe, între Primul și al Doilea Război Mondial, ceea ce este legitim să caracterizăm drept o „epocă democratică": o perioadă în cursul căreia moda tinde să piardă, răspândindu-se, rolul discriminator pe care și-l asumase odată cu sfârșitul Vechiului Regim vestimentar. O epocă în care se dovedește că moda poate supraviețui snobismului, chiar dacă acesta, fără să fi dispărut vreodată complet, renaște din cenușă în

anii '90 și tinde de atunci să se impună masiv, lăsând să se întrevadă posibilitatea, în mod aprioric improbabilă, de a asista la o democratizare a snobismului.

Moda fără snobism

În perioada interbelică, nota Bruno du Rosel, „prăpastia care despărțea moda de lux de moda muncitorească începea să se astupe. Simplificarea hainelor clasei conducătoare înlesnea imitarea lor de către industria confecțiilor (...). Pe de altă parte, această îmbrăcăminte simplificată se adapta mai bine la cerințele femeilor din popor, care munceau (...). Apariția fibrelor sintetice și a procedeelor moderne de vopsire și de imprimare permitea crearea unor țesături ieftine, dar foarte asemănătoare ca aspect cu materialele de lux. În fine, (...) dezvoltarea informației, prin intermediul cinematografului și al revistelor pentru femei, sporea, de asemenea, dorința de a fi în pas cu moda"[61], dincolo de frontierele burgheziei, chiar și foarte modestă. De unde și începuturile unei mari mișcări de democratizare.

Legătura dintre snobism și modă venea, înainte, din faptul că moda le dădea posibilitatea celor care erau în pas cu ea să iasă în evidență, apropiindu-i totodată de un anumit număr de modele: micul burghez *fashionable* din timpul lui Balzac avea astfel dubla satisfacție de a se situa mai presus de persoanele care erau doar „de bună-cuviință" și de a se asemăna, în anumite privințe, cu marii seniori eleganți, care se aflau la originea modei pe care o respecta și el. Dar exact aceste două elemente – distincție și asemănare – își vor pierde treptat orice substanță.

La bărbați, îmbrăcămintea de oraș se simplifică, chiar dacă, în linii mari, pare să rămână neschimbată, așa cum era, în fond, de peste o jumătate de veac. Evoluția se remarcă inițial prin detalii și accesorii. Se renunță la gulerul tare, la vestă și pălărie, la jartierele pentru șosete și la bretelele pentru pantaloni. Din ce în ce mai mult, impermeabilul înlocuiește mantoul. În fine, confecțiile în serie iau locul celor executate la comandă de croitor, chiar și în cercurile cele mai înstărite. Începând cu anii '50, se remarcă o atenuare treptată a diferențelor dintre hainele oamenilor de rând și vestimentația burghezilor. Cât despre îmbrăcămintea pentru timp liber, ea tinde, după război, să devină din ce în ce mai practică, răspândirea sportului antrenând o uniformizare a ținutei vestimentare.

La femei, asistăm, în mod şi mai spectaculos, la o democratizare a vestimentaţiei, favorizată, printre altele, de dezvoltarea noilor surse de informaţie. După război, într-adevăr, lumea merge din ce în ce mai mult la cinematograf, nu numai la oraş, ci şi în mediul rural. Dar, conform unei viziuni realiste, actriţele nu mai reprezintă doar, ca înainte de război, nişte prinţese îndepărtate, nişte fiinţe inabordabile sau feerice. De acum înainte, ele întruchipează adesea personaje mai apropiate de viaţa reală, ceea ce, într-o oarecare măsură, le permite spectatorilor să se identifice cu ele şi, de aici, cu stilul lor de a se îmbrăca. O apropiere consolidată prin dezvoltarea rapidă a presei de modă în perioada postbelică, prin publicaţii ca *Marie-France, Modes de Paris, L'Écho de la mode* sau, de asemenea, *Femmes d'aujourd'hui.*

În concluzie, subliniază Bruno du Rosel, „imaginea îmbrăcămintei se schimbă complet în mintea femeilor obişnuite. În loc să fie un simplu articol utilitar, lumea ajunge să înţeleagă că vestimentaţia poate fi pentru fiecare un articol frumos. Moda nu mai pare ceva îndepărtat, inaccesibil, rezervat oamenilor avuţi, ci se conturează tot mai mult ca o posibilitate concretă, ca o dorinţă realizabilă. Şi asta, cu atât mai mult cu cât, în timpul respectivei perioade, nivelul de viaţă creşte în mod foarte vizibil pentru toţi[62]". Dezvoltarea industriei confecţiilor se produce la timp pentru a îndeplini noua dorinţă a majorităţii.

Abia după al Doilea Război Mondial, graţie progreselor înregistrate de tehnicile industriale şi datorită creşterii spectaculoase a cererii, vom asista la dezvoltarea unui nou tip de producţie, al cărui nume a fost inventat de producătorul Weill: confecţiile textile „prêt-à-porter", un neologism ce traduce textual expresia englezească *ready-to-wear**. Această expresie va deveni simbolul democratizării modei, adică al „posibilităţii femeilor de a avea acces la modă, odinioară privilegiul unei mici elite. (Expresia amintită) concretizează realizarea acelei presiuni ce se manifestă de la începutul secolului: o singură modă pentru toţi în lumea întreagă"[63].

În fine, în ceea ce priveşte copiii, asistăm, cu o oarecare întârziere, la un fenomen inedit, dezinteresul crescând faţă de „hainele frumoase". În ţările cu un standard de viaţă scăzut, tendinţa de a-i îmbrăca pe cei mici cu haine bune

* În traducere literală, „gata-de-purtat", adică *haine de-a gata,* termen ce desemnează îmbrăcămintea produsă în fabrici pe mărimi standardizate şi vândută în magazine (n. tr.).

este, de fapt, specifică părinților care nu vor ca odraslele lor să pară ponosite ca ei. În schimb, creșterea standardului de viață, faptul că există și alte mijloace de a-ți arăta bogăția îi determină pe părinți să nu mai acorde atâta atenție îmbrăcămintei progeniturilor lor, ba chiar, ca o revenire neașteptată a snobismului, ajung să considere că oamenii săraci sunt cei care își îmbracă exagerat de frumos copiii și, drept urmare, li se pare șic să fie mai neglijenți cu vestimentația micuților. De aici, începând cu anii '50, sub influența americană, obișnuința din ce în ce mai răspândită de a îmbrăca băieții, pe urmă și fetițele, cu economie: blugi, tricou sau pulover, bluzon cu fermoar, ghete informe sau încălțăminte de sport: de data asta, dispare și moda – pentru un timp...

Dacă ne gândim că popularizării și uniformizării modei le corespunde, în plus, și dispariția modelelor aristocratice care structurau tendințele, devine evident că vremurile s-au schimbat, iar epoca democratică este perioada unei mode fără snobism. O dimensiune care se accentuează și mai mult în anii de după evenimentele din mai 1968, când „tot ceea ce era scump era înfierat" și când orice formă de lux a fost subit demonizată, cum va aminti mai târziu patronul Casei Hermès, Jean-Louis Dumas[64].

Revin refulările

Această refulare a snobismului, atât de contrară, în fond, logicii și spiritului modei, nu putea fi nici totală, nici definitivă. Întâi, bineînțeles, fiindcă democratizarea modei nu determină o nivelare radicală și nicio dispariție subită a caselor de modă: apar noi figuri, pe făgașul marilor croitori de la începutul secolului, Jacques Fath, Balmain și Christian Dior, în curând Yves Saint Laurent, care reînnoiesc peisajul elegantei franceze, creând astfel un loc pentru un alt tip de snobism vestimentar: ca să nu te îmbraci la fel ca toată lumea, este suficient să crești prețul. Boris Vian, snobul desăvârșit, nu greșește, de altfel, cerând să aibă „un giulgiu de la Dior", atunci când va muri.

Dar există și alte mijloace de a te deosebi prin vestimentație, care reapar foarte repede, inițial subteran, apoi tot mai amplu, odată cu anii '90.

Nici nu a început bine era democratică a modei, că se și ivesc deja diverse tendințe contrare, caracterizate de unii drept „neodandysm" și care au drept

scop, într-adevăr, să îi deosebească pe cei care li se conformează de restul muritorilor. Termenul de „modă sălbatică", utilizat după 1960, s-ar putea aplica deja fenomenelor care se manifestă în Franța sub Ocupație sau în Marea Britanie imediat după război.

Începând cu anii 1940–1942, se dezvoltă moda „zazu", termen derivat din piesa de jazz „Zah-Zuh-Zah" a lui Cab Calloway și pe care cântăreții din acea perioadă o vor prelua rapid, cum s-a întâmplat cu Johnny Hess și Maurice Martelier, interpreții nemuritori ai compoziției „Uite-i, sunt zazu" (1942):

Cu un guler înalt cât casa,
Ah! uite-i pe zazu
Cu degetul așa, drept în sus
Haina le atârnă pe jos.
Ah! uite-i pe zazu,
Au pantaloni cu o croială nemaivăzută
Care le vin un pic deasupra genunchilor.
Și, plouă sau bate vântul, nu contează, ei au umbrelă,
Ochelari negri și mari,
Dar mai ales, aha,
Au un aer scârbit.

Această ultimă trăsătură este edificatoare: tipul „zazu" continuă o anumită stare de spirit tipică pentru sfârșitul secolului al XIX-lea. Pentru el, important este să se distingă, cu orice preț și în toate modurile posibile, de unde și faptul că poartă haine scumpe, mantouri lungi și cambrate, cămăși cu guler tare, care amintesc de anii 1910, cu nodul cravatei foarte strâns, și pantofi din piele întoarsă, cu talpă groasă. Să iasă în evidență: în timp ce femeile „zazu" se fardează exagerat, cu pleoapele albăstrite, cu buzele înroșite strident, cu părul decolorat ca starletele, masculii „zazu" poartă mustăcioară asemenea lui Clark Gable, părul înfoiat în creștetul capului și lung pe ceafă, totul foarte pomădat, manifestând, chiar și pe acest plan, refuzul oricăror restricții și limite.

Asemenea Incredibililor din epoca revoluționară, „tipii «zazu» nu respectă niciun regulament în vigoare (cartelă de haine și încălțăminte), având chiar plăcerea răutăcioasă să încalce orice prevedere, chiar dacă sunt nevoiți

să recurgă la piața neagră pentru a-și completa panoplia vestimentară. Se declară sus și tare contra acestei concepții civice referitoare la vestimentație menită să economisească materialele, salvând și un centimetru de țesătură, dacă se poate"[65]; la fel ca muscadinii atrag reproșuri amare din partea presei oficiale: „Swing cine poate!" scrie în iunie 1942 un ziarist de la publicația *La Gerbe*[66]. „Într-o junglă născută din înfrângere, aceste mici fiare viclene, acești scandalagii în pantaloni scurți și în vestoane lungi, acești Incredibili care vorbesc în slang nu sunt periculoși decât aidoma puricilor. Te sâcâie, te exasperează." Dar ce să le faci? Angajamentul lor de partea Rezistenței nefiind dovedit, americanismul lor de tinichea, pasiunea lor pentru swing nefiind de ajuns pentru a-i ostraciza, cum nu sunt de ajuns nici ceasurile pierdute furlandisindu-se la terasa Pam-Pam sau la cafenelele de pe Boul' Mich', tipii zazu nu merită, în fond, decât un singur reproș: acela că sunt snobi...

Aceeași remarcă este valabilă, în Anglia postbelică, pentru „Edwardians". Proveniți în principal din marea burghezie engleză, traumatizați de ceea ce se întâmplase și de ceea ce se anunța, șocați de absurditatea lumii moderne, „ei visează să revină la o epocă în care viața era fericită, ușoară, veselă". Dar, pentru clasa capitalistă, epoca edwardiană, perioada 1900–1910, este cea care rămâne așa-zisa „Belle Époque" prin excelență, „ultima perioada a unei lumi care știa ce înseamnă fericirea, rafinamentul, bucuria de a trăi"[67]. Iată de ce unii tineri burghezi vor decide, din nostalgie, să își însușească toate codurile vestimentare specifice acelei perioade – pantaloni și vestoane strâmte, încheiate până sus de tot, cu revere mici, umeri înguști, gulere înalte și tari, cravate subțiri, melon purtat pe vârful capului –, considerând că astfel pot redobândi un fel de rafinament, o distincție pe care războiul o anulase în folosul unei uniformizări galopante. În concluzie, asemenea personajelor „zazu", și aceștia refuză să se plieze modei adoptate de toată lumea.

Peste vreo douăzeci de ani, regăsim aceeași ambiție în categoria secundară a modei caracterizate prin așa-numite tendințe „sălbatice", „pop" sau „kitsch". „Tot ceea ce părea urât, ridicol, țopesc devine nostim, șarmant, plin de umor", constată o editorialistă de la *Elle* la 22 ianuarie 1973. Este triumful suprapunerilor insolite, al culorilor nearmonizate, al tinereții care poate să-și permită orice, al faimosului nivel secund de interpretare. Confuz

încă începând cu mijlocul anilor '60, noul gen triumfă prin 1971: încep să se înmulțească atunci, la periferia modei oficiale, țesăturile ecosez și bălțate, tunicile stil cămașă-de-noapte, bermudele colante, mantourile extrem de scurte, din blană artificială, beretele exagerat de mari, din tricot, astupate de nenumărați ciucuri, și totul în niște culori până atunci inedite – bleu-electric și roșu-sângeriu, verde-măr, oranj țipător, mov spălăcit. Tot ce trebuie ca să ieși în evidență și să simți o măgulitoare impresie de superioritate.

Începând din anii '80 și, mai ales, '90, pe mai multe planuri simultan, apar noi modele menite să stârnească entuziasmul snobilor: celebrități mondene internaționale, excesiv de mediatizate, idoli ai modei și ai televiziunii, cum ar fi Karl Lagerfeld sau Sarah Jessica Parker, manechine-vedete – altfel spus abundă din nou modelele de imitat.

În ceea ce privește manechinele, situația lor simbolică a cunoscut o evoluție spectaculoasă. În trecut, manechinul nu avea decât un statut inferior, după cum atestă și conotația depreciativă a denumirii sale, aceea de simplu obiect pe care așezi niște haine. Chiar și în anii '50–'60, această profesie nu are nicidecum aura pe care o va dobândi în curând: exemplu caracteristic, eroina filmului *Funny Face*, interpretată de Audrey Hepburn, a fost recrutată întâmplător, în librăria newyorkeză unde era vânzătoare, pentru a prezenta o colecție de *haute couture* la Paris. Dar eroina filmului nu va accede niciodată la statutul de star, nici înainte, când se codește mult până să accepte, nici după parada de modă, în urma căreia continuă să aibă nedumeriri în privința viitorului propriu, fără să se pună aparent problema de a-și face o profesie din prezentarea unor creații vestimentare de lux. În concluzie, în acea vreme, manechinul rămâne fie un amator, un diletant, fie un slujbaș neînsemnat. Abia începând cu mijlocul anilor '80, „manechinele-vedete" vor ieși din anonimat pentru a accede subit la avere și la o celebritate mondială, numele, și nu numai figurile, cum ar fi Naomi Campbell, Linda Evangelista sau Claudia Schiffer, etalându-se de acum înainte pe copertele revistelor și pe prima pagină a presei „serioase". De atunci, în special englezoaica Kate Moss, care a avut cel mai mare succes, devine manechinul pe care toate tinerele vor să-l imite – așa cum s-a putut constata, bunăoară, la Londra, în mai 2007, cu prilejul lansării unei linii de confecții pe care Kate Moss o semnase pentru marca Top Shop, o frenezie reeditată în Franța prin „spațiul esențial al elitei

pariziene", cum se spune în *Vogue* (martie 2007), vestitul magazin Colette, de pe strada Saint-Honoré.

După diversele tendințe uniformizante și democratice ale modei dintre anii 1945 și 1965, după tumultul și perturbarea de la sfârșitul anilor '60 și '70, apar din nou linii de modă diversificate, capabile să joace rolul de jaloane sociale și culturale, realimentând astfel noi forme de snobism, care nu se deosebesc cu mult de cele ce prosperau, pe alte criterii, în cursul secolului al XIX-lea.

Jeanșii și bascheții duc, în mod frapant, la o neașteptată „resnobizare". În ceea ce privește jeanșii, se știe că, inițial, au suscitat un snobism fulgerător, atunci când primii Levi's au apărut în Franța, în 1949, iar toată lumea bună din Paris și din provincie s-a perindat „pe la exportatorul autorizat, Robert Baroux"[68]. Apoi, snobismul jeanșilor a dispărut, ucis de banalizare; în deceniile următoare, acești pantaloni unisex, din dril albastru, inspirați din echipamentul de lucru al grăjdarilor din fermele americane, a cunoscut un succes mondial, rămânând fidel, în general, spiritului care îl definește: un articol vestimentar simplu, solid și ieftin, fără alte calități specifice. Abia începând cu anii '90, apar, încetul cu încetul, variații mai mult sau mai puțin subtile – în croială, culoare, textură, fermoare sau destrămări intenționate, broderii și, firește, mărci. Adesea imperceptibile pentru profani, variațiile sunt esențiale pentru amatorii avizați, care știu perfect să intuiască, în orice moment, ceea ce este *in* sau *out*, și de ce cutare sau cutare model costă de zece–douăzeci–cincizeci de ori mai scump decât un altul. Regăsim aici simțul detaliului infim, aproape invizibil, care caracteriza snobismul vestimentar în secolul al XIX-lea, când diferențele dintre două fracuri negre aparent asemănătoare erau la fel de mari ca deosebirile dintre un tânăr duce îmbrăcat astfel și un simplu contopist, care își pusese un asemenea costum. De acum înainte, așadar, poți alege, fără să greșești, între jeanșii portarului și jeanșii lui Karl Lagerfeld.

Bascheții reprezintă o altă fațetă a aceluiași fenomen. Fie că sunt remarcați în picioarele vreunei actrițe miliardare care pășește pe covorul roșu, fie că sunt văzuți aliniați frumos, ca niște decorații în *Marie-Antoinette*, filmul Sofiei Coppola, sau expuși ca niște opere de artă cu tiraj limitat pe galantarele de la Colette, cert este că bascheții au ieșit din zonele cenușii ale banalului, pentru a deveni un element de sine-stătător al luxului contemporan și al culturii *snob*. „La începutul mileniului", notează ziarista Flora Despart, „ținuta

sportswear obține titlul de nobleţe şi se democratizează."[69] În trecere, vom gusta paradoxul: în zilele noastre, s-a ajuns ca înnobilarea să se democratizeze. De fapt, ceea ce dă de înţeles jurnalista este că, după democratizarea modei, care a urmat în perioada postbelică, asistăm, se poate spune, şi la o democratizare a snobismului. În timp ce mărcile de sport recurg la arta unor creatori renumiţi, casele de *prêt-à-porter* de lux Vuitton, Gucci, Hermès se inspiră din modelul baschetţilor pentru a-şi momi clientela înstărită. Cu certitudine, snobismul cotidianului virează spre amestecul de genuri.

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, în timpul epocii aristocratice a modei, accesoriile, în sensul larg al cuvântului, constituie, în special pentru bărbaţi, principalele criterii de distincţie. În vremea domniei lui Ludovic al XV-lea, filfizonii se recunosc după somptuozitatea nasturilor de la vestă, care pot fi din lemn scump, din corn de narval sau chiar pictaţi sub sticlă cu scene mitologice sau cu peisaje rurale. În timpul Restauraţiei, cravata este accesoriul vestimentar care joacă acest rol, fiind pentru ţinuta bărbatului, scrie Balzac, „ce este trufa pentru un dineu"[70].

La sfârşitul veacului al XIX-lea şi la începutul celui următor, bastonul este articolul care câştigă teren: totul depinde de măciulie, care poate fi sculptată sau nu din materiale uneori preţioase, dar şi de frumuseţea tijei propriu-zise, precum şi de modul cum este ţinut bastonul în sine – ceea ce, spre sfârşitul secolului, determină chiar apariţia unei noi categorii de snobi, „secerătorii", numiţi astfel din cauza gestului deplasat pe care îl fac cu bastonul. Este, de altfel, una dintre trăsăturile renumite ale celor mai „smart" bărbaţi din epocă, de la Robert de Montesquiou până la Maurice Barès sau Paul Bourget.

După o perioadă aridă, accesoriile revin în avanscenă. În rândul femeilor, baticul Hermès, creat în 1937, făcea furori la sfârşitul anilor '50, când se lansa modelul-fetiş, „Brides de Gala", purtat atât de regina Angliei, cât şi de prinţesa Grace: în acea perioadă, „Brides de Gala" devine simbolul unui anumit lux şi, totodată, „semnul de recunoaştere al categoriei *happy few*"[71]. Dar, în final, baticul Hermès îi cade victimă propriului succes: „Socotit prea popular, este desconsiderat cu snobism de doamnele din arondismentul XVI, începând cu anul 1970"[72], înainte de a cunoaşte o relansare triumfală la mijlocul anilor '80. Accesoriul feminin cel mai interesant, cel mai emblematic

pentru noile forme de snobism este geanta, ceea ce elita va numi fără să ezite *it bag**, care a dobândit în ultimii ani ai mileniului trecut statutul de element indispensabil. Nu înseamnă nicidecum că acest accesoriu nu s-ar fi bucurat până atunci de un statut similar, după cum demonstrează, de altfel, preţurile fabuloase la care se cumpără şi azi nedemodabilele poşete „Kelly" de la Hermès. Însă, într-adevăr, era vorba adesea despre prototipuri nedemodabile, concepute, asemenea taiorului Chanel, să dureze o mie de ani fără să-şi schimbe forma. Ruptura efectivă se produce, aşadar, la începutul anilor 2000, când se inventează *it bag*, un produs deopotrivă foarte scump, foarte în vogă, foarte luxos şi dând posibilitatea de a o clasa imediat pe femeia care poartă această geantă pe umăr. „Astăzi", afirmă Sophie Gachet, „a purta o poşetă de marcă este un semn de recunoaştere[73]." Aceste genţi, a căror piaţă a explodat în ultimul deceniu, reprezintă de acum înainte 20% din vânzările de lux. Cât despre resorturile psihologice care vor face dintr-o banală traistă una dintre poşetele „cult", ele depind de două aspecte: entuziasmul pentru lumea „celebrităţilor" şi, totodată, preţurile ridicate; plus, desigur, un snobism asumat, dacă nu chiar revendicat, la întâlnirea celor două aspecte precedente. „Toţi recunosc că lumea «celebrităţilor» internaţionale a căpătat o importanţă nemaipomenită. Oamenii tind să se identifice cu vedetele momentului", confirmă una dintre personalităţile de la Casa Chanel[74]. Le trebuie modele pe care să le urmeze.

Cât despre preţ, are şi el un rol major. „Obiectivul nemărturisit: a indica prin deţinerea unei asemenea genţi de marcă renumită că faci parte dintr-o anumită castă, care are puterea de a închide într-un accesoriu preţul unui sejur la New York, unde sunt numite *status bags*, genţi ce indică statutul social." De unde şi disperarea uneia dintre acele *fashion victims* din serialul „cult" *Totul despre sex*, care, după ce şi-a comandat una dintre aceste poşete „supersic" şi a aflat că va trebui să aştepte doi ani până să intre în posesia obiectului mult râvnit, este pe punctul să leşine de supărare, când vede aceeaşi

* În lb. engl. în orig., expresie familiară din industria modei, folosită în jurul anilor 1990 şi 2000, pentru a desemna o marcă sau un model de poşetă de lux, în special de la Hermès sau Fendi, care se bucură de un succes de piaţă enorm (n. tr.).

poşetă, pe stradă, purtată de o *nobody**, adică o femeie care, fiind lipsită de orice importanţă, nu *ar fi trebuit* să aibă un asemenea accesoriu...

Preţul nu este totul, desigur. Prezentând modelele pe care le-a creat pentru marca H&M, Karl Lagerfeld declară că „noul snobism înseamnă să porţi ceva ce nu este scump, dar fără să se ştie ce anume", cu condiţia, bineînţeles, ca tot restul să fie extrem de costisitor. Sau, dimpotrivă, să porţi un singur lucru foarte scump, cu condiţia să fie în mod explicit identificabil: este cazul, bunăoară, al sacoşei Vuitton, lansată în 2007, care reproduce exact, din piele împletită, celebra pungă de cumpărături „Tati-Barbès", dar cu logoul Vuitton imprimat în relief şi la preţul de 2 000 de euro bucata.

Lux sau snobism? Dacă admitem, cum spune Alain Rey, că „dorinţa de a se distinge faţă de norma clasei din care faci parte (...) constituie una dintre cauzele profunde ale luxului"[75], se poate înţelege că distincţia dintre cei doi termeni este inutilă: ne situăm într-adevăr în registre foarte apropiate. Mai ales că revenirea „modelelor" şi a tendinţelor modei favorizând apariţia snobismului este însoţită, în plus, de apariţia unui mase sociale care se arată dispusă să îmbrăţişeze acest tip de sentiment şi, totodată destul de dornică să îl asimileze, adică să îşi revendice propriul snobism. *Fashionistas***, *fashion victims*, adepte ale obiectelor „bling-bling"***, snobii şi snobinetele de toate soiurile nu se mai ascund, se prezintă aşa cum sunt, creează bloguri şi site-uri, ca şi cum ideea de Snob Pride****, ar fi de acum înainte obligatorie, cel puţin în domeniul vestimentar. Un fenomen care depăşeşte, de altfel, perimetrul cartierelor şic şi al cercurilor burgheze, pentru a inunda chiar şi periferiile defavorizate care, prin pasiunea pentru vestimentaţia „vârf de gamă", accesoriile zornăitoare şi adorarea starurilor şi a vedetelor din sport, se contaminează de o formă de snobism neaşteptată, dar incontestabilă[76]. Nu există niciun motiv pentru ca snobismul să rămână apanajul bogaţilor...

---

* „Nimeni" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

** În lb. engl. (argou urban), *fashionista(s)* se referă în special la tinerele „gâsculiţe", obsedate de ultimul răcnet al modei lansate de vedetele-idol (n. tr.).

*** În lb. engl. în orig., termenul se referă la bijuterii sau haine scumpe, în special stridente sau vulgare (n. tr.).

**** „Mândria de snob" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

Capitolul XII

SNOBISMUL GASTRONOMIC

Din moment ce a mânca și a bea reprezintă cele mai banale lucruri din lume, ar fi de așteptat ca snobismul să le ignore. Totuși, și în această sferă, plăcerea de a se distinge, dorința de a constitui o elită sau de a se apropia de avangarda mondenității descoperă mijloace indirecte pentru a se insinua. Într-o asemenea măsură, încât prințul gastronomilor antici, Marcus Gavius Apicius, născut în anul 25 î. Hr., ar putea fi considerat negreșit un snob autentic și unul dintre strămoșii venerabili ai acestui tip de snobism. Seneca povestește, pe un ton reprobator, cum a murit acest mâncău bogătan, care, după ce a risipit sume colosale pentru de-ale gurii, a constatat că nu mai are bani aproape deloc, s-a gândit în sinea lui că a sărăcit de tot și s-a otrăvit la un ultim banchet, temându-se că altminteri nu va mai putea să se ghiftuiască după pofta inimii. „Această supremă licoare", remarcă Seneca, „este cea mai salutară din tot ceea ce a absorbit vreodată depravatul."[1]

Faptul că Apicius s-a ruinat din cauza cheltuielilor destinate artei culinare vine din refuzul de a se hrăni ca toată lumea sau, mai precis, din mania de a mânca altfel decât toți și de a acționa în așa fel încât să afle toată lumea, făcând din interminabilele sale festinuri „nu numai o delectare personală, ci și un motiv de glorie". A experimentat, așadar, cele mai improbabile rețete, cum ar fi faimoasa lui tocăniță din limbi de flamingi sau de privighetori, dar și cele mai costisitoare, sacrificând cămile pentru a nu mânca decât călcâiul lor, considerat partea cea

mai delicată a acestui animal. Obișnuia să amelioreze gustul ficatului de scroafă, hrănind purceaua cu smochine uscate și cu vin îndulcit cu miere; de asemenea, a instituit un premiu pentru a-l recompensa pe cel care reușea să născocească o saramură preparată din măruntaie de barbuni. Se mai spune că, povestindu-i-se despre mărimea fabuloasă a unor creveți din largul coastelor Libiei, Apicius s-a îmbarcat pe o corabie și a traversat Mediterana pentru a gusta din crustaceele uriașe. Ajungând în apropierea țărmului african, după ce a trecut printr-o furtună înfiorătoare, corabia este întâmpinată de mici ambarcațiuni care, la cererea lui Apicius, îi aduc crustaceele ce ar fi trebuit să justifice întreaga aventură; dar, constatând că respectivii creveți nu sunt nicidecum mai mari decât cei care se pot prinde în Italia, Apicius, fără nici măcar să mai pună piciorul pe uscat, a poruncit ca nava să întoarcă în larg, preferând să revină în Campania sa, pentru a se delecta cu bucatele excentrice care îl făcuseră celebru.

De fapt, Apicius nu a fost primul gurmand snob. Înainte de el, istoria pomenește de Archestratos, Lucculus sau Honorius, care se spune că a fost „primul amator culinar de păuni, nu fiindcă i-ar fi plăcut (carnea lor), ci fiindcă păunul era mai impunător decât găinile și bibilicile, venea din locuri îndepărtate, costa mai scump și îi aducea lui mai multă cinstire“[2]. Honorius nu este nici primul, nici singurul: „Romanii“, notează Justin Améro într-o istorie a artei culinare, „nu apreciau bucatele decât în funcție de sumele exorbitante la care le procurau, și nu grație savorii lor. Căutau dinadins doar alimentele aduse din Orientul Îndepărtat sau din diverse regiuni situate în afara hotarelor imperiului, cum ar fi Colhida ori țărmurile maritime faimoase pentru stâncile lor fatale și pentru naufragii.“[3] Ceea ce indică o primă modalitate de a te distinge mâncând, care constă în a nu-ți plăcea decât produsele sau rețetele inaccesibile muritorilor de rând. Într-adevăr, snobismul primar presupune să nu guști din anumite lucruri decât fiindcă sunt foarte costisitoare, iar simplul fapt de a le mânca implică o formă de clasare socială sau culturală. Rafinamentul suprem, din moment ce se reduce la dispariția obiectului râvnit. Cât despre snobismul secundar, el înseamnă să mănânci acolo unde vulgul nu are acces – eventual pentru a gusta din feluri de mâncare mai presus de posibilitățile plebei...

ARTA CULINARĂ

Un prim tip de snobism alimentar constă, aşadar, în a mânca preparate de excepţie, foarte scumpe şi foarte rare sau eventual în a le mânca pregătite în stil exotic sau excentric, însoţite de vinuri asortate...

„Pe vremea când Antoniu se ghiftuia zilnic cu bucate alese, Cleopatra, cu dispreţul deopotrivă trufaş şi provocator al curtezanei încoronate, denigra somptuozitatea acestor fandoseli. A întrebat-o ce s-ar mai fi putut aduce la masă pentru a spori opulenţa festinului; ea i-a răspuns că la un singur ospăţ înghite zece milioane de sesterţi (...). Şi a poruncit să fie adus al doilea fel de mâncare. Conform instrucţiunilor ei, servitorii i-au pus în faţă un vas plin cu oţet tare şi acid, care poate dizolva perlele. Cleopatra purta la urechi nişte bijuterii splendide, o capodoperă a naturii cu adevărat unică. Când Antoniu a întrebat-o ce are de gând să facă, ea a desprins una dintre perle, a cufundat-o în lichid, iar când perla s-a descompus, a înghiţit-o."[4]

Bineînţeles, Cleopatra este o excepţie de la regulă: dintr-o singură sorbitură, a înghiţit cea mai scumpă băutură din lume şi, neîndoielnic, una dintre cele mai oribile la gust. Cleopatra este o excepţie, deoarece se plasează, în mod firesc, dincolo de snobism, care se caracterizează prin exagerări şi îndrăzneli prin definiţie limitate, dacă nu chiar timide. Totuşi, gestul reginei îndrăgostite ne dă prilejul de a pune o întrebare decisivă: ce este atât de valoros încât nu are preţ este obligatoriu şi snob? De fapt, totul depinde de unghiul din care privim, dar şi de ce mâncăm. Căci dacă întrebarea s-a putut pune pentru anumite soiuri de peşte în epoca romană, despre care Cato spunea indignat că erau mai scumpe decât un bou, pentru anumite mirodenii preţioase în Evul Mediu, sau, în fine, pentru trufe în secolul al XIX-lea, situaţia se schimbă cumva în cazul caviarului, a cărui saga constituie incontestabil unul dintre episoadele majore ale istoriei snobismului alimentar în perioada contemporană.

De la trufe la caviar

Trufa are o istorie lungă, începând din Antichitate. În timpul domniei lui Domiţian, Iuvenal vorbeşte deja despre trufe ca despre un aliment rar,

foarte râvnit, dar agreat mai degrabă de risipitori, decât de oamenii cumpătați. Peste veacuri, trufele reapar sporadic pe masa prinților, la sfârșitul Evului Mediu – se servesc la nunta lui Isabeau de Bavaria, în 1384 –, la începutul veacului al XVI-lea la Curtea regilor de Valois, apoi în secolul al XVII-lea și în perioada Regenței, considerată una dintre perioadele faste ale acestei delicatese gastronomice. Promotorul lor cel mai ilustru, Brillat-Savarin, evocă totuși un episod și mai semnificativ, afirmând în 1825 că „revenirea trufelor este de dată relativ recentă (...). Se poate spune chiar că generația care începe să dispară (...) a fost cumva martora fenomenului. Prin 1780, trufele erau destul de rare la Paris; nu găseai așa ceva și eventual găseai doar în cantități mici, numai la Hôtel des Américains și la Hôtel de Provence, iar curcanul umplut cu trufe era lux, pe care nu-l vedeai decât pe masa celor mai mari seniori sau la fetele întreținute. Înmulțirea trufelor pe piață se datorează negustorilor de alimente, al căror număr a crescut enorm, și care, văzând că această marfă intra în grațiile consumatorilor, au început să lanseze cereri în regat și, plătind prețuri mari (...), au făcut ca trufele să fie foarte căutate pretutindeni“[5].

Înainte de începutul secolului al XIX-lea, în ciuda sublimelor găini umplute cu trufe care au făcut deliciul seratelor în timpul Regenței, divinele ciupercuțe s-ar fi aflat, se pare, în perioada lor preistorică: „Se poate spune că în momentul în care scriu (1825), gloria trufei este la apogeu. E rușine să declari că ai fost la o masă unde nu s-a servit niciun preparat culinar umplut cu trufe. Oricât de bună ar fi o gustare, nu valorează mare lucru, dacă nu este înnobilată cu trufe“, iar „soteul de trufe este un fel de mâncare căruia chiar stăpâna casei își rezervă plăcerea de a-i face onorurile.“

Dar de unde vine această pasiune, subită, în definitiv, pentru ceea ce Brillat-Savarin numește „nestemata bucătăriei“? În primul rând, desigur, de la parfumul său unic: de altfel, insistă el, tocmai fiindcă este un „oraș gurmand admirabil“, Parisul este și „truvifor prin excelență“. „Suntem în epoca de aur a rafinamentului culinar, confirmă peste trei ani publicația *Almanach des gourmands,* și nicicând domnia trufei nu a fost așa de înfloritoare ca în acest ultim sezon.“ Există și un al doilea motiv: această ciupercuță, afirmă Brillat-Savarin, care ne asigură că a discutat îndelung cu colegii lui de la Curtea de Casație, are capacitatea ca „în anumite ocazii să le facă pe femei mai tandre, iar pe bărbați, mai amabili...“[6]

Suculentă și afrodiziacă, trufa, fie și plătită în aur, este oare ignorată de snobism? Nu întru totul, oricum, recunoaște Brillat-Savarin, care citează un mic dialog cu o doamnă din lumea bună: „«Bucură-te, draga mea», îi spuneam eu într-o zi doamnei de V...; «la Societatea de încurajare a fost prezentată recent o meserie prin intermediul căreia se va putea fabrica o dantelă superbă și care nu va costa aproape nimic.»

«Eh!» mi-a răspuns această frumusețe, cu o privire de suverană indiferentă, «dacă dantela ar fi așa de ieftină, cum îți închipui că ar mai vrea cineva să poarte asemenea zdrențe?»"[7]

De aici, Brillat-Savarin conchide că trebuie să ne bucure faptul că trufele nu pot fi cultivate la scară industrială: „Căci, întrucât prețul trufelor ține cumva de fluctuația capriciilor, probabil că nu ar mai fi atât de căutate, dacă s-ar găsi în cantități mari și ar mai fi și ieftine."[8]

Peste un secol, romancierul Jean-Louis Vaudoyer afirma că există două tipuri de amatori de trufe: cei care cred că trufele sunt scumpe fiindcă sunt bune și cei care își imaginează, presupun sau mărturisesc că trufele sunt bune fiindcă sunt scumpe. Primii sunt gastronomi, ceilalți sunt snobi.

În Franța, legenda caviarului începe mai degrabă prost, la mijlocul veacului al XVIII-lea, când Ludovic al XV-lea, căruia țarul Rusiei îi trimisese o cutie, nu se poate abține să nu scuipe icrele negre din gură, în văzul lumii. Poate că unii excentrici exagerează în originalitate, ajungând să aprecieze ceea ce regele detestă – un mare anticar parizian propunea recent clientelei sale bogate o foarte elegantă masă din marchetărie din lemn de trandafir, palisandru și mahon, purtând emblema unuia dintre cei mai celebri ebeniști ai vremii și prezentată drept fiind, „poate", o „masă de rezervă pentru eventualele degustări intime cu caviar". Dar ipoteza rămâne neverificabilă. De altfel, nici nu ar fi de ajuns pentru a infirma această constatare certă: până în anii '20, caviarul nu are nicidecum prestigiul pe care l-a dobândit ulterior.

În secolul al XIX-lea, secolul trufei, caviarul este considerat într-adevăr un aliment mai degrabă comun. Brillat-Savarin îl clasează în aceeași categorie cu heringul afumat, morunul și peștele sărat[9], și nimeni nu se miră că eroina romanului lui Octave Mirbeau, *Jurnalul unei cameriste*, are posibilitatea să își

ia așa ceva de la bucătărie, împreună cu „prăjituri", „felii de șuncă" și „o grămadă de bunătăți", grație majordomului „care era la curent"[10].

Un alt exemplu, unul din viața reală, nu din literatură: când, în una dintre ultimele sale scrisori, Flaubert îi povestește nepoatei lui, Caroline[11], despre regimul alimentar pe care îl ține, îi semnalează că pentru el caviarul lui Turgheniev este, împreună cu untul trimis de ea, „baza dejunurilor" – înainte de a adăuga că o altă prietenă i-a trimis „o terină de Strasbourg atât de bună, încât îți vine să țipi de plăcere!" În concluzie, icrele negre sunt un lucru destul de savuros („Bunul-gust este pe gustul meu", spunea autorul romanului *Doamna Bovary),* dar care (spre deosebire de pateul de ficat) nu poate să-l facă să țipe de plăcere pe un om normal, care se hrănește în mod obișnuit cu așa ceva. În 1853, autorul *Dicționarului general al bucătăriei franceze* declară că, de fapt, caviarul este „un aperitiv demn de stimă și de atenție"[12], dar atât în *Cartea de bucătărie* a lui Jules Gouffé (1867), cât și în *Noua bucătărie burgheză* publicată de Urbain Dubois în 1888, caviarul continuă să fie socotit o „marfă destul de comună, un fel de pastă, la fel ca anșoa sau crevețiii, cu care poți unge felii de pâine de casă"[13], eventual prăjite, sau felii de pâine albă cu unt și piper roșu, ori poți să o folosești ca umplutură în mici clătite călduțe, la fel ca pe brânză, doar dacă nu preferi să îl consumi ca aperitiv, cu lămâie tăiată, arpagic sau ceapă tocată[14]. În aceeași perioadă, în Statele Unite, caviarul este consumat cu precădere ca aperitiv, la fel cum vor fi folosite, peste un secol, icrele de lump sau icrele de păstrăv.

Pentru francezii din secolul al XIX-lea, caviarul nu are nicio trăsătură prestigioasă sau excepțională, ci dimpotrivă. În 1874, *Dicționarul enciclopedic al științelor medicale* se mulțumește să noteze, la articolul „caviar", că acest produs bogat în azot „nu este consumat aproape deloc în Franța, dar că joacă «un rol important în alimentație» în Rusia, unde «aduce servicii sărăcimii, din cauza prețului mic»". În concluzie, caviarul este hrana celor care nu au altceva de mâncare, o situație pe care autorul articolului și-o explică ușor: „Am avut ocazia să gust și eu din caviarul lor, un aliment care mi-a displăcut profund, deși caviarul exportat provine de la sturion, fiind considerat cel mai bun."[15]

În 1908, aceeași opinie apare în publicația *Magasin pittoresque,* sub pana lui Cyrille de Lamarche, care începe prin a menționa că, dacă toată lumea

cunoaşte cuvântul „caviar", „numărul celor care au gustat din acest aliment este relativ restrâns (...), iar cei care l-au acceptat o dată pe masa lor păstrează, în general, o amintire destul de neplăcută despre respectiva experienţă". Astăzi, observă autorul, caviarul nu este prea apreciat în Franţa, îndeosebi din cauză că icrele negre care se găsesc în comerţ sunt „dezagreabile atât pentru ochi, cât şi pentru papilele gustative"[16]. De unde şi un dispreţ accentuat, regretabil, ţinând seama de calităţile nutriţionale ale alimentului, o situaţie care îi determină, bunăoară, pe pescarii de sturioni din Garonne, atunci când recuperează icrele de la aceşti peşti, să le azvârle în mare sau să le arunce în curtea cu orătănii: în fiecare an, spune cu părere de rău autorul, aproximativ zece până la cincisprezece tone de caviar sunt astfel distruse.

Singurul caviar care se consumă în Franţa este, aşadar, pentru snobul care se respectă, un caviar provenit din Rusia şi care se vinde în cantităţi mici, câteva sute de kilograme pe an, kilogramul comercializându-se cu aproximativ treizeci de franci. Dar moda caviarului se va instala abia după 1910, odată cu moda baletelor ruseşti, şi mai ales în perioada de după Primul Război Mondial, când la Paris vor sosi în număr mare nobilii ruşi din Imperiul ţarist, constrânşi să emigreze din cauza Revoluţiei din 1917.

O modă care vine, negreşit, şi din faptul că icrele negre corespund perfect stilului şi spiritului „Anilor nebuni", cu săli de dans pline de fum şi „oameni grăbiţi", pentru care plăcerea rezultă din combinaţia luxului cu viteza. O modă stimulată de câţiva mari negustori emigraţi, care vor reuşi să o menţină strălucit. Astfel, fraţii Petrossian, descendenţi ai unei dinastii de neguţători de origine armeană, care încep, în colaborare cu celebrul César Ritz, patronul hotelului cosmopolit prin excelenţă, să îi înveţe să savureze acest aliment bizar pe cei care au roluri importante în lumea pestriţă a artelor şi a literelor, a finanţelor şi a divertismentului. Sau, tot la fel, Casa Kaspia, celălalt mare nume din Paris, fondată în 1927 de către un emigrant rus, Arcady Fixon, care va pune în valoare cu măiestrie raritatea, exotismul şi luxul, deschizând în 1929 un somptuos magazin în apropiere de Operă, unde se întâlnesc toţi cei care, în „Anii nebuni", vor să fie în pas cu moda.

În ambele cazuri, lovitura de geniu a fost ideea de a miza pe snobism. Întrucât Revoluţia din Octombrie a secătuit sursele de aprovizionare tradiţionale, raritatea caviarului creşte miraculos, ceea ce îl face să iasă definitiv din sfera

banalului. Caviarul *rusesc:* varianta franceză, pe care pariase Prunier, proprietarul unui restaurant parizian, care deschisese, în 1921, zone de pescuit sturioni pe Gironde și Dordogne, nu va exercita niciodată aceeași atracție asupra snobilor; chiar dacă este la fel de bun, dacă nu chiar mai bun, caviarul francez are inconvenientul tranșant de a fi mult mai puțin rar și nu atât de scump. Și aici revenim, iată, la întâmplarea cu dantela, povestită de Brillat-Savarin: personalitățile mondene ar mai fi oare pasionate de icrele negre, dacă ele ar costa cât carnea de porc în untură? De fapt, recunoaște istoricul american Inga Saffron, exact costul prohibitiv este ceea ce va stârni, iar apoi va menține entuziasmul elitelor.[17]

În 2008, cel mai scump caviar, propus de una dintre marile firme pariziene, se apropia de zece mii de euro kilogramul, adică aproximativ prețul lingoului de aur înainte de creșterea bruscă a cursului de schimb. Oare doar pentru savoare ajung oamenii să cheltuiască asemenea sume fabuloase? În secolul al XIX-lea, marele secol al gastronomiei franceze, caviarul era la egalitate cu anșoaul; este adevărat că în epoca romană un borcan de anșoa de la Pontul Euxin se cumpăra cu trei sute de drahme... Un alt mod de a formula întrebarea: oare care este numărul amatorilor de caviar cu adevărat capabili să aprecieze ceea ce gustă, oftând de încântare și, bunăoară, să distingă *beluga special huso-huso* – cu „savoare subtilă și rafinată" și cu un „gust ieșit din comun", după cum afirmă comercianții care îl oferă la aproape două mii de euro 250 grame –, de *sevruga imperial*, „de o complexitate rară" (circa 1 250 euro litra de caviar), de *ostra tradition*, „fin iodat", sau de *baeri*, „catifelat, moale, comparabil cu *sevruga*", potrivit celor care îl recomandă, dar provenind din Gironde, și care poate fi cumpărat cu (doar) o sută de euro 50 grame? Poate din cauza acestei dificultăți există și o regulă capitală de prezentare a caviarului, care constă, explică comercianții, în a-l lăsa în cutie, pentru ca fiecare să poată vedea ce consumă și să se extazieze cum se cuvine în fața gazdei, fără a comite vreo gafă care, ținând seama de prețul produsului, ar cădea destul de prost...

Forma supremă a acestui snobism al caviarului? De câțiva ani, obiceiul de a cumpăra caviar de contrabandă, nu fiindcă ar fi mai ieftin (ceea ce nu este cazul întotdeauna), nici fiindcă este de contrabandă: „Caviarul este super. Caviarul de contrabandă este mai mult decât super!", scria recent o ziaristă

elveţiană, potrivit căreia, „în cercurile mondene din marile capitale, lucrul acesta este asemenea consumului de cocaină“[18]. La preţul exorbitant, snobul absolut adaugă astfel prestigiul de a şti (cum şi de la cine să îl procure?) şi parfumul inimitabil al obiectului interzis. Prin caviarul obţinut de pe piaţa neagră, snobul absolut îmbină snobismul înaltei societăţi cu cel al lumii interlope, jubilând totodată la gândul că astfel încalcă principiul corectitudinii politice.

A fi snob în sfera artei culinare constă, aşadar, în a alege mâncăruri deosebit de costisitoare sau cel puţin considerabil mai scumpe decât ar trebui să fie. Am vorbit despre trufe şi caviar, efectiv inaccesibile oamenilor de rând. Dar am fi putut aminti şi de produsele care jucau acelaşi rol în secolul al XIX-lea, când legătura de sparanghel, istoriseşte Brillat-Savarin, putea să coste până la patruzeci de franci (un preţ mai mult decât piperat, într-o perioadă când un muncitor priceput câştiga între doi şi trei franci pe zi) şi când calcanul, simbol al „somptuozităţilor culinare“, se vindea la Hale, în funcţie de mărimea peştelui, şi cu şaptezeci de franci[19]!

În zilele noastre, am putea menţiona, de asemenea, somonul şi pateul de gâscă sau raţă, bomboanele de ciocolată sau uleiul de măsline, ba chiar şi apa minerală, care, dacă nu sunt comercializate, obiectiv vorbind, „la preţuri exorbitante“, pot fi totuşi relativ scumpe, atunci când ţii neapărat să nu cumperi decât produse de cea mai bună calitate din magazine deosebit de *in* şi de selecte. Snobismul nu înseamnă doar să cumperi foarte scump, ci şi să cumperi (cu mult) mai scump (decât s-ar putea): în concluzie, dacă asemenea produse nu (mai) sunt ceva tipic snobilor, nu acelaşi lucru se poate spune şi dacă ţii să te aprovizionezi doar de la Fauchon, Dalloyau, Colette sau Debauve şi Gallais.

Dar, dincolo de alimentele propriu-zise, snobismul se poate manifesta şi în modul de a le pregăti: căci există, bineînţeles, o bucătărie a snobilor...

Noile reţete culinare

Cum se achită de reputaţia de excentric Des Esseintes, bunăoară, eroul romanului lui Huysmans, *În răspăr*, arhetip inegalabil al curentului decadent de la sfârşitul secolului al XIX-lea? În special, „oferind oamenilor de litere dineuri

amintind de cele din veacul al XVIII-lea sau organizând mese funebre pentru cea mai neînsemnată neplăcere. În sala de mese tapițată în negru, cu vedere în grădina subit transformată, arătându-și aleile pudrate cu cărbune, micul bazin înconjurat acum de un ghizd de bazalt și umplut cu cerneală, umbrit de chiparoși și pini, cina era servită pe o față de masă neagră, presărată cu vase cu violete și pansele, la lumina candelabrelor care ardeau cu flăcări verzi și a lumânărilor mari. În timp ce o orchestră ascunsă cânta marșuri funebre, convivii erau serviți de negrese goale, cu pantofi și ciorapi din pânză argintie, presărată cu lacrimi. Mâncau din farfurii cu chenar negru supă de broască-țestoasă, pâine de secară rusească, măsline murate din Turcia, caviar, icre de scoici, caltaboși afumați de Frankfurt, vânat în sos de culoarea sucului de ceară și de lemn-dulce, fiertură de trufe, creme amărui de ciocolată, budinci, piersici, marmeladă de struguri, de mure și de cireșe negre; beau, în pahare întunecate, vinuri de Limagne și de Roussilon, de Tenedos, de Val De Penas și de Porto; savurau, după cafea și lichior de nuci, cvas, porter și bere brună englezească"[20]. Dacă admitem că arta culinară nu se limitează la pregătirea bucatelor, ci se extinde deopotrivă la prezentarea lor, la protocolul care le însoțește, trebuie să recunoaștem că fragmentul de mai sus reprezintă o ilustrare a ceea ce poate însemna snobismul culinar spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Într-un sens mai larg, arta culinară proprie snobismului favorizează originalitatea, excentricitatea, inovația, eventual „mesajul" ce trebuie transmis: obiectivul nemaifiind atunci de a mânca bine, nici măcar gustos, ci de a mânca altfel, făcându-ți din asta o glorie. Așa se explică de ce snobul a fost ahtiat întotdeauna după bucătăria exotică, cel puțin în măsura în care ea era suficient de neobișnuită, încât să-i permită să iasă în evidență astfel. Sub acest aspect, hrana se aseamănă cu turismul: trebuie să te duci mereu tot mai departe, dacă vrei ca la întoarcere să-i faci să se înverzească de ciudă pe prietenii sau pe vecinii tăi. În veacul al XIX-lea, este la modă gastronomia englezească sau italienească, adică biftecul și macaroanele, cu care cei mai distinși italieni din Paris, ca de pildă pictorul monden De Nittis, nu ezită să-și fericească oaspeții de marcă. La începutul secolului XX, va veni rândul mâncării chinezești, al bucătăriei rusești și al cușcușului algerian; dar la sfârșitul secolului, ai risca să pari ridicol, dacă n-ai prefera specialitățile etiopiene, tasmaniene sau nepaleze, toate cu unt de iac.

Mai mult chiar decât exotismul, originalitatea a fost dintotdeauna în grațiile snobului. La începutul veacului al XIX-lea, Brillat-Savarin afirma că descoperirea unui nou fel de mâncare este mai importantă pentru fericirea omenirii decât descoperirea unei noi stele. Unii mari bucătari ambițioși vor deduce de aici că, pentru a obține „stele", trebuie să pariezi pe inovația fără limite, de unde și explozia „noii arte culinare", odată cu începutul anilor '70.

Chiar înfloresc nenumărate noi arte culinare? Nicidecum, riposta Robert Courtine, celebrul critic gastronomic de la *Le Monde:* „în realitate, în domeniul culinar nu s-a mai inventat nimic de un secol"[21], iar aceste „noi metode culinare" autoproclamate nu comportă, cel mai adesea, nimic foarte nou. Aceasta era, de altfel, acuzația care i se aducea în 1976 pontifului noii bucătării franceze, Paul Bocuse, pe care jurnalistul îl declara vinovat de plagiat. Atunci când Bocuse, afirma Courtine, stabilește că unul dintre principiile noii arte culinare ar fi „obligația de a lăsa ca alimentele să-și păstreze gustul natural[22]", de fapt, el nu face decât să repete pe un ton sentențios ceea ce marele gastronom Curnonsky spunea la începutul secolului: „Gastronomia înseamnă ca alimentele să rămână cu gustul pe care îl au."[23] Principala lui inovație s-ar reduce, eventual, la o concesie făcută spiritului epocii, bucătăria făcând o reverență în fața celor obsedați de zvelțețe: potrivit lui Bocuse, mesele ar trebui să nu fie prea bogate, nici prea copioase, fiind preferabil „să ne ridicăm de la masă având încă o vagă senzație de foame"[24]. Cel mai banal lucru cu putință, dar abil pus în scenă.

Fie, așadar, noua bucătărie nu este nouă, fie... nu mai este întru totul bucătărie.

Arta culinară comandată de Des Esseintes și servită „negru pe negru" nu este decât grandilocvență și emfază. Bucătăria lui Nicolas Kurti și a lui Hervé This, pompos botezată „gastronomie moleculară", se reduce la un fel de știință culinară, prea puțin plauzibilă, însă. Cât despre noua gastronomie superioară promovată de Ferran Adrià, considerat de elita internațională și de critici cel mai bun bucătar din lume, aceasta se confundă, în multe privințe, cu arta contemporană, Adrià mândrindu-se, de altfel, cu faptul că a fost primul bucătar invitat, în 2007, la Dokumenta de Kassel, marea mesă internațională a artei contemporane. O artă de la care împrumută jargonul specific, pretențiile și imperfecțiunile, inclusiv simțul formulei optime și geniul comerțului; la fel cum comerțul nu se sinchisește de „ce este frumos",

nici lui Ferran Adrià nu-i prea pasă de „ce este bun", calitate pe care o subordonează noțiunii de „interesant", „original", eventual „revoluționar" și „șocant". „Puțin îmi pasă mie de cum gătea maică-mea", declara el într-un interviu recent. „Mi-a plăcut mult ce îmi prepara când eram mic, nu sunt ingrat! Doar că vorbim despre lucruri diferite. Pentru a folosi o metaforă din sport, toată lumea șofează, dar doar o mână de piloți de curse ajung să participe la Formula 1. În ceea ce privește gastronomia, toată lumea adoră păpica făcută de mami, dar doar câțiva mari bucătari știu să conceptualizeze bucătăria și să o ridice la rangul de creație." Cât despre client, cel care are excepționala onoare de a gusta din respectiva bucătărie de avangardă, „el nu o face din nevoia de a mânca. (Genul acesta de client) vine să treacă printr-o experiență tactilă, gustativă și vizuală. Vine de plăcere, dar și pentru surpriza și emoțiile care îl așteaptă. Se întâmplă adesea ca anumite texturi sau combinații să surprindă, poate chiar neplăcut, dar niciodată un client nu a rămas indiferent"[25].

Și cum ai putea rămâne indiferent, într-adevăr, la „scenariile" lui (aici nu se vorbește despre „meniu"), care se schimbă în fiecare lună, înșirând peste douăzeci de feluri de mâncare? „Nu confundați niciodată snobismul cu originalitatea", avertiza odinioară patronul restaurantului parizian „La Tour d'Argent", Claude Terrail[26]: o idee la care merită să meditățm, atunci când parcurgem lista bucatelor din care a gustat, în vara anului 2003, un internaut gurmand, Mike Tommasi, care pare să-și fi păstrat cumva spiritul critic, din moment ce nu a ajuns să aprecieze orbește geniul lui Adrià[27]. Bucate alese, în ordinea intrării în scenă:

Pahar cu gheață sfărâmată și apă de pin
Felii de pâine prăjită cu cremă de alune („Fiecare", comentează Tommasi, „primește un tub alb cu cremă de alune, sfredelești tubul cu dopul, ca la pasta de dinți, și pune crema pe toast.")
Urechi de iepure crocante („Parcă mâncam dovlecei prăjiți, dar ceva mai tari decât de obicei și cu niște vene ciudate. (...) Oribil.")
Jambon de ton („Se mănâncă cu multă pâine.")
Caviar de măr
Nigiri-sushi de calmar, servit pe o limbă din plastic folosită de oreliști
Apă de linte și pateu de ficat de gâscă

Supă de grepfrut cu susan negru, superb, dar „neplăcut"
Aer de morcov pe concentrat de mandarine
Ravioli de mazăre
Crab cu alune și pepene verde
Castraveți de mare și rubarbă
Cannelloni din trufă de vară cu măduvă și creier de iepure
Spaghete de doi metri cu parmezan
Înveliș din tofu cu oțet balsamic.

Gurmandul amintit nu omite să sublinieze monotonia paradoxală a simfoniei culinare: „Temperatura și aroma celorlalte mâncăruri nu se schimbă prea mult, aproape tot este rece, moale, gelatinos și nu prea parfumat." Virtuoz al prezentării și al culorii, rege al punerii în scenă, Ferran Adrià „uită de textură, arome și încălzirea felurilor de mâncare", fiind prea obsedat de utilizarea unor bizarerii tehnologice, cum ar fi azotul lichid pentru a găti alimentele, sau așa-zisul Pacojet, un fel de pompă sofisticată, pentru a le transforma în spume, bule, aer sau abur, ca în *Călătoriile lui Guliver*, dar nu la fel de nostim. Una peste alta, o bucătărie concepută, declară cu modestie inventatorul ei, pentru cei care vor să își asume „riscul de a căuta limitele care există în bucătăria de azi". „Serios ca vanitatea și rece ca aroganța", spunea doamna de Girardin despre anumite baluri somptuoase, organizate de unii parveniți, care voiau să se dea bine pe lângă „măriri"[28]. Epigrama rămâne valabilă, în unele cazuri, și pentru arta de avangardă, în special culinară.

Dar este noua artă culinară, în fond, atât de „avangardistă" pe cât se spune? Nu mai mult decât avangardismul propriu-zis, care a existat dintotdeauna. Într-o bună zi, un bucătar i-a prezentat unui celebru gastronom un păstrăv umplut cu pateu de gâscă și înconjurat de felii de portocală și rondele de banană. Iar bucătarul acesta, povestește un martor, „simțeai că, (...) în timp ce pândea un compliment plin de uimire, era foarte mândru de isprava lui, astfel încât nimeni nu s-a mai încumetat să-i spună ce gândea cu adevărat". Dar, în ciuda asemănărilor, bucătarul revoluționar nu era Ferran Adrià, nici vreun adept al noii arte culinare, ci unul dintre predecesorii lor îndepărtați, scena având loc, în prezența lui Curnonsky, în primele decenii ale secolului XX. Dacă am vrea să continuăm acest mic joc al similitudinilor, am putea cita

meniul faimoşilor Kamtchatka, din romanul lui Léon Daudet – care seamănă, cu un secol înainte, cu o parodie burlescă a bucătăriei lui El Bulli –, mereu această „repetiţie istorică" pe dos:

Ciorbă de Thula
Păstrăvi de decadenţă
Puicuţă multiplă şi unică
Sorbet vis al realului
Felii de furnicar Parsifal
Relevee de leu-de-mare Zarathustra
Gheare de privighetoare fripte
Fileuri de porc negator
Andive contra-naturii
Mazăre minimă *à la* Swinburne
Salată fără patrie
Desert de aparenţe
Castele – Toate cele ideale şi din ante-ani
Închis – Din memorie rănită

Acestea fiind zise, snobismul ultramodernismului nu epuizează întrebarea, din moment ce are drept pandant contrariul său, snobismul antimodernismului.

Cel din urmă, aşa cum am avut ocazia să menţionăm deja, nu se limitează la bucătărie. În *Omul grăbit,* Morand pomeneşte despre bădărănia ostentativă a unora dintre prietenii eroului său, în realitate „de o preţiozitate şi de o subtilitate proverbiale", dar care pretindeau, „fiindcă era la modă sau fiindcă era tactic, că ar fi nişte indivizi naivi, neîndemânatici, zaharisiţi, nătărăi, desueţi, ţapi ispăşitori. «Nu ne formalizăm cu musafirii», spuneau marchizele (...). Şi toţi viconţii cu saboţi de la Hellstern şi miliardarii îmbrăcaţi cu pânză de sac la 200 de franci metrul înmuiau ca neciopliţii pâinea în cafeaua cu lapte (...), declarau că trebuie să ajungi la teatru «înainte de lumânări» şi să cureţi portocalele de coajă în loji, în lojile de la Châtelet, fiindcă la Châtelet este de o mie de ori «mai frumos» decât la festivalurile de la Salzburg"[29]. În muzică, snobismul retrograd va consta în a nu asculta decât partituri de Gesualdo, de Schütz sau de Buxtehude, interpretate la instrumente vechi, iar în pictură, în

a susține cu trufie că artiștii pompieristici sunt superiori pictorilor impresioniști sau că Rosa Bonheur este mai valoroasă decât Paul Gauguin.

În domeniul culinar, același gen de snobism se va traduce printr-un clasicism orbesc: după cum notează Philippe du Puy de Clinchamps, snobul „este renumit prin elogiul pe care îl face celor mai simple bucate (ce deliciu să le oferi unor «adevărați» cunoscători supa bună de la bunicile noastre!), al rețetelor uitate sau recuperate" și „nu ezită să bată tot drumul până la o anumită fermă, numai de el știută, de unde poate procura untul acela nițel rânced, care merge de minune cu mezelurile"[30]. O atitudine pe care o continuă, nu mai puțin faimos, „snobismul micului restaurant, unde mănânci mai bine decât oriunde", sau al birtului sublim, pierdut în măruntaiele satului și unde prețurile sunt derizorii, genul de local pe care îl recomanzi eventual amicilor, dar în cel mai mare secret, chipurile.

Să spunem totuși că nu toate tipurile de snobism sunt la fel și că snobismul retrograd prezintă, în raport cu celălalt gen de snobism, considerabilul avantaj de a nu se (prea) lua în serios.

Nectaruri

Același caracter contradictoriu al snobismului îl regăsim deopotrivă în domeniul băuturilor și, îndeosebi, al vinului. Desigur, ultramodernismul nu prea are ce căuta aici. Însă deprinderile și manierele menite a fi în pas cu moda sunt numeroase, inclusiv atitudinea de a refuza cu obstinație tendințele modei și de a prefera cu strictețe, bunăoară, „vinul simplu de țară", „singurul vin curat", afirmă din nou snobul emblematic criticat aspru de Philippe du Puy de Clinchamps, „căci celelalte vinuri sunt măsluite". Un mare clasic al inventarului de noțiuni merită amintit în trecere. În insolitul său *Dicționar de idei primite de-a gata*, Gustave Flaubert nota, în ce privește vinul, următorul loc comun: „cu cât este mai prost, cu atât este mai natural". „Un snob, în această privință, este inepuizabil", reia Puy de Clinchamps. „Pe toată durata unei mese la care a băut un vin alb de soi, snobul își va întreține oaspeții, povestindu-le despre meritele vinului Gris-Meunier și ale vinului Chanturgue – din care n-a gustat, poate, niciodată, ambele sortimente fiind aproape imposibil de cumpărat din comerț."[31]

Acest gen de snobism are avantajul de a fi la îndemâna oricărui buzunar, inclusiv cel al aristocraților scăpătați sau al burghezilor zgârciți. Și invers, în zilele noastre, doar parveniții și miliardarii își mai pot permite să practice un snobism al vinurilor nobile.

Lucrurile nu au stat întotdeauna așa, snobismul vinului cunoscând suișuri și coborâșuri pe parcursul unei istorii foarte lungi – Trimalchio din romanul lui Petroniu nefiind, probabil, primul individ care i-a căzut victimă.

În secolul al XVI-lea, Anthony Rowley și Jean-Claude Ribault menționează, bunăoară, „voga vinului de Madeira* și a soiurilor de muscat", specifică „unei elite europene, tentată să asimileze plăcerile vinului cu un simbol de cultură renăscută" și, totodată, dispusă să plătească pentru ele de trei ori mai mult decât pentru vinul de Bordeaux. În secolul al XVII-lea, vinurile de Bordeaux, pe de o parte, și englezii, pe de altă parte, au preluat ștafeta: „Scoțându-și vinul din taverne pentru a-l comercializa într-un magazin de lux, «New Eating House», capul familiei Pontac mizează, încă din 1666, pe efectul snobismului locului asupra clientelei sale." Un veac mai târziu, confirmând noul statut al vinului, Casa Christie's oferă la licitație pentru prima oară prețiosul nectar: un vin de Margaux din 1771[32].

Istoria acestui snobism nu este liniară. Se pare că în primele decenii ale secolului al XIX-lea la Paris lumea bea vinuri destul de proaste: neglijență față de vinurile din pivniță, lipsă de sticle rare, carență de enologie, oricum ar fi, cert este că particularii și restaurantele deopotrivă nu acordă suficientă atenție calității produselor. Drept urmare, vinul de Bordeaux, cu câteva excepții, este disprețuit, iar vinul de Bourgogne nu este nici el mai bine cotat: în 1814, sticla de „château Margot" *(sic)* și sticla de Romanée-Conti figurează la prețul de șase, respectiv opt franci, pe lista de vinuri a restaurantului Beauvilliers. În ochii snobului din epocă, „leu" sau dandy, cum i se spunea, soiurile de vinuri străine sunt cele care dețin palmaresul: celebrat de romantici, vinul de Rin se vinde cu zece franci sticla la restaurantul Les Trois Frères Provençaux, situându-se ca preț sub vinul de Constance și prestigiosul Tokay, care costă doisprezece, respectiv optsprezece franci sticla...

* Cunoscut sortiment de vin, existent în variante seci și dulci, produs în insula portugheză Madeira (n. red.).

Dar situația se schimbă începând cu Monarhia din Iulie. În ierarhia valorilor, vinul de Bordeaux iese din obscuritate, accede din nou la glorie și distincție, înainte de a fi consacrat definitiv, în timpul celui de-al Doilea Imperiu, prin legea din 1855. Se conturează un gen de snobism pe care îl descrie și Edgar Allan Poe în „Butoiul de Amontillado", o nuvelă scrisă prin anii 1840, în care un aristocrat italian, Montresor, îl atrage prin acest mijloc pe dușmanul său, Fortunato, într-o capcană fatală: „Fortunato avea și el o slăbiciune, deși în alte privințe era un om respectat și chiar redutabil. Se fălea că se pricepea la vinuri." Și, când Montresor, ieșindu-i în cale dinadins, la un carnaval, îi povestește că tocmai a primit un butoi de Amontillado, „sau, oricum, un vin prezentat drept Amontillado", Fortunato este imediat captivat: „Dar am îndoieli", îi mărturisește Montresor. „Și am făcut prostia de a achita prețul în întregime, fără să te fi consultat. N-am reușit să dau de dumneata și mi-era teamă să nu ratez un asemenea chilipir.

– Amontillado!

– Am niște îndoieli.

– Amontillado!

– Și aș prefera ca ele să se spulbere.

– Amontillado!

– Dar, fiindcă ești ocupat, voi apela la Luchesi. Are un simț critic inegalabil. O să mă lămurească el.

– Aiurea! Luchesi nu e în stare să deosebească un Amontillado de un vin de Xeres.

– Și când te gândești că se mai găsesc nătărăi care să susțină că în materie de gust Luchesi se compară cu dumneata!

– Hai să mergem.

– Unde?

– În pivnițele dumitale."

Fără să știe, Fortunato a declanșat mecanismul cursei în care va cădea curând. Prefăcându-se că se lasă greu înduplecat de insistențele lui Fortunato, Montresor îl conduce până la urmă în adâncul imenselor catacombe ale palatului său, îi oferă pe traseu, ca să-l îmbete, o sticlă de Medoc, apoi „o butelcă de vin de Grâve", și profită, în fine, de starea de turmentație a acestuia pentru a-l lega cu lanțuri de peretele criptei și pentru a-l zidi de viu înăuntru[33].

Din păcate, Poe știe despre ce vorbește: chiar dacă, spre deosebire de Fortunato, pasiunea lui pentru băutură nu are nimic de-a face cu snobismul, moartea i se va trage tot de la alcool, într-o seară de duminică, în octombrie 1849, când se va stinge din viață „răpus", cum scria Baudelaire, „de *delirium tremens*, acest cumplit vizitator care bântuise deja prin creierul lui de vreo două ori"[34].

Îndeobște, însă, snobismul se traduce printr-o creștere explozivă a prețurilor, așa cum s-a întâmplat peste câteva decenii, când Edmond de Goncourt povestește, cu uimire și ironie, despre „cele patruzeci de sticle dintr-un anumit Château Margaux, care existau la Café Anglais, cu 25 de franci bucata" și care „fuseseră băute de Gambetta", marele om de stânga[35]. Supralicitația continuă, ba chiar se accelerează până la sfârșitul secolului: „Vreți un rezumat al prețurilor pe care le pot atinge vinurile nobile?" întreabă pe atunci un jurnalist de la publicația *La Salle à manger et le Salon*[36]. „Acum câteva zile, un Heliogabal milionar a cumpărat, la o vânzare publică, vin Château Yquem din 1868 cu 75 de franci sticla", iar „un negustor din Frakfurt-pe-Main i-a vândut unui american două sute de sticle de Johannisberg 1861, la prețul de 150 de mărci, adică 131,25 de franci sticla."[37]

Acest gen de snobism și nivelul de preț aferent se vor menține cam pe toată durata secolului XX. Menționând prețurile care figurau pe meniurile marilor restaurante în veacul al XIX-lea, Jean-Paul Aron notează că „cifrele nu ne impresionează nicidecum: sunt cifrele noastre. În 1972, pe meniul excelentului restaurant Nicolas, vinul Romanée-Conti 1964 costă 120 de franci, iar Château-Lafite-Rothschild – 100 de franci. Cât ar costa, atunci, în localurile de lux? Mai mult decât dublu, uneori triplu. Regăsim sticlele de 25 de franci bucata ale lui Gambetta sau chiar ceva mai scump[38]".

Între 1980 și 1990, însă, snobismul vinurilor nobile și prețurile celor mai prestigioase dintre ele vor cunoaște o evoluție spectaculoasă. Chiar dacă toate soiurile de vinuri selecte vor beneficia de creșterea explozivă, cel mai impresionant rămâne negreșit cazul vinului Romanée-Conti. Ce-i drept, acest vin fabulos de Bourgogne întrunește toate condițiile pentru a-l înnebuni de plăcere pe snob. Creată în secolul al XV-lea, denumită astfel după numele prințului de Bourbon-Conti, care a cumpărat domeniul în 1760, podgoria Romanée-Conti este minusculă, măsurând doar 1,8 hectare, și din strugurii ei nu se

poate produce decât un număr infim de sticle foarte mari, aproximativ şase mii pe an. Un alt detaliu important: în principiu, sticlele nu sunt comercializate separat niciodată, ci în lăzi de câte douăsprezece, adică o singură sticlă de Romanée împreună cu alte unsprezece sticle cu vinuri de soi din Bourgogne. De aceea justificarea filantropică invocată de proprietari stârneşte cumva zâmbete indulgente: „Domeniul", explica Auber de Villaines în 2003, „a optat pentru acest mod de comercializare, care permite ca sticla de Romanée-Conti să fie abordabilă, oferind-o împreună cu alte vinuri selecte, dar mai accesibile, din aceleaşi vii." În realitate, această modalitate de vânzare accentuează raritatea şi, prin urmare, prestigiul fiecărei sticle. Rezultatul constă, firesc, în valoarea excepţională a acestui vin, dar şi în preţurile care nu mai au nimic de-a face cu cele practicate în anii '70, nici, de altfel, cu preţurile celorlalte soiuri de vin, comparabile din punct de vedere calitativ. „Romanée-Conti", afirmă cu un lirism convenţional website-ul unui mare comerciant, „este cel mai venerat vin din lume, ceea ce face ca degustarea lui să provoace emoţii copleşitoare datorate splendorii lui inegalabile. Acest vin, care este ca o sferă perfectă, ce aminteşte de genialitatea lui Leonardo da Vinci, conţine totul." Cu o cotaţie pe măsură, evident: în anul 2007, un prim preţ de 7 517,70 de euro pentru o sticlă din 2003, un preţ de 8 970, cu toate taxele incluse, pentru un vin din 2003 şi un preţ între 10 208 şi 10 719 de euro pentru o sticlă din 1999. Romanée-Conti este vinul cel mai scump din lume; în martie 2005, la New York, cu prilejul unei vânzări la licitaţie, şase sticle din 1985 a 1,5 litri au fost adjudecate la 134 315 de euro. Cel mai scump şi, prin urmare, cel mai şic.

În concluzie, cu condiţia să fie putred de bogat, snobul nu va rata ocazia să îşi servească musafirii cu acest vin sau cel puţin să îi informeze că are aşa ceva în pivniţa personală.

LOCURILE CULTULUI

Prin anul 1765, la Paris apar primele restaurante, „care oferă publicului festinuri de-a gata, constând din feluri de mâncare împărţite în porţii cu preţ fix", explică Brillat-Savarin, care se minunează de această „instituţie absolut

nouă, la care lumea nu a reflectat nicidecum îndeajuns"[39]. De fapt, conceptul de restaurant va revoluționa meseria culinară – care, potrivit autorului *Almanahului gurmanzilor*, Grimod de la Reynière, nu a devenit artă decât începând de atunci –, dar și liturghia mesei, oferindu-i, în sfârșit, un loc de cult de un standard superior, ceea ce nu era nicidecum cazul hanurilor și al cabaretelor de până atunci. Dintr-odată apare și un nou tip de snobism, care constă în a dejuna sau a cina în cutare restaurant, nu atât fiindcă acolo s-ar mânca bine, cât fiindcă este vorba despre un local la modă, un spațiu select, pe care de aceea este important să îl frecventezi.

Geografia modei

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, primele restaurante sunt cel mai adesea proprietatea bucătarilor-șefi care lucraseră până atunci în bucătăriile caselor princiare, cum a fost marele Beauvilliers, fost administrator gastronomic al contelui de Provence, care își deschide un local la Palais-Royal în 1782. Și, logic, toate aceste saloane, unde se cinează la prețuri fixe, se înființează în cartierul aristocratic dintre Luvru, Tuileries și Palais-Royal, acolo unde se află clientela disponibilă și înstărită căreia i se adresează, constituind astfel punctul de plecare al unei geografii a modei.

Aceasta se dovedește, într-adevăr, determinantă, însă schimbătoare, iar pe harta Parisului se poate urmări, an de an, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului XX, succesiunea locurilor unde se cade să mănânci pentru a fi *fashionable* – fiecare punct de pe linie fiind simbolizat prin unul sau mai multe restaurante care sunt, la un moment dat, centrul atenției.

La Palais-Royal, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, „Beauvilliers" este cel care se impune. Timp de cincisprezece ani, afirmă Brillat-Savarin, a fost cel mai celebru restaurant din Paris, grație luxului localului și flerului patronului în privința clientelei, fiecare mesean rămânând cu senzația că a fost recunoscut, onorat și răsfățat. Însă „Beauvilliers" are deja o concurență serioasă în împrejurimi. În timpul Revoluției Franceze, există întâi „Méot", pe rue de Valois. Creat în 1791 de un fost bucătar de la palatul familiei de Condé, acest local unde, potrivit lui Goncourt, „Lucullus s-ar simți ca acasă"[40], oferă o

bucătărie rafinată într-un cadru de un lux strident, care atrage deopotrivă personalităţile din „Montagne“* şi noii îmbogăţiţi din republică. La Tuileries, există şi „Véry“: mobilier de mahon, oglinzi de Veneţia, candelabre din bronz aurit, meniuri somptuoase. Calităţii excelente a preparatelor îi corespund frumuseţea localului, dar şi preţurile exorbitante care se practică acolo, după cum simte usturător şi Lucien, alias de Rubempré, unul dintre personajele cele mai snoabe (în mod tragic) din *Comedia umană*, cu prilejul primului său dineu în capitală. Intrând acolo „pentru a se iniţia în plăcerile Parisului“ şi comandând „o sticlă de vin de Bordeaux, stridii din Ostende, un peşte, o potârniche, macaroane, fructe (...), s-a trezit din reverie (când a văzut) nota de plată, pe care a dat cei cincizeci de franci cu care îşi închipuia că va ajunge foarte departe în Paris. Acest dineu costa cât o lună din traiul său în Angoulême. De aceea a închis respectuos uşile acestui palat, gândindu-se că nu va mai pune piciorul acolo niciodată“[41].

În curând, axa modei se va deplasa înspre nord. În apropiere de Hale, întâi, pe rue Montorgueil, unde, „făcând vâlvă fiindcă este foarte mare, iar Parisul foarte snob“[42], restaurantul „Rocher de Cancale“ devine locul de predilecţie al prinţilor ruşi şi germani, al lorzilor şi al milionarilor Bursei, fără a mai pomeni, bineînţeles, de toţi cei care vor să se arate în mijlocul acestei societăţi alese. Iată auspiciile sub care, după cum scrie Balzac, unul dintre clienţii fideli ai localului, „luxul gastronomic (...) în timpul Restauraţiei a fost împins pe cele mai înalte culmi[43]“.

De acum înainte, moda avansează inevitabil spre marile bulevarde. „Véry“ apune – atmosfera deteriorându-se, socoteşte eroul unui roman de Bulwer-Lytton, din cauza „englezilor de prost-gust“. Restaurantul „Les Trois Frères Provençaux“, din galeria de Beaujolais, nu mai este frecventat decât de aristocraţia provincială, iar „Café des Mille Colonnes“, până nu demult celebru atât graţie clientelei, cât şi şarmului patroanei, „frumoasa ospătăriţă“, îşi închide porţile în 1824. Dar înfloresc noi localuri. Pe Boulevard des Italiens, apar „Café Hardy“ şi „Café Riche“, una lângă alta şi suscitând un calambur care îi amuza mult pe dandy – „trebuie să fii foarte bogat ca să cinezi

* În lb. franceză, „Munte“. Denumirea figurată a celor mai importante locuri din Convenţie, unde stăteau deputaţii de stânga, conduşi de Robespierre şi de Danton (n. tr.).

la Hardy, şi foarte îndrăzneţ ca să cinezi la Riche"*. Există, apoi, „Tortoni", „Café Anglais" unde, în 1867, cei trei împăraţi vor participa la un dineu antologic, al cărui meniu este expus şi azi cu veneraţie la „Tour d'Argent". La „Café de Paris", unde bucătăria este mediocră, dar decorul, somptuos, vine „«Leul» pe care îl cunoaşte toată lumea", care „face paradă de dineul lui" şi care apreciază localul, „fiindcă îi oferă posibilitatea de a se grozăvi în ochii trecătorilor prin ferestrele de la parter"[44].

Abia în timpul celui de-al Doilea Imperiu şi, în special, după 1870, moda trece dincolo de Operă şi ajunge pe Champs-Élysées – chiar dacă, în acest perimetru, „Ledoyen" se afirmase deja de câteva decenii drept unul dintre restaurantele elitei –, ca apoi să traverseze Sena, înviorând atmosfera de la „Fayot", pe rue de Tournon, de la „Lapérouse", pe cheiul Grands-Augustins, de la „Café Voltaire", în Place de l'Odéon, şi de la „Tour d'Argent", unde faimosul Frédéric inventează, prin 1890, vestita reţetă de raţă în sânge, fiecare pasăre primind un număr care figurează pe un cartonaş înmânat celui care a mâncat din ea.

Pe rue Royale, „Maxim's" îşi deschide porţile în 1893, în ziua Premiului Dianei, lansat de unul dintre primii clienţi, tânărul Lebaudy, fiul magnatului din industria zahărului. După cum povesteşte José Roman în *Amintirile unui vânător de la Maxim's*[45], „tânărul Lebaudy a jucat un rol important în începuturile restaurantului, atât prin reputaţia lui mondială, cât şi prin prestigiul, dar şi prin generozitatea lui (...). Evident, nu trebuie mare lucru pentru a face ca un restaurant să fie la modă; este de ajuns să existe o mare personalitate, pentru ca întreaga înaltă societate să îi urmeze exemplul. De îndată ce dl Max Lebaudy a adoptat localul «Maxim's», «Maxim's» a devenit în câteva zile locul de întâlnire al elitei pariziene." „Imediat, restaurantul face furori", confirmă Jean-Paul Aron: „prinţi în exil, filfizoni, regi incognito, oameni de lume, târfe şi curtezane de rang înalt, într-un cuvânt un fel de «Café Anglais» din 1835, un fel de Maison Dorée din 1850, dar de dimensiunea trenurilor rapide şi a paqueboturilor transatlantice."[46] Întâlneşti acolo ruşi fabulos de bogaţi, maharajahi, argentinieni farsori sau americani blazaţi, ca acela care plătea o sută de franci-aur pentru un bucheţel de violete, dar şi mari aristocraţi francezi, cum erau, de

* În lb. fr., *hardi* (adj.) înseamnă „îndrăzneţ" (n. tr.).

pildă, membrii de la Gin Club, datorită cărora, afirmă José Roman, „Maxim's" a devenit prin 1900 „cel mai șic loc din Paris". „Acești domni (...) erau toți membri ai Jockey Club, dar aproape toți își petreceau cea mai mare parte din timp la «Maxim's» și-i făceau reclamă activă localului. Ei sunt cei care au atras pe rue Royale nobilimea și elita din întreaga lume." Cu prilejul primei lui seri ca vânător, chiar la începutul secolului, Roman îl zărește pe prințul de Wales, care vine să ia masa cu marchizul de Breteuil, apoi pe Alteța Sa Regală prințul de Bavaria; i se semnalează că, în ajun, a venit Kronprinz cu două doamne... respectabile. Dar „vânătorul" întâlnește acolo și două demimonde, plus o regină a circului, „Pantera", primită cu o deferență exagerată. „Nu-mi venea să-mi cred ochilor. De unde să-mi fi imaginat eu că există pe lume un restaurant într-atât de select, încât regii să poată veni să ia masa, fără să se înjosească, și totodată într-atât de snob, încât îmblânzitoarele de animale să fie primite acolo cu tot atâta considerație..."[47]

Ceea ce îi e specific clientelei restaurantului este extraordinara ei varietate, precum și caracterul internațional: rușii domină înainte de revoluția bolșevică, urmați îndeaproape de miliardarii americani și de marii industriași europeni. Totuși, în ciuda diversificării, „Maxim's" va avea de suferit, începând cu Primul Război Mondial, din cauza afluxului masiv de noi îmbogățiți și a prăbușirii acelei „înalte societăți", care constituise până atunci baza clientelei localului. Jean Mauduit, în lucrarea consacrată acestui restaurant, ajunge chiar să vorbească despre decădere. „Discreția specifică se resimte, eleganța a coborât ștacheta"[48], rafinamentul cedând în fața freneziei și a unei anumite grosolănii. Dintr-odată, „renumele restaurantului «Maxim's» decade, lumea bună, circumspectă, începe chiar să-l ocolească. Realitatea e că riști să te ciocnești acolo de orișicine, (...) de toată drojdia societății compozite din 1920 care, născută din război, nu are coeziune și nici o existență autentică". Odată cu criza din 1929, situația devine dezastruoasă, astfel încât restaurantul de pe rue Royale este pe punctul de a dispărea la începutul anilor '30, înainte de a fi magistral relansat după 1934. Relansat grație snobilor, de altfel, „Maxim's" devenind, „într-o țară în care piramida socială se fărâmițează de la o zi la alta tot mai mult, locul unde o elită care nu există vine să își caute consacrarea"[49].

Ceea ce se diminuează în perioada interbelică este importanța, până atunci decisivă, a situării geografice. Posibilitățile de transport, infinit mai simplu

și mai rapid, pe lângă faptul că transformă „elita" pariziană într-o elită formată din personalități de pretutindeni, determină în același timp o internaționalizare a locurilor la modă și a variantelor de snobism aferent, astfel încât nu este exclus să călătorești până la capătul lumii pentru a gusta din preparatele culinare ale unui idol al modei, sau, invers, să aduci un asemenea specialist în gastronomie acolo unde are loc un eveniment, cum s-a întâmplat cu prilejul dineului organizat în februarie 2007 în onoarea celor patruzeci de *happy few* la „Mezzaluna", din Bangkok, ceremonie la care au fost poftiți, pe bani grei, cu toată recuzita, produsele și vinurile, șase dintre cei mai mari maeștri bucătari francezi, plus o italiancă și un german.

De acum înainte, locul propriu-zis nu mai contează. Alte elemente capătă importanță: clasamentul și stelele, recomandările în regim de „telefon-fără-fir" și, mai ales, dificultatea de a face rost de o masă...

STRATEGIILE MALTHUSIANISMULUI

Snobul, care ține morțiș să fie băgat în seamă, este ahtiat după rarități, atât în privința mâncărurilor, cât și a locurilor unde le poate savura. Caracterul „excepțional" poate fi organizat și planificat de minune, devenind unul dintre ingredientele majore ale succesului. Pe acest plan, evoluția, atâta cât există, se înregistrează eventual la nivelul rafinamentului crescând al modalităților de selectare.

Cea mai rudimentară modalitate de selectare depinde de tarifele practicate: restaurantul „Mezzaluna" cerea, pentru incredibilul dineu organizat în februarie 2007, nu mai puțin de 25 000 de dolari de persoană; la un nivel mai puțin anecdotic, așa au reușit niște restaurante ca „Maxim's" sau „La Tour d'Argent" să-și păstreze mereu standingul și reputația în ochii magnaților (și, prin urmare, în ochii snobilor) din lumea întreagă. Dar există și alte mijloace de a-i atrage pe snobi.

Cea mai eficace metodă este limitarea strictă a accesului. Unul dintre cele mai cunoscute exemple ale acestei practici este, desigur, „Lipp", de pe bulevardul Saint-Germain din Paris. Înființată în 1880, această braserie rămăsese,

timp de câteva decenii, un restaurant apreciat, dar fără pretenţii speciale, îndeosebi de ordin culinar, meniul limitându-se intenţionat la câteva feluri de mâncare simple şi sătioase: varză călită, picior de porc umplut, hering à la Bismarck şi millefeuille cu vişinată. Dar, brusc, beneficiind de voga cartierului Saint-Germain-des-Près, „Lipp" devine, începând cu anii '50, un loc special, având în vedere că, pentru a mânca acolo, este obligatoriu ca patronul să te accepte. „Problema pe care o avea de rezolvat Roger Cazes nu era simplă", povesteşte unul dintre istoricii localului, Jean Diwo. „Din ce în ce mai numeroasă, o anumită categorie de parizieni cărora li se mai alăturau, în anumite condiţii, diverşi provinciali şi străini, agreau «Lipp». Secretul succesului era însăşi compoziţia clientelei tipice. Aceasta s-a format (...) în creuzetul cartierului artiştilor, al scriitorilor şi al mondenilor. Clientela trebuia să-şi păstreze compoziţia pe care o dorea, împiedicând astfel amestecul nedorit al unor intruşi, curioşi sau voyeuri. Şi cum, pe de altă parte, problema nu era să umpli sala (braseriei «Lipp»), ci să ştii pe cine trebuie să refuzi, răspunsul s-a impus de la sine. În primul rând, (...) nu poţi rezeva o masă[50]"; apoi, eşti filtrat la intrare de patron, care, fără niciun pic de amabilitate, face pe maestrul de ceremonii. Ca să mănânci acolo, trebuie, aşadar, să te duci personal, să treci prin redutabilul turnichet, să înfrunţi privirea ascuţită a ospătarilor şi a clienţilor aflaţi deja la mese, şi să rişti un refuz, cu umilinţa de rigoare în public, care se va traduce prin formula consacrată şi fără apel, „o oră de aşteptare... cel puţin" – ceea ce înseamnă că patronul nu te consideră corespunzător nivelului localului său, că nu există nici cea mai mică intenţie de a fi primit acolo, nici chiar peste două ceasuri, şi că nu-ţi mai rămâne decât să încerci în altă parte, la „Café de Flore" sau la „Drugstore Saint-Germain". Patronului, explică Diwo, „îi place să întreţină floarea snobismului care face să sclipească braseria lui"[51].

Strategia Lipp înseamnă tocmai această metodă de a alege clienţii după figură, dar în funcţie de o artă a bunelor maniere, care este, în ultimă instanţă, „adevărata cheie de boltă a localului", având în vedere că astfel o braserie obişnuită a putut deveni epicentrul unui anumit snobism parizian şi internaţional.

„Cine spune «selecţie» spune «snobism»", constată Jean Diwo (şi viceversa, după cum se ştie). „A fi de-al casei la «Lipp» reprezintă o etichetă de calitate (...). Cel socotit vrednic de această denumire controlată – Oh, şi câţi încă! – ţine la ea mai mult decât la decoraţii. Dacă i s-ar cere (unui asemenea

privilegiat) să aleagă între «Lipp» și Jockey Club, nu ar pregeta nicio secundă, fiindcă nu ar putea concepe ca să nu mai aibă niciodată dreptul să intre în braserie. Asta înseamnă, așadar, snobismul Lipp[52]."

Snobismul „presupune acceptarea de bunăvoie a unor reguli speciale[53]", dintre care unele nu comportă vreo excepție sau vreo derogare. Astfel, „simpla rostire, chiar și în șoaptă, a cuvântului «Coca-cola» ar putea aduce excluderea pe viață". O singură persoană a avut odinioară dreptul de a bea așa ceva în braserie, Françoise Sagan, care nu avea voie să bea nimic alcoolic și care trebuia, se povestește, să vină cu sticla de-acasă și să-și umple paharul pe sub masă, „ca nu cumva cineva să observe această practică abominabilă" și să aibă proasta idee de a o imita. „În măsura în care Roger Cazes a reușit să își convingă clienții că a lua dejunul sau cina la el este o mare onoare pe care ți-o acordă, nimănui nu-i trece prin minte să comenteze regulamentul sau să solicite vreo favoare."[54]

Astfel, clientul bine-văzut va beneficia, poate, de anumite privilegii, cum ar fi avantajul de a obține o masă în cele mai selecte spații ale localului, aproape de calorifer și, poate chiar aproape de tejghea, prestigioasa masă nr. 1, care îi plăcea lui François Mitterrand, unul dintre clienții de marcă ai braseriei. Și, invers, clientul care nu este bine-văzut riscă să fie ostracizat în salonul din spate, poreclit „purgatoriul", ba chiar și la primul etaj, „etajul blestemat"[55], care pentru „mușteriii braseriei «Lipp» este asemenea iadului pentru cucoanele filantroape"[56]. Snobismului de bază (a fi primit la masă) i se adaugă diverse forme subsidiare care, odată ce ai acceptat principiul, ar putea să se înmulțească la infinit. Să mai observăm că această cartografie a rafinamentului monden există, de la înființare, la „Maxim's": în „sala mare", imediat în dreapta, cele cinci mese numerotate de la 16 la 20, alcătuiesc ceea ce se numește „bancheta regală"; prin 1900, ea era rezervată prințului de Wales, viitorul Eduard al VII-lea, înainte de a deveni locul ducelui de Windsor, apoi al lui Aristotelis Onassis[57].

La „El Bulli", localul cu trei stele în ghidul *Michelin,* începând cu anul 1997, restaurantul legendarului Ferran Adrià, strategia este la fel de subtilă, ceea ce confirmă faptul că acest bucătar în mare vogă este totodată (și poate în primul rând) un *businessman* extrem de priceput. Un om de afaceri care, înțelegând mecanismul snobismului, face în așa fel încât orice doritor să știe cât de

dificil este să obţii o masă la el, în acest Bayreuth al noii arte culinare. Nimeni nu ignoră, prin urmare, în microcosmul ultramonden al clienţilor potenţiali, că „El Bulli" primeşte anual aproximativ opt mii de cereri din întreaga lume, că doar trei mii de aleşi vor avea onoarea fabuloasă de a pătrunde în supremul sanctuar şi că încă din ziua în care „El Bulli" începe să primească rezervări, adică 15 ianuarie în fiecare an, în trei ore capacitatea restaurantului este deja ocupată pentru cele şase luni de funcţionare. „A gusta din preparatele noastre", declară Ferran Adrià, „este un lucru meritoriu." Inclusiv pe plan material, din moment ce, pentru a ajunge din cel mai apropiat sat, trebuie să străbaţi un drum lung, care şerpuieşte printre colinele abrupte din Costa Brava. Asta, da, aventură! Şi, în fond, oricum, este mai palpitant să te duci să iei cina în oraş, ca toată lumea. Unii candidaţii, se spune, ajung chiar să întocmească scrisori de motivaţii, pentru a avea şansa de a fi primiţi în local şi plăcerea de a-şi goli portofelul ca să guste dintr-un sorbet prăjit la grătar, fondante cu parmezan, cremă caramel cu ulei de dovleac ori nuga cu alge.

„Şi cum rămâne cu gastronomia în toate astea?", se întreba Robert Courtine în 1970. „Gastronomia se conforma modei, iar moda se conforma snobilor"[58] sau viceversa. Cu alte cuvinte, se repetă istoria cu oul şi găina.

Capitolul XIII

TURF, LAWN, GREEN*

Vai! exclamă ucenicul snob pus în scenă de Jacques Boulenger, în ajunul Primului Război Mondial, „Vai! Unde sunt vremurile când practicarea snobismului nu cerea decât eforturi, cum s-ar spune, intelectuale?! Odinioară, (snobismul) necesita grijă, sârguință, discernământ în toaletă și respectarea maeștrilor, dar nicidecum mușchi dubli. Ferice de snobii de altădată! Viața lor se desfășura fără violențe între «Cascade» și «Café Anglais» (...): să-ți plimbi în acele locuri selecte hainele bine croite, să cunoști pe cine trebuie și să-i sfidezi pe ceilalți, da, catehismul monden nu le prescria alte îndatoriri mai drastice. Astăzi, te obligă la munci manuale: un bărbat modern trebuie să-și lucreze corpul și să dobândească un renume cu sudoarea frunții. Căci sportul a devenit obligatoriu."[1]

Din fericire, îl consolează profesorul său, foarte avizat în privința caracterului iezuit al snobismului, te mai poți aranja făcând compromisuri cu virtutea: tot ce contează este să induci în eroare. „Căci adevărata superioritate a îndatoririlor mondene față de îndatoririle morale constă în faptul că primele nu necesită supunerea spiritului, ci doar a trupului. (Obligațiile mondene) dictează să pari a fi, nu să și fii; virtutea mondenă înseamnă să păstrezi mereu aparențele prescrise. Sporturile acestea pe care voi, snobii, le detestați, n-aveți

* „Turf", „peluză", „gazon" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

decât să continuați să le urâți fără remușcări, cu condiția să lăsați, însă, impresia că vă plac la nebunie, și nici nu este nevoie să excelați în exersarea lor, nici chiar, poate, să le practicați de fapt, atâta vreme cât reușiți să faceți figură de sportiv și să vă arătați la reuniunile mondene sub aspectul adecvat."[2]

Acest dialog imaginar (deși realist) amintește în primul rând, cu eleganță, un aspect bine-cunoscut al snobismului: situarea la nivelul aparențelor, al simulacrelor, dacă nu chiar al fanfaronadei. Dar totodată semnalează un moment important din istoria snobismului: apariția unor noi moduri de petrecere a timpului liber care, fiindcă sunt rezervate inițial elitei care dispune de răgazul și de banii necesari pentru a le practica, vor genera, de asemenea, un snobism specific. Căci, pentru a aparține acestor elite, pentru a fi asemenea lor sau pentru a lăsa o asemenea impresie, trebuie să faci ca ele, să adopți codurile lor, dar și pasiunile și ocupațiile lor în timpul liber; de unde și un snobism inedit, a cărui epocă de aur nu va avea, ce-i drept, decât o durată relativ scurtă, din moment ce va tinde să se marginalizeze, atunci când modalitățile de petrecere a timpului liber amintite se vor populariza pe parcursul secolului XX, iar ceea ce până nu demult era privilegiul distinctiv al celor înstăriți va ajunge să se banalizeze.

Un tipar pe care îl regăsim, de altfel, aproape identic, în cazul unei ramuri desprinse din marele arbore al sportului, automobilismul.

CÂND SPORTURILE ERAU ȘIC

Până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în afara Angliei, sportul în sensul modern al termenului nu este cunoscut. Activitățile fizice, cum ar fi vânătoarea, echitația, scrima, nu sunt privite ca sporturi, neavând conotații ca spiritul ludic și atitudinea dezinteresată, ci fiind considerate mai degrabă exerciții cu utilitate practică, militară sau mondenă imediată. Cuvântul însuși, *sport*, este relativ nou: în 1810, un aristocrat german consideră că este intraductibil, în aceeași măsură ca termenul *gentleman*, iar în 1844, un altul constată că „noi nu avem un cuvânt pentru așa ceva"[3]. În Franța, se pare că *sport* este întâlnit pentru prima oară într-un text scris în 1828, când un cronicar de la publicația

Journal des haras afirmă că echivalentul „cuvântului *sport* (...) nu există în limba noastră"[4]. De fapt, termenul nu se răspândește decât începând cu a doua treime a secolului al XIX-lea și are întotdeauna o conotație britanică, chiar dacă unele dicționare tind să atenueze șocul acestui împrumut lexical, indicând că vocabula englezească provine din franceza veche, *deport* sau *desport*, care însemna „plăcere, amuzament". Dar asta nu păcălește pe nimeni, mai ales că situația este aceeași și pentru activitatea pe care o desemnează: în Franța, exact orașele marcate de o puternică prezență britanică sunt locurile unde se dezvoltă, începând din 1850, primele societăți de canotaj, primele cluburi de golf, de tenis sau de fotbal.

În spatele sportului, în spatele interesului pe care îl suscită, există, desigur, și alte motivații. Astfel, explică Monique de Saint-Martin, sporturile au fost, probabil, în anii 1880, pentru aristocrații definitiv izgoniți din prim-planul politicii, mijlocul „de a pune în evidență dispozițiile și valorile tradiționale legate de statutul lor, gustul pentru risc, cultul bravurii și al aventurii, uneori și al originalității, marcând totodată ceea ce îi diferențiază de burghezi și de parveniți"[5].

Dar există, de asemenea și mereu, Anglia. Este, de altfel, ceea ce tânărul Maurras îi reproșează lui Pierre de Coubertin într-un articol apărut cu doi ani înainte de primele Jocuri Olimpice, „Internaționala sportului": jocuri internaționale? Dar *internaționale*, obiectează Maurras, „înseamnă englezești, în franceza noastră neaoșă. Orice internaționalism, orice cosmopolitism reprezintă, aproape cu certitudine, o deghizare pentru anglomanie. Ce este, mă rog, viața cosmopolită, dacă nu modul de viață englezesc? Este modul de viață englezesc imitat în mod stupid. Vecinii noștri de peste Marea Mânecii au darul de a rămâne egali cu ei înșiși, cutreierând, iarnă și vară, prin Engandin și Umbria, prin Sicilia și pe Coasta de Azur. Sunt imbatabili; niciun aer străin nu le influențează în vreun fel modul robust de a fi și de a concepe viața, însă maimuțoii lor jalnici din Franța și din Rusia îi imită în toate, dar în asta nu. Amărâții au iluzia că (...) își îmbogățesc spiritul, că își rafinează sensibilitatea sufletească. În realitate, nu fac decât să se supună revistelor londoneze care dictează tendințele modei. Lucrul acesta este foarte vizibil în domeniul sportului. (...) O etichetă britanică este indispensabilă, se pare. Iată, oricum, opinia universului sportiv". Fără anglomanie, consideră Maurras,

Coubertin ar fi avut, totuşi, o frumoasă carieră. Din păcate, nu a ştiut să reziste în faţa „acestui snobism modern, preferând să i se ralieze"[6].

Dar Coubertin se burzuluieşte şi contestă furios acuzaţia: „Ni se repetă în fiece clipă că suntem anglomani convinşi. Nu este aşa; căci, în afară de micul grup de gomoşi parizieni, care se fandosesc susţinând că nu poartă decât lenjerie spălată la Londra, este suficient ca o modă să vină de dincolo de Canalul Mânecii pentru ca imediat să trezească diverse susceptibilităţi «patriotice» în presă şi în opinia publică."[7] În 1900, într-un articol consacrat psihologiei sportului, Coubertin reia aceleaşi teme, subliniind că „mulţi habar n-au nici acum că monopolul britanic a luat sfârşit"; astăzi, susţine baronul, „sportul a intrat în moravurile tineretului care nu «îşi spală rufăria la Londra» şi nici măcar nu îşi pune problema că, practicând exerciţiile lui preferate, ar împlini cumva vreun gest tipic anglomaniei sau snobismului"[8]. Contează prea puţin cine are dreptate dintre cei doi, Maurras sau Coubertin, în privinţa persistenţei dominaţiei engleze. Căci, chiar dacă monopolul a luat sfârşit, subzistă snobismul, care, după cum am mai menţionat, în Europa şi, mai ales, în Franţa, era indestructibil legat de anglomanie. Încă o dată, aşadar, nu se pune problema să propunem o explicaţie unică şi definitivă, nici să nu vedem doar ceea ce ne convine, pretinzând că snobismul ar fi antrenat automat un avânt al activităţilor sportive în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea: lucrurile sunt, evident, mai complexe. Dar ar fi o naivitate şi, sincer vorbind, o eroare, să credem că snobismul nu a avut, totuşi, o contribuţie în domeniu, după cum însuşi Coubertin nu se sfia să recunoască.

Iniţial, moda sportului se mărgineşte cumva la interesul pentru cai, cursele de hipism şi „turful": o modă limitată, aşadar, şi fragilă, atât de fragilă, încât atunci când celebrul Lord Seymour, unul dintre fondatorii selectului Jockey Club, decide în 1842 să renunţe la curse şi să îşi vândă faimoasele grajduri cu cai de curse, mulţi se gândesc că s-a isprăvit definitiv cu această îndeletnicire: „Sportul", declară atunci publicaţia *La Mode,* „trece înapoi Canalul Mânecii; nu s-a putut naturaliza la noi."[9]

Dar faptele vor contrazice opinia jurnalistului. Pasiunea curselor de cai va supravieţui retragerii Lordului Seymour şi multe alte sporturi se vor aclimatiza curând în Franţa, precum şi în restul Europei. Sporturi care rămân deocamdată rezervate unei mici elite, de unde şi persistenţa acestei fragilităţi: în 1897,

Coubertin constată astfel că „de zece ani, atletismul a cunoscut nenumărate vicisitudini, nenumărate blocaje; a existat uneori un entuziasm exagerat, dar cel mai adesea au apărut descurajări nejustificate". Nici canotajul, nici tenisul de câmp, nici boxul, nici crosul nu au fost scutite de neajunsuri temporare; „maeştrii de manej, profesorii de scrimă şi de gimnastică se plâng necontenit de concurenţa pe care le-o face ciclismul: clientela lor se împuţinează..."[10]

De aici, orice ar spune restauratorul spiritului olimpic, rezultă şi permanenţa unui incontestabil snobism: căci ceea ce îi interesează îndeobşte pe sportivi, fie ei *sportsmen* sau *sportswomen*, este mai puţin lucrul în sine, cât spectacolul, mai puţin ideea de a face sport, cât plăcerea de a se arăta în public şi de a profita de ocazie pentru a-şi pune în valoare eleganţa.

Ceea ce contează în primul rând este *să te arăţi* în timp ce practici un exerciţiu fizic sau, pur şi simplu, să îi priveşti pe cei care fac aşa ceva. Pentru nobili, notează Monique de Saint-Martin, sporturile „se înscriu într-adevăr, asemenea întrunirilor mondene, baluri, dineuri, serbări, serate, raliuri etc., printre activităţile (...) care fac posibile întâlnirile selecte"[11]. De unde şi apariţia unor locuri *ad hoc*, unde sporturile şi mondenităţile se combină, uneori până la a se confunda.

Aşa se întâmpla, pe vremuri, în ce priveşte cursele de cai. În timpul lui Ludovic al XVI-lea, un public considerabil, unde figurau principalii reprezentanţi ai înaltei aristocraţii, se reunea deja pe câmpia Sablons; în perioada Restauraţiei, reuniunile oficiale aveau loc pe Champ-de-Mars, familia regală catadicsind uneori să asiste, stând într-un pavilion construit special pentru ea, aproape de sosire. „Dar amatorii (de hipism), dandy-ii, cei care se fălesc cu eleganţa lor autentică"[12] se întâlnesc de obicei în Bois de Boulogne, la rondul Mortemart; în curând, atrăgând toată protipendada pariziană, câmpul de curse de la Auteuil îi va lua locul. În Germania, de asemenea, la Doberan, o plajă aristocratică pe malul Mării Baltice, unul dintre locurile de întâlnire favorite ale nobilimii înstărite din Mecklenburg, sunt inaugurate în 1822 primele curse de cai pursânge. „De atunci", constată peste o jumătate de veac publicaţia *Annuaire de la noblesse*, „cursele de la Doberan, care au loc spre sfârşitul lui iulie, rămân unul dintre cele mai urmărite şi cele mai selecte evenimente de gen." Însă toate aceste manifestări continuă să fie dominate, încă

o dată, de dorința de imita ceea ce se întâmplă la Epsom: de a semăna cât mai mult posibil cu idealul englezesc.

Calul și echitația zilnică determină, de asemenea, anumite perimetre unde lumea bună se întâlnește la ore fixe: la Paris, este Bois de Boulogne care, dimineața, constituie destinația preferată a privilegiaților și a celor care visează să se numere printre ei; în acest măreț teatru al snobismului monden, povestește Gyp în *Sportmanomania*, un roman publicat în 1898, se ciocnesc și se sfidează din priviri noul îmbogățit și „parvenitul", individul „superșic" și veneticul necioplit, „floarea elitei" și „impostorul". Pentru toți, sportul în general și echitația în particular sunt pretexte, dacă nu chiar alibiuri.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sporturile nou apărute suscită la rândul lor crearea unor locuri de întâlnire adecvate. Clubul patinatorilor, înființat în 1872 de marchizul de Mornay și prințul Murat, Yacht Club de France sau Sporting Club, fondat de ducele de Fitz-James, par un fel de vlăstare ale clubului jocheilor – Jockey Club, înființat la începutul Monarhiei din Iulie pentru a încuraja dezvoltarea creșterii cailor și sporturile ecvestre. În *Bottin mondain* din 1906, o jumătate de pagină este consacrată Academiei sporturilor, al cărei sediu este situat în Place de la Concorde, la numărul 6, o academie prezidată de prințul Pierre d'Aremberg și care reunește „patruzeci de sportsmen", printre care baronul de Coubertin, baronul de Rothschild, prințul Murat și ducele de Brissac.

La un nivel mai puțin instituțional, primul club de tenis parizian – „Cercle de l'île Puteaux" – este descris de contesa Sesmaisons drept un loc select, unde domnește „o simplitate relativă, de bonton, care nu face decât să accentueze deosebit de plăcuta impresie că te afli într-o companie de calitate"[13]. De altfel, plusează un ziarist în 1905, unde să găsești o societate mai aleasă? „Bacul traversează neîncetat de la un mal la celălalt, aducând, în această insuliță aristocratică, elita societății pariziene."[14] Clubul a devenit, constată în același moment un alt observator „cel mai elegant loc al parizienilor care au timp de pierdut. În fiecare zi, de la trei la șapte, lumea bună venită aici joacă un pic tenis, clevetește enorm, dar mai ales se întrece în toalete elegante. Doamna de Singer invita acolo, în ultima vreme, elita societății franco-americane la un *five-o'clock tea.* (Protipendada) vine aici ca să se arate, ca să primească oaspeți, ca să bea băuturi sofisticate în liniștea unuia dintre cele mai frumoase decoruri cu putință"[15].

Este perioada când automobilul deocamdată gângav şi considerat mai degrabă un sport decât un mijloc de transport generează şi el acest gen de reuniune de prestigiu.

Şi, ca şi cum toate aceste sporturi nu ar fi fost de ajuns pentru a satisface nevoia de mondenităţi, se inventează chiar şi jocuri noi, ca de pildă „gimcana", al cărei obiectiv este exact îmbinarea unor exerciţii fizice moderate cu o practică intensivă a relaţiilor sociale, după cum recunoaşte cu mândrie cel care este codificatorul şi marele preot al acestui tip de amuzament, André de Fouquières. Gimcana sau triatlonul snobului. Iată, notează Fouquières, „numele exotic al unui lucru foarte parizian şi modern", constând în a practica în aer liber, în sânul „unui cerc monden relativ restrâns", o serie de jocuri elegante „care amintesc deopotrivă de sport şi de cotilion"[16].

Denumirea acestui „cotilion sportiv" indică originea lui: tot englezii l-au inventat, în India, pentru a se distra, imaginând o serie întreagă de probe şi jocuri practicate, în general, călărind pe ponei: cursa cu lingura, în care fiecare călăreţ, dotat cu o lingură în care se află un ou, încearcă să ajungă primul la destinaţie fără să spargă oul: cursa cu cartofi, cu batista, cu chipiul, cu lămâia, cu purcelul sau cursa cu haina, în care „concurenţii vor merge în galop până la o masă, vor lua de-acolo o haină pe care trebuie să o îmbrace, vor încăleca la loc şi vor trece peste un obstacol. Câştigă cel care ajunge primul îmbrăcat corect". Gimcana se mai poate practica mergând pe jos, cu bicicleta, chiar şi cu automobilul, însă călare pe ponei pare varianta cea mai rafinată şi cea mai căutată: „Se joacă în mod strălucit la Clubul de Polo, unde preşedinte este ducele de Bisaccia şi unde se fac remarcaţi în mod deosebit: domnii Malet, marchizul de Villaviéja, domnul de Yturbe, domnul Maurice Raoul-Duval, domnul de Escandou, contele Abbatucci, domnul Bischoffsheim, contele de Cartagena, ducele de Guiche, domnul J. Bertin, căpitanul Jaubert, contele de Madre, contele de Jaucourt, baronul R. de Langlade etc."[17]

Contează să te arăţi acolo unde trebuie, dar şi să fii bine îmbrăcat, ceea ce determină în epocă o distincţie semnificativă între sporturile „elegante" şi cele care nu primesc acest epitet, cu precizarea, pe care o aduce romancierul Henri Duvernois într-un articol consacrat „Eleganţei în sport"[18], că totul depinde de maniere, chiar dacă principalul este să fii elegant atât ca vestimentaţie, cât şi ca ţinută. „Un iahtman neelegant este de neiertat", la fel cum ar fi şi un

călăreț îmbrăcat neglijent: „Sportivul care își înfundă pe cap până la urechi o pălărie demodată, care își pune o redingotă veche și un pantalon ponosit, care își îndeasă tălpile în scările șeii, este, oricât de bine ar sta pe cal, o figură destul de jalnică. Va avea, credeți-mă, același insucces ca amărâtul, gârbov în șa, care se leagănă pe cal și pe care doi snobi săpuniți de Forain îl ocoleau intenționat: «Hai să ne prefacem că nu l-am recunoscut! Prea urât călărește!»"[19]

Acestea sunt, de altfel, potrivit lui Duvernois, cele două aspecte invitabile ale problemei: „Sportul trebuie, așadar, să fie elegant, dar fără să degenereze în snobism."[20] Dar putem oare, într-adevăr, să separăm sportul de snobism și să uităm că, în mare parte, tocmai din snobism se întâmplă ca sportivul să se preocupe atâta de eleganță?!

De fapt, notează Octave Uzanne în 1910, exact pentru a da frâu liber demonului toaletelor și al rafinamentului „pariziencele din aceste timpuri" se arată atât de ahtiate după asemenea sporturi care, dacă ar fi să-și asculte glasul inimii, nu le-ar interesa câtuși de puțin. „Pentru majoritatea femeilor", explică el de pildă, „vânătoarea nu este decât un pretext ca să se îmbrace cu un costum adorabil, în genul taiorului cu croială englezească, menit să le transforme în dulci eroine de operetă: cizme sau jambiere, tunică din velur mulându-se pe forme, cămașă bărbătească, caschetă cu egretă și, peste toate, o cartușieră la centură, o carabină în bandulieră (...). Există enorm de multă poză, trebuie s-o spunem, în majoritatea sporturilor contemporane." Pe scurt, „orice sport devine, pentru pariziencele contemporane, mai mult un pretext plauzibil de travestiri decât o vocație fizică: suprimați amazoana, adio și calul. Confiscați costumul special de automobilist, de pilot, care este în formare, de biciclist, de vânător, de scrimer, toate adaptate pentru ele, și s-a zis definitiv cu sporturile practicate de femei"[21].

A fi sau a nu fi elegant? În 1926, Marcel Boulenger, în eseul său despre *Moravurile zilei*[22], constată că de acum înainte, având în vedere că sporturile nu mai sunt toate elegante și nici suspecte de snobism, putem prin urmare să „le clasăm în două grupe: sporturi elegante și sporturi care le rămân oamenilor de rând[23]". Și întrebarea va rămâne multă vreme esențială în ochii unei anumite categorii sociale, printre alții fiind vorba aici despre cei care, dornici să dobândească un cod al bunelor maniere, pe care nu le au încă la degetul cel mic, formează masa de cititori a manualelor de politețe.

Lumea bună nu face sport din pasiune, ci pentru a se conforma, cât mai șic cu putință, cerințelor unuia dintre codurile înaltei societăți.

DESNOBIZAREA

În ajunul Primului Război Mondial, lucrurile sunt clare: există o legătură, nu exclusivă, desigur, dar destul de strânsă, între sport, distincție, snobism și anglomanie. Este ceea ce constată și Octave Uzanne în 1910: „Încetul cu încetul, deși cu timiditate încă, sporturile în aer liber au pătruns în moravurile mondene, unde s-au impus printre regulile lucrurilor de bonton și «ultrașic». Niciuna dintre femeile care țin la viața elegantă, dornice să își păstreze rangul cu corectitudine și să fie remarcate, nu trebuie să omită să învețe, pe rând, să conducă, grațios și sigur, trăsura sau mașina... și în curând aeroplanul, să practice călăria cu pricepere, să meargă pe bicicletă cu agilitate, să patineze ca o poloneză, să vâneze impetuos ca Diana, să facă scrimă cu mișcări suple ca italienii și să cultive mersul pe jos conform principiilor austere ale atleților viguroși. Moravurile englezești, atât de diferite de ale noastre și care acordă o mare însemnătate exercițiului corporal, se infiltrează tot mai mult în aristocrația noastră socială..."[24]

Dar mișcarea contrară capătă deja amploare; banalizându-se, sporturile tind să piardă din creditul de care se bucurau în rândul celor care nu vedeau în ele decât un mijloc, printre altele, de a se distinge de mase. Desigur, această democratizare nu va atinge toate sporturile, nici simultan, nici în același mod: de unde și dăinuirea unor insulițe de rezistență, adică de sporturi care scapă, durabil sau nu, de procesul de „desnobizare".

„Aproape că nu-mi vine să cred azi", recunoaște Pauline de Broglie în *Amintirile* sale, dar, de fapt, „în 1904 se considera elegant să mergi la Velodromul de iarnă, în galeria de vehicule de pe Champ-de-Mars, pentru a vedea cursele de biciclete în urma antrenorilor pe motociclete. Era o groază de lume!" Doamna de Rochetaillée, soacra extrem de bogată a fratelui ei, „închiria cu câteva zile înainte o lojă de prim rang lângă pista curbată ca marginile

unei imense chiuvete. Te uitai la amărâții de ciclişti care se învârteau ceasuri întregi cu nasul în bluzonul de piele al antrenorului, într-o horă infernală, prin praf şi într-un vacarm de duduituri neîntrerupte! Câțiva tineri din înalta societate erau înscrişi printre cicliştii participanți la cursă. Îmi amintesc că am văzut în program numele unuia dintre fiii lui Eugène Melchior de Vogüé, sub pseudonimul transparent de Pierre Devogue"[25].

Uimirea memorialistei vine din faptul că un lucru care i se părea şic şi de mare rafinament la începutul secolului îi lasă impresia, după şaizeci de ani, că a fost ceva mai degrabă vulgar, dacă nu chiar de un gust îndoielnic. Şi, de fapt, episodul relatat de ea se situează exact înainte de declanşarea mişcării de recul a fenomenului pe care Eugène Giraudet îl numeşte în epocă „snobismul pedalei".

Un fenomen care va dura circa treizeci de ani, între 1880 şi 1910. Înainte de 1880, când bicicleta este abia la începuturile ei, snobismul o ignoră; snobul nu este niciodată un pionier, nici un erou sau un acrobat; snobul este un imitator.

După această dată, lucrurile se schimbă. Ciclismul iese din timpurile eroice în jurul anului 1890, odată cu inventarea „bicicletei cu siguranță", dar ea rămâne un obiect de mare lux – o „Rover" costă în jur de cinci sute de franci, ceea ce le rezervă doar privilegiaților plăcerea de a o folosi. În 1884, publicația *Revue vélocypédique* estimează la patru mii numărul bicicletelor din Franța. Şi, astfel, snobismul îşi va putea găsi un obiect select în utilizarea „reginei bicicletelor", cum o numeşte Pierre Giffard într-un eseu apărut în 1891[26]. „Este şic? Nu e şic?" se întreabă, chipurile nedumerit, autorul în capitolul-cheie al cărții sale... În realitate, răspunsul este mai mult decât evident. Da, este şic, de trei ori *şic*. „Cunosc diverşi prinți tineri care au făcut din mersul pe bicicletă sportul lor preferat. Mulți dintre moştenitorii unor mari nume aristocratice din Franța cresc astăzi admirând bicicleta."[27] De altfel, unul dintre cei care a lansat această modă nu este altul decât arbitrul eleganței, prințul de Sagan, iar primul campionat a fost câştigat în 1881 de Frédéric de Civry. Snobilor nu le rămâne decât să calce pe urmele lor.

Ce-i drept, nu toată lumea se bucură, însă, de acest entuziasm. „Să recunoaştem cu franchețe", acuză Eugène Giraudet peste câțiva ani, „există şi oameni cu scaun la cap, care nu cer de la vehiculele lor decât un exercițiu salutar şi amuzant; dar cei mai ciudați, dacă ne gândim, sunt indivizii care se vlăguiesc umblând pe şosele, petrecându-şi o bună parte din timp înşurubați pe

bițoacla lor și asta doar fiindcă e de bonton. În ziua de azi, cine se respectă, indiferent de sex și de poziția socială, trebuie să aibă o bicicletă. Aceiași snobi care nu se mai arată pe Bulevard, de îndată ce începe Grand Prix, sunt cei care anunță sus și tare că pleacă la țară în fiecare sâmbătă, care se conformează tendințelor modei și îndură toate servituțile pe care le dictează voga momentului: ei sunt ocnașii snobismului."[28] Nu aplaudă toată lumea, dar nimeni nu poate ignora fenomenul, îndeosebi cei care organizează, conform sfaturilor domnului de Fouquières, diverse „gimcana" cicliste sau cei care descoperă în *Bottin mondain* pagini publicitare pentru bicicleta La Française, marca Diamant, care în 1905 tocmai a câștigat Bol D'or, străbătând 943 de kilometri în 24 de ore, și a doborât recordul mondial la viteză, parcurgând 100 de kilometri în 1 oră, 37 de minute și 53 de secunde.

Dar acest succes al bicicletei este pe punctul de a declanșa un reflux: în ciuda unui preț care rămâne destul de susținut (în jur de două sute de franci prin 1900), numărul bicicletelor cunoaște efectiv o adevărată explozie, din moment ce există aproximativ 132 000 de asemenea vehicule prin 1893, 376 000 în 1898 și între 3 și 5 milioane în 1913[29]. În 1910, Uzanne confirmă că bicicleta a ajuns „mijlocul de locomoție democratic prin excelență", având drept rezultat declinul „modei ciclismului" în lumea bună[30] și la cei care au pretenția de a o imita. Micuța regină și-a pierdut tronul.

Desigur, partida nu s-a încheiat încă. Jean d'Ormesson, în romanul său *Din voia Domnului*, îl descrie pe bunicul naratorului, ducele de Plessis-Vaudreuil, pasionat de cursele cicliste: „De la începutul secolului încoace, vara (...) stătea sub semnul micuței regine și al Turului Franței care îi aparținea. Presupun că imaginea pe care am zugrăvit-o despre bunicul meu nu vă face să vi-l închipuiți aplecat peste ghidon, sub aclamațiile mulțimii, cu o șepcuță pusă invers pe cap, cu cozorocul pe ceafă, și bând direct dintr-o sticlă pe care tocmai i-a oferit-o un exaltat alergând pe lângă vehicule. Dar oamenii nu sunt dintr-o bucată: nu știu de ce, dar Turul Franței îl pasiona pe bunicul meu (...). O bicicletă (...) era pitită pe undeva în lumea lui interioară și, printr-un paradox de genul celor care conferă vieții reale parfumul ei inimitabil, o bună parte din timpul petrecut vara la Plessis-lez-Vaudreuil se concentra în jurul mesei de piatră, urmărind pe hărți evoluțiile sinuoase ale omizii procesionare. Mătușa Gabrielle împărtășea aceeași pasiune. Explicația, în ceea ce o privește,

mi se pare mai simplă decât în cazul bunicului: era snobismul popular după snobismul șic, mirosul tare al mulțimii, după rafinamentele puținilor aleși, cârnatul și vinul roșu de țară, după șampania și caviarul de care se săturase în primăverile din Paris."[31] Dar poate că aceeași observație este valabilă și în cazul domnului duce, care a copilărit în perioada de glorie a modei bicicletelor și care a rămas, se pare, nostalgic după acele vremuri.

Oricum, începând cu perioada interbelică, pasiunea pentru ciclism a devenit suficient de neobișnuită, încât să stârnească mirarea, cum se întâmplă încă și în 1958, când Philippe Jullian notează că „destul de ciudat, bicicleta este mai elegantă decât s-ar putea crede văzând mulțimile pe care le atrage Turul Franței" ori constată că Nancy Mitford, „romanciera aristocratică de dincolo de Canalul Mânecii, are un cult pentru Louison Bobet"[32].

Cu un decalaj de câteva decenii, constatăm un fenomen similar referitor la schi, dar și referitor la ceea ce pare să constituie în epocă prototipul sportului aristocratic, adică tenisul.

Totul, în tenis, trimite într-adevăr la elementele fundamentale ale sportului snob și în primul rând originea lui. La Paris, primul club de tenis, „Cercle de l'île de Puteaux", înființat în 1886, oferă două terenuri celor două sute de membri ai săi, proveniți în principal din aristocrație și din marea burghezie. În general vorbind, tenisul își face apariția, pe parcursul ultimului sfert al secolului al XIX-lea, acolo unde anglomania este deosebit de dezvoltată: pe coastele Mării Nordului și ale Mării Mânecii, în regiunea orașului Bordeaux, pe Coasta de Azur, în regiunea orașului Lyon și la Paris, locul unde va rămâne, până în 1914, sportul cel mai în vogă.

Anglomania nu are cum să explice întru totul sensul respectivei mode. În tenis, remarcă Françoise Rollan, aristocrația și înalta burghezie încearcă și „să se pună în valoare, și să își regăsească valorile" într-un „loc de sociabilitate exclusivă, unde clasa superioară își cultivă propria diferență"[33].

Dar lucrurile se schimbă începând cu perioada interbelică. Pe de o parte, într-adevăr, categoriile sociale cele mai modeste vor dispune, curând, de răgazul care până atunci le lipsise și le interzisese aproape orice posibilitate de a practica diverse sporturi cu regularitate: după repausul săptămânal acordat în 1906, apoi ziua de lucru de opt ore adoptată în 1919, Frontul Popular instaurează concediile plătite și săptămâna de muncă de 40 de ore. Pe de altă

parte, tot în acea perioadă și statul începe să intervină în organizarea activităților sportive, considerate până atunci apanajul exclusiv al sferei private. La sfârșitul secolului al XIX-lea, diferitele activități erau încă reunite într-o grupare unică, înființată în 1889 la inițiativa celor din Racing Club și Stade français, numită „Union des sociétés françaises de sports athlétiques" (USFSA)*, care coordona cu destulă detașare activitățile sportive rezervate în esență „puținilor aleși". Abia peste un sfert de veac, atunci când începe răspândirea masivă a sportului, explodează și această grupare unică. În 1919, Federația Franceză de Fotbal este prima care își revendică independența, dar încă din anul următor USFSA dispare, fiind înlocuită de diverse federații consacrate fiecare câte unui singur sport. În același timp, ia ființă și primul organism public de coordonare, Înaltul Comisariat al Educației Fizice, anexat în 1932 Ministerului Educației Naționale. În sport, autoritățile publice văd de acum înainte un fenomen social incontestabil. La nivel local, municipalitățile se lansează în construirea unor ansambluri sportive (stadioane și piscine), fiind ajutate de votarea legii din 25 martie 1925 referitoare la exproprierea în scopul unor utilități publice, în vederea amenajării unor terenuri de sport. Nici pe acest plan tenisul nu se lasă mai prejos.

În câțiva ani, numărul terenurilor de tenis crește rapid: federația confirmă 1 750 în 1929 și 2 300 în 1934; în acest interval, au fost înființate și aproape 200 de noi cluburi, antrenând un început de democratizare al cărei ritm se va accelera după război. De unde și un efect aproape mecanic: prăbușirea prestigiului social al unui sport răspândit în mase, ajuns la îndemâna tuturor și practicat de acum înainte fără preocuparea de a susține o eleganță de calitate, care îl caracteriza până nu demult.

Întrebarea care s-ar putea pune aici este legată de momentul precis al acestei „desprinderi". Experiența trăită de Jean-Jacques Ably, fost mare amator al competițiilor din turneul de la Roland-Garros, confirmă ceea ce indică, de altfel, statisticile oficiale: în opinia lui, mutația ar fi avut loc între sfârșitul anilor '60 și anii '80. Până atunci, povestește el cu nostalgie, „turneul nu atrăgea, dintre starurile extrasportive, decât pe Peter Ustinov, etalat ca o balenă cârlionțată pe o plajă de pietriș: Roland-Garros rămânea un eveniment

* Uniunea societăților de sporturi atletice din Franța (n. tr.).

confidențial. Un rit pentru inițiați. Deopotrivă *garden-party* și congres de ecologiști, condimentat cu mirodeniile picante ale unei ceremonii secrete, (turneul de tenis) exercita asupra noastră, o mână de fanatici, atracția unui lucru înnebunitor care ne făcea – la propriu – să alergăm acolo cu sufletul la gură". În fața terenului de tenis de la Roland-Garros, nu întâlneai, de altfel, „absolut niciodată pe nimeni, niciun fel de individ inoportun, nicio urmă de șir sau coadă la intrare, cu excepția anumitor zile când se juca marea finală, dar nici măcar atunci nu întotdeauna!" Dar toate sunt pe punctul de a se schimba, cu o consecință imediată pentru cei care vedeau în acest turneu de tenis în primul rând un mod agreabil de petrecere a timpului liber, pentru amatorii avizați: „Pasiunea noastră pentru tenis s-a spulberat iremediabil în ziua în care tenisul a devenit un sport care atrage marile mulțimi. A fost ca o rupere de zăgazuri. Urmând exemplul lui Bébel și al lui Johnny, s-au îmbulzit toți: fiul lui Bébel și fiul lui Johnny. Și fiul lui Delon. Și ceilalți: Macias, Vartan, Sardou, Lelouch, Catherine Deneuve, Eddy Mitchell, Drucker, Chancel, toți, cu cămașa larg deschisă și cu ochelari negri. Marele eșichier s-a umplut. Și odată cu ei au mai venit alții. Cu sutele, cu miile. Președintele republicii. Miniștrii. Laureații Premiului Nobel. Bibliotecarii din regiunea Rhône-Alpes. Școlarii. Toți, cu mic, cu mare. Toată lumea. O îmbulzeală teribilă, o aglomerație orchestrată de publicitatea zgomotoasă făcută de presă și de toată agitația camerelor de filmat și a interviurilor, cu un frumos rezultat: toate locurile vândute cu șase luni înainte."[34] De fapt, între 1960 și 1990, numărul cluburilor și al terenurilor de tenis crește de zece ori, iar numărul titularilor de permis de a practica acest sport sporește de douăzeci de ori, pentru a atinge în 1990 cifra astronomică de 1 363 962 de înscriși. A murit un gen de snobism, cel pasionat de tenis în virtutea eleganței aristocratice pe care o inspira; dar, poate, totodată s-a născut un alt tip de snobism, care constă în a plebiscita lucrurile după care se dau în vânt membrii protipendadei mondene, indiferent despre ce ar fi vorba: poșete, sex, sport sau spiritualitate...

Desnobizarea schiului va avea loc și mai târziu, iar când în 1937 Robert Brasillach, autorul *Scrisorilor către o provincială*, consacră una dintre epistole fenomenului pe care unii îl numesc „snobismul scândurilor", tânărul romancier începe prin a se indigna de acest calificativ, înainte de a se împăca, până la urmă, cu ideea, ca apoi să ajungă chiar să se declare fericit că lucrurile stau

așa, din moment ce „snobismul nu a făcut decât să îi împingă pe tinerii francezi să meargă, cu sutele, să respire aerul minunat de la munte, să contemple soarele strălucitor al acestei admirabile săptămâni, ceea ce înseamnă că, în fond, snobii și cei care îi imită merită lăudați! (...) Nu mă deranjează că snobismul (...), snobismul zăpezii și al scândurilor, i-a urnit din loc anul acesta pe atât de mulți ignoranți. Zău dacă nu ne-ar prinde bine, în fond, mai multe asemenea feluri de snobism“[35]. Un elogiu paradoxal, identificat deja sub condeiul lui Francis de Croisset care, în articolul său intitulat „Snobismul și sportul“, apărut în *Le Gaulois* din 6 septembrie 1901, se întreba dacă, în acest caz special (la drept vorbind, autorul știe perfect la ce se referă), snobismul nu ar avea cumva mai multe avantaje decât inconveniente...

În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, snobii pleacă la munte să schieze (ceea ce nu înseamnă că toți schiorii ar fi snobi, după cum nici toți cicliștii din 1890 sau toți tenismenii din 1910 nu erau neapărat snobi). Este adevărat că acest sport este încă recent. Anul în care scria Brasillach, 1937, este și anul când pentru prima oară un francez, Émile Allais, va deveni campion mondial la schi alpin. Federația Franceză de Schi, înființată în 1924, numără doar câteva mii de membri; și când, cu zece ani înainte de Brasillach, Maurice Bedel evoca acest sport în *Jérôme, 60° latitudine nord*, care câștigă Premiul Goncourt în 1927, autorul se referea la alunecările pe niște patine lungi, din lemn de frasin, considerând că totul era o aventură pe cât de insolită, pe atât de periculoasă. În 1934, „Lavande Yardley“ este prezentat, în numărul de Crăciun al publicației *L'Illustration*, drept „parfumul sporturilor de iarnă“, cel pe care îl aleg fără să ezite „sportivele elegante“.

Moda și snobismul care decurge din ea vor fi, așadar, mai tardive decât în cazul tenisului, lucru valabil și în cazul mișcării de reflux aferent. Anii '60, când tenisul se democratizează rapid, se profilează chiar ca un fel de apogeu al snobismului sporturilor de iarnă. Prețios termometru al febrelor sociale, *Bottin mondain*, în ediția sa din 1965, publică 35 de pagini de publicitate consacrate marilor stațiuni franceze, plus încă cel puțin vreo zece pagini referitoare la stațiunile elvețiene, germane sau austriece – reclamele insistând adesea asupra laturii „elegante“ a anumitor stațiuni, cum ar fi Megève sau Courcheval, altele, ca La Plagne, fiind desemnate „stațiuni de înaltă clasă“. Este totodată epoca în care Franța câștigă multe medalii, în 1966 la Campionatele

Mondiale, apoi la Jocurile Olimpice de Iarnă de la Grenoble, în 1968. În concluzie, abia în anii '80 democratizarea „sporturilor de iarnă" (existau atunci în Franța 4,5 milioane de schiori ocazionali) va pune capăt acestui „snobism al scândurilor".

SUPRAVIEȚUITORII SNOBISMULUI

Într-o lume în care fiecare individ practică sportul în mod exagerat, cel puțin în spatele ecranului televizorului de-acasă, și în care nimănui nu-i mai vine ideea să conteste necesitatea, meritele sau grandoarea sporturilor, cum va face snobul – care visează înainte de toate să se distingă – pentru a reuși să supraviețuiască? În realitate, snobul dispune de mai multe căi pentru a rezolva dilema. Prima constă în a alege un sport rar, scump sau în a-l practica într-un loc cât mai select cu putință; a doua cale, mai degrabă paradoxală, presupune asumarea unui snobism de gradul doi, ceea ce înseamnă să aplauzi cu ostentație și nu fără intenții ascunse la aceleași competiții la care asistă și vulgul. Cât despre a treia cale, ea se reduce la regula principală, pe care o exprima odinioară Winston Churchill: *No sport!*

Dacă din punctul de vedere al snobului, numeroase sporturi au decăzut popularizându-se, anumite activități rămân aureolate, în ochii lui, cu un prestigiu aproape imuabil. Este cazul sporturilor rare, care, asemenea hocheiului pe iarbă sau crichetului, în Franța n-au atins niciodată popularitatea de care se bucură dincolo de Canalul Mânecii. Sau, tot așa, unele sporturi scumpe, cum ar fi polo pe iarbă, care nu poate fi practicat serios decât de cei care dispun de mai mulți cai de rasă și au posibilitatea de a-și transporta crescătoria de cai de pe un continent pe altul, în scopul unor competiții între indivizi din aceeași clasă socială.

Polo este sortit să rămână sportul oamenilor bogați prin excelență, cu precizarea că uneori este vorba despre parveniți nerăbdători să arate cât de avuți au ajuns. Dar relația dintre snobism și bani a fost dintotdeauna oarecum ambiguă, căci, chiar dacă reprezintă un accesoriu aproape obligatoriu al snobismului – și de fapt, pentru arivist, singurul mijloc de a pătrunde în cercurile

închise sau în grupările superioare din care visează să facă parte –, niciodată banii nu au făcut totuși obiectul vreunui tip de snobism. În fond, nu este tipic snobului să facă paradă de banii lui, nici măcar să aibă bani nu constituie o cerință, ba dimpotrivă. Așa se explică de ce profesiile financiare rentabile nu i-au atras niciodată pe snobi: în secolul al XIX-lea, dacă nu pot trăi din rentele lor, snobii aspiră să aibă funcții (în mod notoriu) prost plătite, preferând magistratura în locul baroului și devenind mai degrabă ofițeri (dacă se poate „de cavalerie") decât bancheri. La fel, când manifestă o mărinimie fără limite, snobii lasă uneori impresia că aruncă banii pe fereastră, că vor să se descotorosească de ei risipindu-i pe lucruri inutile și că nici nu vor să mai audă de bani, de fapt, ca și cum aspectul pecuniar al vieții ar comporta ceva indecent și trivial. Ca și cum, pentru ei, banii ar rămâne asociați cu trecutul, cu acea perioadă când ei, snobii sau rudele lor, încă făceau parte din anumite grupuri inferioare, din care au putut evada tocmai mulțumită banilor de care dispuneau. Iată de ce a practica un sport costisitor, cum ar fi polo pe iarbă, înseamnă a te situa, ca snob, între două extreme incomode.

Situația este complet diferită în ceea ce privește golful, un sport care nu costă prea mult pentru cine vrea să îl practice, dar care a știut să rămână, în cea mai mare parte, apanajul unei elite selecte, reprezentând din acest motiv unul dintre sporturile de predilecție ale snobului.

După amenajarea terenurilor de golf de la Pau, în 1880, La Boulie, în 1901, dar și Nisa, Touquet, Bordeaux, Dinard, Deauville, Dieppe, curioșii au venit rapid să îngroașe nucleul inițial. În 1905, golful constituie, potrivit lui André Foucault, „sportul cel mai la modă. Din punct de vedere monden", adaugă observatorul perspicace, „(golful) face, de câțiva ani deja, o concurență redutabilă tenisului, iar numărul adepților lui crește de la o zi la alta"[36]. Adevăraților pasionați de golf, deplânge situația Élisabeth de Gramont, le-au urmat cei înstăriți, pentru a-și umple timpul, și mai ales „snobii, când au aflat că era ceva «șic»". Dar, foarte curând, exact snobii vor fi cei care vor invada și vor umple micul univers al partidelor de golf. „Snobismul!" exclamă ducesa într-un studiu succint, pe care îl consacră acestui sport în 1939, pentru o colecție cu titlul sugestiv „Femeia la plajă", „snobismul, iată ceea ce propagă și deopotrivă distruge golful. Este necesar ca un public numeros să susțină financiar întreținerea costisitoare a terenurilor, însă mentalitatea snobului pervertește

însăşi natura jocului de golf. Unii jucători îşi imaginează că a face parte dintr-un club de golf le conferă o nobilă superioritate, îi asimilează elitelor şi îi deosebeşte de restul omenirii."[37] De unde şi fluxul crescând al celor care se plimbă pe teren în costumaţii ridicole, dându-şi aere misterioase şi comentarii sentenţioase, cărând câte un sac de golf „cu fermoar din argint, marca Hermès": pe scurt, trupa numeroasă a celor care „nu joacă fiindcă le place, ci pentru a impresiona galeria"[38].

Golful, un snobism? Dar nu va rămâne aşa, ne asigură „ducesa roşie", care prezice cu lirism inaugurarea unei epoci a „golfului democratic": „Am convingerea că într-un viitor destul de apropiat, mijloacele de transport în comun vor aduce, la sfârşitul programului de lucru zilnic, diverşi amatori de sport care, la un preţ la fel de modic ca un bilet la cinema, vor putea juca partide de golf pe spaţiile vaste"[39], pe care consiliile municipale luminate le vor pune la dispoziţia lor.

În realitate, această sovietizare nu va avea loc, iar golful va rămâne, în esenţă, un joc aristocratic, din cauza costului ridicat al accesului pe teren, a selecţiei practicate de cluburi, dar şi, negreşit, din cauza caracterului foarte codificat, dacă nu chiar „ritualizat", al unui sport care, văzut din exterior, poate fi asemuit câteodată unei religii, cu credincioşii ei, cu marii ei preoţi, cu pelerinajele ei, cu limba ei sacră (engleza, bineînţeles) şi cu liturghia ei, acea faimoasă „etichetă golfistică", pe care site-ul francegolf.fr o descrie drept „regula de aur" a acestui sport aparte. „Din prima până în ultima ta zi de jucător de golf, respectă eticheta. Fă-le-o cunoscută celor care nu o cunosc şi aminteşte-o celor care au uitat-o." Eticheta „este un ansamblu de sfaturi privind bunele maniere şi mijloacele de siguranţă pe durata jocului. A nu le respecta nu atrage niciun fel de penalizare, însă îl stigmatizează irevocabil pe jucătorul care nu li s-a conformat. Respectarea etichetei este ceea ce conferă golfului grandoarea lui universală. Mai mult chiar, ne asigura unul dintre mentorii spirituali contemporani ai acestui sport, Jim Corbett, eticheta omniprezentă şi strictă ar fi, de fapt, ceea ce distinge golful de toate celelalte sporturi. În orice caz, este ceea ce accentuează sentimentul că avem de-a face cu un joc aparte, cu o plăcere rezervată unei caste: altfel spus, tot atâtea elemente menite să intimideze categoria *vulgum pecus*, care va ezita să pătrundă în sanctuar – elemente care, în revanşă, tind să favorizeze dăinuirea snobismului.

Ce-i drept, snobismul a încasat o lovitură dură odată cu democratizarea (relativă) a golfului, între anii 1980 și 1990. În acea perioadă, clasele mijlocii încep să se intereseze subit de ce părea rezervat înaltei societăți; terenurile de golf private se înmulțesc în cartierele mărginașe ale marilor aglomerații urbane, iar nenumărate comune decid să se doteze cu un teren de golf municipal, un accesoriu vizibil, care lipsea din standardul lor de viață... Această democratizare a golfului, declară Antoine d'Ormesson în *Bottin mondain* din 1995, este, de altfel, ineluctabilă: „Exemplul britanic, american, japonez și australian demonstrează că jocul de golf, pe locul întâi în ierarhia sporturilor, se dezvoltă continuu într-un ritm susținut, tocmai fiindcă este deschis tuturor claselor sociale, chiar dacă în anumite cluburi nu intră chiar oricine. S-a constatat adesea în nenumărate domenii că există un mimetism cu întârziere de câțiva ani între Franța și alte țări, îndeosebi SUA. În ceea ce privește golful, întârzierea în cazul Franței este de aproximativ douăzeci de ani, în comparație cu țările unde golful este practicat intens. (...) Devenit sport de mase în Statele Unite, Japonia, Australia și Marea Britanie (...), golful va căpăta, în mod inevitabil, același statut și în Franța."[40] Dar va mai continua, atunci, să îi intereseze pe cititorii anuarului *Bottin mondain*? De fapt, rezultatul nu s-a lăsat așteptat: unii jucători de golf, asemenea lui Nicolas F***, mărturisesc că de azi pe mâine au pus în cui crosele de golf, din moment ce nu le convenea nicidecum să se întâlnească pe același teren cu mecanicul auto sau cu masorul. Alți snobi vor alege o cale nu atât de radicală, înscriindu-se bunăoară în cel mai exclusivist club cu putință, pentru a avea astfel certitudinea că rămân între ei.

Aceasta este, de altminteri, una dintre formele de rezistență a snobismului sportiv. Chiar și atunci când o disciplină s-a democratizat excesiv, există întotdeauna posibilități de a o practica altundeva, sau altfel, snobismul găsindu-și refugiul tocmai în acest „altundeva" sau în acest „altfel".

Am putea găsi și alte exemple. Astfel, vânătoarea cu arme de foc poate fi practicată de orice mojic dotat cu un pușcoci, un petic de pământ și un permis de vânătoare; în concluzie, simplul fapt de a vâna nu comportă niciun fel de snobism. Nu același lucru se poate spune, însă, atunci când faci asta cu un Purdey sau cu un Holland & Holland, când ești invitat la familia Rothschild ori când pleci în celălalt capăt al lumii ca să împușți cocoșei sălbatici sau elani,

bunăoară. Aceeași remarcă este valabilă și pentru tenis ori pentru golf: a lovi într-o minge cu o rachetă sau cu un băț de lemn nu mai înseamnă cine-știe-ce mare distincție în zilele noastre, dacă nu faci asta la Racing sau pe terenul de golf de la Saint-Cloud, unde nu au acces decât privilegiații, născuți cum se cuvine și gata să aștepte răbdători, ani la rând, pe niște misterioase liste de candidați. Același lucru este valabil și pentru schi, pe care de acum înainte este de bon-ton să îl practici în Suedia, într-o minunată și mică stațiune montană, de care n-au auzit prea mulți, sau la Aspen, în mijlocul miliardarilor. Și, de fapt, prea puține sunt sporturile care să nu fie susceptibile de un asemenea snobism, inclusiv (la Paris) natația, atunci când nu înoți decât în legendara piscină de la Automobile Club, situată sub Place de la Concorde; ba chiar și mersul cu bicicleta, cu condiția să folosești o Batavia personală (sau o bicicletă Chanel, de nouă mii de euro), și nu un Vélib', ca muritorii de rând. „Sporturile", comentează Philippe Jullian, „nu sunt snoabe decât din cauza cheltuielilor pe care le presupun."[41] Se va spune, poate, că nu sportul propriu-zis, ci accesoriile sau aparențele lui țin de snobism. Dar, în fond, n-a fost dintotdeauna la fel?

Într-o istorie a snobismului sportiv, fotbalul ocupă un loc special, confirmat, de altfel, de complexitatea proceselor implicate. Astfel, așa cum am văzut, un sport nu poate rămâne „șic" și „snob" pe parcursul unui interval de timp uniform. Dar, totodată, tribulațiile recente ale fotbalului demonstrează că și un sport care, practic, nu a generat niciodată nici cel mai neînsemnat snobism, poate, în anumite condiții, să suscite o formă de snobism.

Ce spune Coubertin despre „fotbalul-rugby" este valabil, într-adevăr, și pentru „fotbalul-asociație", ceea ce noi numim „fotbal" pur și simplu, atunci când celebrează „Marșul triumfal (...) prin obiceiurile până atunci atât de sedentare ale tineretului nostru francez și prin faptul că, de zece ani încoace (Coubertin scrie în 1897), fotbalul este singurul sport care nu a cunoscut niciun fel de întrerupere sau recul[42]." „Fotbalul-asociație" a devenit un sport de mase cu mult timp înaintea altora: există, în Franța, peste 76 000 de jucători afiliați în 1926, aproape 145 000 în 1931. Mai mult chiar, fotbalul a fost perceput întotdeauna ca un sport tipic popular. În ianuarie 1903, relatează Nicolas Ksiss, „un jurnalist de la *L'Auto* observă cu uimire cum niște muncitori joacă fotbal în grădinile de la Palais-Royal. Aceste practici barbare, neoficiale, au asigurat

adevărata ancorare a acestui sport în categoriile de rând"[43]. În 1909, în momentul în care se înființează „Federația Socialistă de Sport și Atletism", care urmărește să facă din cultul exercițiului fizic unul dintre vectorii mișcării muncitorești, fotbalul constituie, de fapt, unicul sport colectiv care este admis, principalul argument fiind tocmai „ușurința cu care poate pătrunde în păturile largi ale oamenilor muncii"[44]. De unde și absența snobismului legat în mod specific de acest sport, interesul pe care, totuși, fotbalul îl trezește în rândul anumitor snobi depinzând, în general, de cu totul alte considerente.

Se pare, însă, că pe acest plan, lucrurile s-au mai schimbat în ultimii zece ani și mai ales în Franța, odată cu desfășurarea Campionatului Mondial din 1998. O schimbare de mentalități, care s-a manifestat prin pasiunea pe care doamnele, inclusiv cele din *upper class*, au făcut-o brusc pentru acest sport și prin atitudinea marii burghezii, în special a celei din provincie, care se duce de acum înainte la meciuri cum mergea odinioară la Operă, pentru a vedea și a se arăta, în tribune rezervate uneori cu sume enorme de bani. Baliverne mediatice sau semn revelator? La 5 iulie 2006, jurnalul televizat de la France 2 consacră un reportaj călătoriei luxoase cu un avion particular, în care omul de afaceri Jean-Claude Darmon a invitat un areopag de staruri, pentru a asista, în Germania, la semifinala Campionatului Mondial, partida Franța–Portugalia. Pe internet, comentariile ezită între snobism, scandal și vulgaritate.

În realitate, acest neosnobism al fotbalului amintește de un fenomen descris pe larg, la începutul secolului, cu privire la box. În 1914, într-o lucrare cu titlu sugestiv, *Serbările mușchilor,* Georges Rozet, descriind luptele specifice „nobilei arte", evoca deja, în acest amestec eterogen de șepci și jobene, smochinguri și sacouri ieftine, havane și Gauloises, un spectacol deopotrivă „snob și democratic"[45]. În aceeași perioadă, un campion de box, Bernard, le reproșa, de altfel, acestor spectacole că denotă „mai degrabă snobism decât pasiune" din partea celor care vin să le vadă[46].

La distanță de un secol, putem recunoaște manifestările exterioare ale recentei patimi pentru fotbal în „paradoxala mondenitate a publicului interesat de box – cel puțin a spectatorilor din primele rânduri, cele foarte la vedere, cele mai șic și cele mai scumpe. (...) Mondenitate zgomotoasă, (...) cea a celebrităților elitei pariziene, capabile să propulseze în câteva zile pe firmamentul vedetelor noua «revelație» pugilistică"[47].

Ca întotdeauna atunci când vine vorba despre snobism, se pune totuși întrebarea privitoare la sinceritatea demersului respectiv. Fără îndoială că printre noii fani din protipendadă, printre aceste mari burgheze care nu mai ratează niciun meci, ca de altfel și printre doamnele și domnii care asistau la luptele de altădată, se găsesc și persoane efectiv pasionate de sport; însă convertirile subite rămân suspecte, mai ales atunci când se produc în masă, ceea ce ne face să presupunem că moda are un cuvânt de spus și aici. Moda, plus un snobism de un fel special, un snobism al regulii încălcate și al „celebrităților". Regula încălcată: culmea rafinamentului, după cum am văzut, este să simulezi uneori vulgaritatea, iar același impuls care îi împingea odinioară pe unii mari duci să întreprindă faimosul „tur" al bombelor ordinare sau pe anumite marchize să vorbească în argou, îi va determina și pe unii domni „la pungă groși" sau pe anumite staruri învățate cu luxul să se dea în vânt după promiscuitatea stadioanelor. „Snobismul mitocăniimii", cum ar fi spus Proust, sau un gust depravat pentru senzațiile tari și amestecul de genuri? Cât despre snobismul inspirat din imaginea „celebrităților", forma lui este la fel de banală, din moment ce constă pur și simplu în a imita starurile respective, la fel cum „gomoșii" din Belle Époque se apucau să joace golf sau tenis, după ce constataseră prezența masivă a membrilor înaltei societăți pe terenurile de joc.

Chiar dacă epoca de aur a apus când simplul fapt de a practica o activitate sportivă părea „șic", se constată că diversele forme ale snobismului sportiv mai au zile luminoase în față, indiferent că este vorba despre atitudini de gradul întâi sau al doilea. Ba chiar, de ce nu, despre o atitudine de gradul al treilea, cum ar fi aceea de a afirma că ești foarte ostil față de orice formă de exercițiu fizic, inamic al sporturilor, așa cum Barrès se proclama inamicul legilor.

În cazul de față, am fi tentați să facem un paralalelism cu turismul, un alt gen „modern" de petrecere a timpului liber, a cărui denumire, vom nota în trecere, este împrumutată tot din limba engleză. Turismul era în esență un tip de snobism, atunci când nimeni nu călătorea doar din plăcere, poate cu excepția lorzilor britanici sau a prinților ruși. În momentul în care creșterea salariilor și extinderea duratei concediului au coincis cu dezvoltarea unei „industrii a călătoriilor", iar diverse persoane provenite din medii din ce în ce mai modeste au putut să-și ofere ceea ce nu mai era un lux, snobismul turistic s-a schimbat

obligatoriu la față. De acum înainte, snobismul turistic constă în a te deplasa mult mai departe decât alții, până când, cât de curând, din moment ce „democratizarea" continuă în galop, și ceilalți vor putea, la rândul lor, să facă ascensiuni în Nepal, cumpărături la Melbourne, plajă în Dubai sau să sărbătorească un *Happy New Year* într-un Boeing deasupra Polului Sud. După care, șmecheria supremă a snobismului va fi opțiunea de a te deplasa cât mai puțin cu putință, dacă nu chiar varianta de a rămâne acasă, în tihna de la țară sau pe o insuliță „elegantă și confortabilă" din largul coastelor bretone...

Același lucru se aplică și în cazul activităților sportive. Filosofia *no sport* ar putea întâi, în zilele noastre, să se revendice din gândirea orientală, după cum amintește un observator ironic al snobismului contemporan: „Asemenea brahmanilor – membrii castei sacerdotale, prima dintre cele patru caste hinduse –, snobul socotește că un om superior nu ar trebui să se coboare niciodată într-atât, încât să alerge și să nădușească, ceea ce reprezintă culmea vulgarității pe pământ, excluzând din start ideea de a practica vreun sport."[48]

Dar chiar mai fundamental (dacă se poate spune așa), dacă singura modalitate de a nu face la fel ca toată lumea este opțiunea de a renunța la sport, la vanitățile lui, aruncând la gunoi șorturile, treningurile, crampoanele ascuțite și basketții diformi, sau decizia de a cina, de fiecare dată când se joacă vreun meci din Campionatul Mondial de fotbal, într-un restaurant unde *nu există televizor*, foarte bine, la urma urmei! Un asemenea snobism va fi, negreșit, mai puțin obositor, decât cel, în sens contrar, de care se plângeau unii acum un secol...

DESPRE SNOBISMUL AUTOMOBILISTIC

„Pentru viața elegantă", afirma Balzac, în 1830, „nu există ființă mai deplină decât centaurul, bărbatul în Tilbury."[49] În concluzie, nu este deloc întâmplător că un secol și jumătate mai târziu Pierre Daninos consacra unul dintre primele capitole ale cărții sale, *Snobissimo sau dorința de a părea*, „snobismului vehiculului": „Cal de luptă, caleașcă, faeton sau automobil, această fațadă ambulantă care se schimbă odată cu vremurile a reprezentat dintotdeauna același țel: intenția de *a părea*." „A părea", adică, în același timp, a te

asemăna și a te deosebi de altcineva, însăși esența snobismului. Dar dorința de a părea a fost întotdeauna extrem de vizibilă, surclasând numele și particula, decorațiile, relațiile sau averea, de unde și importanța pe care o are. În această privință, nimic nu se schimbă, decât eventual formele, numele și, bineînțeles, răspândirea obiectului dorinței de a părea. Iată elementul care, din punctul de vedere al snobismului, are efectul decisiv.

În secolul al XVIII-lea, chiar și în secolul al XIX-lea, trăsurile cu cai rămân rezervate unui public foarte restrâns. De unde și snobismul peren pe care aceste mijloace de transport îl pot genera, din moment ce burghezul gentilom, proaspătul îmbogățit sau parvenitul vor avea întotdeauna impresia că se înnobilează, că se ridică în ochii înaltei societăți deținând, bunăoară, același cupeu ca vestitul conte d'Artois, cabrioleta Lordului Seymour sau un „d'Orsay" identic cu cel pe care îl conduce prințul de Sagan.

În ceea ce privește transportul cu automobilul, în schimb, industrializarea, iar apoi fulgerătoarea răspândire a acestui mijloc de locomoție vor genera o evoluție mult mai puțin liniară și care amintește, după cum am spus, de mutațiile snobismului din sport, automobilul nefiind, la origine, decât una dintre ramificațiile acestuia. Astfel, se va trece treptat de la un snobism primar, încă strâns legat de unele considerente mondene, la un snobism referitor la prețul, marca, performanțele sau capacitatea cilindrică a automobilului, înainte de a aluneca spre forme mai complexe, printre care chiar și ideea de a considera că e ceva foarte rafinat să nu șofezi, sau chiar să nu ai nicio mașină.

De la cavalerie la mondenități

Pentru a înțelege tipul de snobism pe care automobilul l-a generat, trebuie să ne amintim că, la origine, acesta nu era un simplu „mijloc de transport", ci un joc, un sport, un mod de a fi și o artă de a trăi, considerate esențialmente aristocratice, aproape cavalerești, asemenea unuia dintre primii promotori ai automobilismului, dinamicul și fantasticul Albert de Dion.

Acesta avea deja o reputație serioasă de bărbat afemeiat, de sportsman monden și de duelist, când, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a făcut o pasiune pentru automobile. Având obiceiul de a-și face până la capăt capriciile, contele

de Dion a decis să înființeze, împreună cu un oarecare Bouton, firma de automobile care le va purta numele, „de Dion–Bouton" – ceea ce îi va atrage, de altfel, unele neplăceri în familie, tatăl lui, marchizul, până atunci tolerant în privința extravaganțelor fiului său, luând hotărârea de a-l pune sub tutelă, din moment ce un flăcău așa de zurliu, încât să își risipească averea într-o afacere atât de lipsită de viitor, cum era industria automobilului, nu putea să fie în toate mințile[50]. În 1895, Albert de Dion va crea, de asemenea, împreună cu baronul de Zuylen și cu jurnalistul Paul Meyan, Automobile Club de France, situat inițial aproape de Operă, înainte de a se instala într-un sediu luxos, începând cu 1897, adică în Place de la Concorde, în palatele Pastoret și Moreau.

La început, automobilul este, așadar, apanajul aristocraților și al marilor burghezi, care se plictisesc și visează să practice un nou sport, mai palpitant decât velocipedul și mai periculos decât tenisul de câmp. „De când au început să vâjâie motoarele", comentează baronul Fouquier, „cursele Paris–Amsterdam, Paris–Marsilia treziseră interesul unor mari amatori de automobilism. Îmi amintesc cum, la întoarcerea din cursa Paris–Amsterdam, în 1897, la linia de sosire de la «crucea» din pădurea Sénart, prințul Alexis Orloff cumpărase de la contele Boson de Talleyrand-Périgord mașina acestuia, o Panhard 12 HP, care nu prindea mai mult de 35 de kilometri pe drum drept, cu 45 000 de franci, fără caroserie, cu două scaune simple. În acel moment, șoferul-mecanic nu exista încă; doar, și insist asupra acestui detaliu, gentlemenii țineau volanul, uzina le dădea un muncitor montor pentru reparații, la nevoie, pe parcursul traseului, însă acesta nu se urca la volan"[51], cum nici rândașul n-ar fi cutezat să încalece calul stăpânului. Conducătorul vehiculului este un cavaler, căruia autorul cărții *Automobilul, teorie și practică,* Louis Baudry de Saunier, îi recomandă în 1899 să se „comporte ca un adevărat gentilom" pe șosele, pentru a câștiga „adepți pentru cauza sa"[52].

În anii următori, se va trece pe nesimțite de la stadiul eroic la cel al modalităților de petrecere a timpului liber și al mondenităților. Contesa de Pange, născută Pauline de Broglie, povestește în amintirile ei cum, în iulie 1905, fratele său Maurice a venit la castelul familiei cu o mașină nouă, cadou primit de la bogata lui soacră; era o berlină Rochet-Schneider 24-30 cai-putere, ultimul răcnet. Încăpeau înăuntru patru persoane pe strapontine și două pe banchetă. Patru roți încercuite de pneuri groase ca niște șerpi boa susțineau

se constituie în jurul automobilelor de lux și al snobismului. O mitologie care, de altfel, nici nu are nevoie de publicitate uneori, din moment ce suveranitatea anumitor mărci de prestigiu este universal recunoscută: Rolls-Royce și Daimler, Bugatti sau Isotta-Fraschini, cu faimoasa Tipo 8, pe care clienții se bat să o cumpere, la prețul fabulos de 150 000 lire, pot să-și permită luxul suprem al discreției, fără riscul de a înceta să mai reprezinte, în ochii snobilor, orizontul suprem, idealul existenței lor...

După al Doilea Război Mondial, între anii 1950 și 1960, când concursurile de automobile trec în domeniul folclorului nostalgic, snobismul mașinii mari nu dispare nicidecum. Câteva mărci faimoase părăsesc scena, altele își pierd prestigiul, riscând uneori să cadă în ridicol. „Dacă nu ești cumva sud-american", scrie astfel George Ketman în 1958, „nimeni nu ar îndrăzni să se suie fără să nu râdă într-un Cadillac sau în una dintre acele balene cu înotătoare, ridicate și decorate cu cuvinte din alpaca, în franceză: Coupé de ville, Première, Ambassadeur."[56] Chiar dacă Sagan se afișează într-un Buick enorm, frumoasele americane supercromate, Gran Turismo sau Eldorado Biarritz, nu mai au niciun fel de trecere. „Bătrânele doamne", în schimb, rămân de actualitate: Rolls-Royce continuă să figureze în fruntea palmaresului, *the best car in the world**, deși „un Chrysler carosat de Ghia, un Jaguar reinventat de Loewy (...) le pot garanta proprietarilor respectivi stima inferiorilor, ura egalilor, invidia suzeranilor lor"[57] – la fel ca un Aston Martin, adoptat de romancierii la modă, Paul Morand sau Roger Nimier, înainte de a deveni, pe ecran, tovarașa indestructibilă a ilustrului comodor Bond.

Totuși, snobismul mașinilor de lux tinde atunci să se ramifice. Mai precis, atunci se dezvoltă pasiunea pentru *vintage cars*. Cel pe care Philippe du Puy de Clinchamps îl numește „snobul arhaic", pe care îl consideră, de altfel, „mult mai snob" decât amatorul de motoare ultramoderne, de mare capacitate cilindrică, snobul arhaic, așadar, „este pasionat de mașinile vechi. Pentru el, nimic nu poate întrece calitativ un Rolls-Royce de dinainte de războiul din 1939–1945. (Snobul arhaic) se înduioșează când vede un Bugatti. Hispano-Suiza sunt, pentru el, cele mai poetice cuvinte cu putință", din cauza dispariției acestei mărci legendare, după cum e în stare să viseze că ar renunța la orice de dragul unui

* „Cea mai bună mașină din lume" – în lb. engl. în orig. (n. tr.).

Duesenberg cu 12 cilindri... Dar acest tip de snob pare destul de rar în Franța, deși este foarte frecvent în Statele Unite și în Marea Britanie, unde se înființează în 1949 foarte selectul 20-Ghost Club, care nu reunește decât proprietari de Rolls-Royce-uri de dinainte de 1940, printre care se numără și fabuloasele modele Silver Ghost și Phantom. În plus, acest paseism automobilistic se situează între doi poli, la jumătatea drumului între snobismul propriu-zis și pasiunea de colecționar (care, ce-i drept, poate denota și ea tot un fel de snobism): ca și cum ar fi vorba despre vreun timbru filatelic rar sau despre vreo ediție bibliofilă originală, cataloagele comercianților de automobile *vintage* țin să precizeze pentru clienții lor că Bentley SIII 1962, bunăoară, nu a fost fabricat decât în 1 285 de exemplare, sau că vestita Corniche decapotabilă, seria II din aceeași marcă, a fost produsă, în 1977, în doar 29 de exemplare, „față de nu mai puțin de 1 595 de exemplare din varianta Rolls-Royce, ceea ce face să fie o mașină foarte rară și foarte apreciată astăzi"[58]. Un deziderat imperativ, altfel spus.

O altă încrengătură, mai stranie, gustul pentru mașinile ostentativ modeste, unde se poate vedea o premoniție a antisnobismului despre care vom discuta imediat. Acest antisnobism are strămoși iluștri, ținând seama că legenda susține că însuși bătrânul Gulbenkian, cel mai bogat om din lume, deținea un Bentley în caroseria unui Ford vechi. Cu câteva trepte mai jos, în anii '60, asistăm la răspândirea unui tip de snob pe care Daninos îl descrie drept un individ „sigur de datoria lui față de mase în general și față de Peugeot sau Citroën în particular, conștient de forța sa, adăpostită în anonimatul unei carapace de serie pur funcționale". Un snob care „se uită chiorâș la tipii cu Bentley, telefon interior și bar mobil, care își etalează fără nerușinare averea sub pavilion străin"[59]. Deplasându-se cu un 403 sau cu o mașină cu tracțiune pe față, apoi cu un 404 sau un DS (burghezul francez disprețuiește automobilele Renault și detestă orice Simca), genul acesta de snob este vărul falsului ascet, care, indiferent ce avere are, rămâne fidel unui 2CV, pe motiv „că în mașina asta te simți mai bine decât într-un Cadillac" și că „poate merge cu ea peste tot"[60] – culmea rafinamentului fiind, desigur, să lași să fie condusă, cum afirmă Philippe du Puy de Clinchamps că a văzut într-unul dintre cele mai distinse cartiere din capitală[61], de un șofer în livrea elegantă, în timp ce proprietarul vehiculului stă pe bancheta din spate, impasibil, cu trabucul între buze, mândru și trufaș de parcă ar fi împăratul snobilor în persoană.

un şasiu greu. (...) Marea noutate era o treaptă de urcare care se întindea în tot lungul şasiului ca la vagoanele de tren. Chestia asta conferea ansamblului un aer foarte important. (...) Cu o asemenea maşină, chiar şi încărcată, puteai spera să scoţi o medie de treizeci sau patruzeci kilometri la oră"[53], ceea ce le permite tinerei Pauline şi fraţilor ei să meargă să viziteze bisericile din împrejurimi ori proprietăţile familiei. Pauline nu precizează dacă armoariile familiei fuseseră cumva pictate sau lăcuite pe portierele maşinilor, aşa cum se făcea odinioară pe portierele trăsurilor: la drept vorbind, o asemenea ostentaţie nu prea se potrivea cu concepţiile familiei Broglie. Un duce nu are nevoie de aşa ceva. Dar memoriile din epocă relatează despre unii automobilişti cu titluri de noblețe de dată foarte recentă sau de proveniență dubioasă, care s-au pretat la acest gen de fantezii heraldice pe portierele vehiculelor lor.

Timp liber şi mondenităţi. În iulie 1904, gazeta înaltei societăţi, *Le Gaulois*, semnalează că a luat măsuri pentru organizarea unei „Zile a automobilelor la Deauville". „Această manifestare a sportului la modă", precizează jurnalistul însărcinat să anunţe marea premieră, „nu va fi o cursă de viteză periculoasă şi nicio competiţie în care să trebuiască să te resemnezi să transpiri şi să te murdăreşti pe mâini, ci demonstraţia unui «sport vesel, elegant, fără niciun fel de riscuri», destinat «întregului public de elită» care se află la faţa locului pentru a asista la evenimentul sezonului, Marele Premiu de la Deauville..." Iată începutul acelor concursuri automobilistice elegante, care în câţiva ani, scrie André de Fouquières, „vor figura printre cele mai strălucite manifestări ale vieţii sportive şi mondene"[54] – o schimbare ce va înlesni şi mai mult dezvoltarea snobismului automobilistic.

Maşini mari şi maşini mici

Imediat după Primul Război Mondial, între anii 1920 şi 1930, pentru snob problema nu se mai pune în termeni de a avea sau nu o maşină: practic, a devenit de neconceput să nu ai o maşină. Prin urmare, snobismul se va îndrepta de acum înainte asupra unui alt aspect: necesitatea de a avea o maşină de excepţie, asemenea celor pe care o conduc patricienii vremii, sau şoferii lor.

Acest gen de snobism va ajunge, de altfel, să se impună rapid drept argument comercial de prim rang, ceea ce înțeleg foarte repede marii concesionari de automobile de pe Champs-Élysées. Așa se explică de ce dl Georges Loiseau, reprezentant general al General Motors, nu ezită să cumpere în *L'Illustration* o pagină întreagă de reclamă, pentru a-i înștiința pe potențialii săi clienți că însuși „împăratul Japoniei figurează printre suveranii care au adoptat Cadillacul": „În ziua de azi, la fel ca în trecut", subliniază anunțul, „un turist nu pornește la drum fără să-și fi procurat recomandări pe lângă personalitățile influente ale țărilor pe care intenționează să le viziteze. În timp ce va aprecia generoasa lor ospitalitate, va avea ocazia, negreșit, să constate și grija cu care ilustrele personaje știu să-și aleagă mobilele, tablourile, caii și automobilele. Va fi frapat de extraordinara favoare de care se bucură Cadillacul în rândurile elitei din fiecare țară. Cadillacul este considerat, într-adevăr, automobilul care răspunde cel mai bine exigențelor vieții mondene, ținând seama de faptul că această mașină posedă emblema de distincție indispensabilă oricărei reuniuni selecte care contează. La Londra, la Paris, la Roma și chiar într-o capitală îndepărtată cum este Tokio, înalta societate are o preferință pronunțată pentru Cadillac. Alegerea se explică nu numai prin aspectul somptuos și prin confortul incomparabil, ci și prin caracteristicile excelente ale celebrului motor cu 8 cilindri în V 90°. (...) Acestea sunt motivele pentru care, în întreaga lume, Cadillacul este mașina de predilecție a celor cu bun-gust."[55] Iar pentru snobii care tot n-au înțeles, eventual, mesajul care le este destinat în mod special, reclama se termină enumerând, cu litere îngroșate, „câțiva proprietari de Cadillac: contele de Failly; sir George Thursby, Bart.; Baronul Max von Guilleaume; El Marquès de Arriluce de Ibarra etc.".

Și, desigur, Cadillac nu este nicidecum singura marcă de lux care mizează pe dorința de „a părea": pe hârtie cretată, revistele, anuarele înaltei societăți și publicațiile în vogă mustesc de reclame asemănătoare, mai mult sau mai puțin explicite, dar toate pe același ton – cum este această reclamă la Packard, publicată în același număr din *L'Illustration,* unde o formulă lapidară – „Întrebați proprietarul unui Packard" – însoțește o imagine foarte grăitoare – un tânăr adresându-se unui domn înstărit, proprietar al amintitului Packard, care deține totodată, după cum se poate vedea clar, un iaht somptuos și o jună elegantă, în rochie Chanel. Totul se completează, totul are o legătură în mitologia care

Această formă oarecum ipocrită de snobism automobilistic, beneficiind de efectul evenimentelor din mai 1968, se va răspândi în anii '70, când milionarii se deplasează ostentativ în Méhari, în Volkswagen „buburuză" sau în R5, înainte de a cunoaște un reflux semnificativ în deceniile următoare, din moment ce se pare că nici măcar voga burghezului boem, poreclit „bobo", sau cea a ecologismului cu pretenții nu a reușit nicidecum să o mai readucă la viață. În zilele noastre, snobul are, așadar, o mașină mare, sau nu are mașină deloc; dacă are o mașină mică înseamnă fie că a dat bani grei pe ea, fie că mai are și altele („Am și un Rolls", cum precizează o faimoasă etichetă adezivă, lipită pe luneta mașinii). Sau, în fine, înseamnă poate că nu e snob deloc.

Valurile antisnobismului

„Cine mai poate să-și imagineze azi că, în anii '30, automobilele erau cele mai pasionante și excitante jucării?!" se întreabă Guy de Rothschild, căruia taică-său i-a oferit în dar, în 1929, cu prilejul examenului de bacalaureat, un mic Chrysler decapotabil, cu două locuri. O jucărie pentru bogătași, prea rară încă, încât să reprezinte deja o adevărată atracție: „Circulația era extrem de redusă (...). În oraș nu se punea problema să staționezi altundeva decât în fața domiciliului, semafoarele și sensurile unice nu existau pe atunci, la fel nici limitele de viteză, iar niciun fel de regulament nu interzicea evacuarea gazelor arse direct în atmosferă. În Europa, foarte puține mașini se fabricau în serie, iar la salonul anual erau expuse nenumărate motoare mai mult sau mai puțin cunoscute, îmbrăcate în caroserii fanteziste, construite întru totul artizanal. Lucrul acesta era valabil deopotrivă pentru diversele Hispano-Suiza de mare lux, ca și pentru mașinile de sport Lorraine-Dietrich sau George Irat, cu aspectul lor hazliu. Comandai un șasiu, așteptai câteva luni până să ți se livreze, îl dădeai apoi unui specialist să îi aranjeze caroseria, după ce alesesești în prealabil forma și culorile dorite, cam la fel cum îți amenajezi apartamentul în zilele noastre (...) Astăzi, când nu există decât modele de serie, fabricate cu milioanele de bucăți, deplasându-se la pas, încastrate în șiruri interminabile și imposibil de abandonat, odată ce ai ajuns la destinație, acest obiect de lux care te bucura ca un adevărat pursânge a decăzut la rangul de obiect banal, uneori util, mereu incomodant."[62]

Un obiect banal: în domeniul automobilelor, fenomenul de masă aferent va genera un tip de snobism comparabil cu cel pe care îl întâlnim referitor la sport în general, sau, de asemenea, referitor la televiziune sau turism. Atunci când o activitate rezervată inițial unui mic număr de *happy few* devine o evidență socială incontestabilă, se întâmplă întotdeauna ca anumite persoane să considere că suprema distincție constă în gestul de a-i întoarce spatele: de a nu practica niciun fel de sport, de a nu avea televizor, de a rămâne acasă în concediu, sau, de asemenea, de a nu avea niciun automobil.

Acest snobism invers apare, de altfel, destul de rapid. În 1929, deja, anul în care tânărul Rothschild își lua prima mașină, romancierul Pierre Benoit, consacrând o lucrare de o ironie formidabilă subiectului „Auto", într-o colecție de ghiduri intitulată „Omul în pas cu moda", declara că acesta nu ar trebui să aibă mașină. Înainte de a preciza că „date fiind exigențele din ce în ce mai imperioase ale vieții moderne", (omul în pas cu moda) trebuie și să facă astfel încât „să aibă prieteni cu mașină", fără să le dea însă de bănuit că s-ar fi împrietenit cu ei tocmai de aceea[63]... El însuși se felicită, așadar, că nu șofează, dar recunoaște imediat că snobismul renunțării a venit după contrariul lui: „N-am atins din prima mișcare, ce-i drept, acest înalt grad de filosofie. Ca toată lumea, am început și eu prin a visa să am o mașină, nu pentru ea în sine, ci cu speranța de a le provoca nopți albe amicilor mei, etalându-mi fastul. Mi-o imaginam ca pe ceva imens, cu caroserie verde-smarald sau roșu aprins, cu șofer și dichis, dotată în interior cu o amplă rezervă de sticle de vin roșu."[64] În concluzie, o modalitate de „a părea" ia locul alteia – absența aristocratică a mașinii se substituie deținerii unui automobil la îndemâna oricui: în timp ce, la începutul secolului, există doar câteva mii de automobile în lume, perioada interbelică reprezintă, efectiv, momentul în care automobilul devine un fenomen de masă, odată cu fabricarea pe bandă a unor vehicule ieftine, de tipul Fordului T, la care corespunde încadrarea regulamentară a unei activități ce nu mai presupune nimic anecdotic – „permisul de conducere" înlocuind, în 1922, atât de rudimentarul „certificat de capacitate", care se cerea începând din 1893. Totuși, în acei ani, poziția lui Pierre Benoit denotă, trebuie să recunoaștem, atât cochetărie, cât și marginalitate.

Situația rămâne aceeași chiar și peste trei decenii, când Philippe du Puy de Clinchamps enunță „axioma că, în 1964, orice persoană care nu deține

un automobil nu poate în niciun caz să aparţină vreunui snobism" – nu fără a preciza, totuşi, că „această lege absolută este cu atât mai valabilă, cu cât există şi o excepţie care să o confirme: există un snobism care constă, atunci când ai putea foarte simplu să ai o maşină, în contestarea religiei automobilismului. Această atitudine extrem de rară (...) poate chiar să dea tonul unui snobism incipient".[65] De fapt, la începutul anilor '60, pentru un snob la început de carieră, ideea de a te deplasa cu maşina ca toată lumea nu mai prezintă niciun fel de interes; dacă se vede constrâns, din lipsă de fonduri, să renunţe la berlinele de excepţie, la automobilele Daimler ale lorzilor englezi, la Facel Vega la bordul cărora temerarii se omoară pe drumurile regionale, la Pegaso cum au marii afacerişti, în fine, dacă trebuie să se mulţumească însă cu un 4L sau cu o Simca 1000, atunci mai bine să se lase păgubaş, în mod ostentativ: vulpea, când n-ajunge la struguri, zice că-s acri...

Dar, dacă acest tip de snobism rămâne excepţional – potrivit lui Puy de Clinchamps, nu l-am putea compara decât poate cu atitudinea „aproape neplauzibilă a unui om din Evul Mediu care l-ar renega pe Dumnezeu"[66] –, trebuie să ne întrebăm, totuşi, dacă, la sfârşitul secolului, acest fenomen nu a dobândit cumva, graţie dezvoltării conceptului de „corect din punct de vedere ecologic" şi datorită unei largi răspândiri în rândul maselor, o consistenţă inedită – îndeosebi în „burghezia boemă", care nu mai vrea să audă decât de mersul pe bicicletă şi de mijloacele de transport în comun. Permisul de conducere, se afirma odinioară, este singura diplomă cu care nu merită să te mândreşti, deşi ţi-e ruşine, dacă nu o ai: în zilele noastre, există un anumit snobism, poate nu atât de rar pe cât se crede, care constă în a declara contrariul.

Oricum ar fi, această situaţie nu elimină, desigur, snobismul invers, care presupune să ai o maşină foarte scumpă, foarte rapidă sau foarte puternică: voga automobilelor 4x4 de oraş, conduse de domni pe care i-ar traumatiza ideea de a murdări frumoasele roţi ale monştrilor lor pe drumuri de ţară, fascinaţia durabilă a maşinilor Ferrari, Lotus şi alte Maserati în rândul unor şoferi altminteri foarte conformişti, când vine vorba despre limitele de viteză, sau resurecţia inopinată a mărcii Isotta-Fraschini, la Salonul automobilistic din 1998, scot în evidenţă aceeaşi obsesie, valabilă în cazul celorlalte forme de snobism: *dorinţa de a părea.*

Epilog

După ce am depănat povestea snobilor, vorbind despre maniile, meschinăriile și trăsăturile lor rizibile, despre incapacitatea lor aproape patologică de a se mulțumi cu ei înșiși și despre atracția lor irezistibilă pentru tot ceea ce strălucește, fie și din tinichea sau strasuri, în fine, după ce i-am studiat pe toate părțile și i-am luat în zeflemea pe îndelete, datoria noastră este, negreșit, să încheiem într-o notă ceva mai indulgentă, în numele dreptății.

Snobul are dreptul la ridiculizările noastre, dar și la mila noastră, iar uneori chiar la recunoștința noastră.

Într-un text din tinerețe, în care ghicim filonul autobiografic, Marcel Proust dezvăluie, sub trăsăturile lui Élianthe, ceea ce simte chiar el și ceea ce naratorul din *În căutarea timpului pierdut* va descrie curând cu o acuitate niciodată atinsă până atunci: faptul că snobismul, ca orice pasiune, poate deveni, la cei care îl resimt, un fel de blestem.

> Dacă nu ați face parte din elită și dacă vi s-ar spune că Élianthe, tânără, frumoasă, bogată, iubită cum este de prieteni și de curtezani, repudiază totul dintr-odată, imploră necontenit favorurile și suferă răbdătoare refuzul unor bărbați, uneori urâți, bătrâni și stupizi, pe care abia dacă-i cunoaște, trage din greu ca la ocnă pentru a le fi pe plac, este nebună după ei, se cumințește de dragul lor, devine prietena lor înconjurându-i cu mii de atenții, dacă sunt săraci se face sprijinul lor, dacă sunt senzuali, le devine amantă, v-ați gândi probabil: oare ce crimă o fi săvârșit această Élianthe și cine sunt acești magistrați

> redutabili pe care trebuie cu orice preț să-i cumpere, pentru care își sacrifică prieteniile, iubirile, libertatea de gândire, demnitatea vieții, averea, timpul, dezgusturile ei cele mai intime ca femeie? Totuși, Élianthe nu a comis nicio crimă. Judecătorii pe care se încăpățânează să îi corupă nici nu se gândeau la ea și ar fi lăsat-o să-și trăiască liniștită viața, în veselie și puritate. Însă un teribil blestem a căzut asupra ei: Élianthe este snoabă.[1]

„Ne-am înșela amarnic", confirmă în același moment profesorul de snobism pus în scenă de Jacques Boulenger, „dacă ne-am închipui că un snob are răgazul să se gândească la plăcerile lui: existența lui nu este urzită din agremente. Vi se poate părea că își petrece zilele în necontenite distracții; dar distracțiile acestea, (snobul) nu și le alege, ci îi sunt impuse, astfel încât cele mai multe dintre ele rămân pentru el foarte convenționale, din păcate!..." Și, dacă se întâmplă uneori să se creadă fericit, „fericirea lui vine din conștiința împlinirii corecte și minuțioase a unei parade inutile, uneori dezagreabile, pe care o execută pentru galerie"[2].

Cine este snob riscă în primul rând să îndure reproșurile, ce-i drept meritate, ale anturajului. În unele cazuri, de exemplu, se poate întâmpla ca manifestarea concretă a snobismului, evidențiind disprețul vinovatului pentru unele persoane considerate inferioare sau nefrecventabile, să fie percepută, pe drept cuvânt, ca o supremă grosolănie și să determine o răcire semnificativă a relațiilor pe care acele persoane le întrețineau cu el. Élianthe se distanțează de vechii ei prieteni, iar Legrandin, care în ciclul romanesc *În căutarea timpului pierdut* este una dintre cele mai reușite întruchipări ale snobismului, ajunge până la urmă să fie respins de părinții naratorului.

Reproșurile sau ridiculizarea. Una dintre fețele dramei trăite de snob este faptul de a se ști sub amenințarea perpetuă de a fi demascat și, prin urmare, ridiculizat pentru totdeauna. *Demascat:* iată este ghinionul care i-a lovit, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, pe doi consilieri din Parlamentul de la Paris, frații Doublet. Dobândind moșii, acești frați au început să se prezinte drept domnii Doublet de Persan și Doublet de Crouy. Spre nenorocul lor, istorisește Saint-Simon, „s-au anunțat într-o bună zi în vizită la prim-președintele Harlay, cu aceste nume de mari seniori. Prim-președintele le-a făcut întâi reverențe sobre, i-a privit apoi din cap până-n picioare și, prefăcându-se că nu-i

recunoaște, le-a zis: «Măștilor, știu cine sunteți», după care le-a întors spatele, lăsându-i consternați în fața întregii asistențe."[3] Președintele Harlay, ce-i drept, era vestit pentru răutatea butadelor sale. Dar și fără a merge atât de departe – până la afrontul public, teatralizat la maximum, care lasă cu gura căscată atât spectatorii, cât și victimele –, anecdota amintește, ca alte mii de istorioare de același fel, că snobul, oricât de bogat și de puternic ar fi, nu este niciodată scutit de surâsuri ironice și de sarcasme. Snobul trăiește permanent sub amenințarea ridicolului, indiferent dacă uzurpă un titlu sau o idee, snob al lumii mondene sau snob al modei, ucenic aristocrat sau avangardist deplasat, soarta lui este aceeași. Jules Lemaître, referindu-se la această ultimă categorie, remarca, la sfârșitul secolului al XIX-lea, că snobul avangardist „nu își dă seama că a fi adeptul artei și al literaturii de mâine orbește este ceva ce până și proștii pot face" și că, purtându-se astfel, parcă ar fi „o oaie fumuroasă din turma lui Panurge, o oaie care sare în mare după suratele ei, dar cu un aer satisfăcut"[4]. De altfel, chiar dacă nu ar fi pedepsit de ceilalți, pedeapsa ar veni de la el însuși, căci snobul, „indiferent de treapta pe care se situează, face până la urmă un joc al păcălelilor"[5], și asta în primul rând cu propria-i persoană. „(Snobul) vrea să ne facă să credem" și ține să se convingă pe sine „că admirația lui este motivată de calitatea obiectului sau a ființei care o provoacă. Dar lucrurile nu stau nicidecum așa: în realitate, admirația însăși este sentimentul care caută să se justifice ulterior."[6] Snobul va fi obligat, așadar, sau mai precis se va obliga să se comporte, să se îmbrace, să acționeze și chiar să gândească, nu așa cum ar face-o în mod firesc, dacă ar fi liber în mișcări, ci așa cum fac (sau cum se crede că fac) cei pe care vrea să îi copieze sau în compania cărora visează să fie. „Snobul dorește neantul", scria René Girard[7]. Dar, pentru a-l obține, Boris Vian avea dreptate spunând:

E nevoie de luni de trudă,
E o viață de ocnaș.

O viață în care să nu dorești decât obiectele dorite de semenii tăi, în care să nu cunoști decât „bucurii și, mai ales, suferințe pur metafizice"[8], sfâșiat între minciună și sinceritate, conformism și dorința de a te distinge.

În definitiv, snobul (veritabil) se condamnă singur la nefericire. „Fiindcă cine-i inocent e și nefericit", cânta La Fontaine în *Elogiu domnului Fouquet* – cel care a fost, indubitabil, să remarcăm în trecere, unul dintre cei mai spectaculoși și cei mai decomplexați snobi din secolul al XVII-lea. Inocent? Să nu exagerăm; dar putem recunoaște că snobul are, totuși, unele motive de a ne înduioșa. Cu atât mai mult cu cât simpatia noastră nu este întru totul neîndreptățită.

Se face uneori deosebirea între snobul bun și snobul rău, fără a se preciza însă în ce constă ea, decât eventual în exagerarea tipică snobului „rău", în aroganța sau răutatea lui, altfel spus în diverse trăsături, care țin mai degrabă de caracterul și personalitatea omului decât de snobism în sine. Doamna Verdurin și domnul Homais nu sunt expresii ale unui snobism rău, ci sunt pur și simplu o femeie afurisită și un individ oribil, care suferă de snobism, dar care ar fi fost „răi" oricum, și dacă nu erau snobi.

În plus, bun sau rău, snobismul poate, în anumite privințe, să facă anumite servicii și să se dovedească util, din punct de vedere social sau cultural. La urma urmei, observa contele de Luppé la începutul „Anilor nebuni", dacă snobul greșește, „de fapt, greșește în bine", ceea ce face din snobism „o formă a dorinței de mai bine"[9].

De aceea, snobismul monden este adesea un omagiu, iar snobismul modei, o încurajare.

Snobismul monden este un omagiu, ambiguu, dar incontestabil, adus înaltei societăți pe care pretinde să o imite. Adevărata aristocrație, cea care nu are nimic de dovedit, manifestă uneori o inexorabilă lipsă de seriozitate față de propriile ei valori, ajungând chiar să considere foarte „șic" genul acesta de dispreț afișat ostentativ: este cu mult mai original să nu te comporți conform așteptărilor pe care le presupun statutul sau rangul tău... Snobul, falsul nobil, dimpotrivă, nu-și poate permite așa ceva: iată de ce uneori snobul pare mai fidel vechiului spirit al nobilimii decât nobilii înșiși. Mai ales dacă privim nobilimea ca pe un tot, incluzând anumite convingeri etice, religioase sau politice. „Orice fals nobil", scria contele Jean de Bonnefon în anii '30, „este un pericol pentru republică. (Falsul nobil) este condamnat la o intransigență reacționară, la o pioșenie bigotă, pe care adevărații gentilomi nu le-au cunoscut niciodată. Exagerându-și opiniile, denaturând excesiv ura lor față de

stat, acești falși seniori se vor strădui să își facă uitată obârșia de rând. Un Choiseul poate eventual să se pună în slujba republicii. Un du Rand sau un du Pont nu-și pot permite să aibă idei subversive: datoria lor este să respecte miracolul care i-a săltat din țărână."[10] În această privință, falsul nobil sau nobilul de dată recentă seamănă cu imigranții din prima generație care, odată integrați și naturalizați, vădesc adesea un patriotism mult mai intens decât aceia ai căror strămoși s-au născut în țară – și care cred astfel că pot privi patriotismul cu detașare, ironie sau indiferență.

În realitate, în secolele XIX și XX, exact acești boiernași, acești mici gentilomi descriși de romancierul Jean de La Varende, fie ei „falși" sau „seminobili", s-au aflat în prima linie de luptă pentru tradițiile aristocratice: ei au înființat partidul reacționar extremist în timpul Restaurației, ei s-au înrolat în trupele de zuavi pontificale pentru a apăra papalitatea, ei au luptat contra inventarelor, cu prilejul separării Bisericii de stat, ei au militat în mișcările monarhiste din timpul celei de-a Treia Republici.

De aici și până la a vedea în snob un aliat obiectiv al nobilului nu mai rămâne, așadar, decât un pas, pe care îl face François de Négroni, care afirma în 1974 că „de fapt, grupul aristocratic descoperă că este mai degrabă consolidat decât șubrezit de această imigrație sălbatică căci în afară de flagranta prețiozitate care le întinează vocabularul, (snobii) sunt partizani exemplari, care se alătură luptei (aristocrației)"[11].

Lucrul e valabil și pentru ipostazele de snobism al modei, care constituie o încurajare adesea salutară pentru dezvoltarea artelor, a formelor sau a ideilor. Năpustindu-se fără să reflecteze spre orice formă de avangardism, entuziasmându-se pentru toate inovațiile, snobii, fără să știe, joacă „un rol orbesc, dar adesea eficace, în dezvoltarea literaturii", nota Jules Lemaître în 1896. Căci snobii „se înșală negreșit în privința motivelor pe care le atribuie preferințelor lor, dar nu întotdeauna și în privința preferințelor. Se va putea întâmpla, așadar, să nimerească ținta corectă, să îi pasioneze adică ceea ce are o valoare autentică, să fie involuntar clarvăzători; și în acest caz, zelul lor, deși ignorant, poate grăbi triumful fenomenului menit să prindă viață"[12]. Paradox ciudat, observă tot Lemaître, tocmai aceste defecte ale snobilor, credulitatea lor și lipsa de recul critic sunt trăsăturile care vor favoriza uneori în mod fructuos mișcarea artelor și a ideilor, în timp ce „spiritele alese", cultivate, lucide, ar fi înclinate

mai degrabă spre un pesimism conservator... Şi iată de ce, conchide el, trebuie „dacă nu să îi cinstim, măcar să îi absolvim. Dar, de fapt, de ce să nu-i cinstim[13]?"

Poate că de aceea snobismul, care încă are un viitor luminos, seamănă din ce în ce mai mult cu un fel de defect simpatic, de care nu ai de ce să roşeşti. Încă de acum un secol, Robert de Montesquiou gândea la fel, atunci când proclama, în cunoştinţă de cauză, că „dacă nu eşti snob înseamnă că n-ai niciun pic de minte"[14].

Note

PROLOG

1. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, Bartillat, 2006, p. 303.

2. J. Epstein, *Snobbery, the American Version*, Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 2002, p. XI.

3. Petroniu, *Satyricon*, Editura Univers, 1995. *Traducerea fragmentului: I.N.*

4. La Bruyère, *Caracterele sau moravurile acestui veac*, Editura pentru Literatură, 1968. *Traducerea fragmentului: I.N.*

5. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains*, H. Lecène și H. Oudin, 1899, seria 7, p. 97.

6. J. d'Ormesson, „Arrivisme, snobisme, dandysme", *Revue de métaphysique et de morale*, octombrie-decembrie 1963, p. 449 *sq.*

7. É. Carassus, *Le Snobisme et les lettres françaises, de Paul Bourget à Marcel Proust, 1814-1914*, Armand Colin, 1966, p. 11, prescurtat în continuare „EC".

8. EC, p. 11.

9. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 16.

10. J. Epstein, *Snobbery, the American Version, ed. cit.*, p. 28.

11. W.M. Thackeray, *Cartea snobilor*, Editura Paralela 45, 2008. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

12. J. Doren, *L'Intermédiaire des chercheurs et des curieux*, 10 aprilie 1876, p. 222.

13. Citat în J. Epstein, *Snobbery, the American Version, ed. cit.*, p. 14.

14. Citat în P. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, PUF, „Que sais-je?", 1966, p. 13.

15. *Vezi* C.A. Ward, *Intermédiaire*, 10 iulie 1891, p. 505.

16. W.M. Thackeray, *Bâlciul deșertăciunilor. Un roman fără erou*, BPT, Editura Minerva, 1972. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

17. Crafty, *Snob à Paris*, L. Cremière, f.d. (1867).

18. Citat în R. de Montesquiou, *Le Figaro*, 4 iulie 1898.

19. C. Fatta, *Du snobisme*, Buchet-Chastel, 1961, p. 41 *sq.*

20. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains, ed. cit.*, 95.

21. P. de Bouchaud, *Sur les chemins de la vie*, Lemerre, 1900, p. 173.

22. EC, p. 39.

23. A. Hallays, *Revue de Paris*, 1 mai 1896.

24. W.M. Thackeray, *Le Livre des snobs*, trad. G. Guiffrey, Librairie L. Hachette, 1857, p. 2.

25. *Le Figaro*, 7 aprilie 1888.

26. *Revue de Paris*, 1 mai 1896.

27. Citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 62.

28. Citat în *ibid.*, p. 179.

29. J. Epstein, *Snobbery, the American Version, ed. cit.*, pp. 14–15.

30. N. Vasuera citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 53.

31. É. de Naurois, *Les Classes dirigeantes*, Jouve, 1910, p. 80.

32. Borel d'Hauterive, *Annuaire de la noblesse de France*, 1849–1850, p. VI.

33. E. Digby Baltzell, *The Protestant Establishment, Aristocracy and Caste in America*, Londra, Secker and Wartburg, 1964, p. 10.

34. Citat în J. Epstein, *Snobbery, the American Version, ed. cit.*, p. 33.

35. *Ibid.*, p. 16.

36. S. Maugham, *The Razor's Edge*, Vintage, 2003.

37. Citat în J. Epstein, *Snobbery, the American Version, ed. cit.*, p. 33.

38. Citat în EC, pp. 9–10 (s.a.).

PARTEA I. SNOBISMUL MONDENITĂȚII. IPOSTAZE

1. V. Massignon, citat în Isabelle, Contesă de Paris, *Haut de gamme. L'art de vivre à la française*, Flammarion, 1985, p. 120.

2. É. de Naurois, *Les Classes dirigeantes, ed. cit.*, p. 79.

3. H. Jougla de Morénas, *Grand Armorial de France, 1934–1952*, Berger-Levrault, 1975.

4. É de Séréville, *Dictionnaire de la noblesse française*, La Société française au XXe siècle, 1975.

5. R. Valette, *Catalogue de la noblesse française au XXIe siècle*, Robert Laffont, 2002.

6. Bachelin-Deflorenne, *État présent de la noblesse française*, Librairie du bibliophile, 1887, p. XVII.

CAPITOLUL I. MITUL PARTICULEI NOBILIARE

1. Citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire,* J.B. Dumoulin, 1870, p. 91.
2. G. de Séde, *Aujourd'hui les nobles,* Alain Moreau, 1975, p. 43.
3. Saint-Simon, *Mémoires,* Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1983, t. III, p. 452, t. II, p. 421, p. 890.
4. Citat în P.M. Dioudonnat, *Encyclopédie de la fausse noblesse et de la noblesse d'apparence,* Sédopols, 1994, ediţie nouă, p. 24.
5. *Annuaire de la noblesse de France,* 1874, p. 406.
6. J. Vauquelin de la Fresnaye, *Diverses poésies,* Caen, Charles Macé, 1605, citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 72.
7. C. Loyseau, *Traité des ordres*, Veuve Abel l'Angelier, 1614, ediţia a II-a, pp. 59–60.
8. G.A. La Roque, *Traité de l'origine des noms et de surnoms,* E. Michallet, 1681, citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 72.
9. G. de Séde, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.,* p. 44.
10. Ch. de Castries, *Règlements de comtes,* Éditions du Rocher, 1998, p. 155.
11. É. de Naurois, *Les Classes dirigeantes, ed. cit.,* p. 77.
12. Vezi Marcel Proust, *Sodome et Gomorrhe,* II, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1987, t. III, p. 199.
13. G. de Séde, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.,* pp. 40–41.
14. *Ibid.,* p. 166.
15. *Ibid.,* p. 45.
16. A. Levesque, *Du droit nobiliaire français,* Plon, 1866, p. 43.
17. Citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 72.
18. *Ibid.,* p. 74.
19. *Ibid.,* p. 75.
20. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.,* t. II, p. 56.
21. *Ibid.,* pp. 509–510.
22. Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 25.
23. F.-L.C. Marin, *L'Homme aimable,* Prault fils, 1751, p. 125.
24. Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 29.
25. *Ibid.,* p. 22.
26. L. Reybaud, *Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale,* Dubochet, Le Chevalier et Cie, 1846, p. 199, 225, 226.
27. Citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire, ed. cit.,* p. 92.
28. A. Karr, *Sous les orangers,* Michel Lévy frères, 1859, p. 30.
29. A. Karr, *Les Guêpes,* Michel Lévy frères, 1866, p. 88.
30. Bachelin-Deflorenne, *État présent de la noblesse française, ed. cit.,* pp. X–XI.
31. *Le Temps,* 8 ianuarie 1917.

CAPITOLUL II. CUM SĂ-ŢI FACI (ROST DE) UN NUME

1. Érasme, *Les Colloques*, trad. V. Develay, Librairie des Bibliophiles, 1876, p. 108, p. 119.

2. *Annuaire de la noblesse de France*, 1880, pp. 346–348.

3. *Gazette des tribunaux*, 11 aprilie 1880.

4. *Le Figaro*, 27 aprilie 1880.

5. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. II, p. 251.

6. *Ibid.*, p. 251.

7. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 89.

8. *Ibid.*, p. 251.

9. Citat în *ibid.*, p. 35.

10. *Ibid.*, p. 79.

11. Tallemant des Réaux, *Historiettes*, Levasseur, 1834, t. III, p. 399.

12. Citat în J. Meyer, *Colbert*, Hachette, 1981, p. 46.

13. *Ibid.*, p. 319.

14. Citat în P. Labracherie, „Beaux mariages sous la Restauration...", *Le Crapouillot*, nr. 52, aprilie 1961, p. 39.

15. D. Stern (M. D'Agoult), *Mes Souvenirs 1806–1833*, Calmann Lévy, 1877, p. 211.

16. *Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III*, G. Le Prat, 1942, t. II, pp. 43–44.

17. Citat în A. Manson, „Le mariage du siècle", în G. Guilleminaut, *Prélude à la Belle Époque*, Denoël, 1956, p. 113.

18. *Ibid.*, p. 116, p. 118.

19. *Ibid.*, p. 102.

20. *Ibid.*, p. 124.

21. *Ibid.*, p. 137.

22. H. Bellamy, „Mariages d'argent à la Belle Époque", *Le Crapouillot, op. cit.*, p. 51.

23. Citat în P. Chairoff, *Faux chevaliers et vrais gogos*, J.-C. Godefroy, 1985, p. 11.

24. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 69.

25. P. Chairoff, *Faux chevaliers et vrais gogos, op. cit.*, p. 28.

26. *Annuaire de la noblesse de France*, 1865, p. 340.

27. Selon G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, op. cit.*, p. 69.

28. J. Galtier-Boissière, *Le Crapouillot, ed. cit.*, p. 70.

29. H. Bellamy, *Vraie et fausse noblesse*, citat în *ibid.*, p. 70.

30. *Annuaire de la noblesse de France*, 1860, p. III.

31. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 79.

32. Vezi Pol Bruno, *Le Saga des Giscard*, Ramsay, 1980, pp. 15–16.

33. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. III, p. 682.

34. Charondas, „Le Cahier noir", *Les Cahiers nobles,* mai 1957, pp. 8–9.

35. *Ibid.*, p. 3

36. *Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et de jurisprudence Dalloz,* édition de 1830, t. X, p. 417.

37. Citat în G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 87.

38. P. Chairoff, *Faux chevaliers et vrais gogos, ed. cit.*, pp. 47–48.

39. *Ibid.*, p. 50.

CAPITOLUL III. UN TITLU ŞI ARMOARII

1. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 48.

2. Citat în *ibid.*, p. 48.

3. *Ibid.*, pp. 50–51.

4. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. II, p. 56.

5. *Ibid.*, t. III, p. 116.

6. *Ibid.*, t. III, p. 116.

7. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 51.

8. *Annuaire de la noblesse de France,* 1853, pp. XIII–XIX.

9. *Annuaire de la noblesse de France,* 1879, p. 415.

10. M. de Magny, *De la répression des usurpations de noms et de titres de noblesse,* Torino, Frères Bocca, 1869, pp. 5–6.

11. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. II, p. 710.

12. *Ibid.*, p. 711.

13. *Ibid.*, p. 712.

14. E. de Waresquiel, *Talleyrand, le prince immobile,* Fayard, 2003, p. 26.

15. *Ibid.*, p. 28.

16. P. Visconti, *Mémoires sur la Cour de Louis XIV,* Perrin, 1988, p. 18.

17. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 51.

18. Vicomte de Marsay, *De l'âge des privilèges au temps des vanités. Essai sur l'origine et la valeur des prétentions nobiliaires,* Librairie Honoré Champion, 1932, p. 196.

19. Bachelin-Deflorenne, *État présent de la noblesse française, ed. cit.*, p. XVI.

20. Citat în G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 64.

21. Citat în Duc de la Force, *La Fin de la douceur de vivre,* Plon, 1961, pp. 6–7.

22. *Annuaire de la noblesse de France,* 1879, p. 415.

23. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. III, p. 696.

24. P.M. Dioudonnat, *Encyclopédie de la fausse noblesse, ed. cit.*, p. 7.

25. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, t. III, p. 696.

26. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 57.

27. *Ibid.*, p. 152, p. 153.

28. *Paroles prononcées sur la tombe de Mme la comtesse Cahen d'Anvers le 16 juillet 1876, par M. Isidor,* Ch. Schiller, 1876.

29. *Annuaire de la noblesse de France,* 1853, p. XV.

30. *Ibid.*, p. XV.

CAPITOLUL IV. DESPRE COSMOPOLITISM

1. *Apologie du caractère des Anglais et des Français, 1726, citat în Joseph Texte, Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIIIe siècle,* Hachette, 1895, p. 52.

2. Condorcet, *Vie de Voltaire,* Bibliothèque nationale, 1866, p. 27.

3. R. Trousson, introducere la volumul Fougeret de Monbron, *Le Cosmopolite,* Bordeaux, Ducros, 1970, p. 14.

4. R. Trousson, *ibid.*, p. 13.

5. Vezi J. Grieder, *Anglomania in Franc, 1740-1789,* Genève, Droz, 1985, pp. 7–8.

6. Saurin, *L'Anglomane, ou l'Orpheline léguée,* Belin, 1788, avertisment, p. I şi VI.

7. Citat în J. Texte, *Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire, ed. cit.*, p. 92.

8. *Dictionnaire universel des sciences,* Londra, Les Libraires associés, 1778, t. V, p. 253.

9. Grimm, *Correspondance littéraire,* Garnier Frères, 1880, t. XIV, pp. 359–362.

10. A. Caillot, *Mémoires pour servir à l'histoire des moeurs et usages des Françcais,* Douvin, 1826, t. II, p. 252.

11. Marquise de la Tour du Pin, citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.,* p. 44.

12. Duchesse de Fitz-James, „L'anglomanie française", în *La Nouvelle Revue,* 1897, t. CVIII, p. 595, p. 594, p. 596.

13. H. de Balzac, *Autre étude de femme, Oeuvres,* Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1952, t. III, p. 205.

14. M. Symon, *L'Anglomanie, ou l'Anti-Français,* Delaunay, 1823, p. 8.

15. Comtesse de Gencé, *Savoir-vivre et usages mondains,* Bibliothèque des ouvrages pratiques, 1907, p. 385.

16. *Le Figaro,* 29 ianuarie 1885.

17. EC, p. 327, pp. 592–593.

18. A. Hermant, *Les Grands Bourgeois,* Calmann-Lévy, 1908, p. 61.

19. V. Larbaud, *A.O. Barnabooth, son journal intime,* Gallimard, „L'Imaginaire", 1982, p. 34.

20. O. Wilde, *Un mari idéal,* trad. P. Aquien, Flammarion, „GF", 2004, p. 57, p. 63, p. 84. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

21. N. Clifford Barney, *Aventures de l'esprit,* Émile Paul, 1929, p. 168.

22. M. Boulenger, *Éloge du snobisme,* Hachette, 1926, pp. 32–34.

23. J. Merlin, *Carrefour,* 23 septembrie 1959.

24. *Lettres de Mérimée à la comtesse de Boigne,* Plon, 1933, p. 84.

25. Étiemble, *Parlez-vous franglais?,* Gallimard, 1973, p. 226.

26. J. Améro, *L'Anglomanie dans le français et les barbarismes anglais usités en France,* la autor, 1878, p. 16, p. 69.

27. Citat în Gaston Jollivet, *Le Figaro,* 29 ianuarie 1885.

28. René de Gourmont, *Esthétique de la langue française,* Mercure de France, 1899, pp. 86–87.

29. J. Boulenger, *Monsieur, ou le Professeur de snobisme,* Le Divan, 1923, p. 38.

30. Comtesse Jean de Pange, *Comment j'ai vu 1900, confidences d'une jeune fille,* Grasset, 1965, p. 46, p. 32, p. 34, p. 168.

31. Citat în Étiemble, *Parlez-vous franglais?, ed. cit,* 1973, p. 248.

32. M. Boulenger, *Éloge du snobisme, ed. cit.,* p. 31 și p. 33.

33. J. Boulenger, *Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit.,* p. 38.

34. M. Symon, *L'Anglomanie, ou l'Anti-Français, ed. cit.,* p. 10.

35. Citat în EC, p. 327.

36. Le vicomte de Launay, *Correspondance parisienne,* Michel Lévy frères, 1853, p. 29.

37. „Le génie du nord", *Le Figaro,* 12 noiembrie 1893.

38. L. Daudet, *Le „Kamtchatka", moeurs contemporaines,* Charpentier-Fasquelle, 1895, p. 34.

39. C.I. Brelot, *Les Anticipations européennes de la noblesse française, ancienne et nouvelles aristocraties, de 1880 à nos jours,* citat în M. Pinçon, M. Pinçon-Charlot, *Grandes Fortunes,* Payot, 1998, pp. 128–129.

40. G.-L. Pringué, *Trente ans de dîners en ville,* Édition Revue Adam, 1948, p. 40.

41. M. Pinçon și M. Pinçon-Charlot, *Dans les beaux quartiers,* Seuil, 1989, p. 129.

42. Denesle, *Les Préjugés du public,* Giffart, 1747, t. I, p. 375.

43. M. Fumaroli, *Quand l'Europe parlait français,* Éditions de Fallois, 2001.

44. *Ibid.,* p. 188.

45. R. de Gourmont, *Esthétique de la langue française, ed. cit.,* p. 87.

46. J. Améro, *L'Anglomanie dans le français et les barbarismes anglais usités en France, ed. cit.,* p. 65.

47. N. de Bustros, *Je me souviens,* Beyrouth, Librairie Antoine, 1983, pp. 14–15, p. 16.

48. C. Ayoub Sinano, în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.,* pp. 206–207.

49. N. de Bustros, *Je me souviens, ed. cit.,* p. 51.

CAPITOLUL V. SĂ FII „DE-ACOLO"

1. „Histoire de l'almanach de Gotha, 1763–1913", *Almanach de Gotha,* Justus Perthes, Gotha, 1913, p. XXII.

2. *Ibid.,* p. XXIV.

3. *Ibid.,* p. XXV.

4. *Ibid.,* p. XII.

5. *La Société et le High Life, le plus ancien des annuaires mondains,* ediția a II-a, 1890, Nancy, Imprimerie Berger-Levrault, 1890, p. 7.

6. *La Société et le High Life, le plus ancien des annuaires mondains,* ediția a XI-a, 1950, Éditions Ehret, p. 5.

7. *Vezi* A. Martin-Fugier, *Les Salons de la IIIe République,* Perrin, 2003, p. 101.

8. *Annuaire général héraldique,* Jules Wigniolle, 1903, p. II.

9. *Ibid.,* p. XXI.

10. Citat în C. Grange, *Les Gens du Bottin mondain,* Fayard, 1996, p. 24.

11. *Ibid.,* p. 49, p. 26, p. 54.

12. *Ibid.,* p. 25.

13. V. Massignon, citat în Isabelle, contesă de Paris, *Haut de gamme. L'art de vivre à la française, ed. cit.,* p. 134.

14. C. Grange, *Les Gens du Bottin mondain, ed. cit.,* p. 48.

15. P. Hervieu, *L'Armature,* Alphonse Lemerre, 1895, pp. 90–93.

16. Citat în Robert de Flers, „Le snobisme de Monsieur Paul Hervieu", în *La vie contemporaine,* 1 mai 1897, p. 226, p. 227.

17. M. Pinçon și M. Pinçon-Charlot, *Dans les beaux quartiers, ed. cit.,* p. 193.

18. Gilles de Chaudenay, *Physiologie du Jockey Club,* Del Duca, 1958, p. 15.

19. Citat în A. Meyer, *Ce que je peux dire,* Plon-Nourrit, 1912, p. 110.

20. *Annuaire de la noblesse de France,* 1934, p. 201.

21. J. Boulenger, *Les Dandys,* Calmann-Lévy, 1932, p. 168.

22. Citat în *ibid.,* p. 203.

23. *Ibid.,* p. 169.

24. Citat în M. Gregor-Dellin, Richard Wagner, trad. O. Demange, Fayard, 1981, p. 463.

25. E. şi J. de Goncourt, *Journal*, Robert Laffont, „Bouquins", t. I, 2004, p. 1039, p. 680.

26. M. Pinçon şi M. Pinçon-Charlot, *Dans les beaux quartiers, ed. cit.*, p. 193.

27. *Ibid.*, p. 206.

28. *Ibid.*, p. 206.

29. *Ibid.*, pp. 204–205.

30. *L'Intermédiaire des chercheurs et curieux*, 2000.

31. G. de Chaudenay, *Physiologie du Jockey Club, ed. cit.*, p. 28.

32. Despre această istorie şi despre cea privind în special „Cercle de l'Union", *vezi* Charles Yriarte, *Les Cercles de Paris (1828–1864)*, Dupray de la Mahérie, 1864, p. 16 şi p. 45.

33. M. Pinçon şi M. Pinçon-Charlot, *Dans les beaux quartiers, ed. cit.*, p. 201.

34. *Annuaire 2004 de l'Automobile Club*, p. 45. *Vezi* F. Rouvillois, *Histoire de la politesse*, Flammarion, 2006.

35. M. Pinçon şi M. Pinçon-Charlot, *Dans les beaux quartiers, ed. cit.*, p. 248.

CAPITOLUL VI. SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA)

1. Constituţiile lui Anderson, ediţia din 1738, citate în Paul Naudon, *La Franc-Maçonnerie*, PUF, „Que sais-je?", ediţia a VIII-a, 1982, p. 39.

2. Citat în L. Amiable şi J.-C. Colfavru, *La Franc-Maçonnerie en France depuis 1725*, Secretariatul Marelui Orient al Franţei, 1890, pp. 19–20.

3. *Ibid.*, p. 24.

4. P. Naudon, *La Franc-Maçonnerie, ed. cit.*, p. 45.

5. *Ibid.*, p. 36.

6. *Ibid.*, p. 36.

7. *Ibid.*, p. 42, p. 43.

8. *Ibid.*, p. 44.

9. L. Amiable şi J.-C. Colfavru, *La Franc-Maçonnerie en France depuis 1725, ed. cit.*, p. 18.

10. *Ibid.*, pp. 11–12.

11. Citat în P. Naudon, *La Franc-Maçonnerie, ed. cit.*, p. 42.

12. L. d'Estampes şi C. Jannet, *La Franc-Maçonnerie et la Révolution*, Avignon, Séguin frères, 1884, pp. 171–172.

13. *Vezi* G. Bord, *Les Ouvriers de l'idée révolutionnaire*, Nouvelle librairie nationale, 1908, p. 294.

14. P. Naudon, *La Franc-Maçonnerie, ed. cit.*, pp. 45–46.

15. G. Bord, *Les Ouvriers de l'idée révolutionnaire, ed. cit.*, pp. 294–295.

16. P. Visconti, *Mémoires sur la Cour de Louis XIV, ed. cit.*, p. 51.

17. V. Hugo, *Choses vues, souvenirs, journaux, cahiers, 1830–1846*, Gallimard, 1972, p. 234.

18. M. Daireaux, *Premières amours d'un inutile*, Calmann-Lévy, 1910, citat în EC, p. 390.

19. Citat în A. Franklin, *La Vie privée d'autrefois*, Plon, 1895, p. 233.

20. L. Bloy, *Les Dernières Colonnes de l'Église*, Typographie François Bernouard, 1947, p. 21.

21. Citat în L. Sapin, „L'Incendie du bazar de la charité", în G. Guilleminault, *Prélude à la Belle Époque*, Denoël-Livre de poche, 1966, p. 279.

22. Duc de la Force, *La Fin de la douceur de vivre, ed. cit.*, p. 48.

23. G.-L. Pringué, *Trente ans de dîners en ville, ed. cit.*, p. 120.

24. M. Bedel, *Molinoff, Indre-et-Loire*, Gallimard, 1928, p. 149, p. 156.

25. G.-L. Pringué, *Trente ans de dîners en ville, ed. cit.*, p. 103.

26. Abbé Mugnier, *Journal*, Mercure de France, 1985, p. 116, p. 133, p. 141.

27. G.-L. Pringué, *Trente ans de dîners en ville, ed. cit.*, p. 154.

28. S. Maugham, *The Razor's Edge*, Vintage, 2003, p. 10. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

29. *Ibid.*, pp. 15–16. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

30. *Ibid.*, pp. 147–149. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

31. L. Bloy, *Mon journal, 1899–1900*, Mercure de France, 1924, p. 99.

32. L. Bloy, *Les Dernières Colonnes de l'Église, ed. cit.*, p. 43

33. *Ibid.*, p. 104, p. 100, p. 96, p. 95, p. 97.

34. H. Ryner, *Prostitués*, Société parisienne d'édition, 1904, p. 131.

35. *Vezi* M. Lange, *Cocteau, prince sans royaume*, Lattès, 1989, p. 203 *sq.*

36. Abbé Mugnier, *Journal, ed. cit.*, p. 476.

37. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 321.

38. *Vezi* (pe internet) http://www.anges.free.fr (pagină consultată la 16 iunie 2008).

39. Louis Pauwels, *Planète*, nr. 1, p. 11.

40. *Ibid.*, p. 11.

41. *Ibid.*, p. 77

42. *Planète*, nr. 2, p. 13.

43. *Planète*, nr. 3, p. 5.

44. J. Charon, *Planète*, nr. 8, p. 16.

45. *Planète*, nr. 11, p. 13.

46. *Planète*, nr. 11, p. 14.

47. M. Lacroix, *L'Idéologie du New Age*, Flammarion, 1998, p. 23.

48. M.-J. Ferreux, „Le New Age, un «Nouveau monde» cybersacré", *Religiosités contemporaines*, nr. 10. (Pe internet) socio-anthropologie-revues.org/document158.html (pagină consultată la 13 octombrie 2007).

49. *Ibid.*

50. M. Lacroix, *L'Idéologie du New Age*, *ed. cit.*, p. 17.

51. *Ibid.*, pp. 32–33.

52. „La Kabbale qui fait pop!", *La Presse*, 18 decembrie 2004.

53. Q. Ludwig, *Comprendre la Kabbale, de Rabbi Siméon bar Yochaï à Madonna*, Eyrolles, 2006.

54. „Outre-Atlantique, les people ont trasnformé la mystique juive «new age» en art de vivre", *Actualité juive*, 1 octombrie 2004.

55. *Ibid.*

56. Citat în R. Lecadre, *Libération*, 18 noiembrie 2003.

57. M. Séphirot, *Voici*, 16 iulie 2007, p. 37.

CAPITOLUL VII. SĂ NU-ȚI LIPSEASCĂ (NICI DECORAȚIILE)

1. A. Bataille, *Causes criminelles et mondaines de 1887–1888*, Dentu, 1888, p. 11.

2. *Ibid.*, p. 24.

3. *Ibid.*, p. 45, p. 48. p. 18.

4. *Ibid.*, p. 57, p. 155.

5. *Ibid.*, p. 174, p. 31, p. 99.

6. *Ibid.*, p. 209, p. 176.

7. Citat în M. de Saint-Maurice, *Histoire de la Légion d'honneur*, A.J. Denain, 1833, p. 37.

8. *Ibid.*, p. 40.

9. Citat în G. de Chamberet, *Manuel du légionnaire*, J. Dumaine, 1852. p. 8.

10. C. Ducourtial, *Ordres et décorations*, PUF, „Que sais-je?", 1957, p. 57.

11. A. Damien, *Origines de la Légion d'honneur*. (Online) http://www.napoleon.org/fr/salle_lecture/article/files/Origines_Legion_honneur.asp (pagină consultată la 16 iunie 2008).

12. *Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III*, *ed. cit.*, t. I, p. 30.

13. *La Mode*, octombrie 1831, pp. 194–195.

14. G. Flaubert, *Doamna Bovary*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968. *Traducerea fragmentului: I.N.*

15. *Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III*, *ed. cit.*, t. I, p. 94, p. 11.

16. Citat în J. d'Ormesson, „Arrivisme, snobisme, dandysme", *Revue de métaphysique et de morale, ed. cit.*, p. 452.

17. W.M. Thackeray, *Bâlciul deşertăciunilor. Un roman fără erou, ed. cit. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

18. *Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit.*, t. I, p. 29, p. 30, p. 31.

19. 16 august 1857, citat în *Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit.*, t. I, p. 11.

20. *Annuaire de la noblesse de France*, 1887, pp. 349–350.

21. *Ibid.*, pp. 349–350.

22. A. Lajeune Vilar, *Les Coulisses de la presse*, A. Charles, 1895, p. 100, p. 102.

23. *Annuaire de la noblesse de France*, 1887, p. 350.

24. M. de Villiers du Terrage, *Rois sans couronne*, Perrin, 1906, p. 336. Despre acest personaj, a se vedea, bineînţeles, admirabila biografie a lui Jean Raspail, *Moi, Antoine de Tounens, Roi de Patagonie*, Albin Michel, 1981.

25. *Ibid.*, p. 369.

26. *Ibid.*, p. 442.

27. Duchesse d'Uzès, *Souvenirs*, Plon, 1939. pp. 177–178.

28. P. Bouvard, *Petit précis de sociologie parisienne*, Grasset, 1966, pp. 171–172.

29. *Ibid.*, pp. 173–174.

30. A. Fulda, „La Légion d'honneur, une rosette à faire pâlir d'envie", *Le Figaro*, 14 octombrie 2007.

31. P. Chairoff, *Faux chevaliers et vrais gogos, op. cit.*, pp. 78–79.

CAPITOLUL VIII. SNOBUL ŞI PRESA LUI

1. A Meyer, *Ce que mes yeux ont vu*, Plon, 1911, ediţia a XXX-a, pp. 243–244.

2. *Ibid.*, p. 249.

3. *Ibid.*, p. 250.

4. *Ibid.*, p. 410.

5. *Ibid.*, p. 38.

6. *Ibid.*, p. 409.

7. O. Carasso, *Arthur Meyer, directeur du* Gaulois, *un patron de presse juif, royaliste et antidreyfusard*, Imago, 2003, p. 60.

8. E. de Goncourt, *Journal, ed. cit.*, 16 februarie 1896. t. III, p. 1237.

9. A. Meyer, *Ce que je peux dire, ed. cit.*, p. 260, p. 272.

10. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, Gallimard, „Folio, 1973

11. Gyp, *L'Âge du mufle*, F. Juven, 1902.
12. O. Carasso, *Arthur Meyer, directeur du* Gaulois, *ed. cit.*, p. 27.
13. E. de Goncourt, *Journal*, *ed. cit.*, 16 februarie 1896, t. III, p. 1237.
14. O. Carasso, *Arthur Meyer, directeur du* Gaulois, *ed. cit.*, p. 35.
15. Vicomte de Marsay, *De l'âge des privilèges au temps des vanités. Essai sur l'origine et la valeur des prétentions nobiliaires*, *ed. cit.*, p. 270.
16. O. Carasso, *Arthur Meyer, directeur du* Gaulois, *ed. cit.*, p. 61.
17. E. de Goncourt, *Journal*, *op. cit.*, t. III, p. 1151.
18. *Ibid.*, p. 582.
19. O. Carasso, *Arthur Meyer, directeur du* Gaulois, *op. cit.*, p. 63.
20. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, *ed. cit.*
21. A. Meyer, *Ce que mes yeux ont vu*, *ed. cit.*, p. 252.
22. L. Daudet, *Fantômes et vivants*, Nouvelle Librairie nationale, 1914, p. 231.
23. A. Meyer, *Ce que mes yeux ont vu*, *ed. cit.*, p. 253.
24. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, *ed. cit.*
25. A. Galley, *1,50 francs la ligne: de si jolies petites annonces*, P. Horay, 1981.
26. P. Duvivier, A. Dumanoir, *Le Tout-Lyon*, 30 noiembrie 1895.

CAPITOLUL IX. SNOBISMUL REVOLUȚIEI

1. L. Daudet, *Le Stupide XIXe siècle*, Nouvelle Librairie nationale, 1922, p. 194.
2. E. Sitwell, *Les Excentriques anglais*, trad. M. Hechter, Le Promeneur, 1988.
3. P. Bourget, *L'Émigré*, Plon et Nourrit, 1907, p. 49.
4. C. de Bartillat, *Histoire de la noblesse française: de 1789 à nos jours*, Albin Michel, 1988, t. I, p. 43, p. 44.
5. *Ibid.*, p. 45.
6. *Motion de M. le duc d'Aiguillon, prononcée le 4 août 1789*, pp. 1–2.
7. A. de Rivarol, *Petit dictionnaire des grands hommes de la révolution, par un citoyen actif, ci-devant rien*, Imprimerie nationale, 1790, p. 2.
8. *Ibid.*, p. 42.
9. C. de Bartillat, *Histoire de la noblesse française: de 1789 à nos jours*, *ed. cit.*, t. I, p. 46.
10. Citat în *ibid.*, p. 96.
11. EC, p. 370.
12. Citat în EC, p. 376.
13. E. de Goncourt, *Journal*, *ed. cit.*, 10 decembrie 1893, t. III, p. 892.
14. L. Daudet, *Les „Kamtchatka"*, *ed. cit.*, p. 284.

15. A. Charpentier, „Le snobisme socialiste", *La Nouvelle Revue*, iulie 1907, p. 555.
16. „Littérature socialiste", 31 ianuarie 1892, citat în EC, p. 379.
17. M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, F. Juven, fără dată, pp. 45–46.
18. A. Albalat, *Trente ans de quartier latin*, SFELT, 1930, citat în EC, p. 380.
19. C. Mauclair, *Le Soleil des morts*, Ollendorff, 1898.
20. Citat în EC, p. 381.
21. C. Mauclair, *Servitudes et grandeurs littéraires*, Ollendorf, 1922, p. 128.
22. P. Adam, *Lettres de Malaisie*, Éditions de la Revue Blanche, 1898.
23. P. Adam, *Critique des moeurs*, Ernst Kolb, 1883, p. 255 *sq.*
24. *Revue des deux mondes*, 1904, p. 925.
25. A. Charpentier, „Le Snobisme socialiste", *La Nouvelle Revue*, iulie 1907, pp. 557–558.
26. F. Bac, citat în F. Rapazzini, *Élisabeth de Gramont, avant-gardiste*, Fayard, 2004, p. 364.
27. Citat în *ibid.*, p. 509.
28. G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 204.
29. F. Rapazzini, *Élisabeth de Gramont, avant-gardiste, ed. cit.*, p. 269.
30. *Ibid.*, p. 268
31. É. de Gramont, *Mémoires*, t. II, Grasset, 1929, p. 33.
32. *Ibid.*, p. 19, p. 34.
33. *Ibid.*, p. 47, p. 137, p. 54.
34. *Ibid.*, p. 131, p. 95, p. 94, p. 64.
35. A. de Fouquières, *Cinquante ans de panache*, p. Horay, p. 1951, p. 202.
36. G.-L. Pringué, *Trente ans de dîner en ville, ed. cit.*, p. 129.
37. F. Rapazzini, *Élisabeth de Gramont, avant-gardiste, ed. cit.*, p. 272.
38. *Ibid.*, p. 203.
39. J. Romains, *Les Hommes de bonne volonté, XXVII, Le 7 octobre*, Flammarion, 1946, p. 81, p. 89.
40. M. Fumaroli, *Orgies et féeries, chroniques du théâtre de Paris autour de 1968*, SNE, 2002, p. 127.
41. G. Saint-Bris, *Qui est snob?*, Calmann-Lévy, 1973, p. 88.

CAPITOLUL X. SNOBUL ŞI ARTELE

1. *Le Figaro*, 20 februarie 1914.
2. Citat în H. Moutouh, Ernest Psichari, *L'Aventure de la Grâce*, Éditions du Rocher, 2007, p. 112.
3. *Le Figaro*, 21 februarie 1914.
4. M. Fumaroli, *L'État culturel*, Éditions de Fallois, 1991, p. 228.

5. J. Boulenger, *Mais l'art est difficile,* Plon, 1921, t. I, p. 22.
6. R. Wagner, *Ma vie,* trad. M. Hulot, Buchet Chastel, 1983, p. 388.
7. A. de Fouquières, *Cinquante ans de panache, ed. cit.,* p. 48.
8. „Les états de service du wagnérisme", *Cosmopolis,* nr. 18, 1897, p. 757.
9. *L'Illustration,* 26 septembrie 1891.
10. „Le wagnérisme triomphant", *La Nouvelle Revue,* mai–iunie 1892, p. 149.
11. *Le Temps,* 9 ianuarie 1914.
12. „Le wagnérisme triomphant", *La Nouvelle Revue, ed. cit.,* p. 149.
13. M. Nordau, *Dégénérescence,* F. Alcan, 1903, t. I, p. 379.
14. EC, p. 301.
15. G. Lecomte, *Les Hannetons de Paris,* Charpentier-Fasquelle, 1905, p. 227.
16. A. Gide, *Journal, 1889-1939,* Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1939, p. 259.
17. „Le wagnérisme triomphant", *La Nouvelle Revue, ed. cit.,* p. 149.
18. *La Tribune de Saint-Gervais,* 1906, p. 62.
19. C. Mauclair, *Servitudes et grandeurs littéraires, ed. cit.,* p. 150.
20. „Une passion malheureuse", *Revue de Paris,* octombrie 1931, p. 595.
21. J. Lorrain, *Pelléastres,* A. Méricant, 1910. p. 241.
22. M. Proust, *À l'ombre des jeunes filles en fleur, ed. cit,* t. II, p. 945 şi *Sodome et Gommorrhe,* II, *ed. cit.* t. III, pp. 29–35.
23. A. de Fouquières, *De l'art, de l'élégance, de la charité,* Fontemoing, 1910. p. 147.
24. M. de Saint-Rémy, *Comédies et proverbes,* Michel Lévy frères, 1865, în special p. 154 *sq.*
25. A. de Fouquières, *De l'art, de l'élégance, de la charité, ed. cit.,* p. 150.
26. *Le Figaro,* 24 martie 1888.
27. Citat în EC, p. 170.
28. EC, p. 188.
29. *Le Journal,* 24 ianuarie 1897.
30. L. Daudet, *Les „Kamchatka", ed. cit.,* p. 6.
31. *Ibid.,* p. 7.
32. P. Veber, *Chez les snobs,* Ollendorff, 1896.
33. *Ibid.,* pp. 190–191.
34. *Akadémos,* 15 iulie 1909.
35. *L'Illustration,* 14 iunie 1913.
36. C. Vautel, *Les Folies bourgeoises,* Albin Michel, 1921, pp. 268–269, pp. 269–271.
37. G. de Maupassant, *Bel-Ami, ed. cit.*
38. Citat în J. Bouvier, *Les Rothschild,* Complexe, 1992, p. 275.
39. EC, p. 261.

40. P. Chaleyssin, *La Peinture mondaine de 1870 à 1960*, Bibliothèque de l'image, 1999, p. 10.

41. A. Vollard, *Souvenirs d'un marchand de tableaux*, Albin Michel, 1959, p. 120.

42. *Le Figaro*, 5 februarie 1884.

43. *La Revue indépendante*, martie 1891.

44. *Vezi* EC, p. 272 și M. Proust, *Sodome et Gomorrhe*, II, *ed. cit.*, t. III, p. 946.

45. J. Joyce, *Finnegans Wake*, Gallimard, 1962, pp. 7–8, p. 30. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

46. J.-P. Gredy citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 307.

47. Abbé Mugnier, *Journal, ed. cit.*, p. 493.

48. G. Debord, *Oeuvres cinématographiques complètes 1952–1978*, Gallimard, 1994, p. 11.

49. *Ibid.*, p. 15, p. 17.

50. *Ibid.*, p. 193.

51. Zouzou, *Jusqu'à l'aube*, Flammarion, 2003, p. 156, pp. 76–177.

52. *Fantasio*, martie 1910, p. 599.

53. J.-L. Harouel, *Culture et contre-culture*, PUF, „Quadrige", 1994, p. 60.

54. S. Whitford, *Lucio Fontana*, catalog de expoziție, 2001, p. 12.

55. V. Goudinoux, *Le Paradoxe de Fontana*, citat în E. Darragnon, *La Provocation, une dimension de l'art contemporain*, Publications de Sorbonne, 2004, p. 110.

56. R. Azimi, *Le Monde*, 10–12 noiembrie 2007.

57. *Ibid.*

58. P. de Bouchaud, *Sur les chemins de la vie*, A. Lemerre, 1900, p. 169.

59. *Vezi* R. Rosenblum, *The Jeff Koons Handbook*, Londra, Rizzoli, 1992, p. 25.

60. J. Mistler, introducere la *Histoire de l'art contemporain* de René Huyghes, F. Alcan, 1935, p. 2.

61. P. de Bouchaud, *Sur les chemins de la vie, ed. cit.*, p. 168.

62. *Le Monde*, 14–15 octombrie 2007.

CAPITOLUL XI. APARENȚE ȘI ELEGANȚĂ

1. Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie*, Complexe, 1981, p. 34.

2. Montesquieu, *Lettres persanes*, Le livre de poche, 1966, p. 253.

3. Citat în Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit.*, p. 34; despre acest personaj, vezi M. Fumaroli, *Quand l'Europe parlait français, ed. cit.*, p. 323 *sq.*

4. Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit.*, p. 31.

5. E. Rondeix, *Manuel du fashionable, guide de l'élégant*, Audot, 1829, p. 8.

6. Barbier, *Journal historique et anecdotique du règne de Louis XV,* P. J. Renouard, 1847–1856.

7. Citat în Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit.,* p. 35.

8. L.S. Mercier, *Tableau de Paris,* nouvelle édition, Amsterdam, 1783, t. VII, p. 45.

9. E. Rondeix, *Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit.,* p. 9.

10. H. de Balzac, *Oeuvres diverses,* Louis Conard, 1938, t. II, p. 162.

11. E. şi J. de Goncourt, *Histoire de la société française pendant le Directoire,* Bibliothèque Charpentier, 1892, p. 415.

12. Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit.,* p. 51, p. 58.

13. Citat în J. Boulenger, *Les Dandys, ed. cit.,* p. 51.

14. Ph. Perrot, *Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit.,* pp. 60–61.

15. R. de Beauvoir, „Le Tailleur", *Les Français peints par eux-mêmes,* L. Curmer, 1842, t. V, p. 250.

16. H. de Balzac, *Physiologie du mariage, Oeuvres Complètes,* Furne, 1846, t. XVI, p. 250.

17. E. Rondeix, *Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit.,* p. 55.

18. A. Malraux, *Les chênes qu'on abat,* Gallimard, 1971, p. 183.

19. Citat în E. de la Bedollière, *Histoire de la mode,* Leipzig, A. Dürr, 1858, p. 102.

20. *Huit siècles de vie britannique à Paris,* musée Galliera, mai 1948, p. 84.

21. É de Gramont, *Le Comte d'Orsay et Lady Blessington,* Hachette, 1955, p. 10.

22. M. Lecomte, *Le Prince des dandys, le comte d'Orsay, 1801–1852,* Lemerre, 1928, p. 52; vezi de asemenea G. de Contades, *Le Comte d'Orsay, physiologie d'un roi de la mode,* Quantin, 1890.

23. J. Boulenger, *Les Dandys, ed. cit.,* pp. 88–89.

24. Citat în *ibid.,* p. 97.

25. Baron de Plancy, *Souvenirs et indiscrétions d'un disparu: contemporains, sports, politique 1815-1891,* a 2-a ediţie, P. Ollendorff, 1892, p. 165.

26. M. Boulenger, *Le Duc de Morny, prince français,* Hachette, „Figures du passé", 1925, p. 160.

27. *Le Dimanche illustré,* 6 martie 1910, p. 10.

28. F. Chevassu, *Les Parisiens, portraits d'aujourd'hui,* Lemerre, 1892, p. 83, p. 87.

29. B. de Castellane, *Mémoires,* Perrin, 1986, p. 274.

30. *Ibid.,* introducere de Emmanuel de Waresquiel, *ed. cit.,* t. II, p. 3.

31. É. de Gramont, *Mémoires, ed. cit.,* t. II, p. 62, p. 63.

32. „Le snobisme, exaspération de l'élégance", *Je sais tout,* semestrul I, 1905, p. 220.

33. *Ibid.,* p. 220.

34. *Ibid.,* p. 220.

35. *Ibid.,* p. 223.

36. M. Molé, *Souvenirs de jeunesse,* Mercure de France, 2005, p. 210.

37. *Vezi* Jérôme Picon, *Jeanne Lanvin,* Flammarion, 2002.

38. E. Chapus, *Manuel de l'homme et de la femme comme il faut,* Librairie nouvelle, ediția a 4-a, 1861.

39. *Ibid.,* p. 63.

40. *Ibid.*, p. 87, p. 15.

41. Vezi *Le Figaro,* 8 noiembrie 1898.

42. A. Vernon, *La Distinction française,* G. Richard, 1893, p. 13.

43. C. Albaret, *Monsieur Proust,* Robert Laffont, 1973, p. 110.

44. A. Maurois, *Édouard VII et son temps,* Les Éditions de France, 1933, p. 56.

45. *Ibid.,* p. 48.

46. A. de Fouquières, *Cinquante ans de panache, ed. cit.,* p. 95.

47. H. Nicolle, *Le Soleil de dimanche,* 22 mai 1910.

48. Baronne d'Orval, *Usages mondains,* Victor Havard, 1901, p. 519.

49. A. de Fouquières, *Cinquante ans de panache, ed. cit.,* p. 95.

50. „Le snobisme, exaspération de l'élégance", *art. cit.,* p. 264.

51. Contesa de Ségur, *Les Petites Filles modèles,* Hachette, 1858, pp. 63–65.

52. E. Rondeix, *Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit.,* p. 19.

53. É. Carassus, *Le Mythe du dandy,* Armand Collin, 1971, p. 51.

54. *Ibid.*, p. 10.

55. *Ibid.,* p. 51, p. 50.

56. G. Scaraffia, *Petit Dictionnaire du dandy,* Sand, 1988, p. 141.

57. O. Wilde, *De l'importance d'être constant,* trad. P. Aquien, Flammarion, „GF", 2000, p. 83 *sq. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

58. O Wilde, *Un mari idéal, ed. cit.,* p. 227. *Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.*

59. R. Ellmann, *Oscar Wilde,* trad. M. Tadié, Gallimard, 1994, p. 241.

60. Vezi *Le Figaro,* 7 și 9 aprilie 1895.

61. B. du Rosel, *La Mode,* Imprimerie nationale, 1980. p. 199.

62. *Ibid.,* p. 243.

63. *Ibid.,* p. 244.

64. C. Müller, „Le carré Hermès", citat în J. Marseille, *Le Luxe en France,* ADHE, 1999, p. 201.

65. D. Veillon, *La Mode sous l'occupation,* Payot, 1990. p. 237.

66. Citat în *ibid.*, p. 238.

67. B. du Rosel, *La Mode, ed. cit.,* p. 210.

68. C. Guillemot, R. Vidart, *Paris snob,* Denoël, 1967, p. 12.

69. *Elle,* 4 februarie 2008.

70. H. de Balzac, *Oeuvres diverses, ed. cit.*, t. II, p. 47.
71. C. Müller, citat în J. Marseille, *Le Luxe en France, ed. cit.*, p. 195.
72. *Elle*, 26 ianuarie 1987.
73. *Elle*, 19 martie 2007.
74. *Ibid.*
75. Citat în J. Marseille, *Le Luxe en France, ed. cit.*, p. 23.
76. B. Boyer, „Snobisme et vêtement de luxe: la banlieue est-elle en train de perdre ses marques?", *Équinoxes*, Brown University, 2007.

CAPITOLUL XII. SNOBISMUL GASTRONOMIC

1. Seneca, *Ad Helviam matrem de consolatione*, X, 10.
2. Citat în R. Courtine, *La Gastronomie*, PUF, „Que sais-je?", 1970, p. 10.
3. J. Améro, *De l'art culinaire et des repas chez les peuples anciens*, Librairie Firmin-Didot, „Les Classiques de la table", 1855, t. II, p. 37.
4. Pliniu cel Bătrân, *Histoire naturelle*, IX, pp. 119–121.
5. J.A. Brillat-Savarin, *Physiologie du goût*, Garnier Frères, 1876, p. 91.
6. *Ibid.*, p. 92, p. 95, p. 13, p. 94.
7. *Ibid.*, p. 90.
8. *Ibid.*, p. 90.
9. *Ibid.*, p. 87.
10. O. Mirbeau, *Le Journal d'une femme de chambre*, Fasquelle, 1937, p. 77.
11. G. Flaubert, scrisoare din 31 decembrie 1879, *Correspondance*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", t. V, pp. 776–777.
12. *Dictionnaire général de la cuisine française*, Plon frères, 1853, p. 133.
13. U. Dubois, *Nouvelle Cuisine bourgeoise*, Bernardin-Béchet et fils, 1888, p. 78.
14. *Ibid.*, p. 77.
15. *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, coord. A. Dechambre, Masson et Asselin, 1874, t. XIII, p. 521.
16. C. de Lamarche, *Magasin pittoresque*, 1908, p. 257.
17. I. Saffron, *Caviar*, New York, Broadway Books, 2002, p. 71.
18. S. Roselli, *Le Matin Dimanche*, 29 decembrie 2007.
19. Citat în J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, Denoël-Gonthier, 1973, p. 113.
20. J.-K. Huysmans, *À rebours*, Au sans pareil, 1924, pp. 13–14.
21. R. Courtine, *La Gastronomie, ed. cit.*, p. 78.
22. R. Courtine, *La Cuisine de marché*, Flammarion, 1976, p. 6.
23. *Ibid.*, p. 83.

24. *Ibid.*, p. 7.

25. *TGV Magazine*, iulie 2007, nr. 96, p. 6.

26. C. Terrail, *Ma Tour d'argent*, Verviers, Marabout, 1975, p. 319.

27. http://www.chazalet.com/web_pachtaz/appli/view_content. asp?cid=186 (pagină consultată la 8 octombrie 2007).

28. Vicomte de Launay, *Correspondance parisienne*, Michel Lévy frères, 1853, p. 143.

29. P. Morand, *L'Homme pressé*, Gallimard, „L'Imaginaire", p. 98.

30. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, *ed. cit.*, p. 89.

31. *Ibid.*, pp. 89–90.

32. A. Rowley şi J.-C. Ribault, *Le Vin, une histoire de goût*, Gallimard, „Découvertes", 2003, p. 52, p. 56, p. 57.

33. E.A. Poe, *Nouvelles histoires extraordinaires*, Michel Lévy frères, 1859, p. 147 *sq. Traducerea fragmentului din engleză: I.N.*

34. E.A. Poe, *Histoires extraordinaires*, Flammarion, „GF", 1965, introducere de Charles Baudelaire, p. 40.

35. E. de Goncourt, *Journal*, *ed. cit.*, 28 ianuarie 1879, t. II, p. 814.

36. *La Salle à manger et le Salon*, nr. 4, 1895.

37. Citat în J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, *ed. cit.*, p. 126.

38. *Ibid.*, pp. 126–127.

39. J.-A. Brillat-Savarin, *Physiologie du goût*, *ed. cit.*, p. 298.

40. E. şi J. de Goncourt, *Histoire de la société française pendant la Révolution*, E. Dentu, 1854, p. 303.

41. H. de Balzac, *Illusions perdues*, *Oeuvres complètes*, Furne, 1843, t. IV, p. 134.

42. J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, *ed. cit.*, p. 27.

43. H. de Balzac, *Le Père Goriot*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", t. II, p. 947.

44. F. Soulié, *Restaurants et gargotes*, 1842, citat în J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, *op. cit.*, p. 51.

45. J. Roman, *Mes souvenirs de chasseur chez Maxim's*, Les Libraires parisiens, 1939, p. 35.

46. J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, *ed. cit.*, p. 95.

47. J. Roman, *Mes souvenirs de chasseur chez Maxim's*, *ed. cit.*, p. 39 şi p. 15.

48. J. Mauduit, *Maxim's, soixante ans de plaisir et d'histoire*, Monaco, Éditions du Rocher, 1958, p. 262.

49. *Ibid.*, p. 266.

50. J. Diwo, *Chez Lipp*, Denoël, 1981, pp. 107–109.

51. *Ibid.*, p. 125.

52. *Ibid.*, p. 131.

53. *Ibid.*, p. 132.

54. *Ibid.*, p. 134

55. *Vezi* „Petite cartographie lippienne" în C. Guittard, I. Courty-Siré, *Lipp, la brasserie*, Ramsay, 2006, p. 121.

56. J. Diwo, *Chez Lipp, ed. cit.*, p. 124.

57. *Vezi* Ch. Millau, *Maxim's de Paris*, New Xork, Metropolitan Museum, 1982.

58. R. Courtine, *La Gastronomie, ed. cit.*, p. 68.

CAPITOLUL XIII. TURF, LAWN, GREEN

1. J. Boulenger, *Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit.*, p. 85.

2. *Ibid.*, pp. 86–87.

3. Citat în N. Elias, „La genèse du sport en tant que problème sociologique", *Revue des deux mondes*, iunie 1998, p. 47.

4. Citat în O. Bloch, W. Von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, PUF, 1960, p. 598.

5. M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1989, nr. 80, p. 22.

6. C. Maurras, „L'Internationale du sport", *Gazette de France*, 20 iunie 1894.

7. *La Nature, revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie*, 8 mai 1897.

8. Citat în *Revue des deux mondes*, iunie 1998, pp. 24–25.

9. Citat în J. Boulenger, *Les Dandys, ed. cit.*, p. 137.

10. *La Nature, revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie, ed. cit.*

11. M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles", *ed. cit.*, p. 22.

12. J. Boulenger, *Les Dandys, ed. cit.*, p. 135.

13. *La Nouvelle Revue*, t. CXIII, 1898, p. 339.

14. *Battle Door, le cercle de tennis de l'île de Puteaux*, citat în M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles", *ed. cit.*, p. 27.

15. *Je sais tout*, 1 iunie 1905, pp. 715–716.

16. *Ibid.*, p. 93.

17. *Ibid.*, p. 90.

18. *Ibid.*, p. 607.

19. *Ibid.*, p. 612.

20. *Ibid.*, p. 613.

21. O. Uzanne, *Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions*, Mercure de France, 1910, pp. 333–335.

22. M. Boulenger, *Moeurs du jour*, Plon, 1926.

23. *Ibid.*, p. 56.

24. O. Uzanne, *Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions*, Mercure de France, *ed. cit.*, p. 320-321.

25. Comtesse Jean de Pange, *Comment j'ai vu 1900*, *ed. cit.*, t. II, p. 126.

26. P. Giffard, *La Reine bicyclette*, Librairie Firmin-Didot, 1891.

27. *Ibid.*, p. 143.

28. E. Giraudet, „Grammaire de la danse et du bon ton à travers le monde et les siècles depuis le singe jusqu'à nos jours", *Traité de la danse*, Chez l'auteur, 1900, t. II, pp. 497–498.

29. R. Holt, „La bicyclette, la bourgeoisie...", *Sport/histoire*, nr. 1, 1988.

30. O. Uzanne, *Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions*, Mercure de France, *ed. cit.*, p. 322.

31. J. d'Ormesson, *Au plaisir de Dieu*, Gallimard, 1974, pp. 96–98.

32. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, *ed. cit.*, p. 291.

33. „Les réseaux d'équipements sportifs dans les stations balnéaires: l'exemple du tennis", *In Situ*, nr. 4, martie 2004.

34. „Le Roland-Garros des cuvées réservées", citat în Isabelle, comtesse de Paris, *Haut de gamme. L'art de vivre à la française*, *ed. cit.*, pp. 153–158.

35. R. Brasillach, „Le snobisme des planches", *Je suis partout*, 9 ianuarie 1937, pp. 86–87.

36. *Je sais tout*, 1905.

37. É. de Gramont, *Le Golf*, La Nouvelle Société d'éditions, 1930, pp. 17–18.

38. *Ibid.*, p. 20.

39. *Ibid.*, p. 28.

40. *Bottin mondain*, 1995, p. 1807.

41. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, *ed. cit.*, p. 291.

42. *La Nature, revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie*, 8 mai 1897.

43. N. Ksiss, „Football et société en région parisienne, Une histoire sociale du football ouvrier", p. 2 (pe internet) http:////www.warefootball.org/a-la%20source/ (pagină consultată la 9 octombrie 2007).

44. D. Rebrik, *Le Sport ouvrier*, 5 noiembrie 1923, citat în *ibid.*

45. G. Rozet, *Les Fêtes du muscle*, Grasset, 1914, p. 50.

46. Bernard, *Sur le ring*, Nilsson, 1913, p. 17.

47. P. Charreton, „Sports et sociabilité mondaine dans la littérature française, 1880–1930", *Sport/histoire*, nr. 1, 1988, p. 107.

48. J.-N. Liaut, *Petit dictionnaire du snobisme contemporain*, Payot, 2006, p. 101.

49. H. de Balzac, *Traité de la vie élégante*, *Oeuvres diverses*, *ed. cit.*, t. II, p. 158.

50. *Vezi* M. Fouquier, *Jours heureux d'autrefois,* Albin Michel, 1941, p. 173.
51. *Ibid.*, p. 172.
52. L. Baudry de Saunier, *L'Automobile théorique et pratique,* Neuilly, Chez l'auteur, 1899, p. 416.
53. Comtesse Jean de Pange, *Comment j'ai vu 1900, ed. cit.*, t. II, *op. cit.*, pp. 184–185.
54. A. de Fouquières, *50 ans de panache, ed. cit.*, p. 247.
55. *L'Illustration,* martie 1932.
56. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme, ed. cit.*, p. 55.
57. *Ibid.*, p. 55.
58. (Pe internet) http://www.classicsgallery.com/fr/ (pagină consultată la 12 octombrie 2007).
59. P. Daninos, *Snobissimo, ou le désir de parêtre,* Hachette, 1964, p. 33.
60. *Ibid.*, p. 34.
61. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme, ed. cit.*, p. 102.
62. G. de Rothschild, *Contre bonne fortune,* Belfond, 1983, pp. 90–91.
63. P. Benoit, *L'Auto,* La Nouvelle Société d'éditions, 1929, p. 12.
64. *Ibid.*, p. 19.
65. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme, ed. cit.*, pp. 100–101.
66. *Ibid.*, p. 101.

EPILOG

1. M. Proust, *Les Plaisirs et les jours, Écrits mondains,* UGE, 1993, pp. 143–144.
2. J. Boulenger, *Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit.*, pp. 29–31.
3. Saint-Simon, *Mémoires, ed. cit.*, p. 96.
4. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains, ed. cit.*, p, 96.
5. EC, p. 41.
6. *Ibid.*
7. R. Girard, *Mensonge romantique et vérité romanesque,* Grasset, 1961, p. 223.
8. *Ibid.*, p. 222.
9. A. de Luppé, *Chez Marcel Proust. Snobs et mondains,* Les Amis d'Édouard, 1928, p. 10.
10. Citat în G. de Sède, *Aujourd'hui les nobles, ed. cit.*, p. 274.
11. Citat în *ibid.*, p. 91.
12. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains, ed. cit.*, p, 98.
13. *Ibid.*, p. 99.
14. R. de Montesquiou, *L'Assemblée des notables,* Juven, 1909, p. 183.

Indice selectiv

Numele personajelor fictive sunt culese cu litere cursive.

Abbatucci, conte, 279
Ably, Jean-Jacques, 285
Academie, 9, 87, 98, 225, 278
ACF (Automobile Club de France), 105, 106
Acțiunea Franceză, 124
Adam, Paul, 173, 175
Adunarea Stărilor Generale, 170
Adrià, Ferran, 256–258, 271, 272
Albaret, Céleste, 230
Albuféea (familia), 154, 160
Alembert, Jean Le Rond d', 35
Allais, Alphonse, 199, 200
Allais, Émile, 287
Almanahul Gotha, 19, 92, 93, 95, 107, 108
America, 13, 20, 21, 22, 48, 54, 86, 97, 127, 231
Améro, Justin, 81, 88, 247
Amiable, Louis, 111, 113
Andigné, marchiz d', 49
Andlau, conte d', 133, 191
ANF (Anuarul nobilimii), 20, 50, 53, 69, 142, 143
Anglia, 7, 13, 15, 21, 60, 75–78, 80, 88, 105, 110, 122, 127, 175, 220, 231, 240, 275
Anii nebuni, 193, 252, 308
Anne, prințesă a Angliei, 164
Antichitate, 10, 138, 248
Antin, Louis Pardaillan de Gondrin, duce de, 110, 113
Antigny, Marie-Ernestine, zisă Blanche d'Antigny, 151, 152
Apicius, Marcus Gavius, 246, 247
Apponyi, contesa Marie-Thérèse, 228
Aremberg, Pierre d', 278
Argentina, 19
Arman, Armand Pierre Fernandez, zis, 200
Aron, Jean-Paul, 263, 267
Arsouille, Milord l', vezi Lord Seymour
Artagnan de Montesquiou, mareșal d', 42, 223
Artois, conte d', vezi Carol X
ASmallWorld, 8, 108
Augier, Émile, 36
Augustus, împărat, 57
Aurier, Albert, 198
Australia, 20, 291

Auteuil, 174, 227, 232, 277
Avaray, duci d', 104, 105
Ayoub Sinano, Christian, 89

Bach, Johann Sebastian, 190
Bachelin, Deflorenne, Antoine, 25, 37, 66
Bacon, Francis, 206
Balete ruseşti, 252
Balmain, Pierre, 238
Balthus, Balthasar Klossowski de Rola, zis, 206
Baluze, Étienne, 55
Balzac, Honoré de, 77, 80, 216, 218, 229, 236, 243, 266, 295
Bar, Jean-Pierre, 55
Barbey d'Aurevully, Jules, 233, 235
Barbier, Edmond Jean François, 215
Bardot, Brigitte, 164
Barnabooth, A.O., 79
Barney, Natalie Clifford, 80
Baroux, Robert, 242
Barrès, Maurice, 174, 175, 235, 294
Bartillat, Christian de, 171
Basildon, lady, 80
Batz, Paul de, 42
Baudelaire, Charles, 234, 263
Baudry de Saunier, Louis, 297
Bautru (familia), 43
Bavaria, Isabeau de, 249
Bayreuth, 119, 187–189, 272
Bazarul caritătii (incediul de la), 192, 224
Bâlciul deşertăciunilor, 15, 46, 91, 140
Beaunier, André, 182, 184
Beauvilliers, Antoine, 265
Bébéar, Claude, 98
Beckett, Samuel, 194
Bedel, Maurice, 119, 287
Beirut, 19, 88, 89
Belgia, 2, 18
Bellamy, Henri, 49, 53
Belle Époque, 49, 226, 231, 232, 240, 294
Benoit, Pierre, 303
Benedict al XIV-lea, 113
Béranger, Pierre Jean de, 36
Berg, Philip, 130, 131
Berg, Karen, 131
Bergier, Jacques, 126
Bergson, Henri, 182, 183
Berlier, Jean-Baptiste, 137
Berlin, 87
Bernanos, Georges, 123
Bernard, Samuel, 45
Berri, Claude, 203
Berry, Marie Caroline, ducesă de, 228
Bessac, conte de (zis Mallebey), 40
Bettino, 79
Beaumont, Édith, contesă de, 191
Biron (familia) 170, 171
Biron, Armand Louis de Gontaut, duce de Lauzun apoi duce de, 171
Bisaccia, duci de, 62, 279
Bischoffsheim, Raphaël-Louis, 279
Biserica Catolică, 117–125
Bjørnson, Bjørnstjerne, 85, 192
Blanche, Jacques-Émile, 197
Blavatsky, doamna, 129
Bléville (familia), 114
Blessington, Marguerite Power, contesă de, 220, 222
„Bling-bling", 245
Bloy, Léon, 118, 122, 123
Bobet, Louison, 284
Bobo, 83
Bocuse, Paul, 256
Bois de Boulogne, 15, 105, 107, 277, 278
Bokassa, Jean-Bedel, împărat, 148
Boldini, Giovanni, 197
Bonaparte, Ludovic-Napoleon, împărat, vezi Napoleon al III-lea,
Bonaparte, Ludovic, rege al Olandei, 138

Bonaventure du Breil, Charles Maris, marchiz de Rays, 145
Bond, James, 300
Bonheur, Rosa, 260
Bonnefon, conte Jean de, 308
Bonnivard, François, 33
„Bonton", 16, 77, 85, 195, 196, 230, 278, 281, 283, 292
Bord, Gustave, 116
Borel d'Hauterive, André, 20, 62, 71
Borghese, Junio Valerio, 169
Bordeaux, 144, 161, 284, 289
Boronali, 205
Bottin mondain, 24, 90, 91, 95–97, 162, 179, 183, 278, 283, 287, 291
Bouchaud, Pierre de, 16, 209, 211
Boucher, François, 185
Bouchet, André du, 201
Bouillon, Emannuel Théodose de la Tour d'Auvergne, cardinal de, 55
Boulenger, Jacques, 82, 83, 101, 102, 186, 221, 222, 273, 306
Boulenger, Marcel, 80, 83, 280
Boulie, H.G. de la, 94
Bourbon (familia), 33, 336
Bourbon-Parma, André de, 164
Bourbon-Parma, Françoise de, 164
Bourget, Paul, 80, 81, 99, 104, 123, 168, 171, 182, 235, 243
Bourvil, André Robert Raimbourg, zis, 202
Boutroux, Émile, 182
Bouvard, Philippe, 147
Bracknell, lady, 234
Brandwein, Rav Yehuda, 130
Brasillach, Robert, 286, 287
Brazilia, 145
Brecht, Bertolt, 194
Bréhand, Olivier, 100
Brelot, Claude-Isabelle, 86
Bretania, 63, 64
Bretécher, Claire, 201
Breteuil, Henry Le Tonnelier, marchiz de, 49, 268
Brillat-Savarin, Jean Anthelme, 249, 250, 253, 254, 256, 264, 265
Brissac, duci de, 45, 103, 278
Broglie (familia), 62, 191, 298
Broglie, Maurice de, 94
Broglie, Pauline de, contesă de Pange, 82, 281, 297
Brulard, Henri, 81
Brummell, George, 220, 229, 233
Buisson, Ferdinand, 218
Bulwer-Lytton, Edward, 266
Bustros, Nicolas de, 89
Butor, Michel, 200, 201
Buxtehude, Dietrich, 259
Byron, George Gordon, lord, 221, 233

Cabala, 129, 133
Cabanis, Pierre Jean Georges, 113
Cabarrus, Thérésia de, vezi Tallien, doamna
Café Anglais, 225, 263, 267, 273
Caffarel, general, 133
Cage, John, 199–201
Cagliostro, Giuseppe Balsamo, zis Alexandre, conte de, 112
Cahen d'Anvers, Joseph Mayer, conte, 70
Calloway, Cab, 239
Cambremer, Renée-Élodie, marchiză de, 190
Cambridge, 14
Camondo, Isaac de, 197
Campbell, Naomi, 241
Capefigue, Jean-Baptiste Raymond, 195
Capus, Alfred, 86, 132
Carasso, Odette, 151, 155
Carassus, Émilien, 12, 172, 188, 234

Cardin, 181
Carlyle, Thomas, 222
Carnot, Lazare, 30
Carnot, Sadi, 30
Carol al X-lea, 77, 111
Cars, François de Pérusse, duce de, 49
Cartea snobilor (Istoria snobilor din Anglia, povestită de unul dintre ei), 7, 13–15, 18
Caserio, Santo, 173
Castellane, Boni, conte de, 47, 48, 220, 223, 225, 226
Castries, Charles de, 30
Cato, 248
Cattelan, Maurizio, 206, 208
Caversham, lord, 235
Cazes, Roger, 270, 271
Cele O Sută de Zile, 138
Cercle de l'île de Puteaux, 278, 284
Cercle de l'Union, 105, 107, 221, 284
Cercle du Bois de Boulogne, 105, 107
Cercle Interallié, 107
Cézanne, Paul, 197, 198
Chabot, Henri de, 42
Chairoff, Patrice, 57
Chaleyssin, Patrick, 196
Chamillac, 18
Chamillart, Michel de, 34, 61
Chamilly (familia), 28
Champfleury, Jules François Félix Husson, zis Fleury, 167
Champs-Élysées, 15, 82, 86, 227, 267, 299
Chancel, Jacques, 286
Chanel, 56, 244, 292, 299
Chanel, Claude, 55, 56
Chantilly, 15
Chapus, Eugène, viconte de Marennes, zis, 229
Charette de la Contrie, François Athanase de, 146, 147
Charlus, Palamède, baron de, 62, 223, 224
Charlus, Marie de, 168
Charondas, 30, 55, 104
Charpentier, Armand, 174, 176, 185
Chateaubriand, François-René, viconte de, 117, 218, 234
Château-Renault, François Louis Rousselet, conte de, 28
Chauchard-Pinault, Alfred, 196
Chaudenay, Gilles de, 100
Chaulieu, abate de, 219
Chénaguet, Gaston, 193
Chérin, Louis Nicolas Henri, 24
Chéron, 160
Chesterfield, lord, 87, 88
Chevassu, Francis, 223
Cheverny (familia), 28
China, 141
Chodron, vezi Chodron-Courcel (familia), 52
Choiseul (familia), 49, 309
Choiseul-Praslin, Charles-Henri de, 177
Choisy, François-Timoléon, abate de, 44
Crisald, 23
Churchill, Winston, 288
Cicciolina, Ilona Staller, zisă, 210
Civry, Frédéric de, 282
Clemenceau, Georges, 30, 174
Clement al XII-lea, 113
Clémenti, Pierre, 204
Cleopatra, regina Egiptului, 248
Clermont, Louis de Bourbon-Condé, conte de, 110, 111, 115
Closville (familia), 114
Clouzot, Henri-Georges, 202
Clubul patinatorilor, 15, 105, 278
Cocteau, Jean, 120, 124, 213
Coelho, Paulo, 125
Coigny (familia), 41
Colbert, Jean-Baptiste, 44, 45

Colette, 242, 254
Collard, Nathalie, 129
Comte, Auguste, 88
Comună, comunard, 172
Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, marchiz de, 75
Consiliu de Stat, 34, 52, 54, 70, 137
Contades, Gérard, conte de, 101
Conti, Louis François de Bourbon, prinț de, 110
Convenție, 35, 137, 266
Copens de Houthulst, Willy, 18
Coppée, François, 88, 123, 188, 192
Coppola, Sofia, 242
Corbett, Jim, 290
Corneille, Pierre, 34, 88
Cossé-Brissac (familia), 104
Coty, François, 159
Coubertin, Pierre, baron de, 155, 275–278, 292
Coudert, Clara, 49
Courson, doamna de, 97
Courtine, Robert, 256, 272
Cowell, Henry, 199
Crafty, vezi Geruzez, Victor, 15
Crawley, sir Pitt, 45
Crécy, Odette de, *vezi* Swann, Odette,
Croisset, Francis de, 287
Croy-Chanel (familia), 56
Croy d'Havré (familia), 56
Crussol, duce de, 111
Curnonsky, Maurice Edmond Sailand, zis, 256, 258
Cuvântări de Post, 118

Da Costa, Mgr, 119, 130
Daireaux, Max, 117, 118
Dangeau, Philippe de Courcillon, marchiz de, 11
Dangeau, 34, 35
Daninos, Pierre, 295, 301
Dantec, Maurice G., 124
Danton sau d'Anton, Georges Jacques, 32, 266
Darmon, Jean-Claude, 293
Daudet, Alphonse, 145
Daudet, Léon, 86, 158, 167, 168, 173, 193, 259
Debord, Guy-Ernest, 202, 203
Debussy, Claude, 186, 190
Decazes, Élie, duce, 30, 49
Degas, Edgar, 197, 198
Delon, Anthony, 286
Delvau, Alfred, 15
Denesle, 87
Deneuve, Catherine, 286
De Nittis, Giuseppe, 255
Déroulède, Paul, 152
Derwentwater, Charles Radclyffe, lord, 110
Descartes, René, 88
Desfontaines, abate, 74
Deshours de Calviac, Émile, 50
Despart, Flora, 242, 243
Detourbey, Marie-Anne, zisă Jane de Tourbey, contesă de Loynes, 47
Deutsch de la Meurthe (familia), 35
Diaghilev, Serghei, 193
Dicționarul Camerei Lorzilor, 15
Diderot, Denis, 75, 133, 230
Digby Batzell, Edward, 21
Dion, Albert, conte de, 296, 297
Dior, Christian, 236
Directorat, 35, 137, 217
Diwo, Jean, 270
Dominguez, 40
Doren, John, 14
Dorgelès, Roland, 205
Doublemar de Saint-Fargeau, doamna, 153

Doublet (zişi Doublet de Persan şi Doublet de Crouy), fraţi, 306
Doucet, Jacques, 89, 226
Doudeauville, duci de, 62, 104
Douglas Wise, Elinor, 49
Doumic, René, 85, 176
Dreyfus, Alfred, 153, 174
Drucker, Michel, 286
Drumont, Édouard, 187
Dubois, Urbain, 251
Dubreuil, zis contele sau marchizul de Breuil, 134
Ducese roşii, 177, 180
Duchamp, Michel, 200, 205, 206
Ducquerie (familia), 114
Dumanoir, Andéol, 161
Dumas, Casimir, 50
Dumas, Jean-Louis, 238
Dupond de L'Eure (familia), 35
Dupperon, zisă Gladys de Milo, doamna, 193, 194
Duroy, Georges, zis baronul Du Roy de Cantel, 156, 157
Duvernois, Henri, 279, 280
Duvivier, Paul, 161

Eduard al VII-lea, 230, 271
Edwardians, 240
Edwards, Maria Teresa, 49
Ehret, 94, 96
Ehret, Émile, 93
El Bulli, 259, 271, 272
Élianthe, 305, 306
Elisabeta a II-a, 164
Epstein, Joseph, 9, 13, 19, 21
Erasmus, Desiderius, 10, 39
Éraste, 75
Escarbagnas, contesă de, 11, 84, 86
Esseintes, Jean des, 224, 254, 256
Essling de Rivoli, Anna d', 154, 160
Estaing, Jean-Baptiste, conte de, 54
Estaing, Tristan d', 54
Estampes, Louis d', 114
Estienne, Henry, 85
Étiemble, René, 81
Eugénie, Eugenia Maria de Montijo de Guzmán, împărăteasa, 89, 228
Europa, 12, 19, 21, 22, 36, 70, 86, 87, 89, 92, 276, 302
Evangelista, Linda, 241
Evul Mediu, 10, 28, 72, 125, 136, 248, 249, 304

Facebook, 8, 108
Fashion victim, 22, 244, 245
Fashionable, 80, 102, 105, 214, 221, 222, 228–230, 236, 265
Fath, Jacques, 238
Fatta, Corrado, 16
Fénelon, François de Salignac de La Mothe, zis, 110
Ferreux, Marie-Jeanne, 128
Feuillet, Octave, 191
Feydeau, Georges, 192
Fezensac (familia), 104
Fichini, Fedora, 232, 233
Figaro, Le, 16, 23, 40, 74, 133, 153, 157, 159–162, 172, 176, 182, 183, 192, 197 205
Filip al II-lea, Filip Augustus, 54, 122
Fitz-James (familia), 50, 158
Fixon, Arcady, 252
Flaubert, Gustave, 61, 140, 251, 260
Foburg Saint-Germain, 101, 119, 125, 162
Fontana, Lucio, 207
Fontanges, Marie-Angélique de Scorraille de Roussille, ducesă de, 219, 227
Force, Auguste Armand, duce de la, 119
Ford, Henric al II-lea, 21
Fortunato, 262, 263
Foucault, André, 289

Fougeret de Monbron, Louis-Charles, 75
Fouquier, Marcel, baron, 297
Fouquières, André de, 95, 96, 179, 191, 231, 232, 279, 283, 298
Fragnol, 88
France, Anatole, 173, 174, 178
Francmasonerie, 87, 110–117
Frederic al II-lea al Prusiei, 87
Frederic al III-lea de Saxa-Gotha, 19, 92, 110
Freud, Julian, 206
Fulda, Anne, 148
Fumaroli, Marc, 87, 181
Fundația Ordinului Cavalerilor de Rondmons, 58, 61, 72
Funès, Louis de, 202

Gabin, Jean, 202
Gable, Clark, 239
Gachet, Sophie, 244
Galley, Anne, 159
Galliot, Marcel, 82
Gambetta, Léon, 150, 230, 263
Garner, Litta, 49
Garrel, Philippe, 203, 204
Gauguin, Paul, 197, 260
Gaulle, de (familia), 30, 31
Gautier, Théophile, 140
Gencé, contesa de, 78
Genet, Jean, 194
Gentry, 165, 231
George al IV-lea, 220
Germania, 86, 87, 91, 110, 277, 293
Geruzez, Victor, zis Crafty, 15
Gesualdo, Carlo, 259
Gibbon, Edward, 76
Gide, André, 189
Giffard, Pierre, 282
Gimcana, 279, 283
Gingeras, Alison, 208, 209
Girard, René, 307
Girardin, Delphine de, 46, 85, 100, 228, 258
Giraud, abate, 95
Giraudet, Eugène, 282
Girod de l'Ain (familia), 35
Giscard d'Estaing, Edmond, 53, 54, 97
Giscard d'Estaing, Valéry, 53, 104
Godard, Jean-Luc, 181
Goncourt, Edmond și Jules de, 102, 107, 151, 153, 173, 216, 263, 265
Goring, lordul, 235
Gouffé, Jules, 251
Gould (familia), 20
Gould, Anna, 47, 226
Gourmont, Remy de, 82, 88, 173
Grace de Monaco, Grace Kelly, apoi prințesă, 243
Gramont, Antoine Héraclius Agénor, duce de Guiche, apoi duce de, 279
Gramont, Élisabeth, ducesă de, 47, 177, 178, 190, 191, 220, 221, 226, 289
Grange, Cyril, 90, 96
Grand Véfour, 149
Grave, Jean, 173
Greco, Domenikos Theotokopoulos, zis El, 207
Greffulhe (familia), 30, 82
Greffulhe, Élisabeth de Caraman-Chimay, contesă, 189, 191
Grévy, Jules, 132, 135
Grimod de La Reynière, Alexandre, 265
Gros-Pierre, 59
Gruberger, Feivel, vezi Philip Berg
Guermantes, Marie, prințesă de, 198
Guesde, Jules, 174
Guiffrey, Georges, 18
Guilleaume, Max, baron von, 299
Guitry, Sacha, 228
Gulbenkian, Calouste Sarkis, zis Gulbenkian senior, 301

Guyon, Jeanne-Marie Bouvier de La Motte, zisă dna Guyon, 110
Gyp, Sibylle Gabrielle Riquetti de Mirabeau, contesă de Martel, zisă, 153, 278

Habsburg-Lorena, Laetitia de, 108
Haldane, J.B.S., 127
Hallays, André, 17, 18
Hallyday, Johnny, 286
Harcourt (familia), 40
Harden-Hickey, James-Aloysius, zis James I, 143–146
Harlay, Achille, conte de, 306, 307
Harpalus, 39
Haussmann, Georges Eugène, baron, 67
Helleu, Paul, 197
Henric al II-lea, rege al Angliei, 31
Hepburn, Audrey, 241
Hermant, Abel, 79, 187
Hermès, 17, 238, 243, 244, 290
Hervieu, Paul, 16, 99, 100
Hess, Johnny, 239
High Life, 109
Hirst, Damien, 206, 210, 211
Homais, domnul, 139, 140, 308
Hopper, Edward, 206
Houssaye, Arsène, 46
Hozier, Pierre d', 24
Hrotsvit von Gandersheim, 193
Hugo (familia), 29
Hugo, Victor, 28, 29, 35, 88, 117
Huxley, Julian, 127
Huyghes, René, 210
Huysmans, Joris-Karl, 120, 123, 173, 224, 254

Ibsen, Henrik, 85, 86, 191–193
Illustration, L', 187, 193, 198, 287, 299
Imperiu, 25, 30, 32, 35, 56, 60, 66, 67, 76, 101, 104, 117, 216
Imperiu, Al Doilea, 46, 60, 67, 105, 119, 150, 151, 162, 191, 218, 223, 229, 262, 267
Incredibilii, 12, 216, 229, 239, 240, 269
Ingres, Dominique, 207
Internet, 8, 59, 72, 108, 125, 128, 129, 293
Isotta-Fraschini, 300, 304
It bag, 244
Italia, 93, 69, 70, 169, 247
Iuvenal, 248, 249

Jackson, Michael, 83
Jannet, Claudio, 114
Jockey Club, 86, 91, 100–107, 133. 186, 218, 223, 227, 268, 271, 276, 278
Jollivet, Gaston, 23, 74, 78, 114
Joséphine, Marie-Josèphe-Rose de Tascher de La Pagerie, împărăteasa, 228
Jougla de Morénas, 25
Jourdain, domnul, 11, 17, 24, 45, 59, 65, 84, 212, 214, 219
Journal officiel, 52, 53
Joyce, James, 200, 201
Jullian, Philippe, 124, 125, 284, 292

Kahn, Zadoc, 71
Kardec, Allan, 129
Karr, Alphonse, 37
Ketman, George, 300
Khalil Bey, 47
Kieffer, Anselm, 206
Klein, Yves, 208
Koons, Jeff, 204, 208–211
Ksiss, Nicolas, 292
Kurti, Nicolas, 256

Labarre de Raillicourt, Dominique de, 60
Labiche, Eugène, 193
La Bruyère, Jean de, 11, 34
Lachman, Thérèse, zisă „la Païva", 46, 47
Lacordaire, Henri, 117

Lacroix, Michel, 128
La Fayette (familia), 28
La Fayette, Marie Joseph Motier, marchiz de, 47, 54
Lafitte, Jacques, 96, 97
La Fontaine, Jean de, 31, 308
La Gandara, Antonio de, 197
La Rochefoucauld (familia), 49, 62
La Rochefoucauld-Doudeauville (familia), 62
La Rocque, François, conte de, 177
La Trémouille (familia), 36
La Varende, Jean de, 309
Lagarde, André de, 36, 37
Lagardie, Horace de, 15
Lagerfeld, Karl, 241, 242, 245
Lagrange, Yvan, 204
Lagrenée, baron de, 141
La Halle, Adam de, 193
Lahire, Bernard, 206
Lajeune Vilar, André, 142
Lamarche, Cyrille de, 251
Lamartine, Alphonse de, 88
Lang, Fritz, 202
Langlande, baron R. de, 279
Larbaud, Valéry, 79
Laszlo, Philippe de, 197
Laurent, Charles, 135
Lauzun (familia), 43, 171
Lebaudy, Max, 267
Lecomte, Georges, 188
Leconte de Lisle, Charles Marie Leconte, zis, 173
Legrandin, 18, 306
Lelouch, Claude, 268
Lemaire, Madeleine, 173
Lemaître, Jules, 11, 16, 307, 309
Lenin, Vladimir Ilici Ulianov, 179, 180
Lenoble, Jacques, 198
Leon al XIII-lea, 124
Le Puel, Alain, 174
Levesque, Alfred, 32
Liancourt (familia), 62, 170
Lipp, 269–271
Lobkowicz, prinţ de, 164
Loiseau, Georges, 299
Londe (familia), 114
Londra, 77, 78, 80, 86, 88, 110, 131, 160, 220–222, 241, 276, 299
Lorena, 29, 65
Lorrain, Jean, 190, 224
Loyseau, Charles, 29
Ludovic al XII-lea, 30, 65
Ludovic al XIV-lea, 10, 17, 24, 34, 44, 57, 61, 63, 65, 74, 110, 119, 213, 219, 306
Ludovic al XV-lea, 34, 77, 112, 214, 215, 243, 250
Ludovic al XVI-lea, 31, 77, 111, 147, 171, 174, 178, 277
Ludovic al XVIII-lea, 65, 111, 138
Lucinge, prinţ de, 105
Lucullus, 265
Lugné-Poe, Aurélien Lugné, zis, 192
Luppé, A., conte de, 308
Lusignan (familia), 40
Lutèce, Jean de, *vezi* Arthur Meyer
Luynes (familia), 104
Luynes Louis Joseph Charles Amable d'Albert, duce de, 170, 171
Luynes, Philippe, duce de, 49

Macchi, cardinal Vicenzo, 70
Macdonald, Étienne Jacques Joseph, mareşal, 138
Macias, Enrico, 286
Madonna, 130, 131
Madre, conte de, 279
Maeterlinck, Maurice, 192
Mai 1968, 180, 181, 238, 302
Maistre, Jospeh de, 60

Malet (familia), 279
Mallarmé, Stéphane, 173, 188, 235
Malon, Benoît, 174
Malraux, André, 219
Manet, Édouard, 197
Mao Zedong, 181
Marcowitch, Karl, 195
Mardière, Christophe de la, 90
Marc Antoniu, 248
Margaret, prințesă a Angliei, 164
Maria-Antoaneta, regina Franței, 111, 218
Marie-Chantal, 163
Maritain, Jacques, 124
Maritain, Raïssa, 124, 183
Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de, 85
Marsay, viconte de, 66, 155
Martelier, Maurice, 239
Martin (zis colonelul Martin de Saint-Phar, marchiz de Saint-Phalle), 40
Martin du Gard (familia), 35
Martrin-Donas, baron de, 94
Marx, Karl, 175, 199
Matisse, Henri, 204
Mauclair, Camille, 175, 190
Mauduit, Jean, 268
Maugham, Somerset, 21, 121
Maupassant, Guy de, 151, 156, 159, 195
Maurois, André, 230
Maurras, Charles, 124, 152, 275, 276
Maxim's, 267–269, 271
Mazeaud, Pierre, 98
Meissonier, Ernest, 196
Méline, Jules, 142
Mérite agricole, 142
Mencken, Henry Louis, 21
Mercier, Louis Sébastien, 118, 215
Mérimée, Prosper, 81
Mérode (familia), 40
Mesmer, Franz-Anton, 112
Metternich, Pauline, prințesă de, 187
Meyer, Arthur, 119, 149–159, 162, 195
Meylan, Jean, 44
Méot, 265
Michael Jackson and Bubbles, 208, 209
Michaël, Arthur, 198
Michalon, 218
Michel, Louise, 172, 180
Millet, Jean-François, 196
Mirbeau, Octave, 173, 192, 250
Mistler, Jean, 210
Mitchell, Eddy, 286
Mitford, Nancy, 284
Mitterrand, François, 271
Molé (familia), 30, 45
Molé, Louis Mathieu, conte, 228
Molière, Jean-Baptiste Poquelin, zis, 45, 54, 61, 84, 185, 202, 213
Mommenheim, Arthur de, vezi Arthur Meyer
Monet, Claude, 197
Mons (familia), 114
Montaigne, Michel de, 88
Montaigu, duce de, 110
Montalembert (familia), 40
Montebello (familia), 40
Montebello, contesa Jean de, 154
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de, 213
Montesquiou, Robert, conte de, 187, 220, 223–225, 243, 310
Montesquiou-Fezensac (familia), 49
Montesquiou-Fezensac, Lionel, conte de, 105
Monteverdi, Claudio, 190
Montgommery (familia), 20
Montmorency (familia), 28, 32, 36, 170
Montmorency, Anne Charles de, duce de Luxembourg et de Châtillon, 11
Montresor, 262

Morand, Paul, 9, 12, 80, 259, 300
Morès, Antoine, marchiz de, 169
Mornay, marchiz de, 278
Morny, Charles Auguste Louis Joseph, conte apoi duce de, 191, 220, 222
Mortemart (familia), 44
Mortemart, marchiz de, 105
Moskova, Napoleon Joseph Ney, prinț de la, 100
Mosley, Oswald, 169
Moss, Kate, 241
Mountbatten (familia), 163
Moustier (familia), 114
Mugnier, abate, 120, 121
Murat, Joachim, prinț, 105, 278
Muscadini, 216, 240
Musset, Alfred de, 104, 140
Mussolini, Benito, 169, 207

Nabe, Marc-Édouard, 124
Nanjac, viconte de, 79, 80
Napoleon I, 66–68
Napoleon al III-lea, 47, 144, 186, 222
Naudon, Paul, 112, 115
Naurois, Édouard de, 20, 25, 30
New Age, 126, 128, 129
New York, 20, 47, 48, 129, 145, 198, 206–208, 235, 244, 264
Négroni, François de, 309
Nemours, Louis Charles Philippe d'Orléans, duce de, 100
Nestorius, 39
Nicolae al II-lea, 178
Nimier, Roger, 300
No sport, 288, 295
Noailles (familia), 36
Noailles, Anna de, 120
Noailles, Charles de, 76, 111
Noailles, Louis de, duce d'Ayen, 111
Noailles, Marie-Laure, vicontesă de, 180
Nordau, Max, 188

Onassis, Aristotelis, 271
Opera, 15, 78, 102, 182, 186, 187, 189, 192, 197, 228, 252, 267, 293, 297
Ordinul Crucii de Trinidad, 145
Ordinul Coroanei de oțel, 144
Ordinul Saint-Esprit, 11, 136
Orléans, Louis Philippe Joseph, duce d', zis Philippe-Egalité, 111, 115, 147, 170, 215
Orléans, Filip al VIII-lea, duce d', 146, 147
Orloff, prinț Alexis, 297
Ormesson, Antoine d', 291
Ormesson, Blanche d', 96
Ormesson, Jean d', 11, 283
Orsay, Pierre Gaspard Marie Grimod, conte de, 86, 220–222, 235, 296
Orval, baroana d', 231

Pahlavi, Farah Diba, 164
Paik, Nam June, 200
Palais-Royal, 152, 265, 292
Palekastro cel Mare, 57
Palestrina, Giovanni Pierluigi da, 190
Pamphile, 11
Paquin, Jeanne, 89, 226
Parisis, Octave de, vezi Arthur Meyer
Parker, Sarah Jessica, 241
Pasquier (familia), 30, 50
Paturot, Jérôme, 36
Pauwels, Louis, 126, 127
Pène, Henri de, 31, 151, 158
Percy (familia), 20
Petit-Jean, 24
Petroniu, 10, 261
Phocas, Dl. de, 224
Pius al XI-lea, 124
Pinçon, Michel, 87, 104
Pinçon-Charlot, Monique, 87, 104
Piré Hippolyte de Rosnyvinen, general conte de, 102
Planète, 126, 127

Plée, Léon, 27
Plessis-Vaudreuil, Sosthène, duce de, 283, 284
Poe, Edgar, 262, 263
Point de vue–Images du monde, 159, 163, 164
Poiret, Paul, 89
Polignac, Winnaretta Singer, prințesă de, 187
Pompadour, Jeanne Antoinette Poisson, marchiză de, 227
Poncelet, Christian, 98
Poniatowski (familia), 30
Poussin, Nicolas, 207
Pozzi, Catherine, 178
Presse people, 164
Prețioasele ridicole, 165
Prévost, Antoine François Prévost d'Exiles, zis abatele, 74, 75
Pringué, Gabriel-Louis, 86, 119, 120, 180
Printemps, Yvonne, 228
Proust, Marcel, 17, 18, 22, 61, 62, 140, 224, 225, 230, 294, 305
Prunier, Émile, 253
Puy de Clinchamps, Philippe du, 25, 260, 300, 301, 303, 304

Quost, Rolf, 51

Racine, Jean, 34
Racing Club, 105, 285, 292
Radiguet, Raymond, 124
Rameau, Jean-Philippe, 190
Raoul-Duval, Maurice, 279
Rafael, Raffaelo Sanzio, zis, 211
Rappoport, Charles, 178
Ratazzi, doamna, zisă dna de la Mothe du Portal ou Duportal, 133, 134
Rauschenberg, Robert, 200
Război Mondial, Primul, 18, 21, 38, 49, 53, 82, 85, 92, 93, 124, 158, 162, 178, 182, 185, 193, 194, 198, 228, 252, 268, 273, 281, 298
Război Mondial, al Doilea, 17, 21, 51, 71, 96, 124, 160, 162, 163, 202, 207, 213, 235–237, 239, 240, 285, 287, 300
Read, Fanny, 47
Récamier, Juliette, 228
Redfern, Charles Poynter, 226
Régnier, Henri de, 173
Reille, baron, 105
Reineri, Madeleine, 203
Renault, Léon, 133, 135
Republica, 13, 40, 53, 60, 86, 105, 117, 119, 133, 136, 137, 141, 142, 146, 150, 163, 171, 172, 223, 229, 308, 309
Restaurație, 28, 32, 35, 45, 46, 56, 66, 68, 77, 117, 120, 138, 171, 216, 228, 233, 243, 266, 277, 309
Revoluția din 1830, 36, 68, 77
Revoluția Franceză, 11, 12, 21, 24, 26, 31, 32, 35, 36, 40, 42, 45, 53, 55, 67, 68, 76, 113, 114, 117, 136, 137, 147, 168–171, 177, 213, 215–217, 227, 265
Rey, Alain, 245
Reybaud, Louis, 36
Ribault, Jean-Claude, 261
Richard, René, 177, 180
Richelieu, Armand, duce de, 49
Risvaeg, Stéphan, 190
Ritz, 252
Ritz, César, 252
Rivarol, Antoine de, 35, 87, 170
Robert, Hubert, 179
Robespierre, Maximilien Marie Isidore de, 12, 35, 216, 266
Rocheford, Henri, 36
Rocher de Cancale, 266
Rockefeller, John Davidson, 21
Rodenbach, Georges, 192
Roederer, Pierre-Louis, conte, 137

Rohan (familia), 36, 42, 57, 63–65, 168
Rohan, Isaac de, sieur de Poulduc, 64
Rohan-Poulduc (familia), 63, 64
Roland Garros, 285, 286
Rollan, Françoise, 284
Rolls-Royce, 300–302
Roma, 69, 93, 221, 299
Romains, Jules, 180
Roman, José, 267, 268
Romanée-Conti, 261, 263, 264
Rondeix, Eugène, 214, 215, 229, 233
Rosa, Gabriel de, 143
Rosel, Bruno du, 236, 237
Rothko, Mark, Marcus Rothkowitz, zis, 206
Rothschild (familia), 126, 195, 278, 291
Rothschild, Guy de, 302, 303
Rouff, Maggy, 226
Rousseau, Henri, zis Vameşul, 204
Rousseau, Jean-Jacques, 74
Rowley, Anthony, 261
Rubempré, Lucien de, 218, 266
Ruellan, Gilles, 45
Rusia, 86, 177, 179, 181, 250–252, 275
Ryner, Han, 123

Sabran (familia), 50
Sachs, Maurice, 124
Saffron, Inga, 253
Sagan, Françoise, 271
Sagan, prinţ de, vezi Charles Guillaume Frédéric Boson de Talleyrand-Périgord
Sailland, Maurice Edmond, vezi Curnonsky.
Saint-Bris, Gonzague, 181
Saint-John Perse, Alexis Leger, zis, 7
Saint-Just, Louis Antoine de, 32
Saint Laurent, Yves, 238
Saint-Martin, Monique de, 275
Saint-Sauveur, Blanche Costard, zisă doamna de, 134
Saint-Simon, Louis de Rouvroy, duce de, 10, 12, 25, 28, 34, 41, 55, 61–66, 69, 117, 219, 306
Santiago de Chile, 88
Sardou, Michel, 286
Sardou, Victorien, 193
Sargent, John Singer, 197
Sarkozy, Nicolas, 98
Saurin, 76
Saville, lord, 160
Saxa, Maurice, mareşal de, 110
Saxa-Teschen, Marie-Christine de, 111
Sayn-Wittgenstein, Elisabeth von, 51
Scaraffia, Giuseppe, 234
Schiffer, Claudia, 241
Schütz, Heinrich, 259
Schwob, Marcel, 173
Sède, Gérard de, 30–32, 41, 53, 60
Sedley, Joseph, 15
Seillière, Jeanne, 223
Sénac de Meilhan, Gabriel, 170
Seneca, 193, 246
Séréville, Étienne de, 25
Seton, Helen, 49
Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de, 43
Seymour, lord, zis Milord l'Arsouille, 100, 102, 276, 296
Seymour-Conway, Richard, marchiz d'Hertford, 86
Shaftesbury, contesă de, 219
Sharp, Rebecca, zisă *Becky,* 46
Sieyès, Emmanuel-Joseph, abate, 67
Siffredi, Rocco, 204
Singer (familia), 20
Singer, Isabel, 49, 278
Sisley, Alfred, 197
Sittwell, Edith, 168

Skeat, 14
Social register, 21
Sollers, Philippe, 124
Soubise, Anne de Rohan-Chabot, prinţesă de, 63
Souday, Paul, 38
Spania, 93
Spears, Britney, 130
Spinoza, Baruch de, 184
Staffe, baroană, Blanche Soyer, zisă, 117
Stalin, Iosif Visarionovici Djugaşvili, zis, 178, 179
Staub, 218
Stendhal, Henry Beyle, zis, 81
Sternheim, Carl, 22
Strindberg, August, 85, 192, 193
Sue, Eugène, 80, 101, 221
Swann, Odette, 88

Şem-Tov de Leon, Moise, 130

Tailhade, Laurent, 173
Tallemant des Réaux, Gédéon, 43
Talleyrand (familia), 65, 80
Talleyrand-Périgord, Charles Guillaume Frédéric Boson, prinţ de Sagan, duce de, 49, 102, 104, 297, 187, 186, 192, 220, 223, 225, 282, 296, 300
Talleyrand-Périgord, Hélie de, 48
Tallien, doamna, 227
Tapié, Michel, 207
Tarbé, Edmond, 151
Tarkington, Booth, 21
Tarsul, 99
Tartuffe, 11
Teilhard de Chardin, Pierre, 126
Templeton, Elliott, 121
Terrail, Claude, 257
Thackeray, William Makepeace, 7, 10, 13–15, 46, 91, 140
Théâtre de l'Oeuvre, 11, 192
This, Hervé, 256
Thursby, sir George, 299
Tissot, James, 197
Tocqueville, Alexis de, 13
Tokay, 261
Tommasi, Mike, 257
Tounens, Antoine de, zis Orllie-Antoine I, 143–145
Tounens, Jean, 144
Tour d'Argent, La, 257, 267, 269
Tout-Bordeaux, Le, 95, 161
Tout-Lyon, Le, 95, 161, 162
Tout-Marseille, Le, 95, 161
Tout-Paris, Le, 94, 96
Tréfusis, Violet, 19
Trémouille (familia), 36
Trencavel (familia), 61
Trimalchio, 10, 261
Tudor, David, 198–200
Turenne, Marguerite de, 119, 158
Turgheniev, Ivan, 251
Twombly, Cy, 205

Unzue, Maria Diaz, 49
Upper class, 21, 293
URSS, 86, 177–179
Ustinov, Peter, 285
Uzanne, Octave, 280, 281, 283
Uzès, Anne de Mortemart-Rochechouart, ducesă de, 146, 152, 172, 180, 227

Vaillant, Auguste, 173, 180
Valéry, Paul, 120
Valette, Régis, 25, 104
Van Gogh, Vincent, 197
Vanderbilt (familia), 20
Vandérem, Ferdinand, 182, 183
Vartan, Slyvie, 286
Vatel, 149
Vatican, 122, 124, 153
Vauban, Sébastien Le Prestre de, 28

Vaudoyer, Jean-Louis, 250
Vautel, Clément, 193
Veber, Pierre, 22, 193
Vechiul Regim, 23, 24, 32, 33, 40, 42, 45, 51, 54, 60, 62, 63, 66, 104, 116, 138, 169, 180, 185, 191, 213, 219, 227, 235
Velázquez, Diego, 207, 233
Vendée, 90
Verdurin, doamna, 30, 308
Verdurin, domnul, 62
Vernet, Carle, 215
Vernon, Aline, 230
Veye de Veya, Mgr, 119
Véry, 266
Vian, Boris, 7, 202, 238, 307
Victoria, regina, 230
Vieira da Silva, Maria Helena, 206
Viel-Castel, Horace, conte de, 46, 139–141, 222
Villemessant, Hyppolyte de, 159
Villiers du Terrage, Marc, 145
Visconti, Primi, 65, 117
Vittoria, Thomas Louis, 190
Vogüé, Eugène Melchior de, 282
Voiture, Vincent, 34
Vollard, Ambroise, 197, 198
Volney, Constantin François Chasseboeuf, conte de, 113
Voltaire, François-Marie Arouet, zis, 11, 35, 74, 75, 92, 113, 118
Vries, Edgard de, 193
Vuitton, 243, 245

Wachtmeister, Erik, 108
Wagner, Richard, 17, 102, 175, 186–190
Wales, prinț de, *vezi* Eduard al VII-lea
Walter, domnul, 151, 152, 195
Waresquiel, Emmanuel de, 65
WASP, 21
Welles, Orson, 21
Wendel, Henri de, 178
Werbrouck, domnul de, 150
Wharton, Edith, 22
Wharton, duce de, 110
Who's Who?, 96–98
Wilde, Oscar, 79, 80, 175, 234, 235
Wilhelm I Cuceritorul, 20
Willy, Henry Gauthier-Villars, zis, 193
Wilson, Daniel, 132, 135, 136, 139, 142, 143
Woolf, Virginia, 19
Worth, Charles Frederick, 89, 119, 183, 218, 228
Wyzewa, Théodore, 85

Xaintrailles (familia), 28

Zazu, 239, 240
zen, 127, 200
Zohar, 129–131
Zola, Émile, 150
Zouzou, Danièle Ciarlet, zisă Zouzou-twist, 203
Zuylen, Étienne, baron de, 106, 297

Cuprins

În loc de avertisment 7

PROLOG 9
Snobismul etern 9
Snobismul universal 18

PARTEA I. SNOBISMUL MONDENITĂȚII. IPOSTAZE 23

I. MITUL PARTICULEI NOBILIARE 27
Un quiproquo secular 28
Goana după particulă 33

II. CUM SĂ-ȚI FACI (ROST DE) UN NUME 39
Cum să-ți cumperi un nume 42
Aventurile domnului de Puipeu 51

III. UN TITLU ȘI ARMOARII 58
Prințul și baronul 60
Mania titlului nobiliar 63

IV. DESPRE COSMOPOLITISM 73
Despre anglomanie 74
Despre cosmopolitism în general 83

V. SĂ FII „DE-ACOLO" 90
De la *Gotha* la *Bottin mondain* 91
Cercuri și cluburi 99

VI. SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA) 109
Snobismul lojii 109
Snobismul catolic 116
Sectele la modă 125

VII. SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI DECORAŢIILE) 132
Panglici şi rozete 136
Medalii din staniol 143

VIII. SNOBUL ŞI PRESA LUI 149
Fabulosul destin al lui Arthur Meyer 149
De la *Le Gaulois* la *Point de vue* 159

PARTEA A II-A. IPOSTAZE ALE SNOBISMULUI MODEI 165

IX. SNOBISMUL REVOLUŢIEI 167
Carmaniola marchizilor 169
Jobene şi drapelul negru 171
Ducesele roşii 176

X. SNOBUL ŞI ARTELE 182
Apariţia avangardei 186
Snobismul scenei 191
Şic-ul autentic în artă 198

XI. APARENŢE ŞI ELEGANŢĂ 212
Epoca aristocratică 213
Epoca democratică 235

XII. SNOBISMUL GASTRONOMIC 246
Arta culinară 248
Locurile cultului 264
Strategiile malthusianismului 269

XIII. TURF, LAWN, GREEN 273
Când sporturile erau şic 274
Desnobizarea 281
Supravieţuitorii snobismului 288
Despre snobismul automobilistic 295

EPILOG 305

Note 311
Indice selectiv 334

JONATHAN BLACK

ISTORIA SECRETĂ A LUMII

traducere din limba engleză de Adriana Bădescu

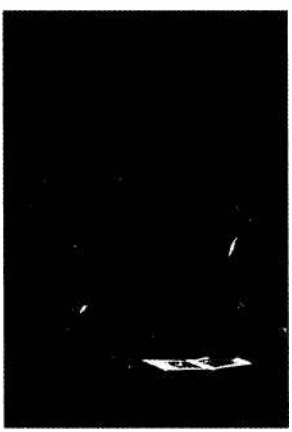

Pentru prima dată aveți acces la istoria lumii, de la începuturi până astăzi, concepută pe baza credințelor și a scrierilor din culisele societăților secrete. De la perspectiva esoterică asupra evoluției speciilor până la rădăcinile oculte ale științei, de la secretele Potopului până la motivațiile ascunse ale politicii externe americane, această istorie demonstrează că o antică și secretă filozofie originară din școlile misterelor a fost păstrată și transmisă de-a lungul timpului prin intermediul societăților secrete, al cavalerilor templieri și al rozacrucienilor.

O filozofie uneori ascunsă celor mulți, alteori plasată în prim-plan, dar întotdeauna recunoscută doar de inițiați. Oameni ca Leonardo da Vinci, Isaac Newton sau George Washington au reușit, prin tehnicile obscure ale alchimiei spirituale, să atingă starea alterată a conștiinței, accesând un nivel de cunoaștere supranatural. Filozofia secretă este codificată în orice ne înconjoară: în monumente și în clădiri publice, în artă și literatură, în dispunerea sâmburilor într-un măr, în numele zilelor săptămânii și chiar în poveștile pe care le spunem copiilor.

SNOBISMUL PARE
SĂ FI EXISTAT, DEȘI SUB
FORME ATENUATE,
ÎNCĂ DIN ZIUA DE LUNI
A PRIMEI SĂPTĂMÂNI
DUPĂ CE DUMNEZEU
A CREAT UNIVERSUL.

ISBN 978-606-579-024-7

www.nemira.ro